

UzbeK Faqeuzi

1995
3 4

Ислом Каримов:

Жамиятимизнинг маънавий қиефасини белгилаб берадиган бағра ижодий меҳнат соҳалари ҳам қонун ҳимоясида бўлиши зарур. Хозирги дунёда ҳамма нарса унзуллаштирилган. Жамиятнинг бир еклама, технократик фивожи миллат салоҳиятини пасайтириб юбориши, оғир ижтимоий, маънавий ва сиёсий йўқолишларга олиб келиши мумкин ва олиб келмоқда ҳам.

Ижодий меҳнат кадр-қимматини оширишнинг ҳуқуқий асосларини яратиш керак. Ижодий биғлашмалар, илмий, илмий-техник жамоалар ва уюшмалар фаолиятини кенгайтириш ушун янндан-янги имкониятларни вуқудга келтириш лозим.

Бир сўз билан айтганда, биз жамиятимизда инсоннинг ўз қоби-лиятини, табии ато этиан иқтидофи ва истеъодини тўла намоён этиши ушун, адабиёт, санъат ва умуман эркин ижодий фаолият фиво-жи ушун зарур шароитларни яратишимиз лозим. Биз бу бағрадаги ишла-римизни танқидий назар билан тасдиқ қилишимиз керак.

Президент Ислом Каримовнинг Ўзбекистон Республикаси Олий мажлисининг биринчи мажлисидаги маърузасидан.

ЎЗБЕКИСТОН ЁЗУВЧИЛАРИ ЖУРНАЛИ

64-йил чиқиши

Бош муҳаррир:
Уткир ҲОШИМОВ

Таҳрир ҳайъати:
Тоҳир МАЛИҚ
(Масъул қоғиб)
Мурод МАНСУР
(Наср бўлими мудури)
Омон МУХТОР
(Бош муҳаррир ўринбосари)
Икром ОТАМУРОД
(Назм бўлими мудури)
Нуруллоҳ Муҳаммад РАУФҲОН
(Мерос ва кадрият бўлими мудури)
Алиназар ЭГАМНАЗАРОВ
(Мақоланавислик бўлими мудури)

МУАССИС:

ФАҲУР ҒУЛОМ НОМИДАҒИ АДАБИЁТ ВА САНЪАТ НАШРИЁТИ

Ҳурматли муштарийлар! Сиз журнализмнинг 1-2 сопларида «Мен-ким, фотиҳ Темур» асаридан парчаларни ўқидингиз. Уни на тарихчи ва на адиб сифатида қўчилишга маълум бўлмаган француз Марсел Брийо ҳанузгача аниқланмаган, балки умуман мавжуд бўлмаган «маиба»дан деб, ёки Амир Темур ҳақидаги қўлаб тарихий ривоятлардан эркин умумлашма ҳолида, ўз даври мафжурасига маслаб француз тилига, ундан эронлик Забиҳуллоҳ Мансурий форс тилига, форсчадан эса Абдурахим Учқун деган киши ўзбек тилига таржима қилган.

Қўришиб турибдики, асарнинг асли маълум эмас. Лекин шунга қарамай, бу асар уч марта тилда-тилга таржима қилиниб, журналда «шўрваннинг шўрваси» сиз аниқ муштарийларга Соҳибқирон ёзган китоб, деб ҳавола этилган.

Журналда бу «асар»дан биринчи парчалар босилгандан сўнг қўлаб маибаишнос, тарихишнос, табаррук қўжэмалар билан нишлайдиган олимлар ўзларининг ёзма ва оғзаки фикрларини билдирдилар. Улар таржиманинг тарихий ҳақиқатдан ниҳоятда йироқлигини, французча ва форсча нуسخаларининг ҳам жиҳдий нуқсонлардан холи эмаслигини, энг асосийси ушбу асар Амир Темур қаламига мансублигини тасдиқловчи далиллар йўқлигини, ҳар қандай тарихий, бадиий асар энг аввало тарихий ҳақиқатга таяниши лозимлигини жуда катта ташвиш билан илҳор этдилар.

Дарҳақиқат, асарда чигалликлар кўп. М. Брийоннинг қай маибага асосланиб французчага «ўтрган»лиги ҳамон номаълум, форсчаси эса французча маибага қавчалик таяниб таржима қилинган ҳам ноаниқ. Ўзбек тилига эса иносиф билан айтганда баҳоли қудрат ўтгарилган нуسخанинг ҳам французча, форсча вариантларга нечоғлик мослиги шубҳали эканлиги сиз журналхонларини чалкаштириши, йирик тарихий шахснинг ҳаёти ва фаолиятини нотўғри талқин қилишга олиб келиши мумкин.

Ана шуларни эътиборга олиб, аниқ муштарийлар, журнал саҳифаларида асарнинг давомини чоп эттирмасликни лозим тойдик. Ушунинг муаллифлари ва ёзиллиш тарихи ёзувчи ва олимларимиз томонидан чуқур ўрганилиб, холисона баҳо берилган тақдирдагина бу масалага яна қайтиш мумкин.

Журнал таҳририяти ва муассасаси.

Муқовада: 1-бетда Амир Темур ҳинд мусаввири тасавурида.
4-бетда Ўзбекистон халқ ёзувчиси Ойбек.

Муаллифлар фикри таҳририят фикри деб қабул қилинмасин * Таҳририятта келган бир босма табоқча бўлган материаллар муаллифларга қайтарилмайдиган * Таҳририят ўз тавсиясига кўра амалга оширилган таржима асарларини қабул қилади * Ойнома матбаасига оид нуқсонлар (саҳифалар етишмаслиги, чалкаш босилган) бўйича ушбу ташкилотга мурожаат қилинг: Тошкент — 83, Буюк Турон кўчаси, 41. «Шарқ» нашриёт-матбаа концерни * Обунага монелик кўрсатилган ёки ойнома ўз вақтида етиб бормаган тақдирда Тошкент — 700000, Амир Темур тор кўчаси, 2. Жумҳурият матбуот тарқатиш марказига мурожаат қиласиз.

Теришга берилди 10.03.95 й. Босишга рухсат этилди 5.07.95 й. Қоғоз формати 84X108 1/32. Офсет босма усулида 2-қоғозга босилди. Босма табоғи 7. Шартли босма табоғи 13,44. Нашриёт ҳисоб табоғи 18,48. Буюртма № 3803. Адади 15000.

ЧАКАНА САВДОДА БАҲОСИ КЕЛИШИЛГАН НАРХДА.

«Шарқ» нашриёт-матбаа концернининг босмахонаси,
700083, Тошкент шаҳри, Буюк Турон кўчаси, 41.

Назм _____

Анвар Эшонов

УНУТИЛГАН ҚЎШИҚЛАР

* * *

Сўзлаганга — сўз дунё. Бўзлаганга — бўз дунё,
Бўзлаганим — оқ гулнинг ёлғизи бир тупмикан?!
Ошиққа муҳаббатгир қўлларингни чўз, дунё,
Қайс кечган саҳроларнинг жайронлари жуфтмикан?!

Шудринг томчиларидай майсаларнинг қатида -
Утинчим, настарин гул баргига сингдир мани.
Унсиз соғинчларимни ўқисанг ишқ хатидай,
Соғинчим битта бўлса, хижроним мингдир мани.

Соғинчларнинг бағридан кечилган йўл кўп йироқ,
Кўёш насринбаримни кипригида тарагай.
Муҳаббат ярми тилла, ярми кумуш кўнгироқ
Сасларидай олислаб кетаётган арава.

Сўзлаганга — сўз дунё. Бўзлаганга — бўз дунё,
Бўзлаганим — оқ гулнинг ёлғизи бир тупмикан?!
Ошиққа муҳаббатгир қўлларингни чўз, дунё,
Қайс кечган саҳроларнинг жайронлари жуфтмикан?!

* * *

Шаъм узра парвонага шуъласи хуш рангдамиш,
Ёниб кул бўлса шаъмининг хокида парвона ишқ.
Соғинч — ошиқ андалиб, вафо оққуш рангдамиш,
Токи, ҳар парвонанинг покиза армони ишқ.

Шаъм узра парвонанинг кипригида ён — ёнсанг,
Мен сени киприқларим орасига яширсан.
Не бахтки, гул баргида шабнам бўлиб уйгонсан,
Шабнамим, кўзгинамининг қоросига яширсан

Сенинг нигоҳларингда қолди ишқ саждагоҳи,
Ишқ шаъмга айланди ё парвона бўлди гоҳи.

Жаҳонда қайси шаъмга, қайси парвона соҳиб,
Баргига шабнам тушса тебранади гул шохи.

Шаъм узра парвонага шуъласи хуш рангдамиш,
Ёниб кул булса шаъмнинг хокида парвона ишқ.
Соғинч — ошиқ андалиб, вафо оққуш рангдамиш,
Токи, ҳар парвонанинг покиза армони ишқ.

Соғинчим соҳилида гуллаганда ялпизлар,
Қайтса арғамчи солиб олис юртдан турналар.
Сарғайган соғинчларим бир қўналға қалб излар.
Тун гардун қабоғига тортганида сурма ранг

Қайтмас турнамидинг-эй, қалбим қўналғасига,
Қалб соғинч ёки ҳижрон бириккан чўғ хонадир,
Кечмиши оташ ўлган умрим йўналғасида,
Термулиб йиллар оша кўзларинг чўғ — ёнадир.

Мен — ялпиз бўлигимнинг хайрлашув қараши
Ичра хуркак соғинчга илиниб қолган ашкман,
Дунё жуфт-жуфт учгуси турналарга ярашиқ,
Мен унда соғинчману воҳ, ажаб, бунда рашкман.

Соғинчим соҳилида гуллаганда ялпизлар,
Қайтса арғамчи солиб олис юртдан турналар.
Сарғайган соғинчларим бир қўналға қалб излар,
Тун гардун қабоғига тортганида сурма ранг.

* * *

Дунё бойчечакларнинг мушкин бўйларисимон
Энтикиб қор остидан чиқаётган исмикин?!
Ишқ ошиқ андалибнинг жўшқин ўйларисимон
Бир гулнинг япроғида қовжираган ҳисмикин?!

Ҳисларим чақмоқларнинг пойидаги арчадир,
Гулга булбул ашкининг қатраси гар зарчадир.
Тонг, сани севдим, деган бир ўтлуғ хабарчадир.
Бу дунё ҳар кишига ўзи очган дарчадир.

Муҳаббат дарчасидан мўрала-мўралама,
Гул узра андалибнинг ашкида, мен, бунёдман.
Сочинг сочбоғларига мушк бўлиб ўраламан,
Чунки мен, ишқ аталган ўшал эски дунёман.

Дунё бойчечакларнинг мушкин бўйларисимон
Энтикиб қор остидан чиқаётган исмикин?!
Ишқ ошиқ андалибнинг жўшқин ўйларисимон
Бир гулнинг япроғида қовжираган ҳисмикин?!

* * *

Гулнинг киприкларига илинган ширин тушдай,
Андалиб ашки гулга субҳи содиқда тушгай.
Ашк аро ҳажр бир ён, соғинч бир ён рангдамиш,
Муҳаббат шаби ҳижрон каби гирён рангдамиш.

Гул узра андалибнинг ашкида ишқ ранги бор,
Ишқ ондин йироқдирким, кимда ғусса чанги бор.
Соғинчларнинг бокира дардини шабнамга чай,
Олис хотиротларнинг гардини шабнамга чай.

Муҳаббат шабнам узра унган гивҳ рангдамиш,
Бу гулнинг бир ранги оқ, бири сиеҳ рангдамиш.
Тортғали кўзларимга гардинга айланса ишқ,
Гардиши гард юқмаган гардунга айланса ишқ.

Гулнинг киприкларига илинган ширин тушдай,
Андалиб ашки гулга субҳи содиқда тушгай.
Ашк аро ҳажр бир ён, соғинч бир ён рангдамиш,
Муҳаббат шаби ҳижрон каби гирён рангдамиш.

* * *

Муҳаббат — тумшугида хат ташиган қалдирғоч,
Менинг киприкларимга уя солгил, муҳаббат!
Муҳаббат — болишига пат ташиган қалдирғоч,
Ишқ кечган гўшаларда севги абад, руҳ абад!

Ҳар чечак бокирадир баргини шудринг чайса,
Оқ гулим Тоҳир эрса, қирмизи Зухрамикан?!
Сен шабнам чеҳрасидан олинган қатра майсан,
Муҳаббат бойчечакнинг баргида ухлармикан?!

Муҳаббат — бойчечакнинг уада орзулари,
Жуфт-жуфт учган қушларга тўлмаган осмон гариб.
Соғинчларим ашк бўлиб ювади орзуларим,
Орзуларим қирқ ялдо кечанинг дostonлари.

Муҳаббат — тумшугида хат ташиган қалдирғоч,
Менинг киприкларимга уя солгил, муҳаббат!
Муҳаббат — болишига пат ташиган қалдирғоч,
Ишқ кечган гўшаларда севги абад, руҳ абад!

Сулаймон Раҳмон

**ДУНЁ СЕНГА ОҲУ
БЎЛИБ ТИКИЛАР****Бир қиз бор**

Бир қиз бор, дўстларим, ёруғ дунёда
тенгсиздир одобу шарму ҳаёда,
нозиқдир, қомати сарвдан зиёда,
белидан кучоқлаб юргим келади,
бир нафас кўрмасам кўргим келади.

Нигоҳидан оҳу диллари пора,
тишлари олдида садафлар қора,
рафторига лолдир товус бечора,
маҳлиё термулиб тургим келади,
бир нафас кўрмасам кўргим келади.

Жамоли кирмайди фолбин фолига,
жон берсанг арзийди тилин болига
юзида ўрмалаб юрган холига
Ҳофиздай шаҳарлар бергим келади,
бир нафас кўрмасам кўргим келади.

Қошларин қароси кундуздан ортиқ,
кўзларин зиёси юлдуздан ортиқ,
сочларин анбари ялпиздан ортиқ,
ўргилиб-ўргилиб ўргим келади,
бир нафас кўрмасам кўргим келади.

Сулаймон, топганинг ушбу ғазалдир,
мақтовинг азалдир, васфинг азалдир,
асалдан-асалдир, шеърдан ғузалдир,
лаблари ғунчадир, сўргим келади,
бир нафас кўрмасам кўргим келади.

1973

* * *

Иштиёр эт, гулим, бағрингга учай,
бир қучай, бир қучай, тўйиб бир қучай,
гулгун лабларингнинг гулобин ичай,
ичай лабларингдан кулгуни бу кун.

Мен, ахир, сен учун туғилдим, ўсдим,
ел эсса, гулим деб, элим деб, тўсдим,
билсам, ошиқ экан сенга бир дўстим,
айт, нетай бу дўсти бадхўни бу кун?

Мен сенга қўл тутсам, қўлим боғлар у,
мен сенга йўл тутсам, йўлим боғлар у,
мен сени васф этсам, тилим боғлар у,
ёғимда ёндирдим ёхўни бу кун.

Менинг бўл, тоғингда гулханлар ёқай,
отларингга олтин тақалар қоқай,
сочларингга ял-ял лолалар тақай,
юлай кўзларингдан уйқуни бу кун.

Оҳ, кошки омадлар ўғлони бўлсам,
бахтлар бўстонининг боғбони бўлсам,
бахтиёр кунларнинг чўпони бўлсам,
боқсам бахт аталмиш оҳуни бу кун.

Не сирга асирдир, бу асир дунё,
ҳолимни кўрмасми, бу басир дунё,
наҳот, сен ҳам кетсанг, беназир дунё,
айтиб қолаверсам ҳайхўни бу кун?!

Агар лозим кўрсанг, жонимдан кечай,
бир қучай, бир қучай, тўйиб бир қучай,
кўзларинг кулгусин тўлғониб ичай,
ичай бағрингдаги қайғуни бу кун.

1988, 5 декабрь

* * *

Айтай қай сўзу қай ифода билан;
оламда рўй берди ларзасиз ларза:
мен учун энг олий ифода билан
фалақдан жаранглаб тушди бир лаҳза.

Йўқ, лаҳза эмас у, у — тилла узук,
мен бармоқ бўлдим у узукни тақдим.
Раҳнамо бўлдию менга бир тузук,
мен энди ўзни ҳар жабҳада ёқдим.

Шу узук ичида, англадим, менинг
йўлимни ким очар, кимдир бекитар.

Қайгурсам — тордир, қувонсам — у кенг,
куймансам — эрк етар, куйсам — эрк кетар.

Шу узук ичида либосим — таним,
нафс ила, кин ила қилурман жанглар.
Осмоним, қуёшим, гулим, ватаним
кўнглум ранглариға қўшади ранглар.

Шу узук ичида суяман ёрни,
худоба минг қатла шукр айтаман.
Суяман баҳорни, шеърни, диёрни,
худо даргоҳига қайтаман.

Бу олма меники, мен учун пишган,
сайраган бу қуш ҳам менинг кумримдир.
Фалак айвонидан жаранглаб тушган
бу узук — бу лаҳза — менинг умримдир.

1990

Қуёш йиртар шариллатиб сирлар пардасин,
бу оламда яна бир кун топар таваллуд.
Дардларимни қувар тандан илоҳий ёсин,
йўлларимга сочиб ташлар гулларини хут.

Олислар кенг, кенгликларда кўринмас поён,
абадият тўлқинлари — гупирган тоғлар.
Кимман ўзи? Қаердаман? Тангрига аён!
Жаннатми ё ҳузуримда кўпирган боғлар?

Кимман ўзи? Ҳеч бир зотдан илинжим йўқдир.
Нечун бунча норозиман ўзим-ўзимдан?
Наҳот, ҳануз ҳақиқатнинг кўзи юмўқдир?
Сайёралар сизиб чиқар аста кўзимдан.

Ё раб, дилни бўлақларга була олсайдим,
айлансайди, ё раб, минг-минг юзларга юзим.
Лекин мангу ўзим бўлиб қола олсайдим,
ё раб, сотиб қўймасмидим ўзимни-ўзим?!

Йўлларимга сочиб ташлар гулларини хут,
руҳимдаги дардларимни қувади ёсин.
Бу оламда яна бир кун топар таваллуд,
қуёш йиртар шариллатиб сирлар пардасин.

1992

Гулли кунинг, ҳидли кунинг, ой кунинг,
ёғдуларга — туйгуларга бой кунинг,

қирда, майин майсазорда ётасан,
нигоҳингни осмонларга отасан.

Кўзларингга гўё афсун тўкилар,
дунё сенга оҳу бўлиб тикилар.

Очар шаҳло кўзларини кулдириб,
сен кирасан у кўзларни тўлдириб

ва қотасан ҳайрат ичра жиллолмай:
қирдамисан, кўздамисан — биллолмай.

Гулли кунинг, ҳидли кунинг, ой кунинг,
ёғдуларга — жодуларга бой кунинг...

1992, 1 май

Бошга тикан тож кийган бинафшагул мисоли,
қайғунинг тийги каби, сўлим сунбул мисоли,
ураб қаҳр рўмолини баджаҳл тул мисоли,
қайдан келдинг, муҳаббат, менинг гофил дилимга!

Фароғатим дарахтин қарсиллатиб қулатдинг,
ювош дилим итига исён болин ялатдинг,
жафо йўлбарсларига юрагимни талатдинг,
қайдан келдинг, муҳаббат, менинг гофил дилимга?

Сен келганда тун титраб, милтиларди тар шабнам,
айни жомга бодасин қуйган эди субҳидам,
томошага кечикмай келиб қолди қуёш ҳам,
қайдан келдинг, муҳаббат, менинг гофил дилимга?

Сўқмоқ солиб, кўнглумнинг ўрмонин ёқиб келдинг,
дарё бўлиб, юрагим наҳридан оқиб келдинг,
баҳор бўлиб, руҳимда чақмоқлар чақиб келдинг,
қайдан келдинг, муҳаббат, менинг гофил дилимга?

Сулаймоннинг жисмида вулқон бўлиб қайнарсан,
қайнарсан-да, юрагин бир боладай уйнарсан,
уни бунча қийнарсан, уни бунча қийнарсан,
қайдан келдинг, муҳаббат, менинг гофил дилимга?

1993

Дарёдилим, исмингда
райҳонларнинг иси бор,

ойнинг ойдинлиги бор,
юлдузлар ёғдуси бор.

Ухлаётган гудакнинг
уйқулари бор унда,
кулиб турган боланинг
беғубор кулгуси бор.

Келаётган кунларнинг
саррин шаббодасию
кетаётган кунларнинг
пинҳона йиғиси бор.

Унда кузак нафаси,
қорлар ранги яширин,
унда ёзлар тафти бор,
баҳорларнинг туси бор.

Унда тонглар эпкини,
буронлар шаҳди мавжуд,
унда гамлар юпанчи,
исёнлар қутқуси бор.

Ав, жоним, висолинг
гулшанига таклиф эт,
лабларимнинг лабларин
болидан тотгиси бор.

Меҳринг дарёларига
гарқ айла Сулаймонни,
бечоранинг бағрингда
гарқ булиб ётгиси бор.

* * *

Ёр васлининг, ёронлар,
йўллари узоқ-узоқ
йўли бўлса, кошкийди,
йиллари узоқ-узоқ.

Бир бўлсанг деб, малагим,
минг саҳродан утарман,
бўлса ҳам бу изтироб
чўллари узоқ-узоқ.

Кўзларимга уқталар
уқубат тиконлари,
ҳидлай десам, мурувват
гуллари узоқ-узоқ.

Ҳар қадамда бир тузоқ,
ҳар қадамда бир қопқон,
нажотимнинг ўнгию
сўллари узоқ-узоқ.

Сендан ўзга, оллоҳим,
мен кимга ҳам йиғлайин,
мени қўллар кишимнинг
қўллари узоқ-узоқ

Ўзинг менга тўзим бер,
битар фиқо фасодлар,
гангитса ҳам бошимни
дўллари узоқ-узоқ.

У Сулаймон, толенинг
йўллари узоқ-узоқ,
йўли бўлса, кошкийди,
йиллари узоқ-узоқ.

1993, 9 февраль

* * *

Дудоқларнинг асалини асаларилар
гулнинг хушбўй бугчасини титкилаб саҳар
сўриб олган шарбатлардан топпадим, дилбағ,
юзларингни гулзорлардан тополмай ўтдим.

«Мадад бер!» деб нола қилдим қодир фалакка,
бир қилтириқ майса туриб чоғди кўмакка,
пушти гунча оғиз очди васфинг демакка,
исларингни баҳорлардан тополмай ўтдим.

Хуш нафасинг сезарман, деб боқдим ҳар ёққа,
боққа кирдим, тоққа чиқдим, бордим қирғоққа,
терақ барги тушди ногоҳ майин тупроққа.
ҳисларингни наҳорлардан тополмай ўтдим.

Ҳошим ёққан ўтда ўзни ёқиб бўзладим,
Тоҳир оққан дарёларда оқиб бўзладим,
Фарҳод боққан кўзгуларга боқиб бўзладим,
кўзларингни нигорлардан тополмай ўтдим.

Юрсам, сайроқ саёҳатчи қушлар эргашди,
турсам, худо насиб этган ҳушлар эргашди,
етсам, Мажнун кўриб кетган тушлар эргашди,
изларингни диёрлардан тополмай ўтдим.

1994, 11 сентябрь

Назармат

ДАРЁ БЎЙИДАГИ ЖАНГ

(Ендафтардан)

Биз Наревдан кечдик тонг чоғи,
Тилим-тилим дарё қиргоғи,
Совуқ оқоң, чоҳлар ёнарди,
Ҳар қадамда умр сунарди.
Туп гумбураб, букирар ҳар ён,
Бу ер бўлди менга имтиҳон.

1944 йил, ноябрь.

ТАҲРИРИЯТДАН

1941 йил 22 июнда уруш бошланганда шоир ва журналист Назармат Самарқанд Давлат дорилфунуниининг талабаси эди, сунгги давлат имтиҳонларини тошираётганди. Бир ҳафтадан сунг — 28 июнда эса филология култибгани битирган талабалар билан хайрлашув кечаси бўлди. Шунда култибт дескани, файласуф Иброҳим Муминов кулига диплом олган ёшларни табрикларкан: «Энди сизлар янги имтиҳон олдиди турибсизлар. Бу имтиҳонни жангтоҳларда тоширасизлар», деган эди.

Шоир ва журналист Назармат жангтоҳлардаги имтиҳондан ҳам муваффақиятли утди. Немис фашистлари билан жангини 1942 йилнинг кузида Тула яқинидаги Миценск шаҳрида бошлаб, 1945 йилнинг май ойида Германиянинг шимолидаги Росток шаҳрида тугаллади. XX аср улати — фашизмга қарши бир қулида қуроқ, иккинчи қулида қалам билан мардона курашиб, уз халқининг муносиб фарзанди эканлигини исботлади.

Қулида ёзувчининг 1944 йилнинг кузида Польшанинг Нарев дарёси соҳилида булган жанглар ҳақидаги хотираларини эътиборингизга ҳавола қиламиз.

* * *

Бизнинг гвардиячи танк корпусимиз 1944 йил сентябрь ойи бошида Нарев дарёсининг гарбий соҳилини эгаллаш ҳақида буйруқ олди. Нарев дарёсига борғунга қадар юз километрдан ортиқ йўлни жанг билан босиб утдик. Йўлнинг ярмиси қалин дарактзорлар орасидан утарди. Урмоннинг охири Вишқув деган шаҳарча бусоғасигача етиб борарди. Ана шу урмон тамом булган жойда бизнинг танк қисмларимиз пнеда қисмлар билан бирга жангга кириши керак эди. Олдинда Нарев дарёси.

Ҳали дарёнинг суқ соҳилини тарқ этмаган, қушинларимизга қаттиқ қаршилик курсатаётган душман қисмлари ҳам анчагина. Уларни йўлдакай мажақлаб, дарёга етиб бориш керак. Бу вазифа бизнинг корпусимизга тоширилди.

Вишқувнинг гарбий қисмидан ҳужумга утдик. Танкчиларимиз қудратли зирҳли машиналарини гуриллатиб, душман истеҳкомларига босиб бора бошладилар. Улар пулемёт, миномёт ва туп утлари билан қаршилик қилган душманни яқсон этиб, олдинга тез юриб, ҳужумни тобора кучайтирдилар. Танклар худди қанот боғлагандай тош ва дала йўлларидан шиддат билан олдинга ташланарди. Душман саросимага тўшиб, бетартиб ут очиб қаршилик қиларди.

5 сентябрь тонготарида танкчиларимиз Пултуск ва Карневск қишлоқлари рупарасидан дарё соҳилига чиқдилар. Танклардан кейин бизлар ҳам юк машиналарида дарёга етиб бордик. Дарёга яқин жойлар одам буйича келадиган бутазорлардан иборат бўлиб, ҳар икки соҳилдаги тўқнашувлар атрофдан аниқ куришиб турарди.

Биз дарё соҳилига яқинлашганимизда ундаги куприк бутун эди. Корпус командиримиз генерал Панов танкчиларга куприкни эгаллаб, нариги соҳилга утиш ҳақида буйруқ берди. Лекин душманнинг булган қисмларининг ҳаммаси ҳам куприкка етиб келмаган, айримлари орқада, бир қисми бир-бирини туртиб куприк устига ёширилди. Шу пайт куприк бирдан портлаб кетди. Унинг устига етиб борган бир танкимиз гарқ бўлди. Душман қумондонини уз қушинлари утаётган куприкни қура-била туриб портлатиб, дарёга қўштирди. Бизнинг танкчиларимиз соҳилда қолган фашистларни асир олди.

Зирҳли машиналаримиз тезоқар дарёдан утолмай, у еқдан-бу еққа тез юриб, тупларининг олгини душман тарафга қаратиб ўт очардилар.

Корпус командирини мото-ўқчи батальонларга дарёни тез кечиб ўтиб, илацларини эгаллашга буйруқ берди. Қирғоқдаги танкларимиз душман марраларини ўққа тутиб турди. Шундай вазиятда нариги қирғоққа утиш керак эди.

Жангчилар қуруқларини бошларига қуйиб, уларини сувга ташладилар. Дарёдан кечиб утиш бошланди. Сузишни билганлар нариги қирғоққа тез етиб олдилар. Билмаганлар ясама қайиқлардан фойдаланишди. Дарёнинг ичи аришини уясига ўхшаб кетди. Ортимиздан етиб келган ўқчи дивизиялар ҳам дарёни кечиб ўтиб, душман устига ёширилади бошланди.

Фашистлар қисувга дош беролмай қирғоқдаги истеҳкомларини ташлаб, ичкаридаги мудофаа марраларига чекинишди ва у ердан дарё соҳилларини ўққа тутишди. Анча қурбонлар бериб, ун соҳилдан бир чақиримча жой эгалланди. Душман чекинган жойида янги куч туплаб, қарши ҳамлага утди. Бир қунда беш мартагача душман ҳужумини қайтаришга тўтри келди. Лекин гвардиячи мото-ўқчи йипитлар эгаллаган марраларида қаттиқ турдилар.

Мен хизмат қилган гвардиячи мото-ўқчи батальон душманга қаттиқ талафот етказди. Фашист газандалар маст-атаст автомат ва пулемётлардан ут очиб, олдинга ташланганларида бизнинг батальон йипитлари уларни тутдай тўқиб, орқага қайтишга мажбур етардилар.

Жанг бир дақиқа ҳам тўхтамасди. Саккиз километрга яқин жой душмандан тортиб олдинди. Лекин бу кичкина, қафтдек текис соҳилни пнеда аскарлар билан ушлаб туриш амри маҳол. Танкларини ва тупларини ҳам ун соҳилга олиб утиш зарур эди. Сапёрлар эса қаердадир орқада қолиб кетишган. Шу боис сузишни яхши биладиган, чақон йипитлар қудда узун таёқ билан қайиқчаларда сузиб, дарёнинг сазе жойини аниқладилар. Корпус командирини генерал Панов танкка утириб, ҳайдовчига «кечувга кетдик», деди. Пастки қисмидаги тешиги лат-

та билан беркитилган танк аста сувга тушди. Ҳадемай унинг фақат минорасигина кўриниб қолди, аммо бир мезгилда юриб нариги соҳилга ўтиб олди. Бошқа танклар ҳам унинг изидан сувга тушди.

Батальон танклари соҳилга кутаришгач, плацдармнинг юқори томонида мудофаа қурган жангчиларимизга ёрдам бериш учун шитоб билан олга интилди. Бу пайтда Пульгуск-Сароцк тош йўлида душман танклари ва тўплари плацдарм томонга колонна бўлиб келаятгани аниқланган эди.

Шундай шилдатли жанг вақтида 2-мото-ўқчи батальон командирининг кимё химояси бўйича ёрдамчиси ҳалок бўлганлиги, унинг ўрнига хизматга мен боришим тўғрисида бўйруқ келди. 2-мото-ўқчи батальон командири, капитан Иванов ва комиссар Сажко мени илпик кутиб олшди. Комбат бир жангчини чақириб, менга шундай деди:

— Уртоқ лейтенант, бу йилги Сизнинг ихтиёрингизда, яна бир ҳайдовчи ва юк машинаси, ундаги батальонга тегишли кимё ихтосаси ашёларига ҳам Сиз жавобгарсиз. Қўриб турибсиз, кимё ҳужуми хавфи ҳозирча йўқ, қўл жанги, пулемёт, автомат жанглари бўляпти. Сиз ҳам бу жанглардан четда қолмайсиз.

— Есть, уртоқ командир! — дедим.

— Сизни жангларда қатнашиб, муқофотланган офицерлигингизни айтишди.

— Шундай, 1942 йилдан бери фронтдан. Тула, Смоленск, Белоруссия шаҳар ва қишлоқларини душмандан тозалаш учун бўлган жангларда қатнашганман.

Сўнг батальон парторги Овчаренко лейтенантни менга таништириб:

— Сизлар энди бирга бўласизлар, ертулада унинг ёнидаги бўш жойи Сизиники бўлади, — деди.

Парторг билан ертулага бордим. Менга атаган бўш жойда ҳалок бўлган комбат ўринбосари ётган экан. Овчаренко: «Бир жойга икки марта ўқ тушмайди, бематол ётиб, даминини олавер», — деди.

Мен дам олтидим. Узимга қарашли машина ва ундаги анжомларни аниқлаб, қўздан ўтказиб олиш учун жангчимни ёнимга олиб, машина ёнига бордим. Машина дарахт остида турарди. Ҳайдовчиси эса кабинада мудраб ўтирибди. Ҳайдовчинини уйғотдим. Ёрдамчи жангчим мени кўрсатиб:

— Бу киши энди бизга бошлиқ — командир, — деди.

— Икки кундан бери ухлаганим йўқ, — деди ҳайдовчи. — Машинани асрайман деб жоним ҳалак.

— Отишмани кўрайсизми, бундай шарафда ухла бўладими? — дедим. Сўнг ёрдамчим, жангчи Галеевга юзландим: — Анжомларни яна санаб чиқинг, менга аниқ рўйхатини бериш, йўлда ташлаб кетишган газинқобларни қўрганман.

— Ҳўп бўлади!

Комбат Иванов бизларни тўплаб, бригада штабида бўлганлигини, душман бутун фронт бўйлаб қаттиқ қаршилик кўрсатишга утайлигини маълум қилди. Асир тушган душман аскарни сўроқ қилинганда, плацдарм яқинига душманнинг 542- ва 554-шпёда дивизиялари ва 114-«Тигр» оғир танк бригадаси келтирилганлигини айтибди. Иванов шу хабарни бизга етказаркан, батальон тайёргарчилигини янада ошириш ҳақида тушунтириш бериб, биз ўринбосарларини роталарга юборди.

Мен 1-ротага бордим. Рота командири лейтенант Сидоров билан хандақларни айланлиб, жангчиларга душман қўққисдан катта куч билан ҳамла қилиб қолиши мумкинлигини, етарли ўқ-дорни, гранаталар жамлаб қўйиши лозимлигини тайинлади.

Энг четда турган қўл пулемётчиси ёнига бордим. У самарқандлик

оддий жангчи Ирисов экан. Анча гурунглашдик. У «ёвни яқин келтирмаймиз», деди.

Кечгача ротада бўлиб, сўнг батальон командири ёнига қайтдим. Унга ротадаги аҳволни маълум қилиб, овқатланиб, дам олиш учун ертуламга бордим. Ертуладаги тахта сурдида парторг Овчаренко қандайдир қоғозларни тиктилаб ўтирарди. Ёнида эса роталардан келган икки алоқачи жангчи ухлаб ётибди. Овчаренко бошини кутариб, менга бир қаради-да, ёнидаги сатилчани сурди. Уни очдим, ичиде бутқа, унинг устида икки бурда жавдари нон бор эди. Қорним оч эди. Сатилчадаги бутқани бир зумда еб, рух кружкага термосдан чой қуйиб ичдим.

Шундан кейин уйқу элтиа бошлади. Лекин кунгшим гаш, нимадандир хавотирланиб, эшикка қулоқ солиб ётдим.

Сентябрь ойида Польшада бир кун иссиқ бўлса, эртаси салқин шабада эсади. Батальон командири дункти жойлашган ер қияшқ бўлиб, дарё томон ташлаб кетарди. Нариги томон эса баландлик, у ердан бизнинг мудофаа марраларимиз қафлагидек кўриниб туради.

Биз турган жойи поляк деҳқонининг дала ҳовлиси эди. Битта уч хонали уйи, унинг тўғрисида тахтадан тикланган молхона, унг томондаги биз жойлашган сабзот ертуласи атрофи эса экин майдони. Анча нарида яна шунақа уйлар кўринарди. Атрофдаги экинлар йилгиштириб олиниб, ер шудор қилинган. Лаҳтак жойлар эса ўтлоқ, чорва молларни боқишга қолдирилганга ўхшарди. Уйи яқинида уч-туртта мевали дарахт бўлиб, менга тегишли машина уша ерда турарди.

Ҳовлига чиқдим, салқин куз шабадаси юзимни силаб ўтди. Дарё томонга қарайдим. Битта-иккига одам қораси кузга ташланарди. Гоҳида соҳил томонда батальонлар, ярадорларни етаклаган ҳамширалар, хат ташувчи, овқат элтувчи жангчилар кўриниб қоларди.

Душман дарё соҳилини ора-сера миниметдан ўққа тутиб турарди. Гоҳи бу ўқлар мулккага тегиб, одамларимиз ҳалок бўлишарди. Душман билан юзма-юз олишмай, тасодифан отилган ўқлардан жангчилар ҳалок бўлса ёки яратанса, кишининг газабни аламанга оларди. Тезроқ ҳужумга кутарилиб, босқинчиларнинг адабини беришни истардик.

Бир ҳунук воқеа ҳеч эсимдан чиқмайди. Батальонимизга бир ёшигина лейтенант келди. У биринчи ротага взвод командири этиб тайинланди. Комбат унга «ротага қоронги тушгач боргин», деди. Йилги ертулада мен билан ўтириб овқатланди. Биринчи рота қайси томондалигини сурди. Мен унга ротангиз унг томонда, Сизни взводга элтиб, жангчиларимиз билан таништириш менга топирилган, оқшом бирга борамиз, дедим.

Лейтенант «хўп» деди-да, бир оздан сўнг ташқарига чиқиб, борадиган жойимизни аниқламоқчи бўлди. Мен унга ташқарига чиқма, туррида ва чап томонда немис танклари мажақланган, уша танклар остида фашист мерганлари ўтирибди, кўринганини қулатишадди, деб огоҳлантирдим. У менга бир ўқрайиб қаради-ю, мени қўрқоқ фаҳмлаб, ертуланинг ёлғирлигидан қилинган эшигини кутариб, ташқарига чиқди. Хандақ ичидан ертулага келаятган Овчаренко унга:

— Лейтенант, тепада турманг, чоҳга тушинг! — деди.

Мен ҳам ташқарига чиқиб:

— Пастга тушинг! — деб буюрдим. У қулоқ солмади. Бир маҳал кукрагини ушлаб, чоҳдан унга қараб келаятган парторг қўлига йиқилди.

— Айтмадимми?! — деди Овчаренко уни ертулага олиб килиб. Санитар дам олаётган эди. У дарҳол биринчи ёрдамни кўрсатиб, лейтенантнинг ўқ тешган кукрагини боғлаб, санбатта олиб кетди.

Овчаренко лейтенантнинг даволалишига жунатар экан:

— Йилги, сен учун уруш тамом бўлди. Сен қирқ биринчи йил кузида Москва яқинида шундай бир «қахрамонлик» қилиб, елка кура-

пиндан уқ еган эдинг. Аммо урушнинг охирига келиб ҳам ақлнинг кирмабди, — деди.

Кеч кирди. Биринчи ротага мен бордим. Рота командирини Иван Сидоров «Бизга ваъда қилганин взвод командирини қани?» деди. Булган воқеани айтдим. Сидоров ҳазиллашиб: «Булмаса взводни узингиз ола-сиз», деди. Мен: «Ҳаляим Сизнинг ихтиёригиздаман», дедим. У хурсанд бўлиб тамаки узатди. Чекиб, хумордан чиқиб, гаплашиб утирдик.

— Уйланганмисиз? — деб суралди Иван Евсеевич.

— Йўқ. Сиз-чи?

— Мен ҳам бўйдоқман, самараликман. Узбекистонга борадиган те-мир йўл уша шаҳардан утади, иккимизнинг йўлимиз бир.

— Уруш тутаса, уйга қайтадиган бўлсак, деб яхши ният қилдинг.

— Шу ният билан юрибман. Лекин взвод, рота командирларини душман ўқи остида яшайди. Соғ қолгани кам бўлади, дустим.

— Қирқ йил қиргин булса, ажални етган улади.

— Яхши гап. Зора ушанақалардан биттаси мен бўлсам.

Ташқаридан алоқачи кириб, олдинда шарпа қўринаятганлигини айтди. Гапини шу ерда тўхтатиб, ташқарига чиқдик. Рота командирини унга, мен чап томонга юрдим. Хандақнинг охиригача энгашиб бордим. Бошимни ер баробари кутариб, душман томонга қарадим. Булут ерга ёпирилгандай, наридаги нарсани қўриб бўлмасди. Жангчиларга ишонгани айтиб, отишга тайёрланишни буюрдим. Узим ҳам автоматни қўлга олдим. Шарпа яқинлашди, давонинг булутлигини фойдаланиб, душман одамларини разведкага юборибди. Унг томондан қўл пулеметининг овози эшитилди. Бу рота командирининг ут очишга ишораси эди. Тасир-тўсири бошланиб кетди. Ёв бир взводга яқин аскарини разведкага юборган экан. Уч-тўрттаси йиқилди. Шундан кейин олдинга юришга ботинолмади. Уликларини судраб гўмдон бўлишди. Қўп ўтмай минометлари «тигла кирди». Йиқиларимиз хандақлардаги пана жойларга ўрнашиб олди.

Мен рота ертўласига қайтдим. Рота командирининг бир бармоғи дока билан ураган эди. «Нима бўлди?» деб суралдим.

— Биринчи миша яқин жойда порглади, тимдалаб ўтди. Ҳечқисми йўқ. Этим ярага қаттиқ, тез тузалиб кетади.

Тонггача ротада бўлиб, сўнг батаён команда пунктига қайтдим. Капитан Ивановга биринчи ротадаги аҳволни айтдим. У воқеадан хабардор экан.

— Ёв разведкачиларини вақтида фаҳмладиларинг. Ғаламисларини бошини кутарган жойида йўқ қилиш керак, — деди. — Плацдарм қўлдан кетиб, ёв безовта бўлиб қолди. Катта қарши хужум қилияпти.

Ротада тун бўйи мижага қоқмаган эдим. Ертўламга келиб юмшоқ похол устида шинелини бошимга қўйсам, мудроқ босди. Бир вақт туш қўрибман: Самарқандда юрганмишман. Атрофимни пари қизлар ураб олиб, бизнинг орамизда севганингиз бор, яқинида шу қизга уйланасиз, тўй бўлади, дейишар эмиш. Менинг севган ёрим қайси гузал, деб атрофга аланглаб қарар эмишман. Шу пайт кўрсодиш дустим Ҳамдам Бердиевнинг ёнимда пайдо бўлиб: «Юр, кетдик, сен билан мен қишлоқда тутилганмиз. Уруш тутаса қишлоқини қайтиб, у ердаги бир гузал қизга уйланасан», деб мени қизлар қўришовидан олиб чиқиб кетибди.

Дустимнинг орқасидан юриб, бутун уфқини эгаллаб, осмонга алангаси кутарилаётган ёнгнига дуч келиб, уйғониб кетдим. Овчаренко одад-дагидек ваэмин ҳолатда, мен томон утирилди:

— Нима, туш қўрдигинми? — деди.

— Ҳа, аввал қизларини, кейин катта ёнгнини қўрдим.

— Ҳаётда тескариси бўлади, ҳозир сен ёнгни ичига юрибсан, уруш тамом бўлса севган қизинг ёнига борасан. Мана сенга туш татири.

— Шундай бўлса яхши бўларди-ку.

— Нечундир менга бу плацдарм ёқмай турибди, — деди Овчаренко эшик томонга ўтирилиб, ора-сира порглаб турган миша, снаряд товушларига кулоқ тутаркан.

— Плацдармининг ёқадиган, ёқмайдигани буладими, отахон?

— Булади, мана, Днепрнинг унг қиргоғидаги плацдармин олайлик.

У ёққа ўтди-у, майдонимизни кенгайтира бошладик. Ёққани шу-да! Бу ерчи, эни беш километр, ичкариси саккиз километр майдонда қанчадан-қанча қисмлар турибди. Олдинга силжини йўқ. Одамларини йўқотя-миз. Ёқмагани шу-да, йиғит.

— Берлинга йўл шу ердан очилади, — дедим мен.

— Эҳтимол... Уруш тезроқ тутасайди, юртим Украинага қайтиб, ота касбим галлачилик билан шуғулланардим. Қирқ биринчи йил ёзида чекинаётди, ёндирилган галлазорларини қўриб юрагим туздай ачишган.

— Бола-чақангиз омонми?

— Аелим Мария, мактаб ёшидаги икки болам уйда қолган. Украин овоз эшитлач, уларга хат ёздим, лекин дарақларини тополмадим.

— Ота-онангиз тирикми?

— Йўқ, улар атлақачон оламдан ўтишган.

— Ноумид бўлманг, Тарас оға. Ҳадемай уруш босилади, кейин ошлангизни топиб оласиз.

Кекса жангчининг юзига табассум югурди, қўлини елкамга қўйиб:

— Илоийм, айтганинг келсин! — деди. Сўнг тамаки ураб чекди.

Менга ҳам узатди. Биргаликда ертўлага тутушга тузатиб, хумордан чиқиб, яна анча вақтгача суҳбатлашиб утирдик.

Комбат мени қақириб, иккинчи ротага боришни, у ердаги аҳволни биллиб, ҳушёрлигини оширишни буюрди. Иккинчи ротага бордим. Ротанинг айрим жангчилар хандақларда соқчилик қилишар, бир қисми дам олаётган эди. Рота командирини, катта лейтенант Алексеевни ёнимга олиб, соқчилар турган жойларини айланиб чиқдик. Ҳаво салқин ва туту тарқагандай, лекин анча наридаги нарсани қўриб бўлмайдди. Ҳали мен юганда тикоеқда турган бир-икки жангчи энди ўзини хандақ ичига олиб, автоматини қўлиқлаб, мудраб ўтирибди. Алексеев бирининг қўлигидан қўзиб тургазди: «Нима, сени ухлагна қўйлимми?» Жангчи индамай, кўксини хандақ устига қўйди. «Шундай тез-тез текшириб турилмаса, чарчаган жангчинини мудроқ босади. Душман қўлай фурсатни пойлайди», — деди рота командирини.

Мен унга душман қарши хужумга тайёрларлик қўраётгани ҳақида разведка маълумоти борлигини айтдим. «Биз ўзимиз ҳам сезиб туриб-миз, — деди Алексеев, — душман томонда ҳаракат кучайди». Сўнг у мудраб, ёнида беларво турган жангчига қараб дўх ура кетди: «Булларнинг эса парвоини палак. «Рус деҳқони момақалдироқ гўмбирласагина ҳўқина-ди», дегани рост. Менда уч-тўртта шунақаси бор. Сат нари кетдингми, пессик жой ахтаришади. Урушда эса ҳамма вақт тайёр туриш керак.

Алексеев менга «ганим тўтримми?» дегандай бир қаради-да, сўнг «юр, чой ичамиз», деб ертўласига бошлади. Мен эса комбат қўраётганини айтиб, орқага қайтдим.

Кечгача яна бошқа бўлималарда бўлдим. Комбат Ивановга рота-лардаги аҳвол ҳақида ахборот бериб, дам олишга рухсат суралдим.

Қўп юрганми учунми, чарчаб, мудроқ босди. Шинелини буклаб, бошимни қўйишим билан қўзим илпинибди.

Бир вақт уйғонсам тонг отибди. Овчаренко ҳам уйғониб, шинели устига ёнбошлаб, тамаки тутатиб ўтирган экан.

— Қалай ухлагинг? — деди.

— Яхши. Бир гузал украин қизини туш қўрдим, — дедим ҳазилла-шиб. — Менга теккин, сулув қиз, десам, қалбим бор, дейди.

— Росты, сен менга ёқиб қолдинг, — деди Овчаренко. — Урушни эсон-омон туталасак, бари бир сен Украина орқали қайтасан, меникига тушиб утасан. Холамнинг қизи бор, энди ун етпига кирди, исми Людмила. Соғ-саломат юрган бўлса, сенга никоҳлаб, юртинга бирга жунатаман.

— У ерларда энди уруш йуқ, Украина озод қилинди. Холагизнинг қизи биттасини топиб, мазза қилиб яшаб юргандинр.

— Шундай бўлиши ҳам мумкин, лекин у ердан хат-хабар йуқ. Людани балки фашистлар Германияга журилкага ҳайдаб кетишгандир...

Тарас ога хурсинди. Индамай сатилчасини қулга олиб: «Ташқари гала-говур бўлиб қолди, нонушта келганга ухшайди. Юр, борайлик», деди.

Ертула эшигидан ёмғирлуш дарпардани кутариб, ташқарига чиқаман деб, энди зинага бир қадам қўйишимиз билан олмасдан гувиллаган кучли овоз эшитилди. Шу заҳоти теварак-атрофда патира-путир снаряд, миналар портлай бошлади. Тирсагим билан Овчаренконни туртиб, орқага чекиндим: «Ев ҳамласи бошланди!»

— Четлан, ўтиб кетай, — парторг олдинга утди. Шу вақт бир мина ертула енида портлаб, парчалари йулакка тушди. Парторг орқага қайтиб сукинди: — Тургадан юрган афзал дейишяпти, падар лаънатилар. Биз томонга юриб бутти. Тишини сиңдирамиз!

— Овқат келтирай, — парторгнинг қўлидаги сатилчани олдим. Аммо ташқарига чиқолмадим. Яна яқин жойда мина портлади. Тухумдай бир парчаси оёгим остига тушди. Қулга олдим, спирти гадр-будир, иссиқ. Орқага қайтдим. Мина парчасини Овчаренкога узатдим.

— Бунақалар қанча одамларимизни нобуд қилган, — деди у мина парчасига разм солиб. — Мен комбатта учрайман, роталарда ахвол қалай экан, билмиш керак.

— Мен ҳам бораман.

Иккимиз дарпардани кутариб, ташқарига чиқдик. Ҳовлида кучма ошхона турибди. Унинг катта қозони бир неча жойидан тешилиб, овқати ер билан битта бўлибди, енида икки жангчи улиб ётибди. Атрофда снарядлар портлаши давом этарди. Парторг билан йиғирма қадамча наридаги уй остидаги батальон команда пунктига боролмадик. Снарядлар шарақлаб, уй томларига урилиб, ҳаммаёқни вайронага айланттирарди.

Овчаренко хубо бўлиб ертула тахтасига утирди. Мен эса эшик олдида туриб қолдим. Елкамни ертуланинг намхуш деворига суяб, снарядлар келиб портлашини хавотирланиб кузатиб турардим. Агар бир-ортаси ертула устига тушса, ундан ҳеч нарса қолмасди. Ертула атрофида ва унинг томида худди дул ёгаётгандай сингари патира-путур, шапира-шутур товушлар эшитилиб, тобора кучайиб борди, атрофдаги тахта томларнинг қарснлаб ағдарилгани эшитилди. Бир маҳал ертула ичи исиб кетгандай бўлди. Овчаренко дарпардани кутариб:

— Сарой ёништи, унинг яқинида разведкачилар жойлашган эди, ахволлари не келди экан? — деди.

— Хабар олайми?

— Йуқ, — деди парторг, — сарой ёғочдан қилпинган, тахталари ёниб ерга тушяпти, бориб бўлмайдди.

Душман артиллерияси ҳамон кучли ўт очарди. Ташқарида тинмай «шовла» қайнарди. Соатимга қарадим. Ев журужи қарийб бир соатдан бери тинмасди. Бизниқилар ҳам жавоб ўпини очди.

Бир маҳал артиллерия отишмалари тухтади. Олмасдан моторларнинг овози эшитилди. Парторг билан хандақ орқали комбат ёнига югурдик.

— Тирикмисизлар?! — деди комбат Иванов. — Саройдан хабар олдинглар, мудофаа уюштиринглар! Сунг роталарга овқат жунатинглар.

Мен саройга яқинлашдим. Унинг гарби-шимолий томонида хандақ-

лар қазилиб, лейтенант Потапов командир бўлган разведка взводи жангчилари мудофаа қуришган эди. Парторг роталарга нонушта жунатишга киришди. Сарой томининг сунги тахтаси қўйиб, ерга ағдарилди. Унинг енидан ўтиб, ун-ун беш қадамча нарида қазилган хандаққа ўзимни олдим. Бошим устидан пулемёт ўқлари визиллаб ўтиб кетди.

— Бу ёққа! — деган овоз эшитилди. Бу взвод командирининг уринбосари сержант Пахомов эди. — Тез ўтинг. Худо асради Сизни, ўқ ёмғири ичидан омон чиқдингиз. Бизни ёндириб юборишди, даюстар.

— Взвод командирни қани?

— Бирга эдик, қуринмай қолди, — деди Пахомов. — Тамаки борми, лейтенант?

Унга тамаки узатиб, «взвод командирини топ», дедим.

Бир маҳал Пахомов хандақларни айланиб келиб:

— Взвод командирини тополмадим, эҳтимол у комбат ёнидадир, — деди.

— Мен уша ёқдан келдим, у ерда қурмадим... Душман танкларини қураясанми, биз томонга келяпти. Гранаталарни тайёрланглар. Неча киши тирик?

— Етти киши, — деди сержант энгашиб қўлидаги тамақини сўракан. — Гранаталар бор, тайёрмиз.

— Потаповни топиш керак, — дедим яна.

Нарироқдаги қўйиб қорайган тахта остидан бир нарса йиқтираб қуришди. Унга тикилиб қолдим. Уни Пахомовга курсатган эдим, хандақдан ирғиб чиқиб, ҳаши тафти пасаймаган ўт ичидан тушончани олиб чиқди.

— Командириникига ухшайди-ку! — деди у.

— Номерини биласанми?

— Биламан.

Пахомов ени билан тушончани артиб, тикилди-ла:

— Ҳа, лейтенантнинг тушончаси, — деди.

— Потаповнинг ўзи қасрдайкин?

— Қараб чиқаман, — деди Пахомов ва жавобимни кутмасдан яна хандақдан ирғиб тепага кутарилиб, ярми қўйиб, ярми қорайиб ётган сарой тахталарини айланиб, нариги томонга ўтиб, қичқирди:

— Лейтенант ҳалок бўлти!

Комбатта Потапов ҳалок бўлганлигини, взводда аниги етти жангчи қолганлигини хабар қилдим.

— Узингиз у ерда вақтинча командирсиз, — деди комбат, — яна беш жангчи ёрдамга боради. Душман танкида десантчилар бор, эҳтиёт бўлинглар, ҳужумларини қайтарасизлар.

— Тайёрмиз!

Бир маҳал комбат Иванов беш нафар жангчи билан келиб қолди.

— Ҳамма нарса жангта тайёр бўлсин! — деди у. — Душман катта куч билан қарши ҳамлага утаяпти. Мана, беш йиқитини сизларга келтирдим. Сержант Пахомов, буларни ёнингга ол! Танкка қарши гранаталарни тайёрланглар!

Иванов мен билан хандақларни айланиб қуриб, команда пунктига қайтиш олдидан шундай деди:

— Душман биз турган Нарев плацдармига уч дивизиядан иборат танк гурилласини келтирди. Улар олдида турган қисмларимизга ҳужум қилиб, биз томонга келяпти. Танклариде десантчилар бор. Уларни йуқ қиласизлар. Мен бригада командирига оғир ахволни тушунтириб, бизга танклар, туллардан ёрдам беришини сўрадим. Вазият шундай. Тайёр туринглар. — Сунг комбат менга юз утирди: — Ҳозирча бу йиқитлар билан бирга бўласиз. Взводда командир келиши билан Сизни қақириб оламан.

Иванов кетди. Хандақларини айланиб, ҳар бир жангчини бирма-бир кузатиб чиқдим. Ҳамма жангга тайёр.

Душман танкларини бизнинг сапёрлар миналаштирган майдонлардан урмалаб келарди. Мен уларнинг биттаси ҳам миналашимиздан портламаётганига ҳайрон бўлдим. Кейин билсам душман сапёрлари кечаси бизга билдирмай миналашимизни зарарсизлаштириб кетишган экан. Душман тумшугини остига келиб, билдирмай кумиб қўйган минала-ринини имп-жамиди йиғиб кетсаю, сен мудраб, пайқамай қолсанг, бу-дан ортиқ анокъллик буладими?!

Плацидармда шу кунни беқисес шиддатли жанг бошланди. Армия, корпус, дивизия туپчилари ёвга қарши ялпи ўт очинди. Епирилиб келаётган душман танкларини ена бошлади. Душман кун миқдордаги танкларини ердамида қисмларимизни булиб ташлаб, кучсизлантириб, Нарев дарёси соҳилига чиқиб олишга интилар эди. Бизнинг Дон танк корпусимиз яқинда кучли оғир танклар олган эди. Бу танклар душман-нинг ҳар қандай зирҳли машиналарини яқсон қилиш қувватига эга эди. Ёнимизда шу танклар пайдо бўлди. Майдонда танклар жанги бошланди.

Душманининг шикастланиб, тўхтаб қолган танкларидоги десантчиларини автоматларидан ўқ егдириб, жойларимизни эгалламоқчи бўлишди. Мен йиғитларга ўт очишни буюрдим. Узим ҳам автоматини қўлга олдим. Анча наридаги, унгу сўшимиздаги батальон ўқчилари, нузиндек бошқа қисм ўқчилари ҳам епирилиб келаётган душман кучларига қарши ўт очишни кучайтирдилар.

Тушларининг наъраси, танкларнинг гуруллаши, самолётларининг паст-лаб ўшиб бомба егдириши, снаряд ва миномёт ўқларининг гўмбурлаши, автомат ва пулемётларининг тариллашидан дарё соҳили ларзага келди. Гўе бутун олам отишма ва олов ичда қолгандай, ҳаммаси шиддатли ва даҳшатли эди.

Комбатнинг команда пункти устидаги уй уч-тўрт хоналик бўлиб, айвони тахтадан тикланган экан. Снаряд урилиб, шарақ-шуруқ қарсил-лаб, тахта деворларини йиқилди.

Бир маҳал душман олдинга силжитиб, биринчи мудофаа марраларимизни босиб ўтди. У ерда парокандалик бошланиб, жангчиларимиз орқага қоча бошладилар.

Душман ўқ егдириб турганига қарамай, комбат Иванов ва комиссар Сажко команда пунктидан чиқиб, қочиб келаётган жангчиларини ушлаб, тўхтатиб қолмоқчи бўлишди. Мен ҳам тепага кутарилдим. Икки жанг-чининг йўлини тусиб, ушлаб қолдим. Ҳар иккисини ҳам ниҳоятда қурқ-қан, ранги оқарган эди. «Миномётчиларимиз, миномётларимиз тамом бўлди!» дейишди улар. «Сенлар тириксанлар-ку!» дедим уларни хандақ ичига тушириб. Яна шунақалардан беш-олтитасини тўхтатиб қолдим. Сўнг ўз йиғитларим енига югурдим. Улар ҳамон узокда, танклар енида қуринган душман аскарларига қарши ўт очишни давом эттирар эдилар.

Душманининг қарини ҳужуми тушгача давом этди. Ҳеч ким бирор бир нарса тотиб қуришни ҳаёлига ҳам келтирмади. Душманининг зирҳли ҳамласини кун ботишга яқини тўхтатишга муваффақ бўлдик. Ёвнинг хуружи пасайди. Энди сал нафас олиш имконияти яратилди.

Комбат ёнидан одам келиб, мени Иванов чақираётганигини, взводга сержант Пахомов командир этиб тайинланганигини айтди. Мен Пахомовни ёнимга чақириб:

— Сен ботир, тажрибали жангчисан, менинг йўқлигимни билдир-майсан, — дедим.

— Ҳаракат қилман, уртоқ лейтенант, — деди у, — соғ-саломат қуришайлик.

Батальон команда пунктига бордим. Иванов поғонида майорлик

белгисини кўрдим. Келганлигимни билдиргач, уни юқори ҳарбий ун-вон билан табрикладим. У раҳмат айтиб, взводдаги аҳволни суради. Мендан тўлиқ жавоб олгач:

— Энди, уртоқ гвардиячи лейтенант Эгамназаров, Сиз яна бирин-чи ротага борасиз. Командирини яраланибди. Ҳалок булганлар, ярадорлар бор. Улар билан бирга буласиз, — деди.

— Ҳозир бораёми?

— Қоронги тушиши билан борасиз. Ёв снайперлари қуринганини йиқитяпти. Ҳозир ертўлангизга кириб, дамингизни олиш... Роталар билан алоқа узилди қолди. Снарядлар алоқа симларини шикастлаган қурилади. Алоқа уриятиш зарур.

Комбат бир алоқачига узилган симларни улаб, алоқа уриятишни буюрди. Жангчи команда пункти ёнидан телефон симини ушлаб, рота томонга энгашиб югурди. Эъллик метр юрмасданок қулади. Фашист мергани уш аниқ нишонга олган эди. Қўлаган жангчини келтириш ва симини улаш учун яна бир жангчи уша ёққа югурди. У ҳам этиб борол-мади. Қўрагини ушлаганча, ерга мўкка тушди.

Комбат Иванов газабга келди. Пачоқланган ёв танкларини остига урнаниб олган мерганларини қандай булмасини йўқотишни уйлади.

Гира-шира бўлиши билан рота томонга қўзғолдим. Бир ўзим кетяп-ман. Қоронги тушган бўлса ҳам душман кўзи биз ёқда, эҳтиёт бўлиш керак. Очиқ дала, ер шуддор қилинган. Югуриб кетяпман. Бир маҳал қўлогим тагидан ўқ визиллаб ўтиб кетди. Узимни панага олдим. Пана деганим шуддордаги бир қарич келмайдиган эгат ораси. Таваккал қи-либ туриб яна югурдим. Яна ёнимдан мерган ўки чинқириб ўтди. Кесакка қоқилиб йиқилдим. Тураман деб белмини ушласам, гилофдаги тушончам йўқ. Йиқилганимда ўчиб кетган экан, эмаклаб қилдириб, зўрга топдим.

Ротага етишга эъллик метрча қолганди. У ёқдан рота жангчилари қараб турган экан. «Тез югуриш», деб имо қилишди. Айтганларидай бор кучим билан югуриб этиб бориб, ҳансизраганча ўзимни хандаққа олдим. Яна бошим устидан бир гада ўқ ўчиб ўтди.

— Ҳеч тинчлик бермаяпти, аблаҳлар! — деб сўкинди старшина, — танкларини остига қаламушдай беркиниб олишган.

— Бориб нафасини учирай десанг, атрофларини миналаштириб олишган, — деди унинг ёнидаги жангчи, — барибир даминни учирамиз.

— Рота командирини қаерда? — сурадим старшинадан.

— Ертулада, қаттиқ контузия булган, бечора гулдирайди-ю, аниқ бир танини айтолмайди.

Ертулага шошилдим. Рота командирини, катта лейтенант Анреев су-рида ётарди. Мен кирганлигимни сезиб, бошини кутарди. Бир нима деди, тушунолмадим. Сўнг старшинага қаради. У рота катта талафот қўрганлигини, атиги уттиз чоғлик одам қолганлигини айтди.

Ротанинг мудофаа маррасини кўздан кечириб чиқдим. Жангчилар белгилаган жойларидан туришибди. Соқчиликдан бушаганларини ертула-да ва чуқур хандақларда тамаки тортишиб, мудраб дам олишяпти. Уқ-дори, грапаталар етарли, фақат одам кам эди. Бир маҳал душман мино-мётлари рота хандақларини ўққа тутди, кейин автоматчиларини бош кута-ришиб, ҳужумга ўтишди. Рота телатик, қўлай жойга урнанибди. Душ-ман шу жойини эгаллашга зур бериб ҳаракат қилаётган эди. Душман автоматчиларини мўлжалга яқинлаштириши билан йиғитларимиз ҳамжиҳат-лик билан ўт очинди. Мен чап томонда — ертулада туриб, автоматини ишга солдим. Рушарада автоматини тариллатиб келаётган фашист жанг-чиларини йиқила бошлади. Улар хандақларимизга яқинлаша олмади. Ун-дан ортиқ одамни йўқотиб, чекинишди. Навбатдаги ҳужумларини ҳам қайтардик. Аламга чидаёлмаган ёв рота истеҳкомига миная елдире бош-

тади. Икки жангчимиз ҳалок бўлди, уч жангчи яраланди. Уларга ёрдам кўрсатдик. Энди йиғирма беш жангчи қолди. Ярадорларни тузда санбатта жунатдик. Батаъон билан бир амаллаб алоқа ўрнатилди. Майор Иванов мен билан телефонда гаплашиб: «Ҳозир 1-ротага мадад қиларди юборолмаймиз, кийини вақтда жангчилар ёнида бўлинг. Сизга ишонамиз, ротада офицер командирлар қолмади. Урнингизга одам юборганимизча уша ерда бўласиз», деди. Ротада икки кун қотиб кетдим.

Учинчи кун батаъон штаб бошлиғи, катта лейтенант Сафонов ротага командир бўлиб келди. Унга аҳволни тушунтирдим. У ротада бирга қолишимни илтимос қилди. Комбат ҳам шу фикрни айтибди.

Эртаси кунги ёв яна қарши ҳужумга ўтди. Сафонов йиғитларини жангга кутарди. Ёвнинг ҳамласи қайтарилди. Ёв яна унга яқин одамидан ажралди. Биздан эса старшина ва яна бир жангчи енгил яраланди. Уларга биринчи ёрдам кўрсатилди, санбатта бормадилар.

Кейинги кун оқшомда комбат ёнига қайтдим. Бу ерда хунук хабарини эшитдим. Парторг Овчаренко учинчи ротага борган экан. У турган хандақда душман минаси портлаб, ҳалок бўлибди. Ертулага кирдим. Ҳеч ким йўқ. Илгари билмаган эканман. Ертула менга жуда зах ва қоронғи кўринди, ростини айтсам, зим-зиё гурни эслатди. Сўрига ташланган похол чириб, қорайиб ётибди. Роталардан келувчи алоқачи жангчилар ҳам бу ерни тарк этишган. Овчаренконинг партия ҳужжатларини сақлаб юрадиган сумкаси, юк хаттаси йўқ. Уларни комиссар Сажжонинг тошириғи билан олиб кетишган кўринади. Овчаренко қандай меҳрибон, камтар, вазмин киши эди. «Об Украине и Узбекистан мой друг Назармат ишкет дастан», деб кўнглимини кутарар эди. Энди бу энг яқин, дилкаш дўстим йўқ.

Ташқарига чиқиб машинадан хабар олдим. Жангчи ва ҳайдовчи кимёвий иҳота анжомларини бешпакет сақлаб утиришибди. Улар яқинларида снаряд ва миналар портлаганини, лекин машинага зарар етганини айтишди. Мен уларга ҳар қандай тасодиғфа тайёр туришларини тайинлаб, машинадан ёндафтарчамни, Умар Ҳайём билан Ҳамид Олимжоннинг кичкина шеърини тушамларини олдим. Ертулада сўхбатдошим қолмади, энди шу китоблар менга ошно булади, деб хаёлимдан ўтказдим.

Шундан бир кун кейин ертулада ёлғиз утирсам, батаъон командирининг разведка бўйича уринбосари, капитан Соколов кириб келди. Анча вақт у ёқ-бу ёқдан сўхбатлашиб утирдик. У чарм сумкасини кушига олиб: «Дўстим, сўхбат қуруқ бўлмасин, — деди-ю, ундан сувдонини чиқарди. — Газак борми?»

Уралиб, ёстиқ қилинган шнсел орасидан Америка консервасини олдим. Соколов сувдонни тула спирт экан. Банка қиррасини ханжар билан қирқиб очиб, консерва гуштинини сочқк устига қуйдим. Қотган нонини ҳам олдим. Газак билан спиртни ичдик.

Яқин ўртада ёв минаси портлади. Соколов ташқарига қулоқ солиб, «даюслар, кечаси ҳам тинч қўйишмайди», деб руҳ кружкага спирт қуйиб менга узатди. Уни ҳам отиб олдим. Ичимни қуйдириб кетди. Лекин баданимни қиздириб, кайфимни оширди. Соколов ташқарига чиқиб, туниги ҳаводан нафас олиб, атрофини кузатайлик, деди. Қўзғалдиқ, хандақ бўйлаб постда турган жангчилар ёнидан ўтиб, анча юриб холпироқ жойга бориб утирдик. Душман томондан шабада эсиб, лабак гармонча товушининг элас-элас олиб келарди. Фашистлар гўё яқиндаликларини, уйғокликларини сездиргандай, бизни мазах қилаётгандай туюлди. Ғашим келди. Соколов «гармошка қуйи остида ичамиз», деб яна жиндай май узатди. Олмадим. Бошимни хандақдан ташқари кутардим. Соколов: «Нега о.майсан, қаёққа қараяпсан?» деди. Уримдан турдим ва дўстимга: «Капитан, эшитяшсанми, фашист музика қаяпти, бизни

мазах қияпти. Ҳозир бориб овозини учтириб келаман», дедим ва юқорига кутаридим. Соколов этагимдан ушлаб, пастга тортди ва ёнига ўтказиб: «Огайни, кимпрлама, борсанг узинг тайёр жиш бўласан. Тонг отса музикасини ҳам, узини ҳам гўмдон қиламиз. Ундан кура, тур, ертулага бориб, тонггача дам олайлик, эртага катта жанг бошланса керак», деди.

Хандақ ичи чуқур бўлиб, одам бўйича келарди. Ундан юриб борарканман, осмонга қарадим. Булутлар ичидан чиққан ой тепамда турарди. Қишлоғимда ҳам ойга қарасам, худди шундай турарди. Кайфим ошганимдан, ота-онанин соғинганимданми, кеча-кундуз ўлим билан олишиб юрганнимданми, кўнглим ўксиб, кўзим намланди. Упкам тулиб, хўрсиндим. Ертула ёнига келиб, ёмгирушдан қилинган дарпардасини кутариб, ичкарига кирмоқчи бўлдим-у, йулакда тўхтаб қолдим.

Тулни ой менга эргашиб ертула устига келгандай, ҳамон тепамда эди. Бундай ойдин кечаларда ёшлар қалбида муҳаббат уйғонади, ошқ-маъшуқларнинг соғинчли мулоқотлари бошланади, деган хаёл кўнглимдан ўтди. Самарқанд дорилфунундаги курсдош қизларни, дорилфунунга қушин тиббиёт институтидан урушга кетган шифокор қизларни эсладим. Бир маҳал бошим устидан душман минаси шигиллаб ўтиб, анча нарида шарақлаб портлади. Хаёлим бўлиниб, ўзимни ичкарига олдим.

Эрта уйғондим. Соколов билан батаъон команда пунктига бордик. Тонг ҳали оқ гардинини уфққа кутармаган, Зухро юлдуз ойна ҳамроҳ бўлиб, уфқ устида пастлаб, ярқираб кўринарди. Роталардан келган алоқачилар бўлиналарини ҳужумга кутариш учун жанговар ҳолатда туришга бўйруқ бўлганлигини айтишиб, хандақлар орқали ўз шерикларининг ёнига жўнаб кетишди. Мен комбат команда пунктига кириб, Ивановга учрашдим.

— Утириб бўлдиқ, энди Берлинга йўл оламиз! — деди у. Сўнг тушунтирди. — Фронт бўйлаб ёвни қувини бошланади.

У айтганидай бўлди. Эртаси кунги тонгтарда ҳужумга кутарилиши олдида душман мудофаа марралари тўп ва миномётлардан, танк ва авиация ўтлари билан ағдар-тунтар қилинди. Душман истеҳкомлари алаига, тутун билан қопланди. Ниҳоят, биз инедалар «ура» садолари остида ҳужумга ўтдик. Омон қолган душман қисмлари бизга қарши пулемёт, автоматлардан тўхтовсиз ўт оча бошлади. Лекин биз ҳам буш келмадик. Йиғитларимиз пулемёт, автоматлардан ўқ ёлдириб, ёв ерига етиб олди. Мен биринчи рота жангчилари орасида эдим. Ёв хандақлари, ертулаларида жанг қилиб кетди. Улар эса жуда узун, бир-биринга тутаниб кетган. Тонг саҳарда ҳаммаёқни тасир-тўсири ўқ овозлари тўтиб кетди. Айрим жойларда автомат қўшдоқларини ишга солишга тўри келди. Ниҳоят, ёв чекина бошлади. Қочолмай қолганлари таслим бўлишди.

Кундузи ўн иккига яқин душман истеҳкомлари эгалланди. Ёв хандақлари ва ертулаларида турди нарсалар — Россия, Украина, Белоруссия ерларидан таланган кийим-кечаклар, илчам осма соатлар, чойшаблар, рўмолялар, бошқа буюмлар, шунингдек уйин карталари, қозғалар сочилиб ётарди. Душман жасадлари ҳам кўп эди. Снарядларимиз тегиб, дабдаласи чиқиб, упирилган бир ертула эшигида фашист аскарни яримдан тупроққа қумилиб ўлиб ётарди. Ёнида кичкина, лабак гармон кўринди. Шунда капитан Соколов билан туниги сўхбат эсимга тушди. «Ҳа, аблаҳ, эрмагинг ордона қолдиб-ку!» деб олдинга ўтиб кетдим.

Кеч кирди. Олдинга ҳужумни давом эттирдик. Осмон хира, олачалоқ булут кўринади. Ой бир булут орасидан иккинчи булут ичига узини олишга ишчиларди. У гўё бизларни ёвдан яширин учун шундай қилаётганга ўхшарди. Бир неча чақирим юрганнимздан кейин комбат

Иванов шудгор қилнмай қоллиб кетган ерда бир оз дам олиш ҳақида буйруқ берди. Батальон йиғитлари ниҳоятда чарчашган эди. Ҳамма қуруқ хашак устига чўзилди. Мен ҳам разведка взводи йиғитлари ёнида ёнбошладим. Бир маҳал ёнимга капитан Соколов келди: «Тур, сал нарида ёв тулчилари ташлаб кетган хандақ бор, шамолпана, уша ерда тамаки чекиб, дам оламиз», деди. Унга эргашдим. Чўқур хандаққа кириб, тамаки тортиб утирувлик ҳамки, бояги ётган еримизга бир миша тушиб портлади. Дод-вой овози эшитилди. Соколов у ердан хабар олиб қайтди: уч киши ўлиб, саккиз киши яраланибди. Худо билади, бу ёққа келмасак, биз ҳам асфаласофиялига кетишимиз мумкин эди.

Душман чекинаётлиб, ташлаб кетган жойларнинг ҳаритада белгилаб, кейинча у ерларга зарба беришни режалаштирганга ўшарди. Булмаса бу қандай мўлжалки, қоронги, зулмат кечада ҳарбийларимиз дам олаётган утлоққа тушпа-тугри миша келиб тушса. Ҳа, душман чекинган йўлларида ажал тузоқларини қўйиб кетган эди.

Бизнинг батальон қарахтзор ичда дам олиб, овқатланадиган бўлди. Сайхон жойда кўчма қозон пайдо бўлди. Мен 1-рота йиғитлари билан анча наридаги эман дарактининг остида ёмғиргушни ёзиб дам олдим.

Бир маҳал «Овқатга боринглар!» деган хабар келди. Ҳамма кўчма ошхона томонга йўналди. Мен ҳам рух сатилчани олиб, бутазорлар орасидан утлаган сўқмоқ йўлдан овқатланиш учун бордим. Қозон ёнига ётганида орқада, мен юриб келган сўқмоқда портлаш товуши эшитилди. Ёв сапёрлари сўқмоққа билангирмай миша кўмиб кетишган экан. У портлаб, ортимдан келаётган жангчининг оёқлари, елкасини шикастлади. Унга дарҳол ёрдан кўрсатиб, санбатга олиб кетдилар.

Тункага утириб, бир чўмичча келадиган шавтани ер эканман, узимга-узим: «Душман ҳамма ерда, ҳатто овлоқ бутазорларда ҳам найранг ишлалиб, маккорлигини намойиш этапти. Эҳтиёт бул, Назармат, ҳар қадамда ажал билан юзма-юз келясан!», дедим.

Шавтани еб булгач, кўчма ошхонадан чой олишга бордим.

Яна юришда давом этдик. Энди йўлимиз экинзор далалардан ўтди. Олисда, уфқда қуришиб турган яшил қарагайзорларга етишга шошилдик. Чўчки уша ёқда отишмалар эшитиларди.

Осмонда душманининг бомбардимончи самолётлари пайдо бўлди. Кимдир «Ҳаво, яширин!» деб бақирди. Узимизни ўт босган ариқларга урдик. Ариқ ичда, одам буйи келадиган бурганлар орасида етибман-у кўзим осмонда. Нақ тепамда бир «Юнкерс» пайдо бўлиб, унинг остидан бомбалар сочилиб ерга туша бошлади. Назаримда, улар худди менинг устимга тушаётгандай эди, узимни четга олмоқчи бўлдим. Комбат Иванов ҳам ёнимда, ўт ичда яшириниб ётган экан. Қаддим кутарилганини қуриб: «Қаёққа, қимирлама!» деди. Яна ариқ ичига ётдим. Қарангки, тепамда ташланган ажал «уруғ»лари анча нарига тушиб, пазира-путир ерида бошладилар. Ёв калхатлари гойиб бўлишди. Иванов «Тур!» деб ёнимдан ўтиб кетди. Орқасидан эргашдим... «Бизнинг қирувчи самолётларимиз қаерда қолди экан?» деди Иванов тажанг бўлиб. У тажанг бўлганича бор эди. Душман «калхат»лари тумдон булгач, анчадан кейин осмонда бизнинг қирувчи самолётларимиз пайдо бўлиб, қанотларини қийшайтириб, ёв томонга учиб кетишди. Аммо душман анойилардан эмас, самолётларини алтақачон пана жойларга қўндириб, яширишга улгуранди.

Киши қилдик қони туқилган жойни, уз халқини, унинг буюк муҳаббатини тажовузкор ёвни маҳв этиб, бегона юртларда юрганида, беқисс солинч ҳисси билан юракка олар экан. Ҳа, гитлерчи босқинчиларни йўл-йўлакай мажжақлаб, маконига яқинлашар эканмиз, эсон-омон она юртимизга қайтармиканмиз, деган фикрнинг дилимиздан такрор ва такрор ўтказардик.

Мен хизмат ётган гвардиячи танк корпуси Польшанинг Нарев

дарёсини кечиб ўтиб, анча ичкарилаб кетди. Унг томонимиз Шарқий Пруссия улқаси, туғрида Болтик денгизи, жанубий-ғарбда пойтахт Варшава шаҳри. Душманининг Шарқий Пруссиядаги кучларининг йўлини тусиб, унг Берлин томонидаги асосий қўшинлари билан қўшилшига имкон бермаслик учун шиддатли жанглр бошланиб кетди. Бир неча кундирки, менинг 2-гвардиячи мото-ўқчи батальоним дам ишмаллигини билмайди. Жанг билан кунни кечага, кечани кунга улар эдик.

Польшанинг катта бир қишлоғини фашистлардан озод қилиб, олдинга юрдик, ёвга дам бермаслик керак эди. Анча юрганимиздан кейин тепалик келди. Тепаликка кутарилганимизда олдимизда кенг майдон ва унинг эътида эса қалнин ўрмон бошланди. Унга қишлоқ қурибди. Қўшин танк қисмларимиз ва шведларимиз қишлоққа ҳужум қилиб, ёвнинг тпикасини қурита бошладилар.

Бизнинг батальонимиз очик экинзор ердан ўрмон томонга юриш бошлаганига ва ўрмон ичигаги душман кучларига зарба бериб, уни йўқотишга буйруқ олди. Тепаликка яқинлашиб, у ерда хандақлар қазиб, ҳужумга тайёргарлик кўрдик. Бир вақт хандақ устида, ертуладан сал нарида қирқ беш миллиметрли замбарак пайдо бўлди. Комбат Иванов:

— Бу замбаракни мен келтирдим. Унинг ўти билан ўрмон четини душмандан тозалаб, сизларга ҳамла учун йўл очамиз», деди.

— Шу-я? — дедим ачингим келиб, — душманининг катта туллари, танкларни қуриномқда. Уларга бунингиз баша келиб бупти!

— Ёв танкларини танкларимиз ишонча олапти. Ёв бир қисм одамларини ўрмон четиде қолдирган. Гап бундай: Уттиз чоғлик одамим қолди. Офицерлар қолмади. Ҳаммаси шикастланиб, сафдан чиқди. Батальонини ўрмон жангига Сиз олиб борасиз.

— Биринчи уринбосарингиз Монахов бор-ку.

— Монахов тулчилар билан булади, — деди Иванов. — Уларга батальоннинг ҳужум йўлини кўрсатиб туриш керак. Мен эса танкдаги десантчилар билан ундаги қишлоқ томонга бораман.

Мен бундай буйруқдан ҳайрон бўлиб, Ивановнинг юзига қарадим. У шу вақт ҳимоясиз, продасиз кишидай менга термулди турарди. Рос-тини айтсам, унга раҳимм келди. Назаримда, у батальонини қолан-қутган жангчиларини ялангликдан душман паналаб ётган ўрмон ичига ҳамлага бошлаб боришга ботина олмаётгандай эди.

Иванов ҳам мен каби уруш бошланганида ўқитувчиликдан туғри фронта — бизнинг батальонга келган. Қисқа командирлик тайёргарлигидан сўнг взвод командирли бўлиб, Сталинград жанглариде фаол қатнашиб, кейин унвони ошгрилиб, ротага командир бўлганлигини, Белоруссия жанглариде ротаси яшил қатнашганлиги учун мукофотланиб, капитан унвонига сазовор бўлганлигини билардим. Мана, Польша ерларида батальонга командир бўлиб, майор унвонини олди. Батальонимиз Нарев дарёсини кечиб ўтиб, пландаги эгаллашда намуна курсатгани учун у Совет иттифоқи Қаҳрамонлигига тавсия этилган. Шу қаҳрамон командир менга яшигансимон муружаат қилиб, яланг далани курсатиб, ўзи унга — танкчилар ёнига кетди.

Йиғирма дақиқадан кейин йиғитларини ҳужумга кутараман. Унгача ертула ёнидаги тул билан душман марраларини утга тутиш керак. Шундай бўлди. Тул тилга кирди. Кузатиб турибман. Унинг снарядлари ўрмон четиде ердан тўзон кутариб, портлай бошладилар. «Дурут, — дедим узимча. — Душман чекинди шекилли, одамларимизни ҳужумга кутарсам булади».

Шу маҳал ўрмон четиде ёв тули пайдо бўлиб, ўт очиб қолди. Мен турган ертула теласиде душман снарядлари портлай бошладилар. Ёнимда уч жангчи утирувди. Улар роталарининг алоқачилари эди. Ҳар снаряд портлаганда кузлари ола-кула бўлиб, рангларидан қон қочарди. Мен

алоқачиларга: «Уринларингдан туринглар, сал наридаги хавфсиз хандакча утаминз», дедим. Уч жангчи менга қарамай зипиллаб нари кетди. Мен ҳам улар кетидан бордим.

Айтилган муддатда батальон йиғитларини хужумга кутардим. Очқик ялангликдан югуриб боряшмиз. Енимиздан душман автоматчиларининг уқлари визиллаб утаяпти. Икки жангчим ярадор бўлиб ётиб қолди. Биз олга борнишда давом этдик. Шу маҳал унг томонимизда бизнинг танки-миз пайдо бўлиб, душман марраларини уққа тутиб қолди. Кейин билсам, бу танкин комбат Иванов бизга ердамга юборибди. Танкичи техникасини душман снарядидан сақлаш учун уни рақса тушгандай дам олдинга, дам кейинга, дам яна айланаб унга, чап томонга юргизиб, ёв устига ут очар ва олга интиларди. Биз танк кетидан ёвга жавоб ути очиб, урмонга тезроқ ётиб олиш учун қаттиқ югурдик. Ниҳоят, душман урмон ичига чекинди.

Унгадаги катта қишлоқни ҳам жангчиларимиз ёвдан тозалашди. Чап томонимизда мото-уқчи бригадаларимизнинг бошқа бўлималари душман кучларини қаттиқ зарбага учратиб, уларнинг истеҳкомларини эгаллашди. Энди жанг урмон четиде эмас, балки унинг ичкарисиде давом этарди.

Душманни ярим чақиримча урмон ичкарисига суриб, сўнг мудофаага турдик. Жангчиларимиз тез фурсатда ўзлари учун хандаклар қазиб, жойлашиб олдилар. Менга ихчам ертула ҳам қуриб беришди.

Олдимга капитан Монахов келди. «Сиз шу ерда буласиз. Комбат урмон четидеги бошқа батальонлар билан алоқа боғлаб, эртанги хужумга тайёргарлик қўрапти. Мен ҳозир унинг ёнига бориб, бу ерда жойлашганлигимизни айтиб, овқат юбортираман», — деди.

— Ввод командирлари қаерда?

— Бари сафдан чиқди. Шунинг учун батальонни хужумга кутаришни Сизга топширдик, — Монахов ертула ичига разм солгач, сўзини давом эттирди. — Қара, қуш гул йиғитларимиз бор, бир зумда ишнам ва мустаҳкам оромгоҳ қуришибди... Гап шундай, лейтенант, душман дарахтлар орасиде пайдо бўлиб қолгани мумкин. Соқчилар хушёр турисин. Мен кетдим.

Кеч кирди. Монахов ваъда қилган овқатдан ҳадеганда дарак булавермади. Қул остимде йиғирма чоғли жангчи қолган. Уларининг ҳам ярмиси енгил ярадор. Ялангликдаги жанг ва урмон ичкарисидеги шиддатли туқнашувдан кейин чарчашган, қоринлари оч.

Фақат азонга яқин штаб бошлиғи, катта лейтенант Сафонов пайдо бўлиб:

— Лейтенант Эгамназаров, энди Сиз комбат ёнига борасиз, мен батальон билан бирга буламан, — деди.

Унга ахволни тушунтирдим, мудофаа марраларимизни курсатдим. Кейин йулга тушдим. Урмон ичи қоп-қоронғи, икки қадам наридаги нарсани қуриб бўлмайди. Катта дарахтлар одам бўлиб қуринади. Кетаяшман. Ярим чақирим юргач, урмон четига чиқаман. Юз қадамча юргач, оёқ шарпасини сездим. Тўхтаб, узимни панлага олиб, қулоқ солдим. Шарпа ҳам жим бўлди. Тургандан юрган яхши, деб яна қўзғолдим. Анча нари кетганимдан кейин шарпа яна ҳаракатга келди. Сўнг гойиб бўлди. Мен шарқдан осмонга кутарилиб, еришиб, ўчиб турган прожектор нуруни мўлжалга олиб юриб, урмон четига чиқиб олдим. Булмаса қоронғиде адашини ҳеч гап эмас эди.

Урмон четидан ҳар икки томонга қузилиб кетган хандаклар ва нарироқда ертула, улар ёнида турган танкларни кўрдим. Батальон алоқачисини танидим.

— Уртоқ лейтенант, биз буёқдамиз. — Алоқачи танк ёнида соқчиликда турган эди. Танкка яқинлашдим, бироқ у ерда одамни кўрмадим.

— Келдингми? — деган овоз эшитилди танк остидан. Энгашиб қарадим. Танк остиде қуқур хандак қазилиб, унда Монахов бир ўзи консерва еб утирарди. Ёнига тушдим. Консерва банкасини суриб:

— Ой, ҳойнаҳой оч қолгандирсан, — деди. — Сафонов бордимми?

— Борди, лекин йиғитларимиз чарчаган, ярадорлари бор. Зах жойда утиришибди.

— Қурганман, биламан, илож йўқ. Буни уруш дейдилар, ут ичиде ҳам яшаиш керак.

Монахов бошқа сўз айтмади. Ўзи эса танк остиде пустинга уралиб, партком паёғини икки ҳисса олиб, консерва еб утирибди. Кўкрагиде янги «Қизил Байроқ» ордени пайдо бўлибди.

— Комбат қаерда? — дедим.

— Биринчи чақирибди.

«Биринчи» дегани бригада командирини эди.

— Санитар дори-дармонлар олиб бориб, ярадорларга ердам курсатса буларди.

— Санитар бор-ку, у нима қилиб юрибди? — деди Монахов йирик чағир кўзларини олайтириб.

— Кеча минадан араланиб, санбатта кетган.

— Кетган булса бутун келади. Уша боради. Бошқа санитарни қаёқдан топаман?!

— Санитарнинг яраси оғир, сон суяги шпикастланган, ҳали-бери келмайди. Штабда битта санитар юрибди. Ана, ҳов, дарахт тағиде утирибди. Ушани юборинг, — дедим бўш келмай.

— У шу ерда бўлиши керак.

Жаҳлим чиқди.

— Бу ерда Сиздан бошқа ҳеч кимни кўрмаймман-ку. Битта одамга битта санитар чиқора. Мен ҳам ахир батальон одамларининг тақдирига жавобгарман. Комбат Иванов батальонни жангга кутаришни менга ишониб топширди. Батальон топшириқни бажариб, ёвни урмон четидан ҳайдаб, ичкарига кириб борганини ва ярадорлар борлигидан фақат мен хабардорман-ку. Энди қаёқдандир пайдо бўлиб, панада утириб санитар йўқ дейишингиз галати-ку. Мен комбат Иванов олдида бораман!

Монахов жаҳлим чиққанини сезиб:

— Комбатта борма, ярадорларга санитарни юбораман, — деди-да, «санитар!» деб бақирди.

Сумка кутарган, кексароқ, жуссаси кичкина жангчи дарахт остидан аста туриб, танк ёнига келди.

— Ҳозир манави лейтенант билан батальон жангчилари ёнига борасан, ярадорлар бор экан. — Сўнг менга утирилди: — Буни сен ўзинг бирга олиб борасан, иккинчиз ҳам уша ерда бўлиб туринглар.

Мен санитар билан мудофаада турган йиғитларим ёнига йўл олдим. Бешпикаст ётиб келдик. Санитар ярадорларга ердам курсатишга шошилди. Мен катта лейтенант Сафоновнинг ертуласига кирдим. Қўзбола курсиде қолбаса паррақлари ва оғзи очик, ичидан спирт ҳиди анқиб турган сувдон қуринди. Сафоновнинг оёғина кайфи бор эди.

— Кел, дустим! — деди. — Монахов юбордимми сени?

— Санитарни олиб келдим.

— Яхши қилибсан, ярадорларга ердам бериш керак.

Алоқачи телефон гушагини Сафоновга узатди.

— Комбат гапиряпти.

Сафонов телефон гушагини қулоғига тутиб:

— Санитар келди, ердамчингиз ҳам... Хўп булади. — Кейин, менга юзланиб: — Эгамназаров, Монахов ёнига борар экансиз, — деди.

— Қоронғи тушди, тунда бу ерда булганим яхши эмасми?

— Билмайман, керак булгандирсиз-да.

Йулга чиқдим. Тун қоронгисида таваккал деб яна тўтридан йул бошладим. Кетяшман. Зулмат, ваҳимали сониялар. Катта, қалин урмоннинг қаерида ким юрганлигини билиб бўлмайди. Кулоқни қоматга келтириб, кузни олмоғга айлантдириб, фикрни чархлаб, қуролни жангга тайёр тутиб қадамлаш керак. Қўлимда фонарим бор, лекин уни ёқиб бўлмайди, узини билдириб қўйишим мумкин. Монаховнинг танки ёнига яна туртиниб-суртиниб, бир амаллаб етиб олдим.

— Келдингми, санитар ярадорларга қараяптими? — деди у ва орқага ўтирилди. — Анави танкини қўряпсанми?

— Қўряшман.

— Энди ушани йипитлар ёнига олиб борасан. Танкчи йўлни билмас экан.

Индамадим.

— Нега индамайсан?! — бақирди Монахов.

— Олиб борадиган алоқачи йўқми? Мен машинадан, йипитларимдан хабар олишим керак.

— Алоқачи йўқ, битта санитар бор эди, уни ҳам олиб кетдинг. Машинанг, икки йипитнинг юргандир. Қани, хов Вася, моторининг юргиз. Мана бу лейтенант йўл курсатиб олиб боради.

Мен кимё саноатининг анжомлари орттирилган машина ва ундаги икки жангчи тақдирига жавобгар эдим, бригада командирини сураб қолса, нима деб жавоб бераман, деб хавотирланаётгандим. Лекин душманнынг шуңдоққина тумшугида хандақлар қазиб, мудофаада турган йипирма чоғлик жанговар дўстларини уйладим. Уларга ёрдам керак. Душман танки, туши, узиюрар зирҳли машиналари билан ҳужум қилиб қолса, батальонга нима бўлади? Шу мулоҳаза билан танк ҳайдовчисига «орқамдан юргиз», дедим. Олдинги маррага элтишган, тешикча юриши мумкин бўлган текис, айланма йўлни фақат мен билардим.

Вася танкини туртилатди. Мен қўл фонаримни ёқиб, йўлни курсатиб, олдинда бордим. Эъллик метрча юрмасимиздан душманнынг туши ва миномётлари наъра тортиб қолди. Танк овози уларни сергактанттирган эди. Атрофимда снаряд ва минаяр шарақлаб портлаётган бўлди. Лекин чекиниш, яшириниш мумкин эмас, тўхтаб туриш ҳам хатарли. Ҳарқалай, бу гал ҳам омадими келди. Душман олови остида танкини йипитларим олдинга олиб бордим.

Ертўлага кириб, Сафоновга танкини олиб келганимизни айтдим. У телефон гушагини узатди. Кулоғимга тутсам, яна уша Монахов, «Тез етиб кел!» деди.

Яна йўлга тушдим. Кимёвий машинаман топилганимни, йипитларим эсон-омонимикни, деган хаёл дилимдан ўтди. Шу хаёллар билан Монахов ёнига етиб бордим. Бу ерда яна бир янги танк турарди.

— Буни энди батальоннинг ўнг қанотига олиб борасан, — деди Монахов, — ўнг қанотда ёрдамчи кучимиз йўқ.

— Лекин ўнг томонга бориш учун йўл йўқ.

— Командирнинг буйруғи муҳокама қилинмайди, буни яхши ўқиб ол! — деди Монахов дағдага билан.

— Буни биламан, лекин онгли офицерман. Унг томонда ёв турибди-ку! Батальон тақдирига мен ҳам ачинаман. Уни жанг билан урмон ичига мен олиб бордим. Унг томонда бизникилардан ҳеч ким йўқ. Мен узинга ачинамайман, танкка ачинаман. Уни ўнг томонга юргизсам, фашистлар бир зумда ёқиб юборишади. Олиб бормайман!

— Буйруқни бажармаганинг учун сени олиб ташлайман! — деди Монахов тўппочасини гилофидан чиқариб. Мен ҳам қўлимни қуролимга юбордим.

— Биринчи навбатда Сизни олиш керак, — дедим. — Батальон қаердалигини билмайсиз. Узингизни панага олиб етибсиз.

Шу вақт танк ёнида Сафонов, икки алоқачи пайдо бўлди. У нимага батальонни ташлаб келганига ҳайрон бўлдим. Лекин буни суриштиридан ҳолатда эмас эдим.

— Мана, буларни ўнги юборинг, танкини қаергача элтишаркин! — дедим Монаховга буш келмай.

— Буларни мен қақирдим. Сендан бошқа ҳеч ким танкини у ерга олиб бормайди. Майли, ундан эмас, эски йўлдан элтақол. Йипитлар ёнида сен бўласан. Комбат билан гаплашдим. Буйруқ шуздай.

Иккинчи танкини ҳам ёв оташлари остида йипитлар ёнига элдим.

Тонгда душманнынг қарши ҳужуми бошланди. Унинг узиюрар туллари ва зирҳли машиналари устида автоматчилари пайдо бўлди. Жанг қизигандан қизиди. Ҳар икки томоннинг зирҳли машиналари тинмай ўт очиб, олдинга итилдди. Снарядлар дарахтларга тегиб, катта шохларни сийдириб, ёш дарахтларни қулата бошлади.

— Йипитлар, ёв автоматчиларига қарши ўт очинглар! — дедим. Узим ҳам автоматни қўлга олдим. Ёв устига ўқ ёмғирини ёғиларди. Душманнынг узиюрар зирҳли машинаси олдинга ўтганда танкимиз ўт очиб, ёндириб юборди. Яна бир ёв «Фердинанд» олдинга ўтиб, мен турган жойга яқинлаша бошлади. Автоматни ерга қўйиб, икки гранатани қўлга олдим. Лекин шу пайт танктешар снарядлар унинг миносасига тегиб галвирак қилиб юборди. Шуидан кейин ўт очиб олдинга югуриб келаётган фашист тудатарининг авжи анча пасайди. Биз уларни муздакга яқинлаштириб, овозини ўчириш учун ҳамжидат бўлиб оёққа турдик. Ярадор йипитларим ҳам, штабдан келган санитар ҳам буш келмади. Дадиллик билан ўт очиб, ёвнинг йўлини тўсдик.

Мен танкчилар ёнига бориб, уларга бизни ҳимоя қилганликларини учун мишнатдошчилик билдирдим.

Бир неча кун давом этган шиддатли жангларда танкларимиз ёв снарядлари зарбидан ёнди, лекин биз ёнмадик. Ҳар гал жон-жаҳл билан ташланган душман қўшинларини ушлаб аскарларидан айрилиб, орқага чекинишга мажбур бўлди. Биз ҳам анча қурбонлар бердик.

Урушда улим олдий ҳодиса ҳисобланади, чунки киши унга ҳар қадамда дуч келади. Шунинг учун кун жанг қурган кишилар ўшмандан қурқмайдиغان бўлиб қоладилар. Менда ҳам шуздай бўлган. Қўласам жасадим ҳеч ким билмайдиган ва ҳеч ким келмайдиган, бурилар изгиб, тўнгишлар тумшуги билан ер қавлаб юрадиган кимсасиз урмонларда, ҳазонлар остида қолиб кетмасайди дердим, ҳолос.

Уша Нарев соҳили яқинида, урмон ичига душман сунгги ҳужумга ўтган оқшом қор аралаш ёмғир ёғди. Ҳаммамизнинг ички кийимимизгача сув ўтиб, тинка-мадоримиз қуриди. Шунда уруш ҳам фожиа, ҳам дунёдаги меҳнатларининг энг оғир эканлигини яна бир бор ҳис элдим.

Эртаси эрталаб отишма тўхтаб, урмон жимжит бўлиб қолди. Омонда кўчи қорлаб, атрофга мунаввар нуриши таратди. Хандақда дам олиб ўтиганимизда захиралаган жангчилар бизни атамштириш учун урнимизга келишди. Мудофаа жойларимизни уларга таништириб, шарт-шароитни тушунтириб, орқага қайтдик. Жанг бўлаётган жойлардан эълтик километр орқага, сокин бир қишлоққа бориб дам олиб, қурол-яроқ ва янги кўчлар келишини кутдик.

Шунда батальон миносаси мени излаб келди. Унинг ертўласига бориб, қўларимга нишонмай қолдим. Батальон миносаси ёнида талабалик давримдаги дўстим Адхам Ҳамдам турарди. Биз бир-биримизнинг бағримизга оптидик...

Миносаси кичкина тунука чойғумда чой дамлаб, руҳ кружаларга қуйиб, тахтага нон кесиб қуйиб:

— Марҳамат, қандай шодёна учрашув! — деб биз икки дўстнинг

суҳбатига қулоқ тутди. Биз ўзбекча гаплашавардик. Юзимиздаги хурсандчилик аломатларига у ҳавас ва завқ билан тикилиб турарди.

Адҳам ака 2-Белорус фронтида ўзбек тилида чиқиб турган «Фронт ҳақиқати» рузномасида ҳарбий муҳбир экан. У махсус топшириқ билан бизнинг корпусимизга келибди. Нарев плацдармини эгаллашда жасорат кўрсатган йиғитларимиз ҳақида очерк ёзажанини айтди.

Корпусимизда рузнома чиқарди. Адҳам ака рузнома муҳарририга учраса, у мен ҳақимда маълумот берибди. «Намунали командир, икки-дорли шоир, унинг шеърларини рузномамизда таржима қилиб чиқариб турибмиз», деди. Бу хабарни эшитишни билан командирнинг мотоциклини олиб, 20 километр йўл босиб, мени ахтариб келибди.

Биз Адҳам ака билан Самарқанд давлат дорилфунунинда бирга ўқиган, бирга ижод қилган яқин дўстлар эдик. Адҳам ака кечгача корпусимизда бўлди. Қаҳрамон жангчилар ҳақида ёзилган мақола ва очеркни учун материаллар тўплади. Кетар чоғида мен билан хайрлашиб: «Яқинда келиб, сени фронт рузномасига олиб кетаман», деди. Мен: «Жангларда бевосита қатнашаётган ҳарбийман, командирим жавоб берамайди», дедим. Адҳам ака: «Фронт қўмондонни Рокоссовскийдан қозғо олиб келаман, жавоб беради», деди.

Шу билан Адҳам ака хайрлашиб кетди. Бир ҳафтадан кейин яна мотоциклини тариқлатиб келиб қолди. Мен билан қучоқлашиб кўришиб: «Сўзимнинг устидан чиқиб, сени олиб кетгани келим», деди.

Биз корпус командирининг ертўласига бордик. Ертўла эмас, икки-уч хоналик шинам уйга ўшарди. Корпус командирини Панов комиссар, полковник Жуков билан суҳбатлашиб ўтирган экан. Мен қонда бўйича мурожаат қилиб, Адҳам ака олиб келган қозғонни корпус командирига узатдим. Панов қозғога қараб, корпус комиссарига узатди. У ҳам ўқиб, менга синчков назар ташлади.

— Сен шунақа номни чиққан шоирмисан, нега биз билмай юрган эканмиз? — деди Михаил Федорович.

— Шеърларинг бизнинг корпус газетасида чиққанми? — деб сўради комиссар.

— Чиққан.

— Эгамназаров имзоси билан чиққан шеърни қурмаганман-ку.

— Мен шеърга «Назармат» деб номимни ёзаман. Номимни тахаллус қилиб олганман.

— Ҳа, тушунишим, мирзамиз Силаев таржимасида чиққан шеърлар сеники экан-да?

— Шундай, урток полковник.

— Менга қара, — деди генерал Панов. — Биламан, сен яхши жанг қилдинг. Менга бу ҳақда 2-мото-ўқчи батальон командирини майор Иванов айтган. Сени мукофотга тақдим этганмиз. Энди билсак, сен шоир ҳам экансан. Бунинг ҳам ҳисобга олиши керак. Фронтида ёзувчилар кам. Уруш охирига бораёти. Кимдир бизнинг бу олов ичидаги ҳаётимизни авлодларга ёзиб қолдириши керак-ку. Майли, сенга руҳсат берамиз. Қаламинг ўтири бўлсин. Уруш баҳодирларини ёз. Мамасоли Жабборовдек ҳақиқий қаҳрамон юртдошларинг бор. У Наревда ҳалок бўлди. Шундай қаҳрамонлар жасорати беиз кетмасин, шуларни ёз. Сенга оқ йўл тилаймиз! — деб қозғога имзо чекди.

Батальонга келдим. Командирим Иванов ва бошқа жанговар дўстларим билан хайрлашиб, юк хатгани елкамга олиб, Адҳам ака билан йўлга чиқдим. Батальон командирим менга тавсиянома ёзиб берди. Бу тавсияноманинг бир нусхаси менда сақланади. Унда шундай дейилган: «Гвардиячи лейтенант Эгамназаров Назармат 1944 йил 15 сентябрдан 2-батальонда кимё ҳимояси бошчилиги вазифасида бўлган вақтида ўзига ва қўл остидаги жангчиларга нисбатан талабчан, интизомли, тажрибали

командир эканлигини кўрсатди. Нарев дарёсини кечиб ўтиш ва унинг гарбий қирғоғидаги плацдармини эгаллаш учун бўлган жангларда ўзининг жасоратли, дадил, ташаббускор офицер эканлигини кўрсатди ва ҳамisha олдинги марраларда бўлди. Бу билан жанговар буйруқни бажаришда командирларга қатга ёрдам кўрсатди. Аъло даражадаги жанговар ҳаракатлари учун ҳукумат мукофоти — «Қизил Юлдуз» орденига тақдим этилган.

2-гвардиячи мото-ўқчи батальон командирини, Совет Иттифоқи Қаҳрамони, гвардиячи майор Иванов».

Шундай қилиб, мен қуролни қаламга алмаштириб жанг майдонларидаги баҳодир юртдошларимизнинг жасоратлари ҳақида ёзилган ҳарбий муҳбир бўлдим.

Абдулла Шер

МАНГУЛИКНИНГ МУҚАДДАС ГУЛИ

* * *

Шоирона хаёллар билан
Ўтиб борар умр сезилмай.
Жаҳду жадал, малоллар билан
Мен яшайман ҳануз эзилмай.

Бошим узра чайқалар аммо,
Қилга боғлиқ тегирмон тоши.
Қани офтоб, қайларда само —
Кукка боқиб айланар бошим?!

Тош каттарар ҳар чайқалганда,
Қил тобора нозиклашар, уҳ!
Титроқ турар бу абгор танда,
Лекин кўрқмас, парво қилмас руҳ, —

Тегирмон тош тешигидан ҳам
У барибир кўкни кўради.
Бир ҳовуч нур, бир парча олам
Унга таъзим қилиб туради.

* * *

Осмон қулаб тушди жангчи кўзига,
Осмон оғир эди — йиқилди жангчи.
Тамом. Келолмади бошқа ўзига,
Бошида дўстлари: ўқчи ва танкчи.

Осмон қулаб тушди жангчи кўзига,
Осмон катта эди — кўз юмилмади.
Ёт шамол хўрсинди боқиб юзига,
Ёт тупроқ кимлигин унинг билмади.

Осмон қулаб тушди жангчи кўзига,
Кузини ёпдилар — ёпилди осмон.

Ғамгин куш бош чайқаб деди дўстига:
«Бир гўзал осмондан айрилди жаҳон!»

Осмон қулаб тушди жангчи кўзига,
Шовқини қишлоққа йўл олар ойлаб.
Жангчининг айтмаган сўнгги сўзига
Умрини бағишлар келин йўл пойлаб.

Осмон қулаб тушди жангчи кўзига,
Минг лаънат осмонни отган, эй ёвуз!
Юз босиб, осмонсиз, дарё музига
Ҳамон зор-зор йиғлар бева чанқовуз!..

* * *

Кетгиси келмайди ёзнинг боғлардан,
Кузнинг қистовига: «Ҳозир, — дер, — кузжон,
Ризолик олайн чирилдоқлардан,
Озгина сабр қил, сабр қил, полвон!»

Бесабр куз эса тушару қирдан,
Ёзга билдирмасдан утар гузарни
Ва сариқ япроққа айланиб бирдан
Тақиллата бошлар деразаларни.

* * *

Сени деб тугилди сўзларим менинг,
Кувончим, фарёдим, бўзларим менинг.

Мен сени куйладим, сизлаб куйладим,
Кукка қул кўтариб, тизлаб куйладим.

Гуллар ҳам ўтдилар югуриб-елиб,
Баҳорни кўрмадим сенга тикилиб.

Сен эса кулардинг — шўхи бепарво,
Кузларинг ёнарди — чўғи бепарво.

Бепарво дунёдан юз бурганимда,
Гулларнинг ортидан юрганимда,

Сарғайган майсага қўяр эди бош,
Йиғлаган кўз каби қизарган қуёш.

* * *

Йўл бошида Ойбекни кўрдим:
Турар эди сочи ҳилпираб.
Унга узоқ тикилиб турдим,
Вақт оқарди аста, жилдираб.

Кўрдим Тарих гилдирагини
Ойбек томон гулдираб өтди.
Тинглаб Замин гулдуррагини,
Ойбек ойдек ярақлаб кетди.

Самарқандни этдию хаёл,
Орзу бўлиб йулга қуюлди:
Зарифа деб аталган Аёл —
Бибиҳоним бўлиб туюлди...

Бир сесканиб тушимдан турдим, —
Сузга солдим журъатимни мен:
Кунни кеча йул узра кўрдим,
Ўзбекистон, суратингни мен.

* * *

Қоронгулик. Қоп-қоронгу боғ.
Юрагимни кемирар титроқ:
Кел, ҳамроҳ бўл, адашган товуш!

Бу сукунат, бу зулмат аро,
Мен бир дунё, сен ҳам бир дунё:
Кел, ҳамроҳ бўл, адашган товуш!

* * *

Гўри Амир самовий гунча,
Шу гунчадан ранг олур туглар.
Икки дунё то бир бўлгунча
Бузург Темур шу ерда ухлар.

Мовий гумбаз, англасанг агар,
Мангуликнинг муқаддас гули.
Шу гумбазга бош уриб ўтар,
Бу дунёда жаннатнинг йули.

* * *

Сочлари олтин қиз, кўзлари зангор,
Кўрмаган денгизим кўзларингда бор.

Қояга отарми мени бу денгиз,
Ё қаърга тортарми мени бу денгиз? —

Билмайман, билмайман ва лекин мастман,
Ошиқман, дарвишман, қўшиқпарастман,

Осмонга сизмайман, ерга сизмайман,
Кўзингга тикилиб унсиз йиғлайман.

Сочлари олтин қиз, кўзлари зангор,
Кўрмаган денгизим кўзларингда бор.

Шоир

Тилак Жўра хотирасига

Чин шоир, дўстларим, шеърдан ҳам ўзга
Дунё борлигини яхши билади.
Лекин ўз дардини илмасдан кўзга,
Оҳиста йиғлайди, қаттиқ кулади.

Уни гоҳ маст қилар давр оҳанги,
Гоҳ излаб кетади қадим Румони.
Қуюқлашмай туриб майсанинг ранги
Севиб улгуради яшил дунёни.

Гоҳ эса куйлайди у кузги боғни,
Хазонлар устида тўкиб кўзёшлар.
Қулатиши мумкин Помирдек тоғни,
Унинг юрагига отилган тошлар.

Уни дарвиш дерлар, куларлар ундан,
У эса севади ёниб, армонда.
Қуёшни кундуздан, ҳиллолни тундан
Қарз олиб яшайди ҳамма замонда.

Жилмайиб боқади ҳақоратларга,
Билмайди ҳасад не, гина не, не кин?!
Умрини жо қилиб нақоратларга
Улашиб чиқади ҳаммага текин.

Йўлдош Эшбек

СОҒИНАМАН... ГУЛДАЙ КУЛГАН ИЗЛАРНИ-ДА

Ёлғиз янтоқ

Белоён саҳро.
Каттакон янтоқ.
У улкан чўл аро
янтоқча,
бирок...

чўлнинг бор бахтига,
кулфатига шоҳ,
Карвонлар кўрмайди
ўтиб боради,
туялар,
туялар
бўйинини
уфқдан ўтказиб,
кимгадир ёлборади.

Оч.
Адрлар,
адрлар,
ўрқачли адрлар
ҳали яланғоч
янтоққа
кўринар.
Янтоқ шамолларда суринар.
Югураб.
Туялар жилмайди.
«Ҳей, келинг,
сизлар деб
ўсаяпман, мен!»
Ҳуштакка ўхшайди овози.
Кўшиққа ўхшайди овози янтоқнинг.
Фигонга ўхшайди.
«Нега қавмларим ўсмайди?! —
Мен жон деб жонимни берардим —
кўксимни кераардим.

Камситманг.
Ўкситманг.
Ёлғизман!»
Тупроқ қимирлагандай булар,
қиқирлагандай булар тупроқ —
ярим йулда ҳали қавмлари,
тупроқ тўла хижолати, авфлари.
Энди гуллаёттир хор бўлган саҳро.
Ёлғиздир янтоқ,
бахтга, мусибатга шоҳ эмас,
шоҳид,
ёлғизликка шоҳ.
Эрта унган,
ердан унган,
бахтидан бурун,
кулфати кулган
шоҳ
янтоқ,
оҳ!
Ҳалокатдан кейинги ҳодис-а,
сан,
тоқ!
Энди гуллар...
зор бўлган...
тупроқ...

Сув

«Ичим куйиб борар,
юрагим куйиб,
бир пиёла айрон беринг,
бир пиёла сув,
дилим шафқат истовди
шифога ўхшаш,
ҳаммаёгим дўз-зах бўлиб кетди-ку!
Сиз чўлликсиз...
бағри кенг,
эй чорвадор эл!
Дўсту вафодор!
Беринг айрон!
Сув бөр...»

Саҳро аҳли ҳайрон,
кимдир ёқавайрон,
телбами,
лабида қони йўқ, балки у шайтон!

Пиёла ҳақида тасаввур-ку йўқ.
Нима бу айрон?
Саҳроликлар бир-бирига қарайди,
кўзларида унутилган
нимадир
бир зумгина
ялтирайди.
«Телба» эса... тиз чўқади
шундоқ ўтов ёнига,
лабларини ялаб кўяр,
умид чақнар кўзларида,
умид... муздай сув каби.
Жонбахш илиқлик
қуйилади
қуйиб кетган
қонига,
бир мадордай
туюлади
тўйиб кетган
жонига!
«Сув беринг...
Сув...
Айрон...
Мен сизларга ёт эмасман,
шундоқ кўшни
овулданман-ку?!»
Мажол йўқ.
Тамом.
Саҳро аҳли ҳайрон:
«Нима дейди бу?! Сув?!»
«Сув?!»
«Сув?!»
Бир-бирига қарар-да, сўраб: Нима у?
Жавоб: елкалар бирдан кўтарилиб

бир зум
турар-да тушар.
«Телба»нинг бошидан ҳуши ҳам учар.
Чўзилар.
Тандирдай қизиган қум.
Бостириб киради
алангали хаёлими... тушлар;
қайдадир адашган оти оловранг —
еру кўкка фарёд солиб
уни излайди —
жиққа тер...
«... бе-р!»
Тамшанар
телбанинг лаблари
терларга қараб,
терларга қараб.
«Сув беринг...
Сув...
тилингизда сўраяпман-ку...
Тилимизда... Сув...»
Ётми сув сўзи?!
Оқсоқол: «Бу сўзни қачондир эшитгандайман?»
Аммо, ётдир сувнинг узи!
«Телба» ёнар,
куйиб борар жон-тани.
Уни биров қувгани йўқ,
мусофирмас,
шу ерлардир ватани!
Уни бўри қувгани йўқ...
Меҳрсизликнинг обод овулидан
Меҳр саҳроси деб
бу ерларга
қочиб келганди.

Тун.
тақа-тақ эшиклар.
Тамбалар тираган ичидан овул.
Шамол.
Энди увлай бошлар
«тирилган» телба:
«У-у-у-в-в!»
У-у-у-в-в!»

Мих

Нега менинг бошимга урар,
гоҳо кўзу қошимга урар?!
Кўзларимда чакнайди юлдуз,
қабогимга ташлаб кетар из.

Нега қаттиқ жойларни кўзлаб,
мени йуллаб уришар тўқмоқ.
Лолу карахт бошимни излаб
тополмасман, танимда чақмоқ.

Қаттиқ жойнинг багрини эзиб,
эзилади менинг ҳам багрим.
Наҳот, топмам дунёни кезиб,
бир юмшоқ жой, қўллагин танграм?!.

Қайда онам багри билмасман,
кўз очиб кўрганым метинлар?!
Кир қалпогин менга илмасдан
озод қўйса нетар бединлар?!

Сокин тунлар пайпаслаб топиб,
мени туширмоқдан тўймаслар,
ифлос тунин бошимга ёпиб,
нафас олишимга қўймаслар!

Йўқолган гулбоғим

Тушларимда миниб юраман,
юлдузни ҳидлаган саманим.
Мен сени ҳар қачон кураман,
йўқолган гулбоғим, чаманим.

Ариқларнинг куйларини, мен,
капалаклар уйларини, мен,
соғинаман, йўқолган боғим,
чумолилар туйларини, мен.

Мовий қалпоқ юлдузларни-да,
ҳаккалаган ялпизларни-да,
соғинаман, йўқолган боғим,
гулдай кулган изларни-да.

Жамшид

ШАБИСТОН ҲАМДАМИМ НОМИНГ...

Жавоб қайда, савол қайда?

Видо энди, видо жоним,
жавоб қайда, савол қайда,
Шабистон ҳамдамим номинг,
вале ширин хаёл қайда?
Муҳаббат олами асрор,

кангуллар кишвари сирдир,
Кириб ёндим куну тунлар,
 ҳаёт қайда, завол қайда?
Биров ишқни саодат дер,
 бирова дарду ситам дейди,
Билолмасман, бу дунёда
 савоб қайда, увол қайда?
Сени жонимга тенг тутмоқ
 менинг мақсудим эрди-ку,
Бироқ, эврилди давронлар,
 Кумушдек ойжамол қайда?
Гулим, номинг бошим узра
 тутурман деб қасам ичдим,
Гуноҳқор кимсалар ичра
 сенингдек пок аёл қайда?
Агар дилларни тарк этса,
 аё, Жамшид, буюк туйғу,
Муҳаббатга камол қайда,
 ҳаётбахш бир шамол қайда?

Сени бир суйдиму

Сени бир суйдиму куйдим,
 бу оташдан нажот йўқдир,
Чекинмасман, гумон қилма,
 чекинсам гар ҳаёт йўқдир.
Вафо аҳлига бу толе,
 жафо аҳлига қийноқдир,
Муҳаббат мисли тўфонким,
 чиқай десам қанот йўқдир.
Қарогинг жаннату кавсар,
 исингда хулво райҳонлар,
Дилингда розиман ўлсам,
 бу жисимига рават йўқдир.
Фақат ёринг билолгайдир,
 сенинг канглунг сувайдосин,
Юрак қони газал бўлгай,
 ки, рангига доват йўқдир.
Беишқлар олами менга
 ҳавас эрмас, қафас янглиғ,
Вале, бунда ҳар ошиққа
 тавозе, яхши от йўқдир.
Сени, ошуфта эй дўстим,
 суюрман жонима тенглаб,
Бу кишварда сену менга
 ҳабиб куп, битта ёт йўқдир.

Сабоқ

Бу умр буткул синовдир,
 бу умр буткул сабоқ,
Қолмагин панд ёб йулингда,
 англаб олгин эртароқ.

Гоҳи рост лафзингни ҳам
 кажликка йўйган топилур,
Тугри юр, мағрур ва лекин,
 баъзида ўнг-сўлга боқ.
Қайси қалб ёнмоқдин айро,
 мол, амалга мубтало,
Гар могор босса юракни,
 ул қарони дейди оқ.
Кимга қул бердинги дуст деб,
 сўзлама ёлгонни ҳеч,
Бил, мунофиқ кўрнамакнинг
 қисмати оҳу фироқ.
Сен ўғил бўлсанг муносиб,
 ўлтирар ўрнингни бил,
Багрини очмас одамга
 кимсадан юргин йироқ.
Чун падар, устоз ҳаёт бу,
 пешлагай ақлингни хўп,
Бурда нонинг, ноҳалол
 зар-зевардан яхшироқ.
Беҳуда ўтқазма умринг,
 Жамшидо, ҳушёр бўл,
Токи имкон илқингда, туз
 яхшилар-ла иттифоқ.

Сабр

Дедиларки, сабр айласанг,
 топилур тилло, сабр,
Камтарин бўл, бу — фазилат,
 бергуси оро, сабр.
Бошни эг панд айтгучига,
 усасан, сен ёш ҳали,
Қирққача тинглаб насиҳат,
 тўлди-ку, илло, сабр.
Ким сукут сақлайди токим,
 айш сургай иту бит,
Содда қалб, ҳақгўй одамнинг
 қисмати танҳо, сабр.
Қоида шундоқки, жимсан,
 мўр-малахлар ёприлур,
Қил талош ҳаққинг учун, сен,
 яхшидур гоҳи, сабр.
Сен сабр этсангу нодон
 кулса устингдан вале,
Унда бу бўлмайди кўрк ҳеч,
 унда бу яғмо, сабр.
Чин баҳо бергувчи вақт бор,
 мақсаду фазлингга, бил,
Жамшидо, етгунг муродга,
 барибир аъло, сабр.

ЮЛДУЗЛАРДЕК ТЎЗАДИ ҒАМЛАР

Айтгил, юзми, юз минг йил давом этди муҳаббат,
Ё баҳор чечагидай бир очилиб, сўлдими?
Қароқлардан ёшларни равон этди муҳаббат,
Сенинг кўнглунг тўлдими, менинг кўнглум тўлдими?!

Ҳасратлар тўкилди дув тийрамоҳ ойларида,
Юраклар эзилди-ку айрилиқ пойларида,
Қисмат бизга бахт келар йўллари бойлади-да,
Сенинг кўнглунг тўлдими, менинг кўнглум тўлдими?!

Энди олис ой қадар, сокин сой қадар ишқдан,
Исмсиз қадар ишқдан, мислсиз зарар ишқдан,
Соясиз шажар ишқдан, буткул бесамар ишқдан,
Сенинг кўнглунг тўлдими, менинг кўнглум тўлдими?!

Кетарман. Ҳар кипригинг тийрида бир сайд жоним,
Қошларинг шамширидан нобуду нопайт жоним,
Кел, фақат кетар оним, қулоғимга айт, жоним,
Сенинг кўнглунг тўлдими, менинг кўнглум тўлдими?!

Кўндуз — шажар,
Ун икки шохли,
Ҳар шохида олтмиш бутқоли,
Ҳар бутқода олтмиш япроқли,
Шажар.
Умринг — шовуллаган шажара,
Ҳар кун бир кўндузни қулатиш — марра,
Тонгдан ишга тушиб кетар
Вақт — арра.

Қипиқлар тўкилар соғу сўлга,
Қипиқдай тўкилар соғу сўлга
Қайгу,
Кулгу.

Келар
Саҳармардон кутилган қисмат,
Кулар
Умрингда бир дарахт — қайтадан ўмас.
Қуёш — хас-хашақдан барпо бўлган ин
Титилар,
Сомон йўли буйлаб сочилар хор-хас.
Кўндуз — шажар...

Сен — нозик
Ҳам суюк.
Барно қиз,
Қошларингни қайраб жонимга,
Бир гўзал,
Бир латиф,
Бир нафис
Ўтасан эшигим ёнидан.

Эй ҳаводан яралган пари,
Сен йўлакка қўйгач қадамлар —
Рўҳим кўчар оламдан нари,
Юлдузлардай тўзади ғамлар.

Кипригинг шамоли йиқитар,
Қулайман кўзларинг тубига.
Боқсанг — бошим осмонга етар,
Қулим сенга етмайди нега?

Дард бир зумда топгай ахтариб,
Дармонни қидириб дармонинг қурир.
Қуёш — каттагина ҳабдори,
Осмоннинг оғзида эрир.

Тун. Теппангда томчидори — ой
Туннинг томирига таралар.
Сўнг юлдузга дўниб оғригай
Санчқилардан қолган яралар.

Касалхона қаравотидай
Бегона ва дағал дунёда,
Кечиб маъсум тароватидан
Дориларни шимар шаббода.

Алқисса, бир хароб тун кечар,
Бемор либосидек оҳорсиз.
Деразада топишар орсиз
Малҳам шишаси ва мусича...

Наҳот, энди видолашамиз,
Кўчада ҳазонлар чирпирак?!
Келишини айтса эди куз,
Япроқларга дўнмасди юрак.

Наҳот, энди видолашамиз,
Видо — ишқнинг тахир ҳосили?!
(Назарлардан чеккада, ёлғиз —
Ой осмонда турар осилиб).

Ишқимизга топмасдан рамз,
Ҳажримизга қидирмай чора,
Тийрамоҳда видолашамиз
Ва... жунжикиб йиглар фаввора.

Қизаради уфқда шамс,
Бузаради кечиккан гунча.
Наҳот, гулим, видолашамиз,
То улгунча?!
То тугилгунча?!

* * *

Сен майин жилмайсанг мабодо,
Кулар дилнинг эрганақлари.
Иуллар юмшаб қолар ҳаводай,
Хилпирар кактуснинг барглари.

Чопаман, бўйнимга бойланур
Ипак бўйинбоғдек — яшинлар.
Пойимда булутдек айланур
Ва сузиб кетади мошинлар.

Қуштавақа эшигинг қўлдай —
Бунчалар мулойим кучоқлар.
Ғанимларнинг кафтида гулдай
Ғижим бўлиб қолур пичоқлар.

Васф

Қароғинг қаро бунча, юрагим яро бунча,
Юрагим яросидан юзингда оро бунча?!

Бошингда ҳумо бунча, қошингда имо бунча,
Ҳали кўнгул кўйгунча қасд бунча, қазо бунча?!

Қоматинг расо бунча, бурк бунча, қабо бунча,
Ойдек ҳолатингга зид — одатинг яғмо бунча?!

Лабингда ғизо бунча, ошиққа жазо бунча,
Васфинг беадо, аммо, Ғуломинг адо бунча?!

Қароғинг қаро бунча?!

Ойбек туғилган куннинг 90 йиллигига

ОЙБЕК

Сао Фу ва Ван Чу

(Пекня хотираларидан)

1960 йилда Ойбек уч ой Хитой Халқ Республикаси пойтахти Пекинда булган, уни хитойлик табиблар халқ усулларини қўллаб, игна билан даволашган.

Ёзувчи Хитойда булган пайтида даволаниш билан бирга, оддий халқ ҳаётини урганди, ижодий режалар тузди.

Қуйида берилётган, хитой болалари ҳаётидан олиб ёзилган кичик ҳикояни биз адибнинг шахсий архивидан олдик. Биринчи марта эълон қилинётган бу ҳикояни Ойбек соғлиги ноёноплиги туфайли айтиб турган, рафиқаси Зарифа Саидносирова ёзган. Унинг охирида «давоми бор»лиги таъкидланган. Афтдан, ёзувчи Хитой болалари ҳаётидан туркум ҳикоялар ёзишни ўйлаган, лекин бу режасини амалга оширишга улгурмаган.

* * *

Ҳаво дим. Қуёш гуё ҳар нарсани симобдай эртади. Осмонда спйрак, хира булутлар, Сао Фу шопиллиб, бир катта шёла телалаб уюлган гуруч бутқани қўш чўппи чаққон ва моҳирлик билан ўйнатиб ошалади. У туққиз-ун яшар, қотма, кузлари учқувли, билпнар-билпнамас спйрак қош, пстараси псспқ бола эди. Устида калта пштон, чит кўйлак, оёқларида енгил шпшпак.

Сао Фу туқлик ҳиссидан роҳатланиб, сочларини қўнт билан бир парча ойна олдда таратди-да, кулимсраб қўйди. Унинг отаси бпнокор уста, онаси тпкувчилик артелда илгорлардан бўлиб, ҳар кундагидай бирга пшга чпқиб кетганлар. Сао Фунинг учта кичик укалари ва пкки кичик синглиси аллақачон болалар боғчаси ва яслидан келган, мотоциклга уланган, кпчпк трамвайга ухшаш усти берк аравачада жунашган. Уйда Сао Фу билан қари бувииси қолган эди.

— Кетдим, кампир, бульварга бораман.

Кампир каталак уйда товоқ-қошпқларни йиғиштириб гимпирлар эди.

У бошини кўтариб:

— Эҳтпёт бўл! Зпнҳор кўчаннинг уртасига тушма, тратуардан юр! — Ҳар кундагидай Сао Фунинг орқасидан гапириб қолди.

Сао Фу кучага отплди. Пекнянинг алпфдай тўғри ҳар бир кучаси гуё муҳитнинг бир тулқини дейсиз. Халқ сероб, катта-кпчпк, ёш-қарп... Шаҳар жўшқни. Пекня дузах. Ҳавонинг пссипи, айпшпқа, ҳавонинг нам пнафасни бугади. Ҳамма намда; қуюлган тердан юзлар, гавдалар ялтпирайди. Ярим яланғоч, яъни, ёлғиз пштонда юрган кп-

пшлар, елкасига махсус ташланган сулги билан гоҳ-гоҳ юзларини, елкаларини артгиб қўяди. Ваъзилари эса елпигич билан елпиниб қўядилар. Хитойда фақат қизлар, хотинлар эмас, ҳатто чоллар, ўрта яшар кичилар, йигитлар ҳам елпигичсиз юрмайдн. Халқ пссикни ҳам, терни ҳам псаид қилмайди, ҳаммаси пшда, меҳнатда яшайди.

Кўчалар озода, эшиклар олднда, хоҳ пдора, хоҳ уйда бўлсин, катта-катта тувакларда гуллар, ҳатто анжирлар, анорлар, алвон-алвон шворлар. Ҳар бпр катта шаҳардаги каби Пекпнда ҳам энг кенг кўчалардан бошлаб, арава, машина сгмайдиган тор кўчалар ҳам кўп. Аммо шуниси ажойибки, бпронта кучада озгина бурпилиш, қийшайиш кўрмайсиз, ҳаммаси ўқдай!

Юк машиналари, енгил машиналар ораснда отлар, эшаклар қўшпган аравалар жуда кўп. Айниқса велосипедга, мотоциклга уланган рикшалар беҳисоб. Отлар, эшаклар думи остига боғланган тўрваларни кўрар эканман шошиб қолдим. Кейин кўчаларнинг озодалиги, хитой деҳқонларининг бпр қумолоқ гунгни вобуд қилмай далага солишини ўйладим-да, қулимсраддим.

Сао Фу бпр қўшиқни, эҳтимол бу пионерлар қўшиғидир, оҳанг билан аста куйлаб, пккп-уч кўчанг босиб утди ва майдондай кенг кўча ўртасндаги, боғдай кенг бульварга кпрди. Дарахтлар кўп, алвон-алвон, халқ сйбрак. Сао Фу роҳатланиб, дарахтлар ораснда битта-битта қалам ташлаб юрди.

— Сао, салом! — деди бпрдан аллақандай бпр зумда қаршнда пайдо бўлган ўртоғи.

Икки ўртоқ катталардай кўришар экан, Сао Фунинг кўчаларни ош-наси қўлидаги пропеллерда эди.

— Ия, мунча жажжи, яхши-я! — деди Сао Фу кўчаларни ўйнаиб.

Металлургия заводи ишчисиинг ўғли Ван Чу ҳам Сао Фуга ўхшаш эйбрак ва ўқшнда заки бола эди. Булар яқин ўртоқ, мактабдош эдилар. Учрашганларидан хурсанд, қўлларини бпр-бпр елкасига ташлаб, хибонда аста кетдилар.

— Дустим, мақташинга арамайди бу. Бпр ўртоғим бор, у пропеллер ясада шундай устакп, пижевер десанг бўлади.

— Менга ёқди, нимаси ёмон буни. Жуда мукамал-ку, ўртоқ, нимаси кам буни? — дейди Сао Фу пропеллерни қўлида айлаштириб.

Ундан-бундан гаплашиб борар эди пккпсин. Сао Фу пморат пшлардан, Ван Чу техникадан гаширар, Хитойда қурилиш пшлари, самолёт ва машинасозлик ҳақнда катталардай жиддий ва ҳароратли суҳбат давом этар эди бу пкки ёш бола ўртаснда.

Бпрдан қаршнда, бульварга ёпишган йўлда узун темир қувурлар ортилган қўш эшакли арава дуч келди. Икки чол ва уч аёл терлаб-пишиб эшаклар ёнбошнда, тасмаларини елкага ташлаган ҳолда бутун кучни белига, оёқларга йиғиб, жоншворларга мадад деб, ёрдамга тушган ҳолда келар эдилар. Эшаклар қалт тухтади. Шунда чоллар ва аёллар янада кўпроқ куч билан аравани сургашга уривдилар. Сао Фу ва Ван Чу ҳеч нарсани ўйламади, пропеллерни кўзига учраган бпрнчи харсон устига ташлаб, араванинг орқасига ёпишиб, астойдил птаришга кириндилар. Шундай вақтда бпр тошча куч ҳам кпфоя, эшаклар яна мунтазам қадамлар билан ақлли кўчаларни ерга тпкканлари ҳолда юриб кетдилар.

— Боракалло, ўғилларим! — деди чоллардан бпр. Қурилиш катта, бугун бпр машина, унта эшак бўлса, эртага ялпсига машина! Спалар фақат рулни ушлайсиз.

Тер қўйган аёллар юзда табассум ёйпди.

Икки ёш ўртоқ кулишди.

— Ота, шундай заводлар қурайликки, олам ҳайрон қолсин!

— Тургп, лекни, жоншворлар меҳнаткаш. Эшакларга ҳам иш топампз.

Чоллар кулишди.

— Ҳа, хумпарлар, ниятларинг яхши, угловларим!

Болалар терлаб, берпилиб аравани итариб, яна анча жойгача боршди.

— Манзилга етдик, болаларим, шунча қураймпиз бу ерда, ҳаммаси спаларинг гапларинг.

— Пропеллер қолди-ку. Хафр, Сао, ўртоғимга олиб бора!

— Бульварда болалар кўп, тезроқ, қайт, ўйнаймиз, — деди Сао ва бульварга кпрди кетди.

Иброҳим Раҳим

«Қуёш қораймаслиги мана шу»

* * *

Атоқли ёзувчимиз Ойбекнинг дуслари, таниш-билишлари, шоғирдлари, минг-минглаб мухлислари бор эди. Ёзувчи ҳаёт пайтида улар билан тез-тез учрашар, бунинг имкони бўлмаган пайтларда эса хат-хабар орқали алоқа қилиб турар эди. Шу боис адибининг уй-музейида ҳозир сақланаётган шахсий архивининг анчагина қисмини хат-хабарлар ташкил этади. Бу мактублар ораснда уша пайтда ёш, бошловчи ёзувчи, Қизил Армия зобити булган Иброҳим Раҳимнинг 1943 йилда фронтдан ёзган, қўйида берилган мактуби ҳам бор. Атоқли ёзувчининг 90 йилиги ва улуг Ғалабанинг 50 йиллиги нишонланаётган вақтда бу мактуб биз учун қизиқарли туюлди. Биз Иброҳим Раҳимга мурожаат этиб, мактубининг ёзилиш тарихи ҳақнда қисқача ҳикоя қилиб беришни илтимос қилдик.

* * *

«Ойбек ака!

Сиз ЦДКА меҳмонхонасида мента қараб «Иккита «Война п мир» эзасан!» деган ва шу гап билан менг қарздор қилиб қўйган эдингиз. Иккинчидан, редакцияда (Москва) уттриб, «агар сиз асар эсангиз, адабий консултант узим буламан», деган ва менг севиштирган эдингиз. Ана шу гапларингизни узимга дала қилиб туриб ва ана шуларга таяниб, бпр повесть эдим: «Норматининг жангномаси». Тақдирини фақат Сизга пшонаман. Сиз фронтни кўрддингиз ва ҳозир узбек наспрининг ҳам мактаби ҳисобланасиз. «Норматининг жангномаси»нинг суяги менгки, гушти Сизникли...

Сизга ҳурмат билан, Иброҳим Раҳим.

14 июнь 1943 йил.

1943 йили баҳорда Москвада ўзбек адабиёти кечалари ўтказилган. Бу кечада иштирок этган ўзбек ижодкорлари Фарбий фронтга совғасалом олиб борган Ўзбекистон делегацияси таркибига Москвага ташриф буюришган эди. Ушанда, агар янглишмасам, Қизил Армия Марказий уйидаги учрашувда Фарбий фронтдаги бир неча ўзбек аскарлари ва зобитлари қатори мен ҳам иштирок этандим. Шунда Ойбек ака билан ижод ҳақида кўп, лекин, мен учун муҳим аҳамиятга молик суҳбат бўлиб ўтган. Маълумки, Ойбек ака ёшларнинг ижодига бефарқ қарамас, илжиб борича уларга ёрдам берад, қўллаб-қувватларди. Уша учрашувимизда Ойбек ака мендан: «Езяисизми?» деб суради. «Ҳа» десам, «Ёзинг! Ёзинг!» деб такрорладилар. «Урушни мен фронтда бўлиб, узоқроқдан кўрдим. Сиз ичидасиз, ёзинг! Ҳозирги урушни шеърга сийдириш қийин, насрда ёзиш керак. Бу соҳада қўлингиз келиб қолган», дедилар-да, ҳазил оҳангидами, яхши умид биланми, «Иккита «Война и мир» ёзинг! Агар бадий асар ёзсангиз, адабий консультанти ўзим бўламан», дедилар.

Менга бундан бошқа яна нима керак! Шу-му устоз Ойбек аканинг сиймоси кўзимдан нари кетмади, гаплари қулогимда турди. У кишининг китоблари ҳам қўлимдан тушмади.

Фронтга қайтиб бориб, Ҳаракатдаги армия таркибидagi сапёрлар батальониди, кейин 21-мотоинженерлик бригадаси штабиди, 5-гвардиячи танк армияси инженерлик қўшинлари штабиди ишладим. Болтиқ бўйидаги огир жанглар вақтида улган бир жанговар командир урнига Қизил Байроқ, Богдан Хмельницкий ордени, 19-танк бригадасига инженерлик хизмати бошлиғи этиб тайинландим.

Жанглар вақтида ҳам планшетида жанговар харита билан бирга қалин катта дафтлар юрад эди. Имконият топишган жойда бўлиб ўтган жанг тафсилотини битиб қуяр эдим. Шундай қилиб юриб, оқ финларга қарши урушдаги бир юз беш кунлик ёзувларимдан «Бирюз беш кун тарихи» қиссам пайдо бўлган эди. Немис-фашистлар билан уруш давомида ҳам икки дафтларни тулдирди бошладим. Ниҳоят, шу хотираларим асосида «Норматининг жангномаси» деб атаган, 120 саҳифали қиссани ёзиб, Ойбек акага йўлладим. У киши ваъдасига вафодор одам эди. Орадан икки ой ўтмай, унга юборилган қўлёзмами ҳам, устозининг мактубини ҳам олдим. Устоз ўз мактубида асарининг камчиликларини кўрсатиб, уни қайта ишлашни маслаҳат берган эдилар. Бу вақтда мен 5-гвардиячи танк армияси инженерлик қўшинлари штабиди ишладим. Ойбек аканинг маслаҳатлари менга қанот ато қилди. Устозининг фикрларига биноан қўлёзмами қайта ишлаб, «Чин муҳаббат» романига айланттирдим. Роман қўлёзмасини «Ўздавнашр»га юбордим. Лекин нашриётдан дарак бўлмади, кейин суриштирсам, «Қўлёзма нашриёт кўчган вақтда йўқолди», дейишди.

Камбағалиги туянинг устида ҳам ит қопади, деганларидай иш бўлди. Асарининг илгаринги варианты, Ойбек аканинг мактуби, Ҳамид Олимжон, Илья Эренбург ва бошқа ёзувчиларининг мактублари, дастлашти китоблари сапёр-машинасидаги жомадоним билан бирга жанг пайтида портлаб, қуйиб кетганди. Фронт ортидаги қўлёзмам ҳам йўқ бўлгач, ноилжонликдан «Чин муҳаббат» романини Москвада ўқиб юрган вақтда хотирамда тиклаб қайтадан ёздим.

Бу қўлёзмами ҳам Ойбек ака ўқидилар ва Союзда Шароф Рашидов раислигида ўтган муҳокама вақтида асар ҳақида биринчи бўлиб сўз айтдилар. Афсуски, бу ёзувлар ҳам ҳеч қаерда сақланмаган. Аммо, Ойбек аканинг уша кунги муҳокамада айтган бир гаплари ҳамон ёдимда. У киши асар ҳақида гапирар экан, ўзига хос эҳтирос билан: «Буида илм

куп, илм куп!» деган эдилар. Шу гаплар Шуҳрат Алшмовнинг ҳам ёдида қолган экан, у бир неча бор эслаб гапирган эди.

Бу нима дегани эди? Асар сийсий-фалсафий йуналишида ёзилганди. Унда асар қаҳрамонлари уруш ва тинчлик, фашизм ва гитлеризм туғрисида, урушнинг тарихий моҳияти туғрисида қизгин баҳслар юритадилар. Улар Гегелнинг «Барча маъжуд ҳодисалар оқилонадир», деган идеалистик қарашларига асосланиб, гитлеризм, фашизм жамияти ҳақиқатдир, деб эълон қилувчилар билан, уруш ва тинчлик масалаларидаги идеалистик қарашларини нэҳор этган Лев Толстой билан ҳарбий китобхонлар сифатида баҳс юритган эдилар.

Ойбек акага романининг ана шу публицистик йуналиши маъқул бўлди, асарининг оқоқ ҳақиқати моҳиятини ҳам қўллаб-қувватладилар. Шу билан Ойбек ака меннинг ижодий тамойиллигим қувватладилар ва мендаги ёзувчиликка бўлган ишончини, илхосини оширдилар. Ойбек ака кейинги асарларимни ҳам ўқиб, ўзининг холис фикрини баён этганлар.

Ёшларга бундай меҳрибонлик, ҳалол мураббийлик ҳаммамиз учун ҳам муқаддас мерос бўлиб қолди. Ойбек домладан бу мерос учун умр-бод мишнатдоримиз.

Мен ёшлигимда кўплар қатори қишлоқда ўқиб, ўқитувчилик қилиб юрган вақтларимда Ойбекнинг илк шеър ва дostonларини севиб ўқирдим ва «Дилбар давр қизи», «Темирчи Жура» дostonларининг муаллифини бир кўрмоқни орзу қилардим.

Бу пайтда мен «Колхоз йўли» рўзномасида ишлардим. Меннинг Ойбек билан илк танишувим 1933 йилининг охирида ёки 1934 йилининг бошида бўлган. Аниқ кунни ҳозир хотирамда йўқ, Тошкентнинг собиқ Сталин кўчасида бир гуруҳ ёзувчилар билан суҳбатлашиб турган Ойбекнинг олдида бордим. Салом бердим. У киши мен билан қадрдонларча қуришдилар-да, «Хизмат?» дедилар. Мен қўл қовуштириб «Колхоз йўли» рўзномаси муҳбири эканлигимни, суҳбатлашиш ниятим борлигини айтдим. У киши ҳозиржавоблик қилиб: «Марҳамат, саволарингизни бераверинг», дедилар. Ушанда илгор колхозчиларнинг бир гуруҳи Москвага бориб, нишондор бўлиб қайтган эдилар. Ушалар ҳақида сурадим. Ойбек ака колхозчилар ҳақида илқ гаплар айтдилар. Кейин мен шу хусусда Уйғун, Абдулла Қаҳдорлар билан ҳам суҳбатлашдим. Бу суҳбатлар рўзномада босилиб чиқди.

Ушандан кейин Ойбек ака билан салом-аштигимиз қанда бўлмади. Бу камтарин одам, улуг ёзувчининг китобларини қидириб юриб ўқийдиган бўлиб қолдим.

1937 йили ҳарбий хизматта чақиритганим ва Ўзбекистондан анча узоқда юрганим учун устоз билан анча вақт учрашолмадим, аммо ҳарбий хизматда, айниқса, фронтларда қўпгина таниқли ўзбек ёзувчиларининг асарлари қаторида Ойбекнинг китобларини хандақларда қўлдан туширмай ўқиб юрдик. Ёзувчининг «Қутлут қон» романи «Фронтга послыка» ичиди бориб қолган эди. Уни қўлма-қўл қилиб ўқиб юардик.

Ойбекнинг шеърини, насрий асарлари, дунё адабиётидан ўзбекчага ўтирган таржималари ўзбек адабиётининг жаҳонаро шуҳратини бениҳоя оширдил. Домла Ойбек адабиётда ўзига хос мактаб яратдилар. У кишининг уруш даврида ёзган «Навий» романи бадий асар сифатида ёзувчилар учун дорулфутун бўлди десак арзийди.

Устоз Ойбек фашизмга қарши даҳшатли уруш бораётган вақтда, ўзбек халқи делегацияси таркибиди Фарбий фронтга, хусусан, бизнинг 49-армия қўшинлари жанг қилаётган марраларга бориб, урушни ўз кўзлари билан кўриб келган ва уруш ҳақида қандайдир тасаввурга эга бўлган эдилар. Улкан адиб уруш ва яраш ҳақида катта асар устида узоқ ишлади ва, ниҳоят, 13 йиллик ижодий изланишлар натижасида 1958 йилда «Қўёш қораймас» романини нашр қилдириди.

Маълумки, одамзод онгли ҳаёт кечира бошлагандан кейинги беш минг йил ичида 14 минг мартадан ортиқ қирғинбарот урушларни бошидан кечирди ва бу урушларда не-не шаҳарлар култепага айланди, не-не давлатлар йуқ бўлди, уларда қирилган одамларнинг сонин ҳозир Ер юзида яшаётган одамларнинг сонидан кун булса кунки, оз эмас. Аммо уша 14 минг урушнинг бирортаси ўз даҳшати, фожияларининг куламин жиҳатида 1941-1945 йилларда фашизмга қарши олиб борилган урушга тенг келолмайди, унинг арқоғига иш ҳам булолмайди.

Фашизм устидан қозонилган Ғалаба 1941-1945 йиллардаги иккинчи жаҳон урушининг оламшумул якуни бўлди. Бу Ғалаба дунё халқларининг фашизм балосидан — XX аср улағидан халос этди.

Улут Ғалабанинг 50 йиллиги Ўзбекистонда тантанали равишда байрам қилинади. Бунинг рамзий асоси шундаки, ана шу улут Ғалаба туфайли бизнинг мустақилликка қонсиз эришувимизга имкон яратилди. Шу бонсдан бу Ғалаба мустақиллигимизга йул очиб берган ғалаба сифатида ҳам эъозланиши керак.

Фашизм устидан қозонилган Ғалабага ўзбек халқи ҳам салмоқли ҳисса қўшди. Узи емай-ичмай фронтга озиқ-овқат юборди. Узи қиймай фронтга қийим-кечак юборди. Келинчақлар тақинчоқларигача, момаларимиз улимликларигача Ғалабага бахшида қилишди. Бир ярим миллионга яқин ўзбек фарзанди фронтларда жон олиб, жон берди, ярим миллиондан ортиқ ўзбек фарзанди жангоҳларда шаҳид бўлиб, қабрлари ўзга юртларда қолди. Уларнинг жойлари жаннатда бўлсин!

Ўз минглаб ўзбек углонлари фронтдан гозий бўлиб қайтидилар. Бутунги кунда бу кишиларнинг бир қисмигина ҳаёт. Уларнинг ҳам соқоқларига қиров қўниб, кузларидан нур, белларидан мадор кетганига анча вақт бўлди, аммо, ҳамон руҳлари тетик, гайратлари зур. Бу фахрли инсонларни ҳар қанча эъозласак оз. Уларни турт умр кечирган кишилар дейиши мумкин. Биринчи умрлари — ҳали мухаббатга туймай, бироррта ҳам қизнинг билагини ушлаб ултурмай фронтга жўнаб кетгунча кетган умрларидир. Иккинчиси — жангоҳларда қон кечиб, ҳар дақиқа улим билан юзма-юз келиб ўтган умрлари. Учинчиси — юппи қийиниб, оч-наҳор яшаб, мамлакатдаги уруш жараҳатларини даволаш учун курашиб кетган умрлари. Ниҳоят, уларнинг туртинчи умрлари мазмунини эса мустақил давлатимизни мустаҳкамлаш учун жонбозлик курсатиб, фидойилик билан ишлаш ва янаш ташкил этмоқда. Бундай одамларни табаррук демай, кимни табаррук деймиз!

Устоз Ойбек ҳаёт бўлса, Ғалабанинг 50 йиллиги кунда «қуеш қораймагани маиа шудир», дер эди ва бу кишиларнинг буюк келажакимиз томон илдам оидмлари — янги «Улут йули» ҳақида ёш авлодга ҳикоя қилиб берган булур эди!

Али Назар Эгамназаров

ГУНОҲ ВА ТАВБА

Ойбек 1937-38-йиллардаги қатагон даврида ҳибсга олинмади, лекин таъқиб қилинди. Уни Пушқин номидаги Тил ва адабиёт институтидан ишдан ҳайдади, Ёзувчилар уюшмаси аъзолигидан чиқаришди, Ёзувчилар уюшмаси берган, Асака кучасидаги янги уйини тортиб олишди. Рафиқаси, биринчи ўзбек кимёгар олимаси, Тошкент қишлоқ хужалик

олийгоҳининг доценти Зарифа Саидносировани қатагон қилинган собиқ бой, жаҳид Саидносир Миржазпировнинг қизи бўлганлиги учун ишдан ҳайдашди.

Ойбекнинг асарларини ҳеч ерда босмай қуйишди. Ҳатто, Ойбек қамалибди, деган гаплар тарқатди. Ёзувчининг саккиз жонли оиласининг кун қуриши қийин бўлиб қолди.

Ойбекнинг эски қатрдон Иноят Махсумов кейинчалик уша даврларни эслаб, шундай ёзган эди: «1937-йилнинг охирида Ойбек ака гоҳо «Ўқувнашр»га — меннинг олдимга келар: «Махсум, шавла қайнамай қолди. Тақачилик ҳақида бўлса ҳам бир таржима топиб бер...» дер эди.

Ўз бўлимимда ҳақи таржима қилинадиган адабий асарлар бўлишга қарамай, бошқа география, биология каби бўлимлардан бирон китобча ва ўқув материалли таржима қилиш учун ўз номимга шартнома қилиб олиб, Ойбек акага сепингина, ҳеч кимга нэзор қилмай бериб юборар, иш биттач, пушқин олиб берар эдим. У киши пушқик бўлгани, ҳам шундай хатарли, нохотиржам кунда иш билан овунганини айтиб, миннатдорчилик билдира эди».

50-йилларнинг бошидаги қатагон тулкинида ҳам Ойбекка қаттиқ ҳужумлар бўлди. Лекин бу пайтда у биринчи даражаги Сталин мукофоти лауреати, СССР халқ депутаты, иттифоққа таниқли ёзувчи эди. Шунинг учун ҳам уни қаматиш мумкин бўлмади. Бундан ташқари, Ойбекни А. Фадеев, Усмон Юсупов каби таниқли адиб ва давлат арбоблари ҳимоя қилдилар.

«...Шу чоқларда Тошкентда Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси атрофида Уйғун бошчилигида айланиб юрган бир гуруҳ Ойбекни оёқдан қилиш ниятида иш бошлаган эди, — деб ёзди ўз хотиралар китобида Зарифа Саидносирова. — Кун ўтмай Уйғун ўз мақсадига эришиб, уюшмага раис бўлиб олди ва Ойбекка қарши қаттиқ кураш бошлади. Унинг бу гаразли ниятига Мильчаков, Шевердин, Ойдин, Воҳид Зоҳидовлар шерик бўлидилар. Улар хатти-ҳаракати билан ёзувчи ва шоирлардан Мақсуд Шайхозода, Шукрулло, Шухрат ва Саид Аҳмадлар ҳибсга олиниб, олис ерларга сургун қилиндилар. Аммо Ойбекни йиқитиш бирмунча қийин келди. Ҳар кунги газеталарда Ойбекка қарши мақолалар чиқа бошлади. Ойбекнинг ичи қора душманлари жон-жаҳдлари билан «Навоий» романига епишдилар...»

Мен бир кунги иш билан Навоий кутубхонасига борган эдим. Кутубхона ходимлари хафа бўлишди. «Қачон «Қизил Ўзбекистон» газетасини олмайлик, албатта, Ойбек ака ҳақида ифлос бир мақола чиққан бўлади. Мақолали ўқимай, газетани отиб юборамиз».

1953 йил 16 майда чоп этилган «Қизил Ўзбекистон» рўзномасида босилган шундай мақолалардан бири Ботир Файзиев қаламига мансуб.

Яқинда Навоий номидаги кутубхонада бўлиб, «Қизил Ўзбекистон» рўзномасининг 1953 йил май ойи тақдими олиб, «Навоий романи ҳақида» сарлавҳали мазкур мақолали синчиқтаб ўқиб чиқдим. Уни ўқиган, адабиётшуносликдан озгина хабари бўлган киши, уша давр адабий танқидчилигининг савияси нақадар пастлигини курсатувчи, саводсизларча ёзилган мақола эканлигига ишонч ҳосил қилди.

Муаллиф ёзувчини Навоий образини идеаллаштиришда, уни помешчик сифатида курсатмаганлиқда, форс-тожиқ шоири Биноий билан Навоий муносабатларини нотутри талқин этганлиқда, араб-форс сузларини кун ишлатганлиқда ва бошқа нуқсонларда айблайди.

Муаллиф яна ёзди: «...Навоийнинг романида помешчик сифатида курсатилмаганлиги ёзувчининг Навоий образини идеаллаштиришига олиб келган».

Авалто, нега Навоийни идеаллаштириш мумкин эмас экан, у қайси қусури билан одамлар учун ёқимсиз туюлган? Ахир, уйғониб даври-

нинг буюк зотлари, шу жумладан Навоий ҳам ҳақиқий инсон қандай бўлиши кераклигини намойиш эттирган-ку!

Тасаввур қилингки, Ойбек Навоийнинг катта ер эгаси сифатида деҳқонларга муносабати ҳақида ёзди, дейлик. Албатта, ёзувчи тарихий ҳақиқатга эътибор қилмаган ҳолда уни яхши помешчик сифатида тасвирлар эди. Чунки, Хондамир «Мақоримул-ахлоқ» асарига ёзганидек, таҳрират олаётганида тўни этагига илашган чумолни побуд бўлмасини, деб авайлаб, масжиддан таҳорат олган жойига қайтиб борган раҳмдил Навоийнинг қўл остидаги деҳқонларга ёмон муомалада бўлиши ҳеч ҳам мумкин эмас эди. Бундай шароитда аминмизки, Ботир Файзиев Ойбек «душман синф» вақилини «қўлда қамчис билан» тасвирламади, деб айюҳаннос солар эди.

Мақоланинг яна бир жойида шундай сатрларни ўқиймиз: «Роман халққа ёт бўлган араб-форс сўзлари билан тулиб-тошган. Бу шубҳасиз ёзувчининг жиддий хатосидир. Автор ёзди: «Жомий бу аҳволдан чуқур мутаассир бўлар... Навоийнинг иқтидорига, ёрқин зақосига, у бошлаган ишнинг чуқур маъносига ишонар...» (215-бет).

Бу ерда ишлатилган «иқтидор», «мутаассир», «зако» сўзларини совет кишилари тушуноммайдилар.

Бу уринда кишига таъсир қиладигани шунки, «роман халққа ёт бўлган араб-форс сўзлари билан тулиб-тошган»лигини таъкидлаган муаллиф бир мақоланинг унда «гуманизм», «рамка» «помешчик», «конкрет», «колорит», «автор», «мемуар», «идеологик», «персонаж», «этан» каби узбек тилига ёт бўлган сўзларни ишлатади. Демак, унингча, мақола ёзганда русча сўзларни ноуриин ишлатиш мумкин-у, лекин баъдий асарда давр руҳини бериш учун араб-форс тиллари орқали кирган сўзларни ишлатиш мумкин эмас экан-да.

Бундан 42 йил аввал эълон қилинган, гараз билан ёзилганини шундоққина биллиб турган бу мақолани бутунги қўлда ешаш нима учун зарур бўлиб қолди, деган ҳақли савол туғилиши мумкин.

Атоқли ёзувчи Константин Симонов бир мақоласида, матбуотдаги «қишқилларда аксарият вақт ёзилган нарсадан ҳам, шу нарса ёзилгунча ёки ёзилганидан кейин руй берадиган воқеалар қизиқ бўлади, деган эди. Ботир Файзиевнинг мақоласи эълон қилинганидан кейинги тафсилоти билан эътиборга моликдир. У атоқли ёзувчи Ойбекнинг бағри кенг, кечиримли, улут бир инсон бўлганлигини исботлайди.

Гап шундаки «Навоий» романи ҳақида» мақоласи эълон қилинган давр Сталин вафот этган, Совет давлатининг сиёсатида «юмиш» аломатлари сезилга бошлаган пайт эди. Эҳтимолки, шу бонедан ҳам Ойбекнинг мухлислари мақолани қаттиқ норозилик билан кутиб олдилар. Қўнлар упиши билан бу норозилик сусайиш ўрнига тобора кучайиб борди. Филология фанлари номзоди ивонини олти ҳаракатида юрган Ботир Файзиев учун ҳамма эшиклар беркилади. У жуда қийин аҳволга тушиб қолади.

У асида матбуот орқали қайта чиқиш қилиб, ёзувчининг мухлисларидан узр сўраса бўлар эди. Лекин бундай қилмай, Ойбекка мактуб ёзди. Мана, уша мактуб:

«Хурматли Мусо ака!

Мендан Сизга алангад шалом! Мен бир вақтлар Сизнинг муборак адресингизга ноҳақ кесак отган бир бебурт кишиман. Эндилкида шу қўнлиқсиз ҳодисага олти йил тулиб ошди. Ва бу уйламасдан қилинган иш менинг ич-ичимни кемира бошлади, қалбим дард ва ҳасратларга тулиб-тошди. Жилинга ухшаб уйлай-уйлай, илҳоят, Сизга ушбу мактубни ёзишга аҳд қилдим. Аввало Сиздан унинг сўрайманки, хатин сабр-тоқат билан то олприга қадар ўқиб чиққайсиз. Чунки, бу мактуб мен

каби ҳоқтисор бир кишининг тақдирини ҳал қилиши керак. Бир аро йўлда қолган совет гражданининг тақдирини эса Сизни, хурматли Мусо ака, улкан совет ёзувчиси сифатида тулқинланттирар, деб умид қиламан.

Шунга иқдор бўлишим керакки, мен ҳақиқатан ҳам шаҳсан Сизнинг, қолаверса, совет жамоатчилиги ва адабиётшунослари, кптобхонларининг зур нафратига сазовор бўладиган иш қилдим. Мендан уларнинг то шу қўнга қадар юз утириб келишлари бежиз эмас, албатта. Мен шундай олпри гуноҳ қилдимки, уларнинг менга ипсбатан нафратлари иллар утган сайин пасайиш урнига аланга олаёттир. Совет кптобхонлари қалбидан чуқур жой олган бу нафрат Сизга ипсбатан булган хурмат ва меҳр-муҳаббатнинг акс-содосидир. Бунга аллақачон иқдор бўлди.

Мусо ака, мен Сизнинг «Навоий» романингизга уз мақоламда бир томонлама ендошдим. Асарингизнинг умумий говий йуналишини ифодаламайдиган бир элементни толиб олиб, Сизга катта айблар туникадим. Навоий образини помешчик сифатида акс эттирмадингиз, деб айюҳаннос солдим. Роман архапк сўзлар билан тулиб-тошганлигини қайд қилдим ва ҳоқазо. Умуман, менинг уша 16/V-53 йил «Қизил Ўзбекистон» газетасида асарингиз ҳақидаги мақола билан чиқишим Сизга катта зарба бўлганлигини, Сизни олпри руҳий азобларга соландилгини бутун вужудим билан ҳис қилдим. Мен подонлик қилдим. Уша муддиш мақолам билан ҳатто узимни узим беничоқ сўйдим. Наҳора, йилларни кетига қайтариб бўлмас экан! Бутун айбни мен уз ипмамга олмаган. Чунки, бу ерда на газета редакцияси, на бирор бошқа адабиётшунос уртоқ заррача айбдор эмас, албатта. (1953 йилда Ёзувчилар союзида бўлиб утган йилпишда ҳам уз айбимга иқдор бўлган эдим).

Мусо ака! Қўнлиқ-қилдирмиш деганларидек, мен уз қилтишим учун жуда катта зарбаларга учрадим, бошим борлиб тошта тегли, кўзим мошдай очилди. Қандай қилайки, бу куз қургур кечроқ ошилди. Аватроқ очилганида эди, мен шундай йуналишдаги мақола билан мутлақо матбуотда чиқмаган бутур эдим.

Эҳтимол, баъзи бировлар «Ботир Файзиевнинг Ойбекка хусумати бор экан, шунинг учун унинг муборак адресига қасдан шундай бўлмагур мақола ёзиб, уни жарга қўнмоқчи бўлди», деб уйласалар керак. Ҳолбуки, менда Сизга ипсбатан заррача аловат ва хусуматнинг бўлмагани кўнлиқка ойна каби равишан бўлса керак. Бу мақолани мен тажрибасизлик — қурлик орқасида ёздим, ҳолос.

Мусо ака, шу кеча-қўнгузда қалбимга чироқ еқсалар енмайди. Чунки, қалб жароҳатланган, унинг теграсини чироқни учпрувчи бўлтиш-мон газлар қойлаб олган.

Менинг қўнларим ипимсиз эланиш, азобларда кечаёттир. Ахир, мен подон бўлмасам, уз диссертацион ипимнинг темаси булган Сизнинг асарингизни ёмонлаб чиқаманми, уз қўнлиқсиз узим кесаманми-а?! Қандай бахтсизлик! Мен «Навоий» романи устида уни йилдан берли муттасил иш олиб бераёттирман. Шунга қўнлиқсиз воқеалар бўлиб утишга, бошимга таъна тошларининг емтир каби епилишга қарамасдан, мен мазкур темамдан воз кечмадим. Чунки, мен уни севиб олган эдим. Ишини 7-8 марталаб тақрор-тақрор қайта ишлашимга қарамасдан, ҳар сафар муваффақиятсизликка учраб келаган. Илмий раҳбарим йўқлигиндан ва Сизга хурматсизлик қилганимдан мени бор оланга, бор оланга қилиб, саргардон қилишди. Пелинситутда ҳам, Академияда ҳам, САГУда ҳам — қайси ташкилотта олиб бормайми, ишлар ҳар қагча тузда: ишламай, барибир адабиётшунос уртоқларга манзур қила олмадим. Айрип Шайхзода тилидаги устозлар эса мендан оловдан чўшган каби чўшйдилар. Эмишки мен, у кишининг назариде «салласини олиб кел деса, калласини олиб келувчи» жаллод ҳам бўлдим.

Мусо ака! Куряпсизми, мен уз қилмишим эвазига шундай огир гапларни эшитиб, ичимга ютиб, бардош бериб келаятirman. Чунки килип айбдор булгандан кейин бошида калтак спнаверар экан. Эндилкида пичоқ бориб суякка етди, тоқат ҳам тоқ булди, сабр-қосам дим-мо-лим тулди. Ахир, қачонгача резника қилиб чузишад! Шу 5-6 йил мобайнида уртоқлардан суқилип эшитавериб, мадор қолмади, соч-соқол-ларга қиров етиб, умр куёши ҳам огди, ештим бовужуд улгайиб, қилрқ бешили урдик.

Кекса онам, хотиним, учта еш жужаларим бор. Аммо, тақдирим ишим борасида қил устида турибди. Мусо ака! Мен тушган кема ҳалокат соқилмида тебранимоқда, уни ҳалок қилиш ёки нажот деңизига қуйиб юбориш фақат Сизнинг қулинигизда. Баян бир адабиётшунос уртоқларнинг фикрича, Сизнинг пок қалбингиз ҳам улар қалби сингари менига нисбатан гина-қудрат билан тулиб-тошган эмниш ва Сиз менинг туноҳларимниг ҳеч қачон кечмас эмшпсиз, Сизга мурожаат қилишим фойдасиз, мен жамиятимиз учун бутунлай бегойида одам эмшман! Йуқ! Ноумид шайтон! — деб уларга ичимда жавоб бердим.

Ахир, уйлаб қарасам, бирор аъзосига яра чиқиб касал булган килшпни бутунлай улдига чиқариб қуйишмайди-ку! Врачлар ярани кесадилар, дорил куядилар, даволайдилар. Худди шунга улшаб, мен ҳам хурматли адабиётшуносларимиз орасида огир дардга мубалго булган, тугри йулдан озган бир килш булсам-у, улар мени ҳамкасб сифатида боши берк кучадан олиб чиқиш, тугри йулни курсатиш, дардимга даво топиб, жамиятимиз учун фойдали килиш қилишдан бош тортиб, бирдан юз утпрсалар!

Мусо ака! Мен коммунистман ва Сизнинг улут совет езувчисида хос булган қалбингиз олижаноб, чин инсоний фаиллатларнинг конл эканига инончим конл булганидан шахсан узингизга мактуб орқали мурожаат қилишга аҳд қилдим. Тугри, мен эхтимол, бу хатим билан Сизнинг эски ярангизга бироз тув сепарман, қулинигизни бехузур қиларман. Қандай қилай?! Бошқа нажот йулни топа олмадим! Фақат Сизнинг марҳаматингиз нуридан баҳраманд булишга мунгазирман. Бечоранинг куй йиллик маҳнати зоо кетмасин, еши улгайган вақтида курағига шамол тегсин десангиз «Қизил Узбекистон» газетаси редактори номига иккли энликлима мактуб езишпингизни илтимос қилар эдим. Шу мактубингизда мени Сизга ушбу хатим езганим, узимни айбдор деб билганим ва Сиз менига нисбатан қулинигизда гина-қудрат сақламаспингизниг издор қилсангиз! Бизнинг адресимизга ҳам бир кичик мактубча юбориб, кампинангиз завқиб қилсангиз!

Мусо ака! Агар Сиз шу илтимосимни олсангиз, мен онадан янги тулгандек булур эдим. Дусларингиз онгига мустаҳкам жойлашиб олган гина-қудрат булутлари тарқалиб, ишларимиз юриштиб кетар эди.

Мусо ака! Сизга янги иждодий муваффақият, куй йиллар сог-саломатлик ва узок умр тилайман!

Ботир Файзиев.
15 сентябрь 1959 йил.

Ойбек ушбу мактубни уқиганидан кейин Ботир Файзиевни уйига чақиртиради. Уни илтиқ кутиб олиб, унга нисбатан ҳеч бир гина-қудурати йуқлигини айтади. Ботир Файзиевдан диссертациясини олиб келишини илтимос қилади. Уни куриб чиққач, ютуқ ва камчиликларини холи-санилло айтади. Муаллиф уз илмий ишини Ойбек фикр-мулоҳазалари асосида қайта ишлағач, Ойбек Узбекистон Фанлар Академиясининг Раёсатига Ботир Файзиевнинг илмий иши хусусида мактуб езиб, у ҳақда ижобий фикр билдиради. Езувчи эски дустри, таниқли адабиётшу-

нос олим Ҳомил Ёқубовга ҳам қунгироқ қилиб, номзодлик диссертациясини еқлашда Ботир Файзиевга ҳомийлик курсатишини илтимос қилади. Шундан кейин куй утмай Ботир Файзиев филология фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун муваффақиятли диссертация еқлайди. Шундай қилиб, кечаги «мухалиф» дуста айланади. Ботир Файзиев Ойбекни мунгазам йуқлаб, унинг ажайиб суҳбатларидан баҳраманд буладиган кишиларининг бири булиб қолади.

Ойбекнинг уй-музейида булиб, унинг шахсий архивини куздан кечирганимда Ботир Файзиев ҳурматли езувчимизга йуллаган талайгина хатлар, табрикномаларни курдим. Мана, уша хатлардан бири:

«Хурматли Мусо Тошмухамедович!

Сизни 60 йиллик туйингиз ва «Узбекистон халқ езувчиси» деган ном олишингиз билан самимий табриклайман! Сизга узок умр, сидаг-саломатлик, куйиш муваффақиятлар тилайман!

Ойбек ака! Туй кечаси Санъат саройида булдим. Юбилейингиз жуда қилтиқ ва қунилли утди.

Ойбек ака! Сиз ҳам, қадрли Зарифа оламлар ҳам бир аср яшанглар, миллтонлаб китобхонларимиз, бахтир болаларимиз бахтига омон булинглар!

Ботир Файзиев
25/IX-65 й.

Дунёда хато қилмайдиган одам булмайдди. Ҳақиқий инсон эса хато қилгач, уни тугатишга ҳаракат қилиши лозим. Бунинг учун инсонда, аввало, диенат, журъат булиши керак. Шу жиҳатдан Ботир Файзиев тугри йул тудди — хато қилганини тан олиб, уни тугатишга ҳаракат қилди. Ваҳоланки, уша даврларда Ойбекка тош отган, унга рухий азоб берган фақат Ботир Файзиевгина эмас эди. Улар каттагина гуруҳ эдилар, лекин аксариятнинг Ойбекдан узр сураш ҳаёлига келмади.

«Навоий» романи ҳақида» мақоласи муаллифи Ойбекка ёзган мактубни уқиганимда, бешхтёр бошқа воқеа — 50-йилларнинг бошида довруг қозонган «Алпомиш» музикали драмаси ҳақида ёзилган танқидий мақоланинг муаллифларидан бири тугрисида сирдарёлик шоир дустим Ҳамроқул Ризо айтган ган ҳаёлимга келди. Уша одам шундай деган экан: «Бир кунни Марказқумдаги амалдорлардан бири мени чақириб, «Алпомиш»ни бир танқид қилмайсизми, юрагингиз дов бермаётган булса, енингизга бир «бақувват» одамни қулиб бераман», деди. Мен аввалшга бу таклифга қузмадим. Лекин амалдор фикрида қатъий туриб олди. Таклифга рози булишга тугри келди. У замонларда амалдор одамнинг гапини иккита қилиш ҳам аксарият яхшиликка олиб бормас эди».

Ботир Файзиев Ойбекка ёзган мактубида «Бутун айбини уз зиммамга оламан... Бу мақолани мен тажрибасизлик — курпик орқасида ёздим», дейди. Бу гап қай даражада тугри ёки нотугрилиги мактуб эгасининг виждонига ҳавола. Борди-ю, бу ишда бошқа кишиларининг ҳам иштироки булиб, Ботир Файзиев бунинг очик тан олганида, у масалани чигаллаштирган ва яна узига ёмон қилган булар эди.

Шундай савол тугилади: Хун, Ботир Файзиев уша мақолани тажрибасизлиги орқасида езибди. Уни эълон қилган «Қизил Узбекистон» рӯзномасининг тажрибаси муҳаррирлари қайққа қарашган? Улар Узбекистон Компартияси Марказий Қумитаси пленумининг «ҳаётбахш» қарорларига биноан иш қилишган.

Ган шундаки, 1952 йил февраль ойида, Узбекистон Компартияси Марказий Қумитасининг А. Н. Илғезовнинг мафкура ишлари тугрисидаги маърузасини муҳокама қилган пленуми булади. Маъруза лойиҳаси

Марказқум бюросида муҳокама қилинганида, «феодал утмишни мақтаган ва айрим реакциян шахсларни оммалаштирган ёзувчи Ойбек турғисида танқидий гап қушиш ҳақида» тақлиф киритилди. Бу тақлифга озчилик қарши чиқади, кўпчилик қўллаб-қувватлайди. Шундай қилиб, А. Н. Илғознинг маърузасида Ойбекнинг «Навоий» романи танқид қилинган матн пайдо бўлади. Кейин қарабсизки, танқид ёзувчига қарши анча аввал бошланган ҳужум янги куч билан давом этказилади.

Бу далил 50-йилларнинг бошида Ойбекка қарши уюштирилган ҳужумнинг ижрочилари ортда фармонбардорлари ҳам бор эди, деб хулоса чиқаришга асос бўлади.

Тулан Қўзибоев

АДИБНИНГ АСАКАЛИК ҚАҲРАМОНИ

Яқинда Мусо Тошмуҳаммад угли Ойбекнинг «Фан» нашриётида чоп этилган мукамал асарлар тўпламининг арақлаб утириб, 12-йилдаги «Асака сафар» материаллари ва «Курашчи йигит» очеркига кўзим тушди. Очиги, асли асакалик бўлганим учунми, китобдаги «Асака сафар...» деган ёзувлар кўзимга чуқдай бўлиб кўрняди. Уни шоша-пиша ўқий бошладим.

Ажобо, Ойбекдек катта бир ёзувчи асакалик оддий бир деҳқон ҳақида очерк ёзса-я!

Ҳа, «Асака сафар» материалларида Ойбек тилга олган кишиларнинг аксарияти мен билган одамлар, ҳамшаҳарларим. Айниқса «Курашчи йигит» очеркининг қаҳрамони Тешабой Матқўбиров менга яхши таниш. Бир пайтлар у киши ҳақида радпога ёзганман.

«Курашчи йигит» очеркини ўқир эканман, беихтиёр хаёлимдан Тешабой ота билан бўлиб утган уша пайтдаги учрашувлар ўтди. У пайтларда у киши анча кексайиб қолган бўлишига қарамасдан тўйрак кўриварди. Муйсафид 90дан утло вафот этди. Аммо Тешабой ота Ойбек билан учрашгани, у очерк ёзгани ҳақида менга бирор марта ҳам оғза очмаган.

Визингча, бу очерк адибнинг мукамал асарлар тўпламига киритилгани катта воқеа. Сабаб, «Курашчи йигит» очерки ёки бўлмаса «Асака сафар» материаллари оддий бир журналист ё мухбир томонидан ёзилган эмас, бу асарларда истеъдодли ёзувчининг қалами кўрп-нпб турибди.

«Асака сафар» материаллари кундалигининг биринчи саҳифаси тегасига «10 июль 1935 йил», охириги саҳифасига «15 июль 1935 йил» саваси қўйилган. Демак, шундан маълумки, Ойбек 1935 йилининг 10-15 июль кунлари Асакада бўлган.

Ойбек Асакага бежиз бормаган. 30-йиллар уртасида Асака республиканинг энг пилгор тумани савалган. Акмал Икромов, Фаъулла Хужаев, Йўлдош Охунбоев, Усмон Юсуфов каби раҳбарлар Асакада кўп

марта бўлганлар. Уша пайтларда бу ерда пахтачилик ва қишлоқ хўжалигининг бошқа соҳаларида ҳалол меҳнат қилиб Ўзбекистонга таъналанган дондор кишилар ҳам анчагина эди.

«Асака сафар» материаллари кундалигини ўқиб, адибнинг у ерда кўп меҳнатқашлар билан учрашганини биллиш мумкин.

«Абдуллажон Хонтураев ака (Турғун Хонтураевнинг амакиси — Т. Қ.) бригадир, гектардан 40 центнер пахта бериш учун конкурсга қақиради. Қолхозга қадар ҳаёт: бир эски сандиқ, бир эски намат. Қолхозга биринчи кирганлардан... 16 киши эканлар бошда. Ҳозир туқ, бадавлат. Яхши наслдор ситир бор, бузоғи бор... «Уй-жой соламан» дейди. (139-бет.) Бир қовун, ҳандалакни еб суҳбатлашамиз... Кечаси ҳам (экинни) айланб чикмасга уйқуси келмас эмис» (140-бет).

«Турабой Мадимар. Илгарий бойлар қўлида 6 йил қарол бўлиб ишлаган. «Бойларнинг эскисини киярдим», — дейди. Ҳозир 20 пул бугдойи бор... Ситир ҳам олмоқчи. «Бойларда ишлаганда берлиб ишламасдим, ҳозир қолхозда узим хўжайин, берлиб ишлайман», дейди.

«Шпрвонбоби Қосим қиз. Зарбдор хотин... Ёш хотинларга раҳбарлик қилади... ургатади. Уш қурт тутати» (140-бет).

«Зулун Улмасов. Иккинчи бригада бригадир. Пахта жонбоз... Отаси чорикор бўлган... Пахта ишини отасидан ўрганган... Уйичи, турмуши яхши... Кўпчилик меҳнати (билан) ҳар қандай қийинчиликларни енса бўлади, дейди. Озарбайжон пра Зулун ака бригадаси 40 центнерга шартнома тузган. Бунинг уддасидан чиқиб, Москвага, қурултоғга бориш унинг орауси».

«Қашқар қишлоқ. «Бауман» қолхоз. Алпмов ота-онадан 12 яшарда (етим) қолган... Етти йил қарол бўлган, 1928 йилда артелга (қолхозга) кирган... 31-йилда уйланади. Уй-жой қилади. 32-йилда партияга киради. Ситир олади. Бригадир этиб сайланади. Утган йил планни ошириб бажарди... Мақсади — уқмоқчи».

«Тегирмончи Хужамберди. Уш ишга жуда мутахассис. Қизик одам, пала-партиш сузалайди. Ялангоч (қўйлакспез маъносида — Т. Қ.). Белбоғи думбасининг устида. Меҳнати еб қўяди» (141-бет).

«Неъматов Салпа. «Қосарев» қолхоздан. Бригадир... Эри билан Мирачулда 14 йил бойлар қўлида ишлаган. Эри — деҳқон, ерспз чорикор бўлган... Бу аёл 16 ёшида эрга теккан» (141-бет).

«Аравасоз Холбек. Узун бўйли, орқ, мулойти, нозик одам. Гум-бир арвалари машҳур эмис» (141-бет). (Уста Холбек ҳозирги Абдураҳмон Жомий қунасида яшаган. — Т. Қ.) «Турттош»га яқин Ҳовуз бўйи маҳалладан.

«Қобиллов Расул. Комсомол. Отаси чорикор эди... Звено бошлиғи. Пул билан мукофотланди... «қолхозга кирганимга қадар товугим ҳам йўқ эди», дейди. Ситир, бузоқли бўлган ҳозир, уй солмоқчи... Ударник. Еши 21 да» (142-бет).

«Тожибой Рузев. 22-йилдан 28-йилгача қарол... 28-йилда биринчи мартаба артель (қолхоз — Т. Қ.) тузати. 31-йилдан қолхозга раис, планни бажаради. Яхши уй солади. 32-йилда партияга утади... Ҳар йил мукофотланади. Энди қишлоқ хўжалик мактабидан ўқмоқчи, (суғ) қолхозда яна ишламоқчи» (142-бет).

Бу маълумотлардан кейин кундалигининг биринчи дафтаридан Асака туманида жойлашган Фарғона пахта ҳам беда тажриба станциясининг қачон ташкил топганини, пахта ва беданинг янги навларини етиштириш борасида қилинган тадқиқотлар турғисида анча маълумдор ва батартли фактлар қайд қилинган. Унинг охирида «Станция ходимлари Ленин (ҳозирги Асака) районидан таъинланган пахта устозларининг тажрибалари ва юқорик ҳосил учун кураш усулларини тўшлаб

бир китоб ёзишмоқчи» (144-бет.) дейилган. Кундаликнинг давоми бошда 12. VII. 37 рақамлар бор.

«Асака. Бозор... Мен «Чунтак»даман. Пастлик кук дегнган. Пахта, пахта! Чиройли Шаҳрихон сойи. «...Ашур Охун Баҳоваддин. 65 ёшда, қашқардан 12 ёшда чиқди. Саккиз йил қарол бўлиб ишлаган, 8 йил кундалик мардикор бўлган. Бой катта пахтачи эди. ... (Ашур Охун)... Охурда ётган. 31-йилда (колхозга) кирди... Ҳозир пикк уйли, айвонли яхши ҳовлида турди. Қиз, хотин ҳам ишлайди. Ҳозирги саводи: в, а, т, е, и ҳарфларини блади. «Илгарчи уч кетмон чопсам, кик кетмон хужайнага кетарди», дейди. «Қашқарга спра кетгим келмайди...» дейди. Колхоз жуда қизик... Хотинлар уз колхозда очик юради, бошқа колхоз аъзоларидан қочади (юзни бектади) — Т. Қ.) «Пахта кун берсак давлат олдида юзмиз ойнадек ёруқ булади», дейди Ашур Охун» (145-бет).

13.VII.37.

«Анҳор устига қурилган каравотда утириб, кук чой пчаман. Тошкентдаги таниш ашулачиларни радиода тинглаймен. Уэлмин Асакада эмас, Тошкентнинг бирор чойхонасида утиргандек сезамен.

«Тошқузи ака билан отда кезиш». (Тошқузи ака уша вақтда Асаканинг раҳбарларидан, у 1937 йил кунда «халқ душмани» сифатида қамалган ва қамоқдан қайтиб келмаган. — Т. Қ.)

«Унгури қишлоғи. «Саку» колхозидаман. Утириб куччилик пла палов едик... Аскиялар, Хумор опанинг (колхоз раисаси булса керак. — Т. Қ.) муомала ва суҳбатлар... Колхоз чойхонаси... Раиса русча сузларни қандай сузлайди: Не растрата настрагга...»

III-дафтарда Асакада машҳур булган қишлоқ хужалик ташкилотчиси Тешабой Матёқубов ҳаёти ва фаолияти тугрисида маълумотлар асосий урнини эгаллаган (147-149-бетлар). Шулар асосида 1937 йилда Ойбек «Курашчи йигит» очеркни ёзади. Лекин, шу пайтда, қаҳрамон таъқибга учрайди. Шу сабабдан Ойбекнинг очерки уз вақтда чоп этилмай қолган булса керак.

Кундаликда ёзилган ва очерк мазмунини ташкил қилган маълумотлар Ойбекнинг Тешабой Матёқубов билан анча вақт ҳамсуҳбат булганлигини, унинг 37-йилгача ҳаёти адибни фавқуллодда қизиқтирганини кўрсатади. Ҳақиқатан ҳам, Тешабой Матёқубов халқимиз тарихида булиб утган жиддий узгартишлар давларида яшаб, кун воқеаларини фаол иштирокчиси булиб, хавф-хатарли кувларни бошидан утказиб, ҳаётнинг аччиқ-чучуғини обдан татиб, узоқ умр кўрган, асакаликларнинг самимий, юксак ҳурматига сазовор булган инсондир.

У утган асрнинг охирида Пастки Лабгардонда туғилган (паспорт бўйича 1890 йил. — Т. Қ.) Унинг отаси Матёқуб ака камбағал деҳқонлардан 7-8 ёшларида уни эски мактабга (домлага) берадилар. Домла бир кун дарсага эътибор бермаяпти, деган баҳона пла болани гаврон билан уради. У уйига йнглаб қайтади, отаси углидан нега йнглаётганини сураганда, сабабини айтади ва энди мактабга бормайман, дейди. Отаси: «Уқимасанг эртадан бошлаб аканг билан далада ишлайсан», дейди. Тешабой ака 9-10 ёшдан деҳқончилик ишига қатнашади. Отаси оламдан утган, оилани боқиб ташвиши бошига тушган Тешабой андижонлик Назаралбойнинг шу қишлоқдаги ерда, вақф ерларида чоракорлик қилади. Совет ҳокимияти эълон қилинган, мухольф беклар унга қарши уруш олиб борган вақтда — 20-йилларда бир англашилмовчилик оқибатида беклар тўдаси командирни уни тутиб, Соқд жаллодга топширишни буюради. Абдулла ҳожи деган одам томонидан огоҳлантирилган Тешабой қочиб қутулади. Беклар ҳаракати бостирилгач, ер ислохоти оқибатида у ерди булади, «Қўшчилар Иттифоқи»

жамиятига аъзо булиб, унинг ишида фаол қатнашади. Сунгра, уни Қадим Урамп шуриси раиси (амни) вазифасига сайлашади.

1929-30-йилларда колхозлар ташкил қилинади. Бу жараён мураккаб кечади. Табиийки, жамоа шуро раиси Тешабой амни уз ҳудудида бу ишга фаол қатнашади. «Янги деҳқон» колхозига раис булади. Колхоз тузилишидан норозилар Тешабойни улдираса колхоз бузилади, деган мақсадда унга суққасд уюштириб, мулла Омон деган кишига оқ фотиҳа берадилар. Аммо Тешабой ака узига яқинлашган Мулла Омоннинг интиғин пайқаб қоллиб, уни уриб ағдарлиб, ёнидаги пичоғини тортиб олади.

Тешабой амни бир неча одами қулоқ булишдан сақлаб қолган, Мулла Омонни қамаймиш, отиб ташлаймиш деганларда, унинг 8 бола-си бор, адашган, уни жазоламавлар, деб ҳокимиятдан илтимос қилган. Шундан кейин Мулла Омон олласи билан сургун қилинган.

Тешабой Матёқубов ҳеч қачон амал зўри билан иш юргизмаган, уз фаолиятини ишбилармонлик, одамийлик асосида олиб борган деҳқонлар сардорларидан. Ойбекнинг очеркида ёрқин тасвирланган унинг бу сифатлари жуда кун одамлар хотирасида сақланган.

1932-33-йилларда туман колхозлаштириш маркази раиси, 1934-35-йилларда МТС директори урибосари, 1935-37-йилларда туман ерсув булми бошлиғи булиб ишлаган Тешабой Матёқубов шу даврда ҳақиқатан ҳам туман қишлоқ хужалиғида юз берган катта тараққиётга баракали ҳисса қўшган, жамоа хужайналарини қўтисодиш мустаҳкамлаш, деҳқончиликка илгор агротехникани жорий қилишда, янги арқлар очлиб, туман ер майдонларини сўғоришни яхшилашда катта жонбозлик кўрсатган. Ойбек «Асака сафари кундаликлар»да ёзади:

«Тешабой ака пла биринчи мартаба 1935 йилнинг ёзида танишганман... Биринчи кўришдаёқ Тешабой ака кишининг диққатини тортади. Келишган, балади, хипча қомати, ақл ва продага ишорат қилувчи кичкина, уткир кўзлари, чувак юзидан маъноли табассум, сузларидаги кескилик, ҳаракатларидаги эччилик ва учини таъбирланган қортал вазияти уни севдилади. Сузлашган сайин ундан ажралганига келмайди». (49-бет).

Ойбек билан Тешабой ака «Акмал Икромов» колхозида, «У (Тешабой ака) уз туғилиб усган қишлоқнинг ободонлигини сузларкан, катта шодлик туяди... У менга колхознинг мактабини, ҳаммомини, хумдонини, қўраларини кўрсатади... Илгари бизнинг одамлар чумплариди? Ёз вақтларида балчиқ (лойқа) сувга бир-пикк шўнгиб олмаса... на мактаб, на сарой (кулуб), на чойхона... ҳаммаёқ қордевор, киши юришга қўрқарди».

Ойбек биринчи бор Асакага борган 1935 йилгача, масалан, «Акмал Икромов» колхозни қишлоқлари аҳволи мана бундай эди: Пастакки ва уйларнинг тупроқ бостирилган томларида ёзда қукатлар усар, қишда улардан уй ичига чакка утиб турар, кучаларда ёзда тизза булиб тупроқ, қишда эса аралар юра олмайдиган даражада ботқоқ булар эди. Буйдоқ (усмир) йиғитларнинг баъзилари саҳарда қишлоқ четидидаги арқда чумлиб келар эдилар. Қўшни хотинларнинг бир-бир бошидан бит қидириши кун учрайдиган ва уят саналмайдиган ҳол эди. Бу қишлоқда, ҳатто фелъдшер ҳам йуқ, кўзи оғриганлар дорп-дармонсиз қоронғида утираверар, безгаклар титраб ётаверар эди. Бахтга қарши, пайнов (оқова) сувлар тулланадиган қишлоқ четидидаги қулчада безгак чивилари кўнаиб, атрофга таралиб ётар эди.

Ойбек борганда эса қишлоқ йулиларига шагал ётқизишган, маданий-маиший бинолар кўриб ишга туширилган, анча янги уйлар қурилган, халқ ҳаёти яхшилашган, кайфияти кутарилган давр эдиким,

Тешабой ака билан бирга юриб, бу узгариларни курган буюк адип-мэнинг хурсанд булганлиги табиийдир.

«Пахта даласининг қахрамони Тешабой акага мукофот улароқ, ҳукумат турт ховали уй солиб беради, энгил машина (М-1) ажратади». Ойбек кундаликта «1935 йилда ЦИК (УзССР МИК) «эвзос», деб битиб қўйган. Ҳақиқатан, Тешабой ака республикада шу даврда утказилган барча қурултой, слёт ва бошқа йиғинларда қатнашган, 1935 ва 1936 йилларда Москвада утказилган колхозчилар қурултойларда иштирок этган. У менга: «1935 йилда Москвадаги съезлда «Қишлоқ хужалик артели намунали Устав»ни қабул қилишда овоз берганман», деган эди.

Унинг уйида Москвада олпинган бир фотосурат сақланади. Унда олдинда утирган Тешабой Матёқубов гашираётган, қаршисидаги Акмал Икромов эса унинг сузларини СССР қишлоқ хужалиги вазирлиги раҳбарларидан бири булган Черновга таржима қилиб бераётган пайти акс этган.

Ойбек очеркини шундай тугаллайди:

«Фақат Тешабой ака ўз машинаси, уйи ҳақида жуда оз гаширади. Тешабой аканинг участкаси (районнинг ярми) бу йил еппасига 30 центнердан пахта беражак. Тешабой ака шу тўғрисида уйлайди. Тешабой ака шу курашларда қозонилган галабани севади. Бахтли, қувноқ колхоз ҳаётининг тавтанаси учун курашни ўз умрининг маъноси деб аниглайди. 1937 йил».

Тешабой аканинг Ойбек билан учрашгандан кейинги ҳаёти қандай кечди?

Афсуски, 1937 йил кузга келиб, А. Икромов ва Ф. Хужаев ҳибса олганиб, «халқ душмани» деб эълон қилингач, бутун республикада оммавий қамашлар бошланди. Туман «Ленинчи» рўзномаси (муҳаррири Жалол Махрабий) Тешабой Матёқубовга уйдирма айблар қўйиб, уни «халқ душмани» деб эълон қилди. Райком бюроси эвзоси булган Тешабой ака бюро мажлисида шартиядан учрилиб, қамоққа олпинишни пайқайди ва тумандан ташқарига яширивади. Унда «нимага шундай қилдингиз?» деб сурасангиз, «Э, тус-тупалон вақтида ким ҳақ, ким ноҳақ деб утирмасдан уриб кетаверилар эди-да!» дея жавоб беради.

1937-44-йилларда Тешабой Матёқубов Хужабод, Олтинкул, Андижон туманларда «Сомсоқ бува» номи билан бир қатор колхозларда ишлайди, Андижон шаҳридаги косиб оғайинлариникида қишлайди, уларга ёрдамлашади.

1944 йилда давлат идорасига бориб ҳолини айтади, унинг «дело»сини архивдан топадилар, ҳеч қандай айбоси 20 йилга спртдан ҳукм чиқарилган экан. Идора бошлиги соқол кўкрагига тушган Тешабой отага айбонингиз йўқ экан, хоҳлаган жойингизда юраверинг, деб паспорт ёзиб беради.

1945 йил эрта баҳорда уни Катта Тожик қишлоғидаги қолақ колхозга раисликка сайлайдилар. Одамларнинг юрагига йул топа билладиган Тешабой ака ишни деҳқонларнинг моддий аҳволини яхшилашдан бошлайди, қишлоқ одамлари бу гамхўрликка жавобан биринчи булб пахта режасини бажараётган кунда карнайчи-сурнайчиларни йиғиб, «Қизил карвон» уюштирлади, урушдаги галаба қувончларига меҳнат қувончлари уланиб кетади.

Тешабой ака 1946 йилда туман қишлоқ хужалик бошқармасини бошқаради. Шу йил туман пахта ва бошқа маҳсулотлар етиштириш режасини ошириб бажаради. Йил охирида Тошкентда булган қурултойда Усмон Юсупов Тешабой ака кўкрагига орден тақиб қўяди ва у билан дала ҳовлисида узоқ суҳбат қилади.

Тешабой аканинг пилтмосига биноан яна қолақ колхозга юборадилар, бу колхозда у салкам 10 йил (1947-56 й.) раислик қилади, уни вилоятнинг энг ҳосилдор ва бадавлат хужалиқларидан бирига айлатиради.

Тешабой аканинг табиатини буюк адип Ойбек аниқ пайқаган; у қарда булмасин, миршкор одамлар унинг атрофига тўшлар, боғлар яратилар, пморатлар қурилар, чойхона, нонвойхоналар пайдо булар эди.

«Тешабой Матёқубов фақат пахта устаси ва ташкилотчи эмас, балки яхши бир педагог!» (Ойбек очерки, 51-бет.)

Тешабой ака 75 ёшларда ҳам нафақа олмас, риэқшимни узим топиб ейман дер эди, у ҳатто 90 га килганда ҳам меҳнат қилган, одамлардан қўлидан келган хизматини аямаган. Тешабой отани билган, у билан гаплаган, ишлаган одамларнинг барчаси уни ҳурмат қилар, уни тирик авлиё деб билардилар, десак ҳеч муболога булмайдди. Отанинг яна бир ажойиб фазилати шукли, у умрда тамақлик чекмаган, арақ ичмаган, ҳам жисман, ҳам руҳан пок бир инсон эди.

Ойбекнинг тўпламига киритилган «Асака сафарни матерпалари» ва «Курашчи йиғит» очерки билан танишаркансиз, унинг 30-йиллар уртасидаги Асакадаги учрашувлари, танишувлари, суҳбатлари кейинчалик яратилган «Қўтлуг қон», «Олтин водийдан шабодалар» асарларига «хамиртурниш» булб хизмат қилган, деган фикрга келиш мумкин.

«Курашчи йиғит» очеркидаги қуйидаги парчага эътибор беринг: «Қишлоқдаги чордевор уйлариинг бутотларида саф-саф тирилган «Сариқ сумалак» ҳам чак-чак томпо йўқолди. Кучдаги балчиқларини шамол ялаб, қуритиб боради. Баҳор... Кундан-кун ҳаво қишайди. Қиш бўйи қоронгиги оғилда димчиқиб ётган ҳўкилар далада ялқовланибгина омон судрайдилар. Ҳаммаёқда «ҳай-ҳуй» товушлари.

Матёқуб (Тешабойнинг отаси — Т. Қ.) бир табақалик абжақ эшигини ёнда утириб кўкларини томоша қилади. Узоқдан эшитилган деҳқон йиғитларининг қўшқилари унинг ичига иннадек ботади. Шуурсиз равишда у қафтиларини қашийди...»

Бу чинакам ёзувчига хос сатрлардир, уларни оддий қаламкаш ёки муҳбирнинг ёзиши қийин. «Бир табақалик абжақ эшик» қахрамонининг ҳолатини, унинг оиласи турмуш даражасини белгилайди. Чунки эшик абжақ-да... Бир табақалик. Бунинг устига «Узоқдан эшитилган деҳқон йиғитларининг қўшқилари унинг ичига иннадек ботади». Чунки унинг ери йўқ-да! Бу қахрамоннинг камбағаллигига иккинчи ишора. Ёзувчи «Баҳор» деб уч нуқта қўяди. Баҳор дегани аниқланган дегани, тозарин дегани. Олам қайтадан уйғонади. Табиат уйғонади. Бу йиғитга эса ҳеч нарса татимайди. Ҳеч нарса! Ёзувчи давом этади: «У риэқини пешона терп тўкиб оладиган даладан топан эмасмиди, лекни унда қанча гафрат, ишлашга иштаға булмасин, у далага қадам босолмайди. Унинг қўллари куримайдиган пилар пла чандилган. Унинг ери йўқ».

Ҳа, унинг ери йўқ...

Матёқуб қовогини солиб, уйига киради. Оғилдек беухшов солиган уйда ямоқ ямаб утирган хотини эрининг дилгирлигини фаҳмлайди.

«— Нима қиласиз, бир парча ер тадорингини қилмайсизми? Ҳозир авжи вақти-я...»

— Нима қилсам экан? Тагин андижонликка бораёйми?

— Қўйинг, андижонлик боғи қурсин, бултур нима қилди? Туртдан бирини бераман деб, бештадан бирини ҳам раво курмади. Олти ой

пшлаб қўли қўлтиққа уриб қолавердик. Уша улгурда писоф бўлса, қишда шунча абгорлик кечармпдик? — Хотиннинг кўзи намланди».

Кичкина Ташабой шўхлигини йиғиштириб, ота-онанинг гапларига зеҳн солади. Ер тўғрисидаги сўзларнинг мағзини чақишга уринади. Энди унинг ёш ақли пшлай бошлади: ҳаммаёқ кенг далаю нега унинг дадаси ер қидиради-а? Онасиз аллақандай бойларни қаргаб ййглайди. Шулари уйлаб ҳайрон булади. Бу жумбоқни Тешабой улғая бошлагач англади.

Бу аввалги замон. Аммо ҳозирги замон билан боғлиқ. Шунга ишора қилипти Ойбек ҳар қадамда. Адиб шундан сўнг Тешабойнинг кейинги ҳаётига тўхталади. Ёшлиқдан кетмон билан бўлган, 11-12 ёшдан бошлаб пешона терини тўкади. Утоқ қилди, сув ҳайдайди. Бой бобонинг молини боқадди. Отаси билан бирга далада суюти қотадди. Жуда бир эзилб, қийналиб яшайди.

Бечора Тешабойнинг битта «ғуноҳи» шукки, у ерип яхши кўради, ер фараздди. Ерсиз ҳеч нимани тасаввур эта олмайди. Яшаш керак. Деҳқонни ер боқадди. Ёзувчи мана шу фожияни ҳис қилган.

«Асака сафарни қундаликлари»да жуда кўп пем-фамиллялар қайд қилинган. Лекин ёзувчи уларнинг ҳаммаси қақда эмас, фақат Тешабой Матёқубов қақда алоҳида очерк ёзади. Бизнингча, бунга сабаб уша булажак қаҳрамоннинг тақдирини, унинг оғир ҳаёти, болалиқдан ер билан боғлиқлиги Ойбекни бефарқ қолдирмаганлигида бўлса керак.

Қилгани шундаки, буюк адибнинг назари тушган бу писонинг Ойбек билан учрашгунча ва ундан кейинги тақдирда бутун ўзбек деҳқонларининг бахти ва бахтсизлигини кўриш мумкин. Чунки, бу орада 1937-38 йиллардаги қама-қамалар бошлади. Сўнг уруш... Урушдан кейин халқ турмушининг нега тушиб кетгани оғир бўлди.

Тешабой ота ҳаётининг бу «элак-элак» сновларини мардона енгди ўтди. Кексайган чоғда ҳам тиниб-тинчимай меҳнат қилиб боғ яратди...

Тешабой отадан уч угил ва турт қиз, етмишга яқин неварачевара, эваралари қолди. Тўнғич угил Алишер Тешабоев ТошДУ профессорини, физик олим. Каримшер савдо ходимини. Райимшер ака эса қирқ йил шоферлик қилди, ҳозир кексалик гаштини сурапти. Қиларини Турсеной, Каромат, Маъмураховлар уй бекалари. Учпичи қизини Ўктамжон Матёқубова эса кпмеғар олимпиа, ТошДУ доцентини.

Тешабой Матёқубовнинг номини вафотидан кейин абадийлаштирилган. Асакадаги катта бир кўча, бир маҳалла у кишининг муборак номини билан аталади.

Шоиру мумтоз эди...

Қадриятларимизнинг тикланиши ўзимизни ўзимизга янада аниқроқ танитмоқда. Айниқса, юртимиз тарихи, адабиёти ва унинг вакиллари ҳаёти ҳамда ижодини урганиш борасидаги сайи ҳаракатлар мустақиллик шарофатидандир.

Узоқ йиллар адабиётта ва ижодкорларга бир ёқлама қарашлар тўфайли риштонлик Мирзоабдулло Бокий фаолияти ҳам атрофлича ўрганилмади.

Мирзоабдулло Бокий (Насриддинов) «Шарқ адабиёти тарихининг жонли хазинаси» (Собир Абдулла), «Навоий, Жомий, Бедил, Фузулийлар мактабининг истеъдодли шогирди, Муқимий, Фурқат, Завқийлар махфилининг вакили, қанчадан-қанча адабиёт тадқиқотчиларининг устози, шеърят ва шеър мухлисларининг қадрдони, фазл ва истеъдодининг улуглиги нақадар юксак бўлса, ўзи шу қадар камтарин бўлган бир пок вужуд» (Азиз Қаюмов) эди.

Афсуски, Бокийнинг кўп асарлари ва билимлари ўзи билан кетди. Бокийни яхши билган кишилар унинг юзлаб мисраларни ёд билишини, айниқса, мумтоз ўзбек ва тожик адабиёти вакиллари асарларини чуқур таҳлил эта олиш қобилиятини алоҳида таъкидлайдилар.

Яқинда, Бокий хонадонидида шоирнинг набираси Мирзоинтизом билан ҳужжатларни кўриб утириб, варақлари сарғайиб кетган бир баёз-дафтарга кўзимиз тушди. Бу баёз-дафтар Бокийнинг лирик асарларини ўзида жамлаган ягона манбаъ бўлиб, ундан шоирнинг ўзбек ва тожик тилларида битилган бир талай шеърлари, мухаммаслари, газаллари урин олган эди.

Мухаббат васфиди сўз юритар экан, шоир ёр васли, унинг нозу истиғнолари, ишқ савдосининг қалбдаги азобларини жуда нозик ифода этади. Ошиқ суюкли маъшўқаси қаршисида ҳайрону лол. У эътиборсиз гўзалнинг малоҳатига қойил қолиб, ундан инсоф ва меҳр кутади. Маҳбубасиз кечган дамлари рангсиз ва маъносиз туюлади:

Фасли баҳор бўлди, суймас
кўнгул чаманни,
Зероки, гул кўрингай кўзларига
хор сөнсиз.

Ошиқ барибир умид қилаверади. Лекин, маҳбуба ҳеч парво этмайди. Дарду ғами ичида қолган ошиқ ҳижрон қайғусида уртанзиди, сабога илтижо айлайди:

Эй сабо, айтгил нигоро асрасун
ўз жонини,
Нола қилсам, қуйғусидир
оҳу сўзоним била.

Баёз-дафтарга кирган мухаммаслар рангини ташбеҳларнинг, бадийий

буёқларнинг ўзига хос тарзда қўлланилиши билан аҳамият касб этади.
Хусусан, Ҳазиний газалига боғланган мухаммасда бетақрор ухшатиш-
лар, сўз ўйинлари эътиборга лойиқ:

Куйдиргали булбулни ҳақ гулни
 бино қилди,
Гул ишқида булбуллар юз оҳу
 наво қилди.
Булбул каби кўнглумга
 ишқ ўтини жо қилди,
Ул шўхи ситамгарлар ҳажрида
 адо қилди.
Ҳасрат юкини ортиб қаддимни
 дуто қилди.

Хулоса, нозик дидли шоир, академиянинг дастлабки фахрий аъзо-
ларидан бири Бокийнинг лирик ва илмий мероси серқирра.
Ижодкор фаолияти хусусидаги мулоҳазамизни шу жойда тўхтатсак-
да, ҳурматли муштарийлар ҳужмига Бокийнинг баёз-дафтарда қолган
газалларидан намуналар ҳавола этсак.

Маликжон БОБОРАҲИМОВ,
тил ва адабиёт фанлари номзоди

Бокий

ҒАЗАЛЛАР

Аё, ширин забон дилбар, муборак сенга донолиғ,
Яна ортиқча бу хусну адаб устига барнолиғ.

Малоҳатнинг либоси қаддингга турфа муносибдур,
Ки, сендан ўзгага лойиқ эмасдур мунча зеболиғ.

Жаҳон раънолари бош эгди ногоҳ кўрди рухсоринг,
Қачонким, сайр учун кирдинг чаман ичра таманнолиғ.

Алифдек қоматинг кўрди хиромон сарв боғ ичра,
Муяссар бўлди ҳайрат боз ани устига шайдолиғ.

Агар ҳар ким сенга бўлса гирифтор, эй жафопеша,
Анга лозим эрур дойим халойиқ ичра расволиғ?!

Муҳаббат оташидин ўртаниб жоним кабоб бўлди,
Кишини жонига ўт ёқмағайму мунча раънолиғ?!

На булғай, ки Бокий зорингни сўрсанг, эй жафопеша,
Неча кундир бошига тушди мундоғ бесаруполиғ?!

Нечук золимдурсанки, эй шўх, ҳайронингни сўрмассан,
Муҳаббат оташидан сийна бирёнингни сўрмассан.

Неча йилдир сени деб, эларо афсонаваш бўлган,
Маломат тошидан боши ёрилгонингни сўрмассан.

Сен, эй Лайли насаб, ағёр ила айшу фароғатда,
Адои фурқатинг, Мажнуни сарсонингни сўрмассан.

Жудолиғ Мисрина султонлигинг маҳрур этибдурким,
Зи рўйи марҳамат бу пири Канъонингни сўрмассан.

Ажойиб тоифи бадҳуш вафо расмини билмассан,
Неча йилдан бери мақтули ҳижронингни сўрмассан.

Умидим шулмиди сендин, ало эй кўзи мастона,
Ғариби мустаманд хонаи вайронингни сўрмассан.

Сочинг савдосидин бошимдадур юз минг аломатлар,
На бўлди деб, мани хотирпаршонингни сўрмассан.

Кюяр жоним, сени номаҳрама кўп илтифотингдин,
Ғуломи итларинг, эй мох, жигар қонингни сўрмассан.

Тамоми иқлими ҳуснингни ҳукми юрди, эй барно,
Ўёғ остида қолгон хаста бежонингни сўрмассан.

Шакарлаб нозанин, эй гунчалаб, бемехру бепарво,
Адои кўзларинг Бокийи хушхонингни сўрмассан.

Ҳазиний газалига мухаммас

Куйдиргали булбулни ҳақ гулни бино қилди,
Гул ишқида булбуллар юз оҳу наво қилди,
Булбул каби кўнглумга ишқ ўтини жо қилди,
Ул шўхи ситамгарлар ҳажрида адо қилди,
Ҳасрат юкини ортиб қаддимни дуто қилди.
Сундим ғами жононни роҳатдин ажаб кечдим,
Бўйнимда алам тори ишратни ипин өчтим,
Қаддимга либосе чун хун бирла кафан бичтим,
Муғбачча шаробидин бир коса тула ичтим,
Ул дамда қилиб беҳуд ақлимни куто қилди.
Ҳақ суйган азиз қулни бу май элти¹ меҳнатдин,
Тутмасди дариг жонин юз жавр ила қулфатдин,

¹ Элти — ажратди маъносида.

Огоҳ эди ул Мараон бу хоб ила гафлатдин,
Шиблини кўрунг, дўстлар, нўш айлади шарбатдин,
Боши қизишиб ул дам рақс ила самоъ қилди.
Рақс урсалар ошиқлар, зоҳид қиладур таъна,
Оҳ урсалар ошиқлар, зоҳид қиладур таъна,
Маҳе ўлсалар ошиқлар, зоҳид қиладур таъна,
Май ичсалар ошиқлар, зоҳид қиладур таъна,
Мансур каби орифга юз жавру жафо қилди.
Ишқ ўти агар тулса багрингни кабоб айлар,
Савдозада бошингни монанди туроб айлар,
Чун абри баҳорондек чашмингни пуроб айлар,
Ишқ лашкари қасд этса, ҳолингни хароб айлар,
Адҳам каби шоҳларни охирда гадо қилди.
Кўрдингму Сулаймонни оламни шоҳи эрди,
Ул Яҳё пайгамбарни чашмида номи эрди,
Аҳмадни юрагида умматни гами эрди,
Раҳм этмади Ёқуба Канъонда наби эрди,
Байтул ҳазан этмоққа Юсуфни жудо қилди.
Эй зоҳиди пажмурда гафлат била сан уйма,
Ҳақ амрини жондин тут дўзах ўтига қуйма,
Кибр аҳлини суйғонин, ҳаргиз сан ани суйма,
Илмингга ҳаво қуйма, тоатга бино қуйма,
Кўрдингму такабурдин шайтонни суво қилди.
Давлатга ишонмагин Жамшиду Скандардек,
Ишқ ўтига бир йўл кир, кес фитнани ханжардек,
Рақс ила само қилгин ул барқи қаландардек,
Ўт айла вужудингни ишқида самандардек,
Шам мавжига парвона жонини фидо қилди.
Осори муҳаббатдин жисмим беасар қолди,
Зоҳид каби жону сар ишқдин беҳабар қолди,
Ашжори танним, дўстлар, ногоҳ бесамар қолди,
Ул дамда кўруб маҳваш қалбимга назар солди,
Сайқал берибон мусқал кўнглумни сафо қилди.
Гафлатни шаробидан маст эрдиму бепарво,
Зангори маосидин халқ ичра бўлиб расво,
Сурат ила мўминваши, сийрат ила чун тарсо,
Ботинда ўлук эрдим, зоҳирда тирик аммо,
Исми келибон қум деб, чиқмоққа дуо қилди.
Ҳақ суйса қуши доим беному нишон айлар,
Бошига солиб савдо багрин тула қон айлар,
Бокий каби расвонинг, рангини сомон айлар,
Дилхаста Ҳазинийдур ҳар дамда фиғон айлар,
Бошига тушуб савдо, охири жудо қилди.

Зулфия таваллудининг 80 йиллигига _____

Иброҳим ГАФУРОВ

НАЗМ ҲАММАВАҚТ ҲУР

Вақт югурик. Ҳамма нарса орқада қолади. Умр бўронлари ҳам. Катта-кичик — бир одам миқёсидаги, бир мамлакат ва ҳатто бир улкан тузум миқёсидаги ўзгаришлар ҳам орқада қолади. Умрнинг шундай бир палласи киради. Ҳаёт узанида сув энди тулгин ва сокин оқали. Хотира қолади. Хотирага айланган умр довуллардан кейинги денгиз юзасидан текис мавжланади, тоза ярқирайди. Купликлар ва турли хас-чупларнинг энди бу денгиз учун ҳеч қандай қиммати қолмайди.

Умрнинг шундай бир палласи киради, барча яралар, барча гам-аламлар, уртанишлар, изтиробларнинг ўрни битали. Битмайдиган яра йўқ. Ҳаёт шу паллага кириб, тугал бир бутунлик касб этади. Табиат оро бериб тарбият қилган гузал дарахт каби, ажиб бир шаклга киради. Қуриган шоҳлар, қуйган япроқлар яшил издиҳом ичра қуринмай кетали. Дарахт, албатта, япроқлари енганда, шоҳлари омонсиз буронларда айрилиб тушганда, гармселлар шидлатида қуриб қолганда, танасида отриклар сезган, йиғлаган, зорланган, шикоятлар қилган, лекин доно табиат унга қуришни эмас, қуқаришни ургатган, яшил оломонга чўпаниши, қуёшнинг саҳий океанида чўмиллиши, шамолларда, ёмғир-қорларда ўз қўшигини айтишни ургатган. Дарахт учун мана шу нарсалар муҳим. Уз ҳаёти ва қисматини олий бутунликка етказиши муҳим.

Умрда шундай бир палла кетали: ақл чироғи равшан тортиб, равшан ёниб, равшан, ишончли энё таратадиган палла — доншманглик палласи.

Халқимизнинг энг олий орзуи амалга ошган, чинакам эркин, чинакам истиқлолга эришган, ўз мамлакатини ва ўз давлатига эга бўлган прода-ихтиёр эркинлигини қўлга киритган эндиги кунларда шонра Зулфиянинг шеърларини қайта ўқирканман, шу ўйлар хаёлимдан кечди. Булар бир инсон, ижодкор умрнинг таърифлашга етадими? Аспиди, умрнинг таърифларга ва умуман сўзларга сийдириб булармикан? Сўз ожиз. Истаган умрнинг истаган бир лаҳзасини тула таъриф-таъриф-лайман десангиз, сўз етмайди. Гарчи у океанлар қалар чексиз бўлса ҳам. Таърифлар, сўзлар умрларнинг маъно-мазмунини қамраб ололмайди. Таъриф жуда оз нарса. Умр эса, табиатнинг ўзини чексизлик, поёнсизликда.

Ҳар бир одамнинг тақдирини — ер тақдирининг ажратмас бир улуси. Ҳар бир одам қисматида ернинг қисматидан ажратмас бир рамз бор. Одам ер, туپроқ билан шу қалар чамбарчас бўлиб кетган. Биров бутун сезади, англайди. Биров битмайди, уйламайди, ҳаётни қандай бўлса, шундай — борича қабул қилади.

Аспда, уйламаслик, фикр қилмаслик, қасрдан келаётirman, қасрга бораман, қай манзилга етаман деб ҳаёлга толмасликнинг сира иложи йук.

Одам боласи жуда ноёб қилиб яратилган.

Зулфия утгизини йилларнинг бошида қўлга қалам олганидан бери оламнинг ва одамнинг шундай ноёблигини бутун вужуди, қалби билан ҳис қилиб яшайди.

Унинг ипакдай пишиқ ва тоза сатрларига куз югуртиринг, курасиз:

Ер, осмон, одам, салоқат, меҳр, эътиқод унинг учун муқаддас.

Ҳар бир сатрида баҳорга, тонгга, шаффофликка сўгинади.

Сўгинмаган кезлари соғинади.

Соғинади ва шуларсиз яшаёлмайди.

Юрагига шуларни чорлайди.

Шеърига чорлайди шуларни.

Шеърига шуларни чақиради.

Шеърда фақат шуларга мурожаат этади.

Табият, уни қўшаган ўзбек муҳити Зулфиянинг куксиди шундай ноёб эътиқодни тарбиялади.

Зулфия ким, десалар, мен, албатта, аввало, бу — эътиқод: шеърга, бахтга, гузалликка, инсонийликка, ўз халқининг тақдирига эътиқод, деган булардим. Унинг барча ёзганларидан келиб чиқиб ва барча шеърларининг тоза замдирга назар ташлаб, эҳтимол, бошқалар ҳам шундай деган булардилар.

Зулфия эътиқоди гузал ва тоймас инсонлар қаторида туради. Эътиқоднинг кучи билан у ихтиро қилади. Шеърини ихтиролар қилади.

Баҳорлар, тонглар, шаффофликлар ҳақида қанча шеър ёзмасин, ҳар бирида буларни қайтадан кашф этади, уларни ҳиссиётнинг яшноқ чамалари билан безайди.

Зулфия учун ҳар баҳор — ихтиро, ҳар тонг — ихтиро, ҳар қалб — бир ихтиро, йўллар, умрлар — ихтиро...

Албатта, Зулфия ўз даврнинг куйлади. Коммунистик тарғиботдаги бахтни — бахт, эркин — эрк, шодликни — шодлик деб билди. Лекин у ҳеч қачон коммунистик тарғиботнинг чекланган, ута меъъланган ва ута сохталаштирилган ўлчовлари доирасида қолиб кетмади. Унинг чин инсоний ҳаяжонлари, ҳаёллари уларнинг қалбаки, қозиб ўлчовларига сикмади. Зулфиянинг юраги бу ўлчовларини ёриб чиқишга интилди. У — инсонийлик, юртпарварлик, халқпарварликни аъмол қилиб олди. Унинг инсоний эътиқоди ҳаммаша расмий-мафкуравий эътиқодлардан устун турди. Расмий-мафкуравий эътиқод шоир қалбини енга олмади. Мафкуравий зуравонлик шоир сўзини енгизиш мумкин экан. Жуда кўп шоирлар шундай расмий мафкура зуравонлигидан «енгилдилар». Лекин расмий зуравон мафкура ҳар қачон бир энг муҳим нарсадан олжз қолди: у миллий шоирларнинг қалбларини, асл соғинчлари, асл аъмолларини енголмади. У одамларни ўз қалбининг қаърларига чуқиб яшагча мажбур қилди. Лекин қалбларининг қаърларини ҳеч қачон эгаллай олмади. Уша даврларнинг энг яхши шеърлари ҳам, уша давр шоирларининг кейинги гувоҳликлари ҳам буни тула исботлаб туради.

Зулфия саксон ёши арафасида «Хотирам синиқлари» деб аталган аjoyиб дostonини ёзлон қилди.

Агар уша давр ҳақида гувоҳлик булса, шунчалар булар. Агар уша давр тўғрисида ростгуй сўз булса, шунчалар булар. Эътироф булса, шунчалар булар. Тазарру булса, шунчалар булар. Лекин ҳозир ҳам буларнинг ҳеч қайси бири булмас эди, агарда қалб енгилган булса, нимталанган булса, қорайган булса... Етук донишмандлик билан ёзилган ва ҳар бир сатридан буюк фарёд ва буюк армон саслари отилиб турган бу дoston уша зуравонлик даврларида шоирлар ўз қалбларининг тоза қаър-

ларига чуқиб яшаганликларини курсатади. У зуравон мафкура тазйик қилиб утказган хурриятлар хуррият эмаслигини, ватанлар ватан эмаслигини, инсонпарварликлар инсонпарварлик эмаслигини, дусликлар дуслик эмаслигини, буларнинг бари остида фақат империячилик гaразлари ётанлигини, энг қабиҳ ишлар байнақминаччилик ниқоби остида қилинганлигини у пайтлар ақли расо одамлар тушунар, англaр, лекин бу даҳшатли машинага қарши турнишга ўзларида куч тополмасдилар. Ўз юракларининг тоза қаърига чуқишдан узга чора топмасдилар. Армон... армон... чексиз армонлар шоирларимизни уртар эди. Уша улут армонлар булмасайди, шоира Зулфия саксонни қоралаганда ёзган дostonини шундай сатрлар билан бошламасди:

*Хуррият, келдингми — наҳотки келдинг...
Пинҳона соғиндим, пинҳона кутдим.*

Агар олдинги хуррият булганда, шоир ҳеч қачон ўз дostonини бу ажиб «Хуррият, келдингми?» деган сўзлар билан бошламас эди.

У алданмишлар бари шу жуда қисқа савол ичра англанади. Ва у рўёлар ва алдам қалдам каззобликларнинг бари шу қисқа бир сўроқ билан тула инкор этилади. Сўроқ маънога тула. Жуда узоқ кутган, умидсизланиб булса ҳам, лекин бари бир кутган одамгина шундай сўроқлайди. Жуда узоқ ва жуда умидсизланиб кутган одамларгина ҳали ишониб-ишонқирамай туради. Ўз бахтига ва шундай тула бахтга эришганидан талмовспрайди ва, албатта, «наҳотки келдинг...» дейди. Шу оддийгина сўзларда бутун зурланган замоннинг саси бор, армони бор, уқинчи бор, ишонсизлиги бор...

Ўз бахтини йўқотган одамлар ҳақиқий бахт келганда, унга ишонмай туришлари, ҳатто уни қабул қилишидан ҳам чуқиб туришлари табиий.

Лекин шеърнинг иккинчи сатри ундан ҳам ортиқроқ маъноли:

«Пинҳона соғиндим, пинҳона кутдим».

Бу ҳеч кимга айтилмаган сир. Аммо ҳақиқий шоир, ўз элининг ҳақиқий фарзанди ўзи учун, халқи учун, ватани учун чин хурриятни соғинмай яшаши мумкинмиди? Зулфия хурриятни тириклик деб билди. Хуррият улганда, ундан фақатгина увода, ҳеч ким ишонмайдиган сўзлар ва тушунчаларгина қолганда, одамлар — ақли расо одамларнинг қалблари сахрога айланади. Сахро ҳам кутади, сахро ҳам соғинади... Зулфия биринчи сатрдаги «наҳотки келдинг...» сўзларини кўп нуқта билан якунлайди. Бу кўп нуқта ҳиссий чексизлиكنи англатади. Туби кўринмас қалб қаърларига ишора қилади. Маъно кўп. Барини англатиш мушкул. Кўп нуқта эса, англатиш гоятда қийин булган маъно товданишларини ҳам ўз ичига олади ва шу билан бирга, ўзини эрксизлик йиллари, уларнинг оғир тажрибалари сари қулайди. Лекин Зулфия «пинҳона кутдим» деганда, кўп нуқта қўймайди. Сўзни кескин туталайди. Бу ерда самимият худди мана шу кескин ва қатий қўйилган нуқтада. Эътирофнинг қудрати ҳам шу нуқтада. Мен нуқта ва кўп нуқтанинг бу қадар чексиз маънога эга булишини энди кўришим. Балки улар умрларининг ҳақиқатиға шерик булганлари учун ҳам менга шундай туюлгандир.

Эътироф чоғи ҳар нарса самовий теранлик касб этармикин?

Зулфиянинг бу дostonининг ҳар бир сатри эътироф ва самимиятнинг қудрати билан битилган.

Сукутдаги халқ. Сукутдаги ўғлонлар.

«Мен спидим, қонимдан гишглари пишди».

Халқнинг энг етук угил-қизлари зўравонлик зарбалари остида синганларида, халқнинг ўзи синмай қолшини мумкинми? Ахир, у сиеъатнинг бутун машъум кучи халқларни синдиришга, уларни қора, ўзини англамайдиган тудага айланттиришга сарф қилинмаганми?

*Алам. Ёмон алам кузинг кур булса,
Лекпи сўхир диллик ундан-да дахшат.
Халқ танжлин юлмоққа чузилган кудга
Биз алвон гулдаста тутибмиз фақат.*

Бу ўткир сўзларни шарҳлайман дейман-у, лол тураман. Ахир, бир аср, замон, халқ, инсон ҳақиқатини бундан ҳам ортиқ ифодалаб бериш мумкинми? Бунинг улдасидан фақат шеър чиқади куриб турганингиздек. Шоира утган умр лаҳзаларини ақл тарозусида улчайди, уйғониб ўз қудратини сезган виждон ҳужмига ҳавола қилади. Олий инсоний ҳақиқатларга жавоб бермайдиган савол ўйиндан бошқа нарса эмас, деган кескин хулосага келади.

Зулфия ҳар қандай шароитда Матонат, Ишк, Меҳнатни улутлаб яшади. Ардоқли шеърини китоблар яратди. Уларни ўзига ва элнга ҳамроҳ қилди. Ўз даврининг кузга курунган сиймолари билан дўстлашди. Улар билан буйма-буй бир сафда борди. Овозини Ғафур Ғулом, Ойбек, Уйғун, Ҳамид Олимжон, Миртемир, Шайхзода, Расул Ҳамзатов, Қайсин Қулшев, Мустафай Карим, Елисавета Багряна, Десанка Максимович, Габриела Мистрал, Анна Ахматовага жўр қилди.

Унинг шоир саси ер юзиде тинчлик-омонлик тилаган барча софдил кишилар овозларига ҳамдам, ҳамнафас янгради.

Халқларнинг шоирларини шеърини мусобақада чорлади. Унинг овозини бутун жаҳон эшитди. Зулфия қитъаларни мушоирага чорлаган шоира бўлиб шуҳрат қозонди.

Мамлакат, халқ, тарих миқёсидаги нарсаларни биз одатда ҳодиса деб атаймиз.

Зулфия сиймоси, унинг олижаноб ижоди ана шундай ҳодисалар сирасига киради.

Зулфиянинг буй-басти дунё шеъринининг ҳар бир нуқтасидан кузга барадла ташланиб туради.

Гулбадан бегим, Зарифа хоним, Ҳалима хоним Носирова, Сора хоним Эшонтураева, Саодат хоним Қобулова сингари халқимизнинг пешонасига ёрут юлдуз бўлиб битилган аёллар билан қандай фахрлансак, Зулфия хоним билан ҳам шундай ифтихор қиламиз.

Улар миллатимизнинг райҳонларидир.

Анвар Эшонов

ЖУШҚИН МУШОИРА ЭТАДИ ДАВОМ

«Ҳазон ясроғи янглиг гул юзунг ҳажрида саргардим», деб бошланган газалнинг сунгги сатри, менимча, ҳар кимнинг ҳам қисматига даҳдор:

«Улуснинг таъну таърифи менга, Бобур, баробардир,
Бу оламда ўзумни чун ямон-яхшидан уткурдим».

Зулфия опам мен қурган яхшиларнинг яхшиси. Гап бу ерда Зулфия опамларнинг менга қилган яхшиликлари ҳақида эмас. Яхшиликни мен биламан. Зулфия опам ўйлаб ўйга толганда ҳам, мен Анварга нима яхшилик қилган эканман, деб ўйига етолмайди. Чунки унинг иймонига қурилган умригузоронининг ўзи яхшиликдан иборат. Зулфия опам, бир қарасанг, ўзбекнинг идрокига ухшайди, бир қарасанг, ўзбекнинг ҳижронига ухшайди, гоҳ соғинч, гоҳ вафосига ухшайди. Муҳими — у ўзбекнинг халқлар аро буйинни улчатич шоираси.

*«Жушқин мушоира этади давом...»
Юртнинг Жайхун, Сайхун мисол куйчиси,
Сарбон шоирамиз чпқар минбарга,
Ҳижрон қушиқчиси, висол қушиқчиси,
Мушоира юрагина сингаркан,
Тусдан маълум турар фаршташти.
Зуваласи Навоийга чатишма,
Шеърини оҳанглардай сарпшташти.
Шеър маъжунинг тарқибдай қотишма.
Ҳижрон ё висолнинг клириклариде
Тебраниб тураркан рудан бу жаҳон,
Шоир дилга солган клирикларидан
Клирик кела бошлар қалбинга баҳор.
Кунпил тула очилмаган қурқдай.
Қисман ушшаб кетар Зебуннисога.
Оппоқ бўлиб гуллагаида уриклар
Фикран айланаркан дунё висолга —
Шеър тонг ва шом аро жасур ранглардан
Етим қатраларга қориптан туйту.
Дарз кетган дилдаги ишк, оҳанглардан
Қирқ йил сайқалланиб ериштан туйту.
Шеър юракнинг илди-илдиқларидан
Тулқилган тафаккур, ишқ дастгоҳида.
Улутбекнинг олис юлдузларидай
Изланиб тошилган тоҳи-тоҳида.
Ҳа, шеърлар ҳам инсонлардай тирк жон.
Кувончлар, изтироб, уйи бор.
Унга шоир қисматлари бириккан,
Ултовларга сипмайдиган буйи бор.
Шунда Ўзбекистон тулашгича,
Ҳақнинг-ҳуқуқингдай, бахтинг, эркингдай,
Хисларнинг энг нозик қудампача,
Атлас қушиқларинг аро берклипай,
«Жушқин мушоира этади давом...»*

ДОЛҒАЛИ ДЕНГИЗДА КЕМА СУЗМАС ЖИМ

Бу югурик ҳаётда менинг дучлашувларим, учрашувларим кўп. Бировнинг олдига бурч ежаб боради, бировнинг олдига эҳтиж сурғалайди. Муҳтарам Зулфия опанинг ёнларига эса, ҳар сафар соғинч бошлайди. Бонси — мен устоз билан ёлғиз, рупарамарупара ўтириб сузлашганимда, ўзимни озод ҳис қиламан; кўнглимда ҳадик-хавотир бўлмайди. Ва ҳар гал ёнларидан қайтаётганимда, дунёда яхшилик кўпайиб кетгандай, ташвишлар майдалашгандай туюлади. Шунинг учун Зулфия опа мендан рози, ҳатто норози пайтларида ҳам эшикларини қоқиб боравераман. Бориш-келишларимни ҳар ким ҳар хил тушунади ва тушунтиради. Аммо мен бу пизоху шарҳларга деярли эътибор қилмайман. Мен учун муҳим устознинг ўзлари, сузлари:

«Келдингми, кел...»

...Зулфия опанинг уйларидаги гулдонларда йилнинг турт фаслида гуллар яшнаб туради. Гуллар — оламда ишора тили лаёдо бўлгандан буён меҳр белгиси. Демак, устознинг менсиз ҳам истаб-позловчилари кўп. Яна бир гап: уларнинг иш столларида мудом олис-яқиндан келган даста-даста хатлар бўлади. Кимдир шунчаки дилни тўқади (ахир, одам ҳаммага ишонмайди-ку дилни), кимдир маслаҳат сўрайди (маслаҳатни ҳам ҳар кимдан сўрамайдилар). Демак, қадами етмаганларнинг соғинч, истақлари мактубларда келади. Нега шундай? Одамлар нега Зулфия опага бу қадар интилади? Нега бу қадар ишонадилар? Менимча, ҳаётда ҳар ким узидан кўра бир неча бор кучли одамга кўпроқ интилади. Балангликка интилади одам. Бу куч имконият бўлиши мумкин, самимият, ростлик бўлиши мумкин. Баъзан ҳаммаси бир инсон қалбида жамланган бўлиши ҳам мумкин.

...Овозимга кенроқ майдон илгирчида Тошкентга келмоқчи бўлиб, устоздан маслаҳат сўраганман. Зулфия опа «Ҳозир онанг, ака-укаларнинг орасида руҳинг бақувват. Бу ерга келсанг, майда-чуйда ташвишлар сенинг руҳингни майдалаб юбормасмикин...» деганлар. Мен бу гапни шунинг учун айтганимки, руҳият, устоз наздида, мудом бирламчидир. Кимнинг руҳи нафсига чурилик қилмаса, нафс ором учун ер багирламаса, уша шоир шеъриятига дахлдордир. Ҳамиша кўкларда яшаса, шеъриятга дахлдордир. Умуман, том маънода, инсонликка дахлдордир.

Зулфия опа шеъриятининг лирик «мен»и ана шундай кучли шахс. У доним «кўз ёшга ҳам боқай беёш» деган ақидага таяниб яшайди. Шунинг учун:

*«Қалбда қурғошпиндай ётиб ҳасратим,
Кўзларим жаҳонга бахтпёр боқар»,*

дейди.

Ва яна шунинг учун:

*«Мени шодлик етаклаб юрар,
Мен қалб атаган дардин»,*

дейди.

Ва яна шунинг учун:

«Дардин яшпришининг улут шприман...»

дейди.

Сатрлардаги «шодлик», «бахт» тушунчалари гофиллик эмас, дардга, фожеага тик қарашдир, таслим бўлмасликка, енгилга, галиб чиқишга уринишдир. Лирик «мен» бу уриниш, бу курашларни ўзининг ҳаёт тариқ деб билади. Ҳар гал дард алангаларидан қақнуста ушлаб омон чиққанда, ўзини яна ҳам қудратлироқ ҳис этади.

«...Сен ёнмакдан топасан хузур»,

дея тасвирлайди шоира бу кучланиш манзарасини.

*Игна билан мен қазиб қудуқ
Уша ташма кўзин очаман.
Қор қилмаса қалбимдаги ўт,
Соғин еқиб учхун сочаман...*

Зулфия опанинг бунақа сатрлари олдидан ожиз яшайдан, ҳуда-беҳуда-голишдан хиҷолат тортасан киши. Шоиранинг жуда кўп шеърлари: «Инсон қилиб яратилганинг сенинг энг катта имконинг. Истасанг, барча қудрат ўз қалбингда, қўлингда, фақат иста! Қаттиқ иста», деган хитобга ухшайди менга...

Мен устознинг яхши-ёмон қўнларига ёнларига бўлганман: бировдан нолганини, ишқиб қилганини, бировга ўз руҳиятидан арзу илгирмос этганини мулақо қўрмаганман ва мен шу балангликларига жуда ҳайрату ҳавас билан қарайман.

Ўзим ҳам қийналган онларимда жон-жаҳдим билан уларга тақдир қилишга уринаман.

Шеърят сабоқларини бир тарафга қўйиб, шу ҳайрату ҳавасим, тақдирим, бу баланглик ишқини қалбимга солгани учун ҳам мен устоздан абадул абад миннатдорман.

Нега инсон машаққатларга бардош бериб яшаш керак? Шунга арзийдими бу яшаш? Ахир, тарих варақласак, нур ва зулумот талоши мангу... Модомки, дунёнинг азалий қонунлари яшовчан экан, бизнинг курашимизда не маъни?

Зулфия опа шеъриятидан яшаш учун таянч нуқталар ҳам топасиз:

*Бахдан, бахтсизликдан қолсам довдираб,
Сенга қўшқ айтиб, сенга дейман дод...*

Бу — Ватан.

*Совуш бермайди менга
Еқиб кетганинг олов...*

Бу— муҳаббат.

*Кезмоқ мумкин овозда оқиб,
Тутмоқ мумкин ҳавонг кўзга...*

Бу гузалшк.

Оналик, садоқат... шоира таъбири билан айтганда, барча азиз туйғулар.

Устоз шу азиз туйғулар учун яшаш заруриятига сизни ишонтиради. Катта муҳаббати билан ишонтиради. Зулфия опада Муҳаббат ҳам Сабот каби инсонни тириклик оламида ушлаб тургувчи кучдир.

*Севига ёт сузларининг барп
Учар ишқинг утида қолгб...*

Бу сатрларда ҳам мен устознинг кнёфалари, қалбларини кураман. Чунки Зулфия опа давраларда ҳеч кимни ёмонламайдилар, ўзларига

муносиб кўрмайдилар бундай нохушликни. Аммо бировнинг фазилати ҳақида қувониб гапирадилар. Айниқса, шеърларимиз маъқул келса, кўпчилик орасида уқитиб, фахрланишни еқтирадилар. Ҳатто ёзганлари маъқул келган ижодкорларга, шахсан тапмасалар-да, эринмай муносабат билдириб, хат ёзадилар. Қайсидир истеъодли ижодкор... узоқроқ суқут сақласа, сураб-суриштирадилар... Бизда Абдулла ака, Эркин акадан кейинги авлодни танимайдиган ижодкорлар кўп. Аммо Зулфия опа мента Гуландом Тогаеванинг (ҳали у синглимиз ушанда эндигина до-рилфунун талабаси бўлган эди) шеърлари ҳақида севииниб гапирганлар.

... Ҳеч эсимдан чиқмайди. 1978 йилнинг ёзида Зулфия опа билан илк бор учрашувга муяссар бўлганман. Устоз мендан шунчаки йўл-йўлакай сурагандай, тарих, адабиёт, тасвирий санъат ҳақида бир неча саволлар сураган. Сапфо, Маргарита Наварли, Жорж Санд, Робия Балхий, Марина Цветаева, Анна Ахматовалар қарашларини, буларни жаҳон кўламига олиб чиққан омиллар ҳақида гапирганлар. Шу-шу мен Зулфия опага зерикарли суҳбатдош бўлмаслик учун ҳаракат қиладиган бўлганман. Ахтариб, излаб топиб уқитанман. Қалбимга илм, маърифат солган ёруғликлар учун ҳам устозга кўп ташаккурларим бор.

Умуман, бизнинг оёғимиздан бошимизга қадар Зулфия опанинг меҳрли нигоҳида туришимизни мудом ҳис қилганман. Иссиқда қалин, совуқда юпунроқ кийинганимиз ё бирор келишимсизлигимиз дарров уларга кўринади, оғритмай, камситмай танбех берадилар... Биламан, бизни дунёга бенуқсон, гузал кўрсаттилари келади...

Оилали бўлмасимдан аввал ҳар галги дийдордан сўнг гулдонларидан гул олиб қўлимга тутқазардилар, ҳозир эса, олмаи, ширинликми берадилар: «Болаларингиз», деб қўядилар...

Бу ҳолатлар илдин Зулфия опа қалбидаги муҳаббатда — бетамаъ, улкан муҳаббатда...

Устознинг:

«Долғали денгизда кема сузмас элм...»

деган гузал сатрлари бор. Зулфия опа шеърятни, ҳар мисраси, ҳар сўзининг юрагига ростлигини яқинда яна бир исботладилар. «Хотирам синиқлари» деган ниҳоятда залворли дoston эълон қилдилар. Мен бу дoston учун ҳеч қайси қувончимга ухшамаган қувонч билан қувондим.

...Муҳтарам Зулфия опани яхши ёшларидан бири билан кўт-лайман, уларга жуда кўп йиллар овоз имконини тилайман. Шеърят учун керакли қолган барча унсурлар устознинг узларида бисёр, фақат, бахтимизга саломат бўлсинлар.

Назм _____

Чоршамъ

...ИҚБОЛИ ИШҚ ИСТАБМАНО

* * *

Булбулим учди боғдан, қайга қўнар билмасман,
Мен ҳам ошиқи доғман, нолиши ҳеч тинмасман.

Наволаридан айро, боғу баҳор нораво,
Зоғу зағонни асло, назаримга илмасман.

Гул ишқида фасона, бўлибдур-эй мастона,
Сигмайин бу даврона, шарораман, кулмасман.

Кўзешим тўлиб бўлди, ким мени айтар энди
На Жайхуну, на Сайхун, на Зарафшон, Нилмасман?

Гул баргида шабнамлар, солар дилга аламлар,
Синиб қўлда қаламлар, ўтсам-да Бедилмасман.

Қайта қол-эй, булбулим, сўлмай боғимда гулим,
Сайрагил-эй, нозулим, сайри само қилмасман.

Бедорингман субҳидам, битмайди оҳу нолам,
Булбулигўё Чоршамъ, сози сира синмасман.

* * *

Элни эл билмас кишиким, элга ҳеч эл бўлмағай,
То қиёмат кечмиши фозили феъл бўлмағай.

Кофиру мўминни қасдида тугар охир замон,
Бир-бирин бошига етмақдин бўлак йўл бўлмағай.

Қотилу жоҳилга тўлғайму эди дунё эса,
Заррае инсон десанг, оҳ, бунчалар гул бўлмағай.

Дониши ҳам дош беролмайди бу даврон чархига,
Бормадим ҳеч фарқиға — қай бир ёқа ҳул бўлмағай?

Теграсида ёздиғини қатма-қат этсанг баён,
Бағритош одамники бағрида ҳеч ел бўлмағай.

Дард бўлур, дардманд бўлур, бу дардли дунёда, вале,
Дод демай, фарёд демай, ҳеч бир кўнгил сел бўлмағай.

Ҳар замонлар шарҳидур бу — кўҳна туроб устина,
Ботири уйгоқ улуснинг кўзёши кўл бўлмағай.

Кўп куйинма Чоршамъ-эй, колдим-ку деб ёлғизланиб
Ой ёритган кечанинг зулматлари мўл бўлмағай.

* *

Дилда ҳақ топди қарор, дилга гуноҳкор ўлмадим,
Элга деб ёқдим шарор, элга шармсор ўлмадим.

То тўзим топгунчалик кечди баҳор, ёз, кузларим,
Қишларимдин ҳушларим учганда ночор ўлмадим.

Кулбаларда куйманиб ўтдим дағи ҳаддим била,
Кенга кенг эрдим, торларга ҳеч тор ўлмадим.

Зоҳиримда кўз юмиб юрдим балолардин нари,
Ботинимни минг сифат ўлдирса-да ор ўлмадим.

Зор келиб, бемор кетиб бормоқ умрда бор экан,
Довларидин дод дедим, давримга даркор ўлмадим.

Билмадим, қайда битилгай номаи аъмолларим,
Сижжийнму.¹ Иллийюн² саҳфида ошкор ўлмадим.

Гул каби, булбул каби иқболи ишқ истабмано,
Кўргулик эркан, ёронлар, ёрима ёр ўлмадим.

Бу жаҳондин безиниб турмоқда не мақсуд деманг,
Сақлади қасди қалам — бир қатра ашъор, ўлмадим.

Тун қаро эрди нетай, Чоршамъ эсам-да, бирубор,
Хор ўлиб, хоксор ўлиб, бор ичра бир бор ўлмадим.

* * *

Сўзим деб-ку жаҳонда ҳеч, ўзимга жой тополмасман,
Ўзим деб ҳам замонда ҳеч, сўзимга жой тополмасман.

Қарай десам томонлар кўп, рангу руйи сомонлар кўп,
Баридан ҳам ёмонлар кўп, кўзимга жой тополмасман.

Қарогим қаърида қайғу, қаён бормаи келур қутқу,
Бағирларга босолмай чу, юзимга жой тополмасман.

Нияти холисидирман, манзили олисидирман,
Йўлимда қолғусидирман, изимга жой тополмасман.

На топдим асли оламда, суюнчим деб то қаламга,
Жойин топганда жоламга, тўзимга жой тополмасман.

¹ Етти қават ер остида кофирларнинг номаи аъмоллари битиладиган китоб.

² Еттинчи осмонда мўминларнинг номаи аъмоллари битиб қўйиладиган китоб.

Туним танҳо, дилим додҳо, чекурман оҳ ила вайло,
Басе Чоршамъману аммо, Рўзимга жой тополмасман.

* * *

Сигди жон жисмимга, лекин, жонга оҳим сигмағай,
Саҳ савоб истаб, заминга бор гуноҳим сигмағай.

Бир паноҳ топмоқ ўлиб бедор умрга бўйласам,
Кун-бакун кундузга тун, тунга сабоҳим сигмағай.

Кўкка кўп термулмагим, боисидир, ҳақдин нажот,
Қанчалар боққан билан кўкка нигоҳим сигмағай.

Бош олиб кетмоғ эсам дайри-фано аҳли томон,
Манзилим нотинчсимон кўнгулга роҳим сигмағай.

Ёрни-ку ҳар лаҳза додимга шафиқ дилдор дедим,
Бунча хор эркан бу тегра анга моҳим сигмағай.

Шуълаи ишқ ўйида куймоқ на қисмат Чоршамъ-эй,
Кулбаи-аҳзонима то шамъи жоҳим сигмағай.

* * *

Қирқта ўрим сочли қизни
Кўриш амри-маҳол бўлди,
Қайда ушал сулувлар деб,
хаёлим беҳаёл бўлди.

Жавобимни тополмасман
на қишлоғу шаҳарларда,
Кезиб кўрсам гузарларда
баҳорим ҳам завол бўлди.

Тушумми ёки ўйимда
кулиб тургай суманбарлар,
Қачон унгимда булғайлар,
дея минг бор савол бўлди?!

Тақим ўпса зулфайн ҳам,
очилгай бор жамолингиз,
Кўрармиз деб висолингиз
дилим ошуфтаҳол бўлди.

Қулингиз бўлайин дерман,
қулингизни хароб этманг,
Бу Чоршамъ умри ҳам зулфдай
увол бўлди, увол бўлди.

Нодира Баротова

ОСМОНЛАРНИ АЛДАЙДИ ЙИЛЛАР

* * *

Бир моҳ кўринади осмон кўшида,
Рухсоридан нурлар сочиб фархунда.
Сочларин ёзар... Сочларки, олов,
Сочимга оқ кўчки кучган ҳам шундан.

Кўзларки, нур зоҳир, қиёмат зоҳир,
Жаннат жандасини кияди юрак.
•Қандай роҳат, ахир, қандайин оғир,
Унинг кўзларига термулиб ўлмак?!

Моҳим юзларидан сархуш шабистон,
Ёлқинлар сапчийди киприкларидан.
Унинг сочларига илинди дилим —
Утолмасман дўзах кўприкларидан.

У бир моҳ илоҳдир. У бир таъвофгоҳ,
Мен унга сизиндим, севгим ботинми?
Азобланган руҳим кўчаларида
Чашмим мисли жаллод. Умрим осилган.

Ул моҳ зоҳир бўлур тушларимда кеч...
Бир умр туш билан ўтсайди умрим.
... Мен бугун бир қўшиқ ёзмоқ истайман —
Мен бугун... Мен бугун бир моҳни кўрдим!..

* * *

Кириб келар, тундай тунд азоб,
Юрагимнинг бандаргоҳига.
Юлдузларни кўрмана берар,
Севги субҳнинг хонақоҳига.

Тун — дилимга ўралган туман,
Вужудида сарсари абр.
Тўкилмас у булутлари-ла,
Булутлар ҳам бунчалар гофил.

Қаро шомнинг оппоқ кўйлагин
Йиртиб кетган ётти кавокиб.
Осмонларни алдайди йиллар,
Ой акси бор дўппилар тикиб.

Юрак — бешик, қуббаларида
Азобларнинг абад исми бор.

Бу умримнинг қай бир сукути
Уйғонарми уларда баҳор?!

Мени ғариб тунларга отган —
Юрагимнинг юпун юпанчи.
Вайрона дилимда изтироб,
Умиддай бир умр суюнчидир.

* * *

Сен мени унутдинг қанчалар осон,
Анча тез кўникдинг мезон ойига.
Мен-чи, кўзларимни садақа қилдим,
Бизни таништирган ҳамал ойига.

Тонгни ҳам унутдинг, энг ёруғ тонгни,
Унинг болишлари намхуш эди-ку?!
Наҳот, дийдам ичра қилмадинг сафар,
Ахир, улар бир жуфт оққуш эди-ку?!

Жуда тез кўникдинг саҳарларга, сен,
Синдирдинг ҳилолнинг идишларини.
Оёғимни сиқиб ташласа-да, мен,
Ечмадим оқшомнинг кавушларини.

Оллоҳ бахт улашди бандаларига,
Даргоҳидан меҳр улашди худо.
Бу каби омонат хаёллар бекор,
Мени чорла, дедим, ҳақиқий дунё!..
Сен мени унутдинг... Дунё эди кенг...

Вобкент

Оллоёр

...ХАЁЛЛАРИМ СИЗ БИЛАН ҲАМОН...

* * *

Сиз менинг бахтимсиз қайтиб берилган,
яшайман Оллоҳга шукрона айта.
Йўқса, қайққа ҳам борар эдим, мен,
Ва кўнглум сизни соғинган пайтда?!

Сиз менинг кўшигим, лабимни жуфтлаб
сахардан шомгача айтиладиган.
Оддий йул эмаскан муҳаббат йули
чарчасанг орқага қайтиладиган.

Сиз — нафас, менга-чи, ҳаво етишмас,
шундан шошиламан ёнингизга, мен.
Кечиринг, бу телба муҳаббат ҳаққи,
тегиб кетган бўлсам жонингизга, мен.

Азалдан бу ишқини пойидорлиги,
йўқса, йўлимизни дуч қилмас эди.
Сизни булоқ каби тиниқ, мусаффо
мени бу булоққа ўч қилмас эди.

Ҳар оқшом чоғида ўтиниб, ёлғиз,
жисму жонингизга ҳузур сўрайман.
Сиздан эса, севиб қолганим учун
ва шу шеър учун ҳам уэр сўрайман.
Сиз менинг бахтимсиз қайтиб берилган...

Шу кунларда ўзим бошқа, хаёлим бошқа,
Тилда сўзим бошқа, дилда мақолим бошқа.
Гарчи, сиртдан ҳеч нарсага малолим йўқдир,
Лекин, дилга келиб турган малолим бошқа,
Шу кунларда ўзим бошқа, хаёлим: бошқа.

Гарчи, ошиқ кўнглум билан ишққа фидоман,
Фарҳод ила Мажнунлардан қолган садоман,
Сирви суман санамларга кунда адоман,
Лекин, олдда кутиб турган заволим бошқа,
Шу кунларда ўзим бошқа, хаёлим бошқа.

Ошиқлигим олам билди, ёрим билмади,
Оҳларимга олам тўлди, зорим билмади,
Йўғим билсин бир кун, майли, борим билмади,
Бир кун бориб ёрни тутар уволим бошқа,
Шу кунларда ўзим бошқа, хаёлим бошқа.

Ўлдиргайдир мени ҳижрон-ҳотамтойларим,
Қиз: алдоқлар пойи булар ётар жойларим,
Тунларимни тўлдирса ҳам тўлинойларим,
Қабрим узра маънос турар ҳилолим бошқа,
Шу кунларда ўзим бошқа, хаёлим бошқа.

Сизсиз ҳам яшадим, ахир, шунча пайт
ва яна яшарман қолган умрни.
Лекин, нима қилай, кўксимда қолган
ишқнинг оловида куйган кумирни?!

Бир лаҳзага ўтиб кўзим ўнгидан,
дунёни кўзимга қаро қилдингиз.
Севиб қолганимни, ҳатто сўнги дам
на мен айта олдим, на сиз билдингиз.

Энди-чи, юрибман, ҳолим паришон,
ҳижрон шароби талх — ича олмасман.
Фақат хаёлларим сиз билан ҳамон,
на чора, улардан кеча олмасман!

Кечолмасман, зеро тубсиз қаърига
хаёлларим мени тошдай ғарқ айлар.
Ошно бўлиб қолди дил дафтарига
энди «Чўли ироқ» куйлаган найлар.

Сизсиз ҳам яшадим, ахир, шунча пайт
ва яна яшарман қолган умрни.
Айтинг, нима қилай, кўксимда қолган
ишқингиз ўтида куйган кумирни?!

Тоғиб уйқуда мен сизни ўпай дейман лабингиздан,
Олаё дейман мудом таҳсил муҳаббат мактабингиздан.

Мен ошиқман, сизам ошиқ, нега тан олмагайсиз ҳеч,
Нечу: ўтмоқ ҳаётдан кўз юмиб ўз мазҳабингиздан?

Қулингизга боқиб бир бор, тараҳҳум кўрсатинг энди,
Омон чиқмоқ эрур мушкул менга ҳижрон шабингиздан.

Бу не таъзод экан шому сахар ошuftа кўнгулга,
Етар ҳар дамда озор гул каби нозик таъбингиздан?

Рақиблар таънаси бошга ёғилгай мисли тош ҳаргиз,
Учиб агёр сўзига юз угирманг мен кабингиздан.

Сиза ишқим рамзи бўлган, бу байтларни қабул айланг,
Кўкси куйган Оллоёрдек девона машрабингиздан.

Тоғиб уйқуда мен сизни ўпай дейман лабингиздан...

Бекобод

Худойберди Тўхтабоев

ЖАННАТИ ОДАМЛАР

Роман

Шафқатсиз даврда яшаб, қалби тўла армон билан оламдан ўтган онам Сорабия Эркавой қизига бағишлайман.

Эрка чолнинг ўриги

Туғилиб ўсган қишлоғимга бориб, қариндош-уруғлар ҳузурда бир неча кун меҳмон бўлдим. Тенгқурларим суҳбатига қўшилдим, фикрларининг «мазасини шимиб», жимгина ўтирдим. Ёшлар орасида кўпроқ бўлдим, чунки уларнинг бегубор суҳбатини ёқтираман, руҳияти, дунёқарашларини билгим келади. Бир галги суҳбатда йигитчалардан бирови «Амаки, уриқдан энг, огзингизда эриб кетади. Қорақандак бу, Эрка чолнинг ўригидан», деб қолди. Юрагим ҳаприқиб кетди. Ширин-ширин энтикиб, суҳбатдошларимга қайта-қайта тикилдим, юзу кўзларида еяётган уриқларидан олаётган ҳузурдан ўзга ифодани сезмадим. Эрка чолнинг кимлигини ҳам, у киши менга бобо бўлишини ҳам билишмасди. Билмасликлари ҳам мумкин, ахир у жаннати зотнинг оламдан ўтганига неча-неча йиллар бўлди-ку...

Отам оламдан ўтгач, йигирма ёшида бева қолган онам икки-уч йилдан сўнг турмушга чиқиб, менинг тарбиям бобомнинг ихтиёрида қолган эди. Ёши етмишларга бориб қолган, новча буй, тик қоматли, тарашадек қотма, чўзоқ юзли, серзарда бир киши эди. Ўзиям тинмасди, раҳматли энам иккимизни ҳам тинчитмасди. Ҳатто ишонсангиз, оғилхонадаги қўйу молларни ҳам тинч қўймас, мол ётганда эмас, еганда семиради, деб уларни ҳам турткилагани-турткилаган эди. Мен бобомга жуда боғланиб қолган эдим.

Сутга тўймаган қўзи онасининг орқасидан қолмаганидек, эртаю кеч бобомнинг ортидан эргашиб юрардим. Ҳатто тунда ҳам бир уринда ётардик. Ётишимиз билан бармоқларим-ла соқолларини тараб, эртақ айтиб берасиз дея, қийин-қистовга олардим. Кўпинча ҳассаси ёки такиллаб юрадиган қавушини беркитиб қўйиб, ҳукминни ўтказишга, сўраган нарсамни ундириб олишга ҳаракат қилардим. Бобомнинг: «Жон ўғлим, топиб берсанг сенга бир нарса бераман», дея ёлворишини хуш кўрардим.

Бир куни эрталаб катта кўк эшагимизни етаклаб чиқиб:

— Қани, орқамга мингаш-чи, — деб қолди.

— Қаёққа борамиз? — дедим севиниб.

— Қашқар қишлоқдан урик кўчат олиб келамиз.

— Урик кўчат ўзимизда бор-ку?

— У бошқаси, ўғлим.

— Қанақаси?

— Бас, энди жим кет.

— Йўқ, олдин қанақалигини айтинг, кейин жим кетаман.

Бўлмаса эшакни жунидан тортаман.

Бобом гапимга кирмаса кўпинча эшакнинг думгазасидаги усиқ жунидан тортиб шаталоқ оттирардим. Бир-икки бор гупанглаб йиқилиб ҳам олганмиз.

— Қўй болам, жунидан торта кўрма, яна йиқитса ишимиз битмай қолади. Қашқарда «қорақандак» деган урик бўлади, фақат ўша ерда ўсади у. Қуруқ, сувсиз ерни хоҳлайди шекилли. Меваси ҳей-ҳей, бирам ширин бўладики, тоғаларингникига борганда егансан-ку.

— Еганим йўқ, — дейман.

— Егансан, чўнтагингни тўлдириб солиб беришарди-ку.

— Ҳечам-да, менга доим қурт тушганидан беришади... Бобожон, нега қорақандак дейишади?

— Қуриганда шираси кўп бўлгани сабаб ранги қорайиб қолади-да.

— Нега оқариб қолмайди?

— Энди бас қил, миямни ачитиб юбординг.

— Бобожон, мия ачиганда қанақа бўлади?

— Айтмайман.

— Айтасиз, бўлмаса эшакнинг жунидан яна тортаман, мана тортянман, тортвурайми?

— Мия ачиганда одамнинг гапиргиси келмайди-да, ўғлим.

— Сиз гапиряписиз-ку?

— Ўҳ!

— Бобожон, одам нега уҳ тортади?

Шу йўсин Қашқарга бориб бир кучоқ майда кўчат олиб қайтдик. Дала ҳовлимиз тоғ этакларида бўлиб, ярим чақиримча нарида адир томонда саҳни бир танобча келадиган дўнглик бўлгучи эди. Ёзда янтоқ, шувоққа ўхшаш гиёҳлар ўсар, қишда агар қалин қор ёгса, қишлоқ ҳовлимиздан ҳам тепалик ятираб кўриниб турарди. Кўчатни олиб келгач, бобожоним кетмон данкок, қайлани эшакка юклаб мени ҳам ўзи билан олиб кетди. Олиб кетмаса ҳам бўлмасди, нега десангиз, қумгон остига ўт қалаб чой қайнатишга жуда уста эдим.

Ҳали-ҳали эсимда, эрта баҳор, ердан нам кетиб улгурмаган, тупроқ ҳам хамирдек кўпчиб турибди. Тепаликнинг кунга бетгай томонида чучумолар ерни ёриб чиқа бошлаган, ҳаво ҳам хийла аёз бир палла эди. Бобом бир ҳафта давомида тепаликни гир айлантириб, орасида беш-олти газ жой қолдириб чуқурчалар ўйди. У киши чуқур кавлаш билан машгул бўлганда мен ўтган йилги ҳов-хашаклардан йигиб, гулдиратиб олов ёқиб

юбораман, гоҳ катта қумгонни тошдан қуриб ясаганимиз ўчоққа қўйиб, варақлагиб чой қайнатаман, гоҳо нима мақсададигига ўзим ҳам тушунмаган ҳолда юқоридан пастга, пастдан юқорига ҳаллослаб югуриб терга ботаман.

— Кел энди, мана бу кўчатни ушлаб тур, — дейди баъзан бобом.

Ушлаб тураман.

— Анграйма, ниҳол қийшайиб қоляпти, — танбеҳ берган бўлади бобом.

— Қийшайса нима бўлади? — дея сўрайман.

— Нима бўларди, дарахт қийшиқ бўлиб ўсади-да.

— Қийшиқ бўлса яхши-ку, устига чиқиш осон бўлади.

— Унда меваси бемаза бўлади, ўғлим.

— Нега бемаза бўлади?

— Шохлар бир-бирининг устида усиб, пастки қисмига офтоб тегмай қолади. Офтоб тегмаса меваси бемаза бўлади, тойлогим.

— Мевалар мазани офтобдан оладими?

— Шундай, тойлогим, офтобдан олади.

— Нега бўлмаса ниҳолчанинги бир хилларини ярмигача ерга кўмиб қўйяпсиз?

— Кўммасак овқат еёлмайди-да.

— Ия, — дейман ҳайрон бўлиб, — кўчат ҳам овқат ейдими?

— Ейди.

— Ростданми?

— Рост.

— Оғзиям борми?

— Бор.

— Тиши ҳамми?

— Тиши ҳам бор, бўталоғим. Мана шу майда-майда томирчалар, кўрмаяпсанми, ниҳолларнинг ҳам оғзи, ҳам тиши ҳисобланади. Ана шу томирчалар орқали ниҳоллар ҳам сув ичади, ҳам овқат ейди. Кейин сенга ўхшаб униб ўсади. Фақат улар камроқ гапирди.

— Бобожон, боғимизда ўрик кўп-ку, энди қолганини экмай қўяқолайлик, қишлоққа қайтгим келяпти, энамни соғиндим.

— Йўқ, бўталоғим, ҳаммасини экиб кетганимиз яхши. Катта бўлса, мева қилади, мевасини одамлар еб сен билан мени дуо қилишади.

— Дуо қилишса нима бўлади?

— Савоб бўлади-да, бунча эзмалик қилдинг.

— Савоб бўлмаса-чи, унда нима бўлади?

— Йўқ, энди айтмайман.

— Айтасиз, жон бобожон, айта қолинг. Айтмасангиз, кўкнори халтангизни беркитиб қўяман.

— Беркитмайсан.

— Аллақачон беркитиб бўлганман, ҳечам тополмайдиган жойга беркитганман.

— Ҳа майли, айтсам айта қолай, савоб олган киши нариги дунёга борганда жаннатда яшайди.

— Бобожон, жаннат яхшими?

— Яхши, ўғлим.

— Биз уёққа қачон борамиз?

— Қуй, бутам, бунақа гапларни айтма.

Шу йўсин ниҳолларни экиб тугатдик. Раҳматли бобом ўша йили ҳам, кейинги пайтларда ҳам хуржуннинг икки кўзига икки кўзани солиб тепаликка сув ташигани-ташиган эди. Мени қанчалик суюб эркаласа, ниҳолларини ҳам то ҳосилга киргунча ана шундай эркалагани ҳали-ҳали эсимда.

Демак, деб ўйлайман, йигитчалар даврасида ўтирганимда бобожоним аллақачон оламдан ўтиб кетган бўлса ҳам, унинг номи шундайлигича эккан ниҳолларига ўтиб, ниҳоллар қиёфасида ҳамон яшаб келаётган экан. Раҳматли, дарахт эксанг, жаннати бўласан, дерди. Эҳтимол, жаннати ҳам бўлгандир, шодшод учиб юргандир?

Шуларни ўйлаб, қувончимни ичимга сигдиролмай, энтика-энтика ўрнимдан туриб кетдим. Йигитчалар эса ҳеч нарсани ўйламай, қўшнимизнинг угли уртага тўккан ўриклардан талашиб-тортишиб еб, данагини бақувват тишлари билан қарсиллатиб чақиб, экканга ҳам, еганга ҳам раҳматлар айтиб, нима сабабдандир хахолаб кулишар эди.

Бобом эккан ўрикларни кўргим келиб, шошилиб даштга жунадим.

Эрка чолнинг кўприги

Йўлда шундай суҳбатнинг гувоҳи бўлдим. Бир одам бошқасига тушунтирарди:

— Эрка чолнинг кўпригидан шундай ўтганингиздан кейин унга буриласиз...

Яна мени ўша ҳис чулғади. Бу гапдан энтикиб кетдим. Лекин, кўприк эса... Дарвоқе, бу кўприк қулоч етмайдиган бетон устунлар устига узунлиги 10 метр, энига 6 метр келади-ган қуйма бетонлар ётқизишиб, каттакон юк машиналари ҳам бемалол вариллаб ўтиб кетаверадиган, боринги, зўр ҳафсала билан қурилган эди. Ахир бу бетон плиталарни раҳматли бобом ётқизгани йўқ-ку, у кишининг оламдан ўтганига неча-неча замонлар бўлди, ёшлар бобожонимнинг кимлигини ҳам билишмайди. Лекин, бу кўприкни нега у кишининг номи билан аташяпти?

Бу воқеага тахминан элик йилларча бўлди-ёв. Ўша йили қиш эрта тушиб, қишлоқ уйимизга кўчишга улгурмай боғ ҳовлимизда қолиб кетдик. Аввалига қиш заптига олиб, қор буронлар билан ҳамма ёқни музлатиб кетди-ю, кейин дармони қуриб қолди шекилли, бўшашиб-йилтираб офтоб ҳам чиқа бошлади. Кеч пайти эди, баркашдек қуёш саргайиб ботаётган дақиқалар. Бобом иккимиз илиққина офтобчувоқда саватдаги чадаммайзидан тергилаб еб ўтирган эдик. Бир аёл қўлида чақало-

ги, эгни-боши ҳул, ҳу-ҳулаб, дилдираб кириб келди. Чақалогини табибга кўрсатгани борган экан, Даҳанасойдан ўтаётганида муз ёрилиб сувга паллом бўлиб тушибди. Кеч бўлиб қолгани учун олисдаги кўприкка бормай қўяқолган экан. Айтувдим шекилли богимиздан бир чақиримча нарида сой оқади. Сув гоҳ купайиб, гоҳ озайиб турганидан уни Тентак сой ҳам дейишар эди. Ҳозир келган опа ана шу сойга йиқилиб тушибди. Энам раҳматли ўчоққа гулдирамазон қилиб ўт ёқиб юборди. Опани ечинтириб чақалоги билан сандалга ўраб қайноқ-қайноқ асал чой ичира бошладик.

Эртасига бобом барвақт уйготди, бирга намоз ўқийсанг, билмасанг ҳам майли, ёнимда думалаб турсанг бас, деб ҳамиша шундай қиларди. Бомдодан сўнг сой бўйига жўнадик.

— Кўприк қурамыз, — деди бобом.

— Ўзимиз қураверамизми? — деб сўрайман.

— Ҳа, ўзимиз қурамыз.

— Мен ҳам қураманми?

— Сен ҳам қурасан, буталогим, сен бўлмасанг ишлай олмайдиман.

— Кейин мен ҳам жаннати бўламанми?

— Худо хоҳласа жаннати бўласан.

— Ўша ерда ҳам бирга бўламизми? — деб сўрайман яна. Нега десангиз бобомсиз бир дақиқа ҳам вақтимни тасаввур қила олмас, отам ҳам, онам ҳам, бирга ўйнайдиган ўртоғим ҳам бобожоним эди.

— Худо хоҳласа, албатта, бирга бўламиз.

— Энам-чи?

— Уям.

— Бувижоним-чи?

— Айтдим-ку ҳаммамиз бирга бўламиз деб.

Мен жаннати бўлишни жуда-жуда ҳам хоҳлардим. Энажонимнинг айтишича, у ерда ҳамма нарсалар мул-кул бўлар экан. Ариқларда сув ўрнига шарбатлар шарқираб оқар экан, сават-сават попуклик қандлар шундоққина йўлнинг чеккасида турар экан, анвойи гуллар очилиб, сайроқи қўшлар чақчақлашиб турар экан. Болалар ўйнайдиган ўйинчоқлар: зувуллоқ, ипақдан тўқилган копток, миҳ соладиган олтин қутичалар, қуш овлайдиган, тортилиши осон резинка чўзмалар шундоққина қўл етадиган жойда турар экан, у ерда алвасти, жинлар ҳеч ҳам бўлмас экан.

— Хуш, ўглим, қани айт-чи, кўприкни мана шу ерга қурсак бўлармикан? — деб сўради бобом сойнинг торроқ жойини кўрсатиб.

— Булади! — дедим шошилиб.

— Йўқ, бу ер хийла кенг кўринади, яна ҳам торроқ жойни топайлик, — ўйланиб туриб деди бобом.

— Майди, торроқ жойни топа қолайлик, — дедим мен ҳам ўйланиб туриб.

Нега десангиз мен шу дақиқаларда юпқагина муз билан қопланган сойга тикилиб балиқлар сув остида қолиб кетган

бўлса, совқотмасмикан, қоронгу тушганда қаерда ухлашар экан дея хаёл сураётган эдим.

— Йўқ, аввалги танлаган жойимиз маъқул экан, — деди бобом орқага қайтиб.

— Тўгри, бобожон, ўша ер маъқул — деб тасдиқладим.

Қайтсак энажоним зогора нон ёпиб, саватга ёйиб, устига буз дастурхон ёпиб қўйган экан. Буги кўтарилиб иштаҳа кўзгайдиган ҳиди уйни қоплаб кетибди. Энажоним нон ёпса менга атаб жизза ва ошқовоқлар солиб хитой пиёланинг озгидек кулчалар ёпиб берар эди. Бу гал ҳам шундай қилибди. Энажоним-ей, бирам яхши қураманки у кишини, мазза қилиб нонушта қилдик. Кейин бобожоним иккимиз дастарра, ойболта, ўткир тешамизни олиб богимиз этагидаги теракзорга жўнадик. Энажоним:

— Ҳой, нима қиласиз болани совуқда қийнаб, танчада ётсин, — дея илтимос қилган бўлди.

— Гангир-гунгир ишлаймиз-да, — деб қўйди бобом.

Мен ҳам юришдан тўхтаб:

— Эна, биз гангир-гунгир ишламоқчимиз, — деб қўйдим.

Хов бирда айтувдим шекилли, мен ана шу чакалак бўлиб ўсадиган теракзоримиздан жудаям кўрқаман. Буталар орасида ажина, алвастилар беркиниб ётади. Бир марта Санамбуви икковимиз ўша тарафга ўйнагани борганимизда алвастининг бувисини кўрганмиз. Малла сочларини ёзиб, маммаларини тиззасига осилтириб, болаларини ўйнатиб утирган экан, шаталоқ отиб қочиб қолганмиз.

Бобожоним ўткир ойболтамиз билан терак кесишга тушди. Мен у кишининг, қўй, халақит беряпсан, дейишига ҳам қарамай икки қўллаб теракнинг силлиқина, муздакқина танасидан нариги томонга итариб турдим.

— Бобожон, — дейман гоҳо, — болта урганингизда терак нега қалтираб кетяпти?

— Жони огрийди-да, — деб қўяди бобожоним.

— Вой, унияж жони борми?

— Бўлмасам-чи, тақ-тақ деб овоз беряпти-ку.

— Тақиллагани йиглаганими?

— Ҳа, йиглагани. Тегма-тегма деб йигляпти-да...

— Бўлмаса кесмай қўя қолайлик, жон бобожон, ана, кўздан ёш ҳам оқяпти.

— Кесмай кўприк қуролмаймиз, кўприк қилмасак одамлар сойдан ўтолмай сувга йиқилишяпти. Тераклар кўприк бўлишини билганда йигламасди. Аслида улар мен кўприк бўламан, мен уйларга ёғоч бўламан, мен теракман, теракман деб ўсишадди.

— Вой, тераклар ҳам гапирадими?

— Гапиреди, ўглим.

— Мана бу ниҳолчалар унинг болаларими?

— Ҳа, болалари.

— Унда онаси қайси?

— Шу кесаётганимиз — онаси-да.

— Дадаси-чи?
— Ҳу анави йўғони, қат-қат пўсти бор-ку, ана ўша дадаси бўлади. Энди, ўғлим, нарироқ тур. Халақит беряпсан.
— Икковлари эр-хотиними? — деб сўрашда давом этаман.
— Ҳа, икковлари эр-хотин бўлишади.
— Бобожон, энам сизнинг хотинингиз бўлади-а? — деб сўрайман яна.
— Ҳа, хотиним бўлади, — деб қўяди бобом.
Бир нафас жим тураман-да, яна сўрайман:
— Бобожон, катта бўлсам менга ҳам хотин олиб берасизми?

— Олиб бераман, тойлогим, албатта олиб бераман, — бобом қаддини ростлаб чуқур-чуқур энтикади. Негадир, бир дақиқагина маъюсланиб қолади, хўрсинади, — худо хоҳласа катта туй ҳам қилиб бераман, карнайлар чақдирамиз.

— Лекин бобожон, менга Санамбувини олиб бермайсиз, хўпми?

— Нега ундай дейсан, Санамбуви яхши қиз-ку.
— Ҳачам-да, у доим мени алдайди. Кўзингни юмиб турсанг қизиқ уйин кўрсатаман дейди-да, кўзимни очсам чўнтагимдаги жийдаларимни олиб қўйган бўлади.

— Кимни оласан, бўлмаса?
Бир оз ўйланиб тураман-да:
— Йўқ, энди ҳеч кимни олмайман, — деб қўяман.

Шу йўсин суҳбатлашиб тўрт туп терак йиқитдик. Бобожоним ҳар гал дарахт йиқилганда гуппи чўпонини тахлаб устига ташлайди-да, ўтириб, кел энди, бир нафас дам олайлик, дея кўзларини чирт юмган кўйи анча маҳал жим қолади. Мен бўлсам олди томонидан бориб бармоқларим билан соқолини майин-майин тарашга тушаман. Анув кунни айтганимдек, менинг бу машгулотим бобожонимга жуда-жуда хуш ёқади. Чарчогимни сидириб оляпсан, баракалла, дея дуо қилиб туради.

Теракларни ютаб, учини кесиб, иккита-иккитадан боғлаб худди хуржун юклагандек қилиб кўк эшагимизга ортиб сой бўйига ташиб олдик. Ташиётганда мен жудаям маза қилдим. Нега десангиз мен эшакда, бобожоним теракларнинг уч томонини қўлтигига олиб орқада борар, тезроқ ҳайда, кеч қоляпмиз, дея менга ёлворар, у киши ёлворган сари мен ҳузур қилардим. Ёғочларни сой устига ташлаётганда бобожоним билан аввал аразлашиб кейин чинакамига уришиб қолдик. Аввалгидек икки теракни эшакка юклаб икки ёнига осилтириб, мен устида, қўнжи узун резинка этик кийиб олган бобом ортада музларни гарч-гурч синдириб, шалоплатиб сув кечиб ўтаётган эдик, кўк эшагим сувнинг қоқ ўртасига борганда тўрт оёгини ерга тираб, дир-дир қалтираганча тек туриб қолди. Ёғочларнинг уч томонини кўтариб олган бобом:

— Ҳайда тезроқ, қўлим толиб кетди, — дея овоз берди.
— Ҳайдаяпман-ку, — дея қичқирдим.
— Ҳала қил, қаттиқроқ қил.
— Қиялпман, мана, мана!

Ёзда гажава саватларга узум ортиб бозорга кетаётганимизда мана шу қайсар эшагим сув ўртасида ётиб олгани эсимга тушди-ю, қўрқиб кетдим. Ушанда узумни қайтариб уйга олиб келгандик. Шуни эслаб қўрқувим ошиб эшагимнинг думгазасидаги ўсиқ жунларидан жон-жаҳдим билан тортқилай бошладим. Эшак орқа оёқларини осмонга отиб шундай бир силкиндики, шундай силкиндики, ёғочлар боғланган арқон узилиб, иккови икки ёнга шалоплаб тушди. Икки қўллаб тўқимига маҳкам ёпишиб олган эдим, барибир бўлмади, нариги қирғоққа ўтар-ўтмас ўзим ҳам шағалга гупиллаб тушдим...

Бечора бобом эшакни тутиб келгунча анча овора бўлди. Ўзим бўлсам хув нарига бориб олиб хиқиллаб йиглаб, чозқ-узоқларга қочиб кетсам-чи, бувижоним қаерда ҳозир, ўшанинг олдига бориб иссиқ бағрига бошимни қўйиб арзи-доа айтсам-чи, дея ўйларга берилиб, ўзимни овутиш учун бўлса керак, тинмай сойга тош отардим.

Бобожоним эшакни тутиб келгач, сойнинг нариги юзига олиб ўтиб тутга боғлади-да, гулдиратиб олов ёқиб юборди. Резинка этигини ечиб ҳул бўлган пайтаваларини қуришиб, гоҳогоҳ мен томонга танбеҳли назар ташлаб қўяр, лекин негадир ҳеч ҳам гап қўшмас, менинг эса оловга қўлларимни тоблаб жуда-жуда исингим келарди. Алам қилди, ҳеч чидаб туролмадим. Урнимдан иргиб туриб:

— Энди сизга ҳеч ҳам ўғил бўлмайман! — дея қичқирдим.
— Бўламсанг, бўлмай қўяқол, — қўл силтади бобом.
— Аҳмадқул бобомга ўғил бўламан, билдингизми!
— Бўласанг булақол.

Боғқўшнимиз Аҳмадқул бобомниқига меҳмонга чиққанимизда мени тиззасига олиб: «Шу Эрка чолга ўғил бўлиб нима наф кўрасан, ундан кўра менга ўғил бўлгин, ҳар яқшанба бозорга олиб бориб попукли қанд, қуш бўлиб сайрайдиган хуштак, чаманда гул дуппилар олиб бераман», деган эди. Уш... гап эсимга тушдию:

— Эркачол,
Жинни чол,
Эрка чол
Шинни чол, — дея алам билан иргишлай бошладим.
Зобом ўрнимдан туриб икки қўлини кенг ёзиб:

— Кел ўғлим, яраша қолайлик, — дея шалоплаб сув кечиб мен томонга кела бошлади, — айб сенда эмас, мана бу ҳайвонда. Емни кўп еб қутуриб кетибди, энди унга ҳеч ҳам ем бермаймиз.

Шуни кутиб турган эдим. Жон-жон деб бобомнинг елкасига чиқиб, қўлимни бўйнидан ўтказиб олдим. Мени чирсиллаб учқун чертиб ёнаётган олов ёнига ўтказиб бобомнинг ўзи сув кечиб кесилган теракларни сойнинг устига ташлади. Қадам босганда силкиниб кетмасин деб бўлса керак уч-тўрт жойига қўндаланг тахта ташлаб мих қоқди. Ўша михлар меники эди. Мен умуман михни яхши кўраман, нега десангиз тешанинг орқаси билан енгил урсангиз ҳам ерга лопиллаб кириб кетаве-

ради. Кўприк битгач, бобом иккимиз уёғ-буёғига ўтиб кўрдик, ўртасида туриб олиб силкидик.

— Зур-а? — деди бобом.

— Зур! — деб қўйдим мен ҳам.

— Сен бўлмасанг, тойлогим, барибир битказолмасдим.

— Тугри, бобожон, барибир битказолмасдингиз, — дедим эшакнинг орқасига мингашаётиб...

Кейин бобожоним қаттиқ касал бўлиб қиш чиққунча ётиб қолди. Аҳмадқул бобом асал келтириб оёқларига суртар, уқалар, энажоним ҳар оқшом сутга асал қўшиб қайнатиб ичирар, холам ҳидини мен ёқтирмайдиган галати-галати дорилар келтириб баданига суртар эди. Гоҳо энажоним:

— Савоб оламан деб шу совуқда муз кечиш шартмиди, — деб танбех берар, бобом бўлса:

— Шарт эди, — деб қўяр эди.

— Худо кўрсатмасин бирон нарса бўлиб қолганингизда мен нима қилардим, уйламадингизми?

— Уйладим. Сочингни юлиб роса йиглардинг.

— Ҳеч одам бўлмадингиз бўлмадингиз-да.

— Сен одам бўлсанг икковимизга ҳам етади, — мийиғида кулиб қўяди бобожоним. Мен шартта ўрнимдан тураман-да:

— Энажон, сиз одам бўлсангиз учковимизга ҳам етади, — деб қўяман.

Кейинчалик бозор-ўчарга, тегирмонга қатнайдиған одамлар шу тўрт ёғочдан ясалган кўприкка «Эрка чолнинг кўприги» деб ном беришди. Ҳозир кўприк устида туриб, ана шу веқеаларни эслаб кетдим.

Бетоблик

Бобожоним икки-уч кундан кейин бутунлай ётиб қолди, шундай қаттиқ касал бўлдики, билмадим, оғриқнинг зўриданми, ҳароратнинг баланглигиданми, ўзидан кетиб қолган пайтлари ҳам кўп бўлди.

— Отажон! — дейди гоҳо энажонимни чақириб. Айтгандай, сизга айтаман деб ёдимдан чиқиб қолибди, бундан бир неча йиллар олдин кўрбошилар замонида Отажон тоғам билан Олимжон тоғамларни шапка кийган аскарлар қўлларини орқасига боғлаб, ерга чўккалатиб қўйиб, пешоналаридан отиб ташлашган экан. Ушанда қозоқ аскарлар шу қишлоқни бизга берасан, дейишибди. Тоғамлар, йўқ, бермаймиз дейишибди. Бўлмаса, қишлоқнинг ярмини берасан, дейишибди, тоғамлар бермайман, дейишибди. Отимизга беш арава беда, уч арава ем берасан, дейишибди. Тоғамлар анави куни бердик-ку, дейишибди. Аскарлар яна тагин берасан, дейишибди. Тоғамлар энди ҳеч нарса қолмади, қишлоқ қўп-қуруқ, дейишибди. Унда бўлмаса, милтиқни қаердан олганингни айтасан, дейишибди, тоғамлар айтмаймиз дейишибди. Шундан кейин пешоналарини

мўлжаллаб туриб варанглатиб отиб ташлашган экан. Ушанда энажоним ҳам, бобожоним ҳам роса йиглашибди. Шундай кўп йиглашибдики, кўзларидан оққан ёш даҳанасойдаги сувдан ҳам кўп бўлибди. Ушандан буён икковлари бир-бирларини катта тоғамнинг номини айтиб чақиришар экан. Тоғамлар нариги дунёда тирик юришган бўлса, хайрият бизни эслашяпти, деб хурсанд бўлишса керак-да.

— Отажон! — дейди гоҳо бобом ёнгинасида ўтирган энажонимни чақириб.

— Шу ерданман, — деб қўяди энажоним.

— Сандалинг совиб кетди-ку.

— Йўғ-ей, ловиллаб турибди. Ҳозиргина олов солдим. Ўрик ўтиндан атайлаб ёққан эдим, — тушунтиради энажон, — худо хоҳласа, терлайсиз, ўрик ўтинни хосияти кўп дейишади. Терласангиз, дарддан қутуласиз.

— Қўлингни пешонамга қўй...

— Кафтим пешонангизда турибди-ку.

— Сезяпман, Отажон, сезяпман.

Яна жим бўламыз, ҳаммамиз жим бўламыз. Мен кўкрагимгача кўрпани тортиб ёнбошлаб, ўчоқдаги аста-секин сўниб бораётган оловга тикилиб ўй суриб кетаман, олов нега олдин ёниб кейин ўчаркин, ёнганда нега қип-қизил бўлиб кўринади-ю, ўчганда йўқ бўлиб қолади, ўша қизиллик туйнукдан осмонга чиқиб кетармикин, ҳамма туйнуклардан оловлар чиқа берса, осмон куйиб кетмасмикин ёки ҳаммаси тўпланиб қуёшга айланармикин, эҳтимол, тунда кўринадиган юлдузлар ўчоқлардан кўтарилган қизил оловлардир...

Ташқари қоронги, жуда ҳам қоронги. Сандал устига осанмиз еттинчи чирогимиз милтиллаб ёниб, барибир, чорхари уйимизни яхши ёритолмайди. Учоқдаги қизил оловни чирогимиз шишасига жойлаганимизда эҳ, қандай соз бўларди-я, ҳаммаёқ чарогон бўлиб кетарди-я, уйимизда қуёш порлаб турган бўларди. Булди, эртага энажоним кўшнисиникига чиқиб кетганда шишанинг ичига олов ёқиб кўраман, қогоз ёқаман, қогоз тез ёнади, унинг олови ҳам кўп...

— Энаси, — деб инграйди бобожоним, — шу ерданман, ҳай, дунё шунақа экан-да, келган одам барибир бир кун кетаркан-да.

— Ундай деманг, — дейди энажоним ёлвориб, — одамнинг юрагига ваҳима соляпсиз. Иситмангиз яна кўтарилди шекилли. Ҳозир пешонангизга яна латта ҳўллаб босаман.

— Йўқ-йўқ, утир... Ёнгинамда утир, барибир, иссиқ жон бор жойда қазо ҳам бор, ўтир, гапириб олай, — бобожонимнинг нурсизланиб қолган кўзларида милтиллаб ёш кўринди, — худога шукр, умр берди, ризқ берди, обру берди... фақат фарзандларимдан эрта жудо қилди-да. Арслондай йигитлар эди-я! Ҳар елкасида биттадан одам ўтирадиган паҳлавон йигитлар эди-я, ў, золимаар, ў, золим замона... Сенга қийин бўлади, онаси, ёлғизлик ёмон... Раҳмонберди, яхши ўглим, қаердасан, берироқ кел, қани, қўлингни менга узат-чи.

Мен шоша-лиша бобожонимнинг ёнига утиб, пайпаслаб қўлини ушлайман. Иссиқ, билч-билч терлаб ҳам турибди. Нима дейишимни билмайман, жуда яхши гап айтгим келади, ўша гапни тополмайман. Бошимни аста кўксига қўйиб хуш ёқармикан, дея нам бармоқларим билан соқолларини оҳиста-оҳиста силай бошлайман.

— Баракалла ўғлим, — энтика-энтика қийналиб сўзлайди бобожоним. — Қулларинг бирам ёқимлики... Энажонингни ёлғиз ташлаб кетмагин, лекин кўприкни бошлаб қурдик-да... Ҳай, жон бор жойда ўлим бор, розиман, ҳаммасига розиман. Қани азаматим, энажонимни ёлғиз ташлаб кетмайман деб менга сўз берчи.

— Бобожон! — дедиму йиглаб юбордим.

— Ҳой Отажон, қўйинг бу гапларни, — яна ёлворди энам, — боламнинг юрагига қўрқув солиб нима қиласиз. Иситмангиз кўтарилиб кетди шекилли, алаҳлаяпсиз. Худо хоҳласа, эрталаргача тузалиб қоласиз.

— Ҳа онаси, умримнинг азиз йўлоши, яхшилиқ учун тугилган экансан, сендан нуқул яхшилиқ кўрдим, аммо қайтаролмадим. Майли, майли... Раҳмонберди ўғлимни, бу азаматини ўтайлар қўлига тошириб қўймагин, ўтай ака-укалар, ўтай ота, бегона ҳовли... Мунгайиб қолади-я. Узинг багрингда олиб юргин... У, золимлар, у, золим замона... Насриддин бойнинг набираси бўлади-я бу ўғлим. Отасини қулоқ қилдилар, бойлигини тортиб олдилар, калтакладилар, қамадилар, охири йигирма бир ёшида ўлдирдилар... Майли, тойлогим, шуларни сен билиб ол. Ҳой, милтиқни бер менга, отаман. Ҳаммасини отаман. Ана, ўғилларим келяпти, милтиқ молхонада, устига хашак ташлаб қўйганман.

Бобожоним ўрнидан туриб кетди. Энам ҳам туриб маҳкам қучоқлаб олди. Нима қилишимни билмай қолдим. Йиғлай дейман-у, йиғи келмаяпти. Чиқиб қўшнилариимизни чақириб келай десам, кўча қоп-қороғи, зимистон. Мен қоронгида жуда қўрқаман. Нега десангиз ажиналар қоронгида қари дарахтларнинг ортига беркиниб олиб, кўзларини лўқ қилиб қараб туришади. Фақат бизнинг ҳовлимизда йўқ холос. Энам ҳар хил дуолар ўқиб уларни узоқ-узоқларга ҳайдаб юборган. Энажоним «Лоилоҳа иллолоҳу» деган дуони ўтган йили қишда менга ҳам ўрғатиб қўйган-у, барибир ўша дуони ўқиётганимда ҳам кўзимга ажиналар кўринаётгандай бўлаверади.

Мен ҳам ўрнидан туриб бобожонимнинг қоқсуяк бўлиб қолган оёқларидан маҳкам қучиб:

— Бобожон, йўқ, ўлмайсиз, ҳечам ўлмайсиз, — дея додлаб юбордим, — сиз ўлсангиз, энам иккимиз ажиналардан қўрқамиз, қозоқ аскарлар бизни пақ-пақ қилиб отиб ташлашади.

— Ётинг энди, ёта қолинг, — бобомни ўрнига ётқизишга уринарди энам, — худо хоҳласа, ҳаммаси жойида бўлади. Эр-тага чилёсин ўқитамиз, қўй сўйиб худойи қиламиз.

Бобожоним энтик-энтика ўрнига чўзилди. Чўзилди-да, менга худди биринчи бор кўраётгандай, курси ҳам таний олмайётгандай узоқ тикилиб қолди. Энам сандалдан олов олиб, исириқ тутата бошлади. Ҳали расмана тутаб ҳам улгурмаган эди, қуча

эшигимиз тақиллади. Ким бўлди экан? Эҳтимол, Заҳро холам-дир? Бобом бетоб бўлгандан буён хабар олгани фақат қоронги тушганда келади, овқати кечга қолар эмиш... Ким бўлса ҳам келгани яхши бўлди, деб ўйладим-да, кавуш кийгани тоқатим чидамай, ялангоёқ ҳовлига отилдим. Энажоним доим бемаҳалда кўча эшикни очишдан олдин ким эканлигини сўра, бегона бўлса очма деб, ўргатарди. Ҳозир ўша ўргатгани эсимдан чиқиб қолибди. Иккала қанотини шарақлатиб очиб юбордим. Ҳайрият, хайрият-ей, Аҳмадқул бобом экан. Оёқларидан маҳкам қучоқлаб йиглаб юбордим.

— Ие-ие, нима бўлди, бойвачча ўғлим, — қулогимгача энгашиб сўради Аҳмадқул бобом.

— Бобожоним ўлиб қоляпти, — дея баттар йиғладим, — уламан, сизлар ёлғиз қоласизлар, деди. Ҳозир айтди шу сўзларни.

Аҳмадқул бобом қийиқда бир нарса тугиб келган экан, ушла-чи, дея узатди-да, мени бир чеккага суриб ўзи ичкари ҳовлимизга жадал кириб кетди. Энажоним бемаҳалда кўча эшик ҳеч очиб қолмасин деб ўргатарди. Уша эсимга тушиб беркитиб, олдин занжирни осдим, кейин танбасини ҳам тираб қўйдим-да, қани, қийиқда нима бор экан, дея ечиб кўра бошладим. Анор, узум, вой, қандай яхши-я, оҳ-оҳ, ҳусайни узум кирсиллаб турибди, денг. Уч-тўрт донасини дарров огзимга солиб қарсиллатиб еб олдим. Шу бобом ўзи яхши-да, йўқ-йўқ, узум олиб чиққани учун эмас, узум ўзимизда ҳам бор, йўқ, менга ўхшаган болаларни суйгани, эркалагани учун яхши. Ҳовлиларида унғача бола бор. Мен кирсам ун битта бўламиз. Ҳаммамизга чунтагимизни тўдириб ёнгоқ солиб беради. Бир марта энам иккёвимиз меҳмонга чиққанимизда Ҳайитвой билан мени кураш олдириб, ким зур қиқса, ўшани ёлкамга миндираман, деди. Икковимиз тентганига гупиллаб йиқилган эдик, икковимизниям елкасига миндириб, юмшоқ кигиз тўшалган уйда от бўлиб кишнаб, унғ оёгини осмонга отиб, бизни роса қиқирлатиб кулдирган. Гоҳо кўчада ўйнаб турганимизда ўтиб қолса:

— Пакана бобо

Чакана бобо,

Майиз бобо,

Ўрик бобо, — деб масхара қилсак ҳам, ҳу сенларни, ҳозир қулоқларингни кесиб олмасамми, дейди-ю, қулогимизни икки қўллаб беркитиб қочганимизда орқамиздан қувламайди, кулиб тураверади. Узоққа бориб олиб яна:

Анор бобо,

Беҳи бобо,

Қовоқ бобо,

Товоқ бобо, — деб ирғишлаймиз. Нега десангиз, шу бобомиз чиндан ҳам пакана, буйи қишлоғимиздаги ҳамма боболарникидан паст, ёнига пичоқ осиб юради-да, ўша пичоқнинг қини товонига тегиб туради.

Мева тугилган қийиқни қайтадан боғлай олмай, шундайли-дича кўтариб ичкари кирсам, Аҳмадқул бобом ўзимнинг бо-

бомнинг ўнг томонига ўтириб, чап қўлини унинг пешонасига қўйиб, энамга қараб гапираётган экан:

— Уртогимнинг тоби қочиб қолганини эрталаб эшитувдим. Ана чиқаман, мана чиқаман, дейман, қайда. Энди жунаётган эдим, кампир пича ўтин ёриб беринг, деб қолди... Ол, ўғлим, узумдан еявер, сенга олиб чиқдим, — Аҳмадқул бобом ўзим мўлжаллаб қўлимни узатсамми, узатмасамми деб турганимда, катта бир бошни менга узатди. Яна сўзида давом этди: — Утинни ёриб бўлиб, молларга хашак ҳам солиб қўя қалай деб оғилхонага кирувдим, ана шу хушхабарни қаранг, катта қашқа қўйимиз тугаман деб турибди-я!

— Эсон-омон қутулиб олдими, ахир?! — шошилиб сўради энажоним.

— Яратганга шукр, — деди Аҳмадқул бобом иккала қўли билан соқолини силаб, — яна тагин эгизаклигини айтмайсизми!

— Вой худойим-ей, — хурсанд бўлди энам.

— Икковиям эркак денг!

— Худо бераман деса шу-да.

Энам ўрнидан туриб ўчоққа ўт қалай бошлади. Аҳмадқул бобом бир нарсаларни пичирлаб якка ўзи фотиҳа ўқиди-да:

— Оббо ўртоғ-ей, бургага тептириб олибсан-да? — деб сўради бобожонимдан.

— Им-мм, — деб қўйди бобом.

— Лекин ўртоқ, ўламан деб мана бу ўғлимни чакки қўрқитибсан, ҳали-вери ўлмайсан, сени ўлимга топшириб қараб турмаймиз, раҳматли отанг Ҳожимат амаким саксон ёшида ҳам улоқ чопарди, отнинг белини букиб юборарди, тўқсон ёшда боққа чиқиб кунда кавларди. Сени қара-ю. Етмишга кирар-кирмас ўламан, дебсан-а. Сен ўлсанг, Робиябининг аҳволи нима бўлади, мана бу кўзини мўлтиллаб турган бойвачча ўғлимни кимга қолдириб кетмоқчисан, мен-чи, сенсиз, билиб қўй, ўртоқ, бир кун ҳам яшай олмайман... Ҳа, ўша сени... Бошингни кўтар, мана бу узумдан егин, эсингдами, кучатини ўзинг берувдинг.

Аҳмадқул бобом узумдан бир бошини олиб, доналаб бобожонимга едира бошлади. Мен санаб турдим, бир, икки, уч... Энажоним дастурхонга нон, ўзимизнинг меваларимиздан қўяётганда адашиб кетдим. Аҳмадқул бобом соқолини силкитиб кулиб юборди:

— Келин, эрингиз болалигидаям эрка эди, бекорга отини Эркавой қўйишмаган, йиқилиб тушса, мен келиб тургазиб қўймагунча ариллаб ёта берарди. Ҳе-ҳе-ҳе. Оббо ўртогим-ей, ана кўзингни очдинг.

Бобомнинг орқасига баланд қилиб катта-кичик ёстиқлар қўйишди.

— Ҳа ўртоқ, иситманг баланд кўринади, — деди Аҳмадқул бобом.

— Бор, анча бор, — энтикиб деди бобом.

— Анордан ҳам егин, дилинг равшан бўлади.

— Майли, бера қол,

— Оббо ўртоғ-ей, лекин кўприкни бошлабсан.

— Кўрдингми?

— Бугун Бузуққўрғонга борувдим, тегирмонга юк ташлаб келдим.

— Эшақдамидинг?

— Ҳа.

— Ўтдими?

— Тушиб етаклаб олдим... Савобга бизни шерик қилишни истамабсан-да. Ҳу, Аҳмадқул деб чақирмайсанми, олгита набирам, тўртта ўғлимни олиб ёнингда бормайманми... Сувга йиқилибмидинг?

— Ҳа, бир-икки йиқиловдим.

Энажонимнинг юраги ҳасратга тўлиб турган экан, дастурхон тузаб булғач, Аҳмадқул бобомга чой узата туриб дардини ўша кишига айта бошлади.

— Уртогингизни уришиб қўйинг. Ҳўп, ўша куни-ку, сувга йиқилиб шалаббо бўлиб келдилар, аввалги куни бизни яна алдабдилар. Набирам иккимизни қишлоққа жўнатиб юбориб, яна икки туп терак кесиб кўприкларни ёнига қўйиб, кенгайтирибдилар. Мол-қўй утолмас эмиш. Мол-қўй утолмаса, шунча йилдан бўён ўлиб қолгани йўқ-ку. Мана энди аҳволларини қаранг, ўламан-у, кетаман, эмиш.

— Қўйинг, Робиябиби, йиғламанг, — юпатган бўлди Аҳмадқул бобом, — ўзи ўртогимнинг йили тўнгизу, лекин балиққа ўхшаб сувни яхши кўради. Болалигидаям шалолатиб сув кечгани-кечган эди. Дўхтирга одам жўнатмасиз-да.

— Кошки кўна қолсалар, — яна кўзига ёш олди энажоним, — ўзи берган дард, ўзи олади деб унамаяптилар.

— Ҳозироқ бориб бошлаб келаман.

— Вой қўшни, бемаҳалда овора бўласиз-ку.

— Э, Робиябиби, ўртогим бу аҳволда инграб туради-ю, мен тинч ёта оламанми.

— Дўхтир ҳам дарров кўна қолмас, — иккиланиб деди энажоним.

— Улар кечаси хизмат қилишни хуш кўришади, савоби кўп бўлармиш.

Аҳмадқул бобом пиёладаги совиб қолган чойни катта ҳўп-лаб танчага қўлини тираб ўрнидан турди-да, мева тугиб келган гул тикилган чорсисини белига боғлаб чиқиб кета бошлади.

— Қишлоққа бўри оралаган дейишади, — хавотирланиб деди энажоним.

Аҳмадқул бобом остонада тўхтаб соқолини силкитиб кулди:

— Э, Робиябиби, пакана одамнинг гўшти бемаза бўлади, бўри биздақаларга тегмайди.

Энам, бобожоним ўлиб қолса, биз нима қиламиз, деб ўйлаётган бўлса керак. Мен ҳам ўйлай бошладим. Аввалига нима ҳақида ўйлашни билмай турдим. Кейин дўхтирлар яхши-а, ўлаётган одамларни қўтқаришади, катта бўлсам, мен ҳам дўхтир бўламан, қўрғончамизда утизтача чол бобо бор, ҳеч бирини ўлдиргани қўймайман, ҳаммасидан бобожоним яхши, ўласин, ўласин, ўласин... Одамлар нега ўларкин, ўлгандан

ўлмаган яхши-ку, ўлгандан кейин гўрда тирилик қолса унда нафаси қайтиб қолмасмикан, дея ана шулар ҳақида ўйлай бошладим... Кейин ухлаб қолибман.

Бир маҳал галати-галати овозлар қулогимга кириб уйғониб кетдим. Учоққа гулдирмазон қилиб олов ёқишибди, янтоқ қалашган экан. Алангаси уйни ёритиб юборган. Дўхтир амаки кепти. Оти Дехқон шапка, доим соябони катта шапка кийиб юради. Мени кўриб қолмасин деб дарров юзимга кўрпани тортиб олдим. Нега десангиз, кўчадан шохдор жинаравасини миниб ўтганда кўчамиздаги болалар то мозорбошигача орқасидан югуриб, кучани чангитиб:

— Дехқон шапка,
Тушунмайди гапга,
Кечаси уннга,
Кундузи чапга,
Бўйнида халта,

Қулида папка, — деб масхара қилиб борардик. Анави куни қор ёғаётганида жинаравасини Дилижонларнинг кўча эшиги олдига қўйиб ичкари кириб кетган экан, болалар дамани чиқариб, гилдирагини юрмайдиган қилиб қўйишган эди. Чиқиб ҳаммамизни роса қувлади. Мен доглаб қочдим... Ҳозир таниб қолса-я, бобожонимга айтиб берса-я... Йўқ, барибир чидаб туролмадим, кўрпани озгина кўтариб, мўралай бошладим. Бобожонимни ўтқазиб, оқ кўйлагини томогининг тагигача қайтариб қўйибди. Чойнакнинг қопқоғига ухшаш уйнчоги бор экан, ушани қорнига қўйиб кўряпти.

— Упка тоза, — деди Дехқон шапка амаки.
— Худога шукр, — деб қўйди бобожоним.
— Бу ерда огриқ йўқми?
— Йўқ шекилли.
— Бу ерда-чи?
— Сезмаяпман.

— Демак, жигар-буйрақлар тоза. Оббо амаким-ей, шундай қилиб сувга икки-уч бор чўмилиб олдим, денг.

— Ҳа, энди... ёшлик ўтиб кетган экан...

— Энди оёқларни кўрамиз, узатинг.

— Вой-вой, — бобожоним сал бўлмаса ўрнидан туриб кетаёзди.

— Нима бўлди?

— Огривапти, дўхтир болам. Кўзим жойидан чиқиб кетай даяпти.

— Буниси-чи?

— Вой, астароқ, жон болам, астароқ.

— Ана, айтмадимми, — деди Дехқон шапка амаки, Аҳмадқул бобомга қараб, — иккови оёқларини, томиру суякларини баббарбар шамоллатганлар. Иситма шундан. Ҳай-ҳай, шу ёшда муздай сувда узоқ турганларини қаранг.

— Худо ҳам ўзини эҳтиёт қилганни эҳтиёт қиламан, деган экан, — энамга қараб деди Аҳмадқул бобом.

экан, бошқа илож қолмабди. Ҳаммалари роса ёлворишди, бобожоним бошини чайқаб йўқ, деб тураверди. Бирпас турди, иккипас турди, охири уҳ тортиб:

— Бупти, билганларингни қилинглар — дея йигламсираб қорнини ерга бериб ётиб олди.

Дўхтир амаки бир қаричча келадиган игнасини ялангочлаб, учига бир нарса сураётганди, мен кўрқиб, тескари ўтирилиб олдим. Игнадан жуда ҳам кўрқаман. Қишлоғимиздаги ҳамма болалар ҳам кўрқади. Фақат Санамбуви кўрқмайди, холос. Чечакка қарши эмлаш учун келганларида биринчи бўлиб билагини ялангочлаб берганини ўз кўзим билан кўрганман.

— Амаки, сизда бўрсиқнинг ёғи бўлади, деб эшитардим, — сўради дўхтир.

— Ҳа, илгари мўл-кўл бўларди, — хўрсиниб деди бобожоним.

— Ҳозир-чи?

— Овчиликни ташлаб юборганман.

— Э, аттанг, бўрсиқнинг ёғи суякни яхши терлатади. Ҳозирча ундан яхшироқ шифо йўқ.

Аҳмадқул бобом қачон кулса, албатта соқолини силкитиб кулади. Бу гал ҳам овоз чиқармасдан соқолини силкитиб турди-да: «Бу овсар чол ўзи овлаган ҳайвоннинг кўзидан ўзи кўрқадиган бўлиб қолган эмиш», деб қўйди.

Энажоним бобомнинг қизил гул тикилган қора чорсисига омборхонадан тўлдириб ҳар хил мевалардан тугиб чиқди. Ишонсангиз, бизда бунақа мевалардан жуда кўп. Узум, анор, беҳи, ҳаммасини катта омборхонамизнинг шифтига осиб қўйганмиз. Энам қишлоққа кетганда Ҳайитвой, Дилижон, Санамбувилағжи бошлаб кириб, дўппимизни тепага отиб, узумдан, анорлардан тушириб, мацца қилиб еб ҳам турамиз. Дўхтир амаки тугунга кўзи тушиши билан: «Э, қўйсангиз-чи, уят бўлади», деган эди, энам: «Оласиз, олмасангиз қўймайман, бир этак болангиз бор-а», деб ўша тугунни Аҳмадқул бобомнинг қўлига тутқазди.

— Уртоқ, энди онангни қорнида ётгандай тинчгина ухлагин, — деди Аҳмадқул бобом остонага етганда, — худо хоҳласа энди ўлмайсан, айтдим-ку, сени ўлдиргани қўймаймиз деб. Дўхтир укамни ўзим кузатиб қўймасам бўлмайди шекилли. Туннинг қоронгиллигини қара-я. Епирим-ей... Қишлоққа бури оралагани ростга ўхшайди, Шокир тойчоқнинг гунажинини бўғизлаб кетибди.

Бўрсиқ овига отландик

Ҳар галгидек бугун ҳам энажоним мени бомдод номозига уйғотди. Турсам, сандалига бозиллатиб олов солиб бобомга сут ҳам қайнатиб берган экан.

— Уйгондингми, тойлогим, — сўради бобом. Уйқусираб тургандим, шундай бўлса ҳам югуриб бориб бобожонимнинг бўйнидан ачомлаб олдим.

— Энди ўлмайсиз-а? — дея сўраб ҳам қўйдим. Бобожоним хиёл кулимсиради, бош чайқаб қўйди, елкамини қайта-қайта силай бошлади:

— Бор энди, таҳорат қилгин.

Таҳорат қилишни ўрганиб олганман, энажоним ўргатган. Олдин уч марта қўл ювилади, кейин уч марта бет ювилади... Ло илоҳа иллоблoҳу, ло илоҳа иллоблoҳу деб айтиб турилади. Ана шуни айтсангиз, инс-жинслар болаларга тегмас экан. Кейин, мен намоз ўқишнинг биламан.

Намоздан сўнг энам:

— Қулуним, юр, чироқни ушлаб тургин, молларга хашак солиб чиқайлик, — деди.

Молхонамиз жуда катта, агар туйнутига эски тўнни буқлаб тиксангиз кундузиям қоп-қоронги бўлади. Молларимиз ҳам кўп: сигиримиз, гунажинимиз, новвосимиз, эҳ-ҳе, қўйларимизчи, қўчқоримиз ҳам бор. Дилижоннинг қўчқорини бир сузиб думалатиб ташлаган. Бобожоним янаги кузда новвосни сўйиб сенга катта тўй қилиб бераман деган. Эҳ, тўйни тезроқ бўла қолсайди. Янги тўйим, янги дўппим, пистон қадалган этикчамни кийиб, кўз-кўзлаб мазза қилиб ўйнардим-да.

— Сигирниям соғиб ола қолайлик, — деди энам.

— Майли, соғиб ола қолайлик, — дедим мен ҳам.

Энам сигир соғаётганда бузоқчасини ушлаб туришни яхши кўраман. Нега десангиз, у жудаям юввош, илиққина тили билан бетларимни ялаб-ялаб туради. У ялаётганда мен юмшоқ жунларидан оҳиста-оҳиста силаб қўйман. Бетимни иссиққина баданига босиб, «бузоқчам, шириним», деб эркалайман.

— Ичасанми? — деди энам соғиб булгач.

— Ичаман, — дедим-да, бўйнимни чўзиб, оёгимнинг учига туриб товоқдаги кўпиклаб турган илиққина судан тишимнинг орасидан утказиб симириб ича бошладим. Энамнинг айтишича, болалар янги соғилган суддан кўп-кўп ичиб турса, кучли бўларкан. Кураш тушганда ҳамма болаларни йиқитаркан, мен ҳўв бирда, сутни кўп ичган куним Ҳайитвойни икки марта гупанглатиб, ўн учта ёнгогини ютиб олганман.

Чиқсак, Аҳмадқул бобом келиб энди кавушини ечаётган экан.

— Қалай, ўртоқ, тузалиб қолдингми? — деб сўради бобомдан.

— Худого шукр, — деб қўйди бобожоним.

— Иситманг тушдимми?

— Хийла пасайди шекилли.

— У-бу деймиз-у, шу дўхтирларга ҳам ишониш керак.

— Ҳа, албатта. Улар ҳам худонинг бандаси.

— Илоё овмин, — менга қараб фотиҳа ўқиди Аҳмадқул бобом, — қадам етди, бало етмасин, ўртоғимнинг тузалиб қолгани рост бўлсин, оллоҳу акбар!

— Облоҳу акбар! — деб мен ҳам сандалдан чиқарган иссиққина қўлим билан юзимни силаб олдим.

Аҳмадқул бобом тунни билан ухлай олмабди. Етмиш йиллик

қадрдоним алаҳлаб ётса-ю, мен қандай қилиб ухлайман, дебди. Худди чангалнинг устига думалагандай қийналиб чиқибди. Бўрсиқ овлагани борармиш, бунинг учун бобожоним кичкина-кичкина қопқонларидан ҳеч бўлмаса иккитасини бериш керак экан...

— Ҳў мулла Аҳмад, — деди бобожоним кўзини очиб, — бўрсиқ қув бўлади, уни қопқонга тушириш осон эмас.

— Йлгари илинтириб келардик-ку, — хафа бўлди Аҳмадқул бобом.

— Унда ёнингда мен бўлардим.

Аҳмадқул бобом кулди:

— Қопқонни мен қўярдим-да, илинса, ов меники деб туриб олардинг. Қуён сўйсак, менга фақат кирсиллатиб ейсан, деб қулогини берардинг. Ҳе-ҳе-ҳе! Йўқ дема, ўртоқ, қопқонингни бера қол, сен учун қиялпман бу ишни. Бўлмаса шу совуқда... Аёзни қара, узиб оламан, деяпти...

Бобожоним кўзларини юмган кўйи анча маҳал жим турди. Жавобини ҳаммамиз бетоқат кутардик. Мен ичимда: «Эй худдо, бобожоним кўна қолсин, илоё овмин, мен ҳам овга бирга борай, бирга борай», деб пичирлаб турдим.

— Қийналасан, ўртоқ, — деди бобом кўзини очиб.

— Қийналсам сен учун қийналаман, Эрка. Агар ҳозир ўртоғингга нафи тегади деса, дўзахдан олов олиб келишга ҳам тайёрман.

Бобожонимнинг сўлинқираб қолган юзлари ёришиб кетгандай бўлди, кўзларини катта очиб, кулимсираб ҳам қўйди.

— Яхши ўртоғим бор-да, онаси, — дея мақтанди, — ушанда сувга чўкаётганингда қутқариб яхши иш қилган эканман-да, ўртоқ.

— Ўзимга керак бўлади деб қутқаргансан-да. Ҳе-ҳе-ҳе!

Кулдик, ҳаммамиз кулдик, бобожоним кўпроқ кулди. Мен шартта ўрнимдан туриб:

— Овга мен ҳам бораман, — дедим.

— Нима? — учовлари баробар сўрашди, — шу совуқда-я?

— Бораман, дедим, бораман.

— Бекорларни айтибсан, — жеркиб берди энажоним.

— Ўзингиз бекорларни айтибсиз, — деб ер тепиндим.

— Ҳаддингдан ошма.

— Ўзингиз ошманг.

Энам билан бобомни бирор гапимга кўндира олмасам ерга ётиб олиб йиглашни ўрганиб олган эдим. Аввал кигизга ўтириб йиглайман, кўнишмаса ерга ўтиб тупроққа думалаб долайман. Йиглаётганимда кўзимнинг қири билан уларни кузатиб тураман. Кийим-бошим тупроқ бўлиб қолишдан кўрқиб дарров кўна қолишади. Бу гал ҳам шундай қилдим. Энам қўлимдан тортиб тургизиб:

— Йиглама, қулуним, ўзим сени Отинбибиникига мушкул-кушодга олиб бораман, — деб юпатди, — янги этигингни кийиб борасан.

— Кампирларни ёмон кўраман, ҳаммасининг оғзига тиши

Йўқ, — деб яна зах ерга ўтириб оёқларимни тапиллата бошла-
дим, — ўша кампирларнинг дийдиёсини ҳам ёмон кўраман,
билдингизми?

Аҳмадқул бобом яхши-да, мени ердан даст кўтариб кўзла-
римдан ўпиб, бойвачча ўғлимни хафа қилманглар, борақолсин,
чарчаса кўтариб оламан, деди.

— Ҳа майли, — деди бобожоним ҳам юмшаб, — олиб кета
ҳол, эшакни миниб кетинглар.

Эшакни ўзим етаклаб чиқдим. Хуржунга кикита кичкина
қопқон солдик, катталарини олмадик, уларни бўри, тулки уш-
лаганда ишлатамиз, бобожоним шундай деган. Яна тагин бир
халта арпа, бир қулоч беда ҳам олиб ҳаммасини хуржуннинг
кўзига жойлаб, тезгина отланиб чиқиб кетдик... Эҳ, қандай соз
бўлди-я! Маъза қиладиган бўлдим-да. Қайтиб келгач, Дилижон,
Қулижон, Ҳайитвойларга роса мақтанаман, кўзларичи куйди-
раман.

Бир оз юргач:

— Бобожон, гаплашиб кетайлик, — дедим гапиргим келиб.

— Нима деб гаплашамиз? — сўради Аҳмадқул бобом.

— Ҳар нарсаларни-да.

— Ҳар нарса деганинг нимаси?

— Энди... ўзимнинг бобом ўлмайди-а?

— Худо хоҳласа, тузалиб кетади, ўлмайди

— Ҳечам ўлмайди?

— Ҳечам ўлмайди.

— Мингга кирадимиз?

— Мингга киради.

— Йўқ, ростини айтинг.

— Рост айтияпман, яхши одамлар ҳеч қачон ўлмайди.

— Бобожоним яхшими?

— Яхши.

— Жудаям яхшими?

— Жудаям яхши. Бобонг беҳад саховатли одам.

— Саховатли деганингиз нима?

— Билмайсанми?

— Билмайман.

— Саховатли дегани — қўли очиқ, хайри-эҳсонли дегани.

Мана, боғларинг катта, а? Узумларинг кўп-а, ҳаммасини еб
тугатолмайсизлар, тўғрими?

— Тўғри.

— Бобонг узумнинг ярмини савоби отишмада ўлган ўғилла-
римга тегсин деб, бева-бечораларга, етим-есирларга тарқатади.
Ана шуну саховат дейишади, энди тушундингми?

— Йўқ, тушунмадим.

— Сен нимага тушунасан, ўзи?

— Ҳамма нарсага тушунаман.

— ... Ундан кейин бобонг паҳлавон одам, зўр паҳсакаш ҳам.

Қўрғончадаги ҳамма деворларни якка ўзи урган. Кафтини кўр-
гин, баркашдай келади. Тўртта лойкаш ҳам унга лой етказиб
беролмасди. Ёмон мардикор ёнидан деб ҳақ олмасди, савобини

ўғилларимга бағишланг, дерди... Кейин бобонг кўчат улашишни
яхши кўради, қишлоғимиздаги жамики боғларда унинг кўчати-
дан бор, буям саховат бўлади, ўғлим. Энди тушунгандирсан?

— Озгина тушундим, холос.

— Вой-бу, сен қанақа боласан, ўзи?

— Яхши боламан.

— Яхши бола бўлсанг, энди жим кет.

— Жим кетгим келмаяпти. Айтинг-чи, сиз зўрми бобожо-
ним зўрми?

— Мен зўрман.

— Вой, сиз кичкинаси-ку, бобожонининг битта қўлича
келасиз-ку!

— Мени кичкина полвон дейишади, ҳа!

— Бобом билан бир марта бўлса ҳам кураш тушганмисиз?

— Тушганман.

— Ким йиқитган?

— Бобонгни айлантириб туриб томга отиб юборганман.

— Ҳечам-да.

— Ишонмайсанми?

— Йўқ.

— Бўпти, ҳали борганда кураш тушамиз, ўшанда кўрасан,
энди жим кет.

Бобом икковлари кураш тушса қалай бўларкин, борди-ю,
бобом йиқилса-я, деб ўйладим-у, кейин сўраётган нарсам эсим-
дан чиқиб жим бўп қўя қолдим.

Тоғ томонга қараб кетяпмиз. Ҳаммаёқ оппоқ қор: ҳўв ба-
лаң-балаң тоғларда, ҳўв нариги адирларда, биз бораётган
майдонларда мўл-кўл оқлик, ҳаммаёқ чарақлаб кетган, қарасан-
гиз кўзингиз жимирлаб кетади. Эҳ, қандай яхши-я, қандай соз
бўлди-я! Ҳўв узоқларда, осмони заминда қушлар гала-гала бў-
либ учиб юришибди, тез учишмайди, секин-секин учишади.
Тудалар қушилади, яна ажралади, яна қушилади, яна ажрала-
ди, ўйин қилишаётгандир-да. Қандай яхши-я! Қани энди мен
ҳам ҳозир қушча бўлиб қолсам, ўша баландликка кўтарилиб,
қанотларимни қоқиб роса уйнардим... Утиб бораётганимиз
ўрикзорларда ҳар хил қушлар кўп. Ана гурр этиб чумчуқлар
кўтарилиб, ўриклар шохига кўнди, устимизга дув этиб қор
тўкиди. Нарироқда ҳар биттаси товўқдай-товўқдай пўм қарга-
лар сариқ тумшуқларини пастга қилиб хаёл суришяпти, бечо-
ралар-ей, энди овқатни қаердан топсам экан, деб ўйлашаётган-
дир-да. Сақичдек қоп-қора, бетоқат қора шақ-шақлар шохдан-
шохга сакраб қувлашмачоқ ўйнашаётганга ўхшайди, улар бир-
рам кўп, бирам кўпки. Қўшнимиз Султонли акам ўтган йили
беҳига тузоқ қўйиб қорашақшақни илантириганда мен бир дўп-
пи ёнгоққа алмаштириб олгандим. Товоқнинг тагига бостириб
қўйганимда энажоним билмайин кўтариб қушчамни учуриб
юборган, эҳтимол, ўша қушчам ҳозир шуларнинг орасида бор-
дир? Мени танияптимикан? Уларда эс бўлмайди-ку...

— Бобожон, келинг, яна гаплашиб кетайлик, -- дейман
зерикиб.

— Ҳали гаплашдик-ку, — дейди Аҳмадқул бобом.
 — Яна гаплаша қолайлик, жон бобожон.
 — Мен сенга гап топиб бера олмайман-да, углим.
 — Майли, тополмасангиз ҳам гаплашаверамиз. Айтинг-чи, сиз нега пакана бўлиб қолгансиз?
 — Вой, мен паканаманми?
 — Булмасам-чи, кечаси пакананинг гўштини бури емайди, дедингиз-ку.
 — Пакана бўлсам, кел, пастга тушиб бўйимизни ўлчаб кўрамиз.
 — Мен ҳали боламан-ку.
 — Бола бўлсанг ҳам ўлчайверамиз.
 — Йўқ, айтинг, нега пакана бўлиб қолгансиз?
 — Э, углим бойвачча болам, маҳкамроқ ушла, тагин йиқилиб юрмагин, лекин биқинимдан ушлама, қитигим бор... Худо шундай яратган бўлса, бандасининг қулидан нима ҳам келарди, болам... Бобонг айтмаган экан-да, мен чала тугилганман. Одам-чи, онасининг қорнида тўққиз ойу тўққиз кун тўққиз соат ётади, биласан-а?
 — Йўқ, билмайман.
 — Сен нимани биласан, ўзи?
 — Ҳамма нарсани биламан.
 — Менинг онам ҳўкиздан қўрқиб етти ойда тутиб қўйган экан. Мени бешиқда эмас, бедонага ўхшатиб тўрқовоқда катта қилишган экан.
 — Кейин ўша ҳўкизни нима қилишган экан?
 — Сўйишган бўлса керак-да?
 — Кейин-чи?
 — Кейин мана шунақа кичкина бўлиб қолганман-да.
 — Бедана бўлиб сайрашни биласизми?
 — Биламан.
 — Қани сайранг-чи.
 — Йўқ, углим, аввал бўрсиқни ушлаб, сўйиб, ёгига бобонгнинг оёғини даволайлик, ўрнидан тургазайлик, кейин сен, мен, бобонг уччовимиз бедазорга борамиз, ана ўша ерда вавақлаб сайраб бераман.
 — Йўқ, ҳозир сайрайсиз.
 — Сайрамайман.
 — Булмаса қитиқлайман.
 — Қўлингни ол. Ростдан ҳам қитигим бор, жон углим... Ана, сой бўйига ҳам келдик. Уёгига пиёда утамиз, шекилли. Эшагимиз муздан ўтолмайди, чоги. Олдин сен тушгин, баракалла...

Бўрсиқ қув бўлади

Эшакдан тушгач, икковимиз ҳам жим бўлиб сой томонга тикилдик. Аҳмадқул бобом қайси томонга қараса, мен ҳам ўша

томонга қарайвердим. Бобом сув ёйилиброқ оқадиган, кечуви осонроқ жойни танлаётган бўлса керак. Мен бўлсам, вой-бўй, шунча сув қаердан пайдо бўларкин, деб ўйлаётгандим.

— Шу ердан ўтаверамиз, — деди Аҳмадқул бобом.
 — Майли, шу ердан ўтаверайлик, — дедим мен ҳам.

Эшагим ўзи ажойиб-да, бунақа эсли ҳайвонни икки дунёда ҳам тополмайсиз. Музларни тарс-турс синдириб ўтаверади. Билмасдан думгазасидаги жунидан тортиб қўймай деб ўнг қўлимни қўлтигимга тикиб, иккала кўзимни баробар юмиб олганман.

— Мана бунга эшак деса бўлади, — деди Аҳмадқул бобом нариги қиргоққа ўтгач, — эшак эмас, Ҳазрат Алининг тулпори экан бу.

— Тўғри, тулпор, — дедим мен ҳам.

Тепаликка чиқиб атрофга роса тикилдим. Бу ердан ҳўв узоқдаги қишлоқлар, ҳозиргина ўтганимиз ўрикзорлар кўришиб тураркан. Ов қилишимиз керак бўлган чангалзор поёнсиз, бориб-бориб тоғ ёнидаги адирларга қўшилиб кетади. Чангал, янтоқ, шувоқ ва яна мен отини билмайдиган бошқа гиёҳлар қор остида бошини эгиб турибди. Худди ўзимнинг бобожонимга ўхшаб оқ салла ўраб намоз ўқиётгандай. Юравердик.

— Ия, ана бунга қара! — деди Аҳмадқул бобом тўхтаб.

— Нимани қарай? — дедим шошилиб, нега десангиз ўзимнинг шу пайтда жуда гаплашгим келиб турган эди.

— Бўри ўтибди, изини кўрмаяпсанми?

— Вой, — дедим ҳайрон бўлиб, — бу итнинг изи-ку, бобожон.

— Итнинг изи энажонингни чакичига ўхшаб думалоқроқ бўлади. Бу — бўриники, болам. Ҷузоқлигидан билмаяпсанми, қаёқдан ҳам билардинг, бўри овига чиқмаган бўлсанг... Қишлоқдан тоққа қараб ўтибди. Қорниям роса тўқ экан, қара, излар чуқур ботган... Уҳ-ҳў, шу кеча ўтганга ўхшайди, из музламаган ҳали. Ия, ия, тўхта!

Аҳмадқул бобом мендан олдин тўхтаб ёнгинамиздаги гиёҳсиз ялангликка, қорлари роса эзилган, пуйпаланиб тупроққа қоришиб кетган майдончага қошларини керганча тикилиб қолди.

— Нима бўлди, бобожон? — хавотирланиб сўрадим.

— Мана бу ерда иккита бўри роса олишганга ўхшайди.

— Уришибдимми?

— Йўқ, ўйнашибди шекилли, она-бола бўлса керак. Қара, бирининг изи катта, чуқурроқ ботган, танаси огир-да, бошқасиники кичкина, қорга унча ботмаган. Вой-бўй...

— Бобожон, қўрқиб кетяпман, — дедим чиндан ҳам қўрқиб.

— Қўрқма, углим, қўрқма.

— Қўрқмай десам ҳам қўрқиб кетяпман.

— Йигит киши ҳам қўрқадими?

— Йўқ, мен йигит эмасман. Кейин йигит бўламан. Кета қолайлик.

— Бўрсик овлагани келганмиз-ку, ўғлим.
— Бобожоним тузалиб қолса, ҳаммамиз бирга тутамиз. Бобонинг милтиги бор, оғилхонага беркитиб қўйган. Ушани олиб келармиз.

— Ўҳ-ҳў, бобонгнинг милтиги бор дегин?

— Ҳеч кимга айтмагин деган.

— Қўрқма, ўғлим, кел қўлингни ушлаб оламан, кел ўғлим, баракалла. Худо хоҳласа бўридан қўрқмаймиз, ёнимдаги пичоқни кўряпсанми? Ҳазрат Алининг қилчидай келади-я, — Аҳмадқул бобом пичогини товонига тегиб турган қинидан сугуриб ҳавода бир ўйнатиб қўйди. Чиндан ҳам жуда узун экан, — ҳар қандай бурини чавоқлаб ташлайман-а. Ундан кейин, ўғлим Худойи таоло одамни ҳамма жонзотдан улуғ яратган. Одамнинг фариштаси беҳад буюк бўлади. Энг оч бўри ҳам ҳадеганда юрак ютиб унга яқинлашиб келолмайди... Ҳозир бўрилар тўқ, негаким, дала-туз тўла қўзию мсл... Яна озгина юрайлик, ҳўв нарида Тентаксойдан ажралиб чиққан ёйилмалар бор, бобонг билан қўёну бўрсиқларни ўша ерларда овлардик. Ундан нарида бўрию тулкиларга қопқон қўярдик. Лекин бўри айёр бўлади, болам. Бир авлоди илинган жойга бошқа авлоди қадам босмайди... Ё эшакка миниб оласанми?

— Йўқ-йўқ, эшакнинг устида қўрқаман, — дедим.

— Э, яна қўрқаман дейди-я, — Аҳмадқул бобом арқон ушлаб кетаётган қўлини жаҳли билан силкитиб қўйди, — сен Эрка чолнинг набираси бўлмабсан.

— Ким бўлибман бўлмаса?

— Қўрқоқ бўлибсан.

— Ҳечам-да, мен сал-пал қўрқяпман, холос.

— Бобонг сандақалик маҳалида жасур, довбюрак эди... Йигитлик чоғида эса бир ўзи кўк бурини йиқитган. Айтиб бермаганми?

— Йўқ, айтмаган.

— Майли, кейин айтиб бераман.

— Йўқ, ҳозир айтиб берасиз, бўлмаса яна қўрқаман.

— Э, ўғлим, бунга анча замонлар бўлди... Ушанда даштга қовун экиб, қапа тикиб кўчиб чиққан эдик. Сутдай ойдин бир кеча эди. Бобонг пашшахонадан бошини чиқариб бундай қараса, қовуннинг ичида кимдир энгашиб юрган эмиш. Ким у деса, индамабди, яна ким у деса, яна индамабди. Аста олдига бораётган экан, бўри бир сакраб ташланиб қопти. Ҳайриятки, бўрининг пастки жағи бобонгнинг қўлига кириб қопти. Бобонг полвоғ одам эди-да, букаверибди, букаверибди, охийри бўрининг белни синдирибди... Кейин ҳўв Аҳмадқул, деб мени қақириб қолди

— Кейин нима бўлди? — шошилиб сўрадим.

— Кейин терисини шилиб олдик.

— Мана шу пичогингиз биланми?

— Йўқ, унда бошқа пичогим бор эди.

— Кейин-чи?

— Оббо ўғлим-ей, бобонг айтганидай, жуда сергап экансан-

да.

— Ўзингиз ҳам сергап экансиз, — дедим аччигим чиқиб, — нага ёмон нарсани менга айтдингиз, энди яна қўрқиб кетяпман.

— Лекин, тўғри, болам, чакки айтдим... қўрқма. Ҳозир олов ёқиб юборамиз. Ҳамма йиртқичлар оловдан қўрқади... Ана, қопқон қўядиган жойга ҳам яқинлашяпмиз. Хўв ана ўша жарликлар ёнида бўрсиқлар кўп бўлади. Илгари, эҳ-ҳе, бобонг билан бу атрофлардан қанчадан-қанча бўрсиқу қўёнлар тутганмиз. Қиши билан меҳмонхонада қўён гушти еб чиқардик.

Аҳмадқул бобом хуржунга болтача ҳам солиб келган экан. Уша билан йилгину, тўронгилардан, уй супургидек қалин ўсган янтоқлардан кесиб гулдиратиб олов ёқиб юборди. Қўллари-римизни тобладик. Кейин иссиқ кафтимизни фотиҳа ўқиётгандай қилиб юзимизга суртдик. Аҳмадқул бобом нима қилса мен ҳам шундай қилавердим. Унгга қараса унгга қарайман, чапга қараса, чапга қарайман. Уша томонларда бўрилар бормикан, деб ўйлайман.

— Энди ўғлим, сен шу ерда ўтириб турасан, — ўрнидан туриб жар томонга тикилиб деди Аҳмадқул бобом.

— Сиз-чи? — шошилиб мен ҳам ўрнимдан туриб кетдим.

— Мен жар ёнига ўтиб мана бу қопқончаларни қўйиб келаман.

— Мен ҳам бораман.

— Жон, ўғлим, кўлмак сувларни қара, устидаги музга ишонма, ботиб қоласан, таги чуқур.

— Унда мени кўтариб оласиз.

— Нима?!

— Ўзингиз бобожонимга айтдингиз-ку, чарчаса кўтариб оламан деб, ҳали ҳечам кўтарганингиз йўқ.

Аҳмадқул бобом индамади, менам индамадим. Эшакни олов ёнидаги йилгин тупига боғлаб, хуржундан бобожонимнинг сув кечадиган сопи узун резинка этигини олиб, маҳсининг устидан кия бошлади. Қараб турдим. Оёғи жуда калта экан. Резинка этикнинг қўнжи қорнигача бориб қолди. Олдин мени кўтариб ўтқазди, кейин хуржунни олиб ўтди.

— Насриддиннинг набираси бўламан, деб жуда эрка бўлиб кетибсан, — деди охийри.

— Ўзингиз ҳам эрка бўлиб кетибсиз, — дедим мен ҳам.

— Бой бобонгнинг уйида қароли бўлганимни биларкансан-да, отангни ҳам ўзим кўтариб катта қилувдим.

Мен индамадим, йиглагим кела бошлади. Қорларниям, тоғларниям ёмон кўриб қолдим. Агар йўлда бўри учраб қолишидан қўрқмаганимда жон-жон деб қочиб кетган бўлардим. Аҳмадқул бобом менга қараб-қараб қўйяпти. Бир гал лабини бўриб масхара ҳам қилди, мен ҳам тилимни чиқариб қўйдим... Мана бу йўлакчадан қўёнлар сакраб-сакраб ўтибди, бир эмас, бир нечаси ўтибди, сакраганини оёқчаси қорга чуқурроқ бс-ганидан билса бўларкан. Ҳўв анави тўп бўлиб ўсган янтоқнинг устида қор йўқ, қўёнча қани эса бўлармикан, деб мўйловчи тумшукчасини чўзганда қорлар дув этиб тўкилиб кетибди. Аҳ-

мадқул бобом ана шунақа гапларни айтиб жар бўйлаб юраверди, юраверди. Мен ҳам ўзимни атайлаб эшитмаганга солиб чакмонининг этагидан маҳкам ушлаб орқасидан боравердим.

— Раҳмонжон! — деди бир маҳал тўхтаб.

— Энди сиз билан ҳечам гаплашмайман, — дедим аразлага-нимни билдириш учун. Тутри-да, нега ҳадеб бойнинг набираси-сан, бойнинг набирасисан, дейишаверади. Набираси бўлсам, нега янги этигимни кийдиргани қўйишмайди, чамандагул дўп-пим бор, энам ушаниям кийдиргани бермайди, эски қилиб қўясан, эски қилиб қўясан дегани-деган.

— Гапирмасанг ҳам майли, ўғлим, топдик, худо хоҳласа, ахтарган хазинамизни топдик, — Аҳмадқул бобом елкасидаги хуржунни ерга қўйиб кафтларини бир-бирига ишқалай бошлади, — мана буни бўрсиқнинг изи дейдилар. Қуёнга ўхшаб сакрашни билмайди-да, шўринг қургурлар. Кетаётганда судра-либ узининг изини ўзи текислаб кетади. Ов ахтариб чиқиш-гандир бечоралар. Болаларини ҳам эргаштириб ўтибди. Ана қарагин, яқинроқ юргин.

Аҳмадқул бобом юзаси Санамбининг чилдирмасидай келадиган қопқончани олиб, йўлақдаги қорларни уёқ-буёққа су-риб очилган ерга уни ўрната бошлади. Оёқ қўйганда қисиб қоладиган темирчаларини икки томонга қайириб, ўртасига лў-кидонини жойлади. Кейин қопқончадаги ингичка занжирни ер-га темир қозиқча қоқиб ушанга боғлаб ҳам қўйди. Қопқоннинг ўртасига, атрофига ҳовучлаб арпа сочди. Қуруқ бедани кафтида эзгилаб, майдалаб ушандан ҳам анча ташлади. Аввалига жим турдим-да, кейин сўрамай десам ҳам сўрагим келаверди.

— Бобожон, — дедим охири чидамай, — бўрсиқ бунга қандай қилиб илинади?

— Билмайсанми? — қаддини ростлаб белига қўлини қўйди бобом.

— Билмайман.

— Эрка чол ўргатмаган экан-да.

— Ҳечам ўргатмаган.

— Бўрсиқлар гоҳ бу ердан ўтаётганда, гоҳ овқат ейман деб, тумшугини чўзганда мана шу лўкидонига тегиб кетса бас, мана бу темирчалар пақ этиб оёгини қисиб олади.

— Вой бечора-ей, оёги оғримайдими?

— Оғрийди, ўғлим.

— Қўйинг, бобожон, менинг раҳмим келяпти уларга... Уйи-да болалари бўлса йиглайди. Онажонимиз қачон келар экан деб кутиб ўтиришади... Овламай қўя қолайлик.

— Унда Эрка чолнинг оёгини қандай даволаймиз?

— Даволамасак ҳам тузалиб қолар.

— Оббо ўғлим-ей, раҳмдил экансан, баракалла. Ҳамиша шундай бўлин... Лекин ўғлим. Худои таоло жамики жонзотни одам учун яратган. Бўрсиғу, қуёну, бўрию — ҳамма ҳаммаси сен учун, мен учун, ҳаммамиз учун яратилган. Э, бандам, бу дунёни сенга беряпман, ундан фойдалан, ҳузур-ҳаловат қил, лекин исроф қилма, ҳаддингдан ошма, деган.

— Бобожон, сиз худонинг гапини эшитганмисиз? — деб сўрадим шошилиб.

— Йўқ, менга қалин китоблардан ўқиб беришган, Эшон бува ўқиб берган... Юр, энди қопқоннинг унисиниям қўяйлик.

— Барибир бўрсиқларга ачиниб кетяпман, — дедим юргим келмай, — ҳеч бўлмаса мана шу темир қозиқчани юлиб таш-лайлик.

— Э, болам-ей, қозиқча бўлмаса, бўрсиқ қопқонни инига судраб кетади-ку! Қани, юра қол, — шундай деб Аҳмадқул бобом хуржунни яна елкасига олди. Жар ёқалаб энди кун чиқар томонга юра бошладик. Жуда кўп юрдик. Мен оёгим сирғалиб икки марта йиқилиб тушдим. Ахийри яна бир жойда тўхтаб қопқончанинг унисиниям, бунисиниям қўйиб олов ёқ-қан жойимизга келган эдик, эшагим ечилиб кетиб, ўзим кета-версамми ё кетмасамми, деб бизга қараб турган экан.

— Бобожон, — дедим упкам тўлиб, — йиглагим келяпти.

— Нега энди, азамат, ишимиз ўнгидан келяпти-ку.

— Бўлмаса, қопқонларни қайтариб олиб кетайлик, онаси илинса болалари йиглайди-да, менам ҳар куни бувижонимни соғиниб йиглайман. Жон бобожон, қопқонларни олиб кета қолайлик.

— Куйинма, азамат, эҳтимол ургочиси эмас, эркаги или-нар.

— Эркаги илинса ҳам бирибир сўямизми?

— Қурамыз-да, ўғлим

— Ёгидан жиндай олиб, кейин қўйиб юборса ҳам бўлади-ку, тутрим, бобожон?

— Ҳақ гапни айтяпсан, ўғлим.

— Шундай қиласиз-а?

— Шундай қиламиз.

— Алдасангиз, пичогингизни олиб беркитиб қўяман, ҳечам тополмайсиз.

Кейин дамими олиб куч тўплаб олган эшагимга миндик-да, қишлоққа жўнаб кетдик. Уйга етгунча, эй худо, бўрсиқ илоё илинмасин, илоё илинмасин, дея пичирлаб келдим.

Чол-боболар суҳбати

Овдан қайтиб келсак, энажоним ўзи пешин намозини ўқиб, ётган жойида бўлса ҳам майли, ўқисин, савоби кўп бўла-ди, дея энди бобомнинг юз-қўлларини чилопчинга ювдираёт-ган экан. Бобомга қараб: «Ҳайрият, ўлмабди, энди ҳечам ўл-майди», деб ўйладим. Аҳмадқул бобом ҳаммаси жойида бўлди, ўртоқ, энди мен борай, тегирмонга юк ташлаб келдим, деб чиқиб кета бошлади. Остонага етганда орқасига ўтирилиб, Эр-кавой, бу набиранг бало экан, уни энди ўзим угил қилиб ола-ман, деди-да, овоз чиқармасдан соқолини силкитиб кулиб қўйди. Энажоним ловия солиб қатиқди гўжа пиширган экан,

мен бунақа ошни жон-дилимдан яхши кўраман. Ича туриб бўридан кўрққанамни айтиб бермоқчи бўлувдим, бобом:

— Овчи ўғли, овқат ейилаётганда кўп гапирилмайти, — деб танбеҳ берди.

— Хўп бўлади, — дедим дарров.

Энди ичаётган эдим, энам:

— Қулуни, одобли бола қошиқни ўнг қўлида ушлайти, — деб ўргатди. Бунга ҳам дарров хўп дедим. Нега десангиз, тезроқ ичиб бўлсам, бўри ҳақидаги гапларимни кўчага чиқиб ўртоқларимга ҳам айтиб роса ҳавасларини келтирмоқчи эдим. Ҳовлидан ўҳ-ҳў, ўҳ-ҳў, ким бор, деган йўгон-ингичка овозлар келиб қолди. Энам икковимиз дарров ўрнимиздан турган эдик, эҳ-ҳе, чол-бувалар экан, соқоли ялпоқ Эсонқул бобом одинда, соқоли йўқ Қамбарали бобо, бели букик Юнус бобо, ҳасса ушлаб юрадиган Матмуса боболар кириб келишяпти, ҳаммасининг қўлида тугунча бор. Бир нарсалар олиб келишган бўлса керак, деб севиниб кетдим. Энам тугунчаларни ола туриб, э, нима кераги бор эди, овора бўлиб, деяверди. Мен бўлсам, э, чакки айтиди-да, қайтариб олиб кетишни, ичидагини билолмай қоламан, деб кўрқдим. Кейин ўчоқ ёнига бориб, юмшоқ пўстак устига чордона қуриб ўтириб олдим. Кўчага чиққим келмади. Нега десангиз, мен чол-боболар гаплашганда қулоқ солишни яхши кўраман. Узимни эшитмаганга солиб ёнгимини ўйнаб ўтираман-у, барибир, ҳаммасини эшитиб оламан. Эшитмай десам ҳам эшитгим келаверади. Соқоли йўқ Қамбарали бобомнинг боғдаги капасига пешин намозини яширигча ўқиш учун йиғилишган экан, бобожонимдан кўнгли сўрашни ўша ерда маслаҳат қилишибди. Эрка чол яккаю ёлғиз туради, биз хабар оламасак, қанақа ўртоқ бўлдик, қорли-қировли кўнларда ул-бул нарсага зориқаётгандир, кампирнинг қўлидан нима ҳам келарди, қани кетдик, дейишибди.

Мен, ҳайрият, бобожонимнинг ўртоғи кўп экан, ўртоғи кўп одам ҳеч ўлмайти, деб ўйлаб, барибир ичида нималар борлигини билгим келиб, ҳалиги тугунчаларга қараб-қараб қўявердим.

— Хўш, Эркавой болам, бахайр, қани, гапир-чи, нима бўлди ўзи? — деб сўради соқоли ялпоқ Эсонқул бобом. Аввалига ия, нега бобожонимни болам, деяпти деб ўйладим. Кейин, юзга кирганлар етмишга кирганларни болам дейди, деб ўйлаб шуни топганимдан жуда-жуда севиниб кетдим. Энам тугунчаларни еча бошлади. Биттасида қатлама бор экан, қатлама, қатлама, остонадан қатлама, дегим келди-ю, индамадим. Кейинги тугунда жийда бор экан, нон жийда! Мазза қиламан энди. Йўқ, ейишни эмас, егандан кейин данагини тўплашни яхши кўраман, чўзмага солиб отсангиз ҳам узоққа боради, ҳам қаттиқ тегмайди, Санамбувини роса қувлайман энди.

— Бу қанақа замон бўлди-я, — деяпти гапга тушиб кетган боболардан биттаси.

— Намозга рухсат йўқ!

— Ҳатми Қуръонга рухсат йўқ.

— Китоб ўқишга рухсат йўқ.

— Мачитга рухсат йўқ.

— Жанозага рухсат йўқ.

— Ўликни ювиб-тарашга рухсат йўқ.

— Қанақанги зolim замона бўлди-я! — деган гапларни айтишяпти бошқа боболар ҳам.

— Хон эшон ҳазратларини олиб кетишибди! — ваҳимали қилиб деди бели букик Юнус бобом.

— Йўте, — деди соқоли йўқ Қамбарали бобом, — аввалги кўни кўрувдим, дўқондан кирсовун олаётган эканлар...

— Шу кеча олиб кетишибди!

— Бечора эшон, кўп билимдон киши эдилар-да, — гапга аралашди узимнинг бобом ҳам, — жон сақлайман деб шўринг кургур қариганда мелисахонанинг чўчқасини боқаётган эдилар... Қуръони шарифни ёд билардилар, тавсифини ҳам кўп чиройли айтардилар...

— Ўша чўчқалар бошларига етибди.

— Йўте...

— Ҳа, шундай бўлибди.

— Хўш-хўш?

— Она чўчқа тугиб, қишли-қировли кўнларда хашак кам, қорни оч экан, болаларини еб қўйибди.

— Ё навзамбилло.

— Қанақа кўнларга қолдик, а?

— Началник келиб эшон ҳазратларидан чўчқанинг болаларни қани, деб сўрабди, — яна гапира бошлади Юнус бобо, — эшон ҳазратлари онаси еб қўйибди, дебдилар. Йўқ, дебди началник, сен соқолинг ўсмай ўлгур, зараркунадасан, бизнинг идорамизга атайлаб кириб олгансан, чўчқаларни қаерга кўмдинг, айт ҳозир, бўлмаса мана шу соқолингни юлиб оламан, дебди. Эшон ҳазратлари, чўчқанг бошингдан қолсин, деб этакларини қоқиб чиқиб кетган эканлар... Шу кеча олиб кетишибди.

Ҳаммалари жим бўлиб қолишди. Энажоним сандал устига попукли дастурхонимизни ёзиб узимизнинг мевалардан тўлдириб ташлади. Эсонқул бобом бир бош чала майизни қўлга олиб кўзига яқинроқ келтириб, Эркавой, раҳматли отанг ҳам, илоё гури тўла нур бўлсин, чала майиз қилишга кўп уста эди. Сен ҳам чакки бўлмабсан, баракалла, деди. Матмуса бобом ёнидан буклама пичоқчасини чиқариб анор сўя бошлади. Донаси қоп-қора экан. Оғзим сув очиб кетди, егим келди-ю, қўл узатгани уялдим. Қамбарали бобом энам келтириб берган чойни қайтариб-қайтариб, чойнакнинг устига бошидаги теллагини кийгизиб қўйди.

— Узимдан чиққан балога қайга борай давога, — деб гапира бошлади Матмуса бобом.

— Ҳа, инсоф энг аввало узимиздан кетди.

— Худони унутдикми, ҳамма бало шундан.

— Ҳой, Юнусвой, астароқ, деворнинг ҳам қулоғи бор дейдилар, — ана шунга ўхшаш гаплар бўлиб турибди, дарров тескари ўгирилиб яна мазза қилиб эшита бошловдим, Юнус бобом:

— Эркавой, бойвачча куёвингдан қолган набиранг шу бўладими, — деб сўради.

— Худога минг қатла шукр, — деди бобожоним, — хайриятки, шу бор экан, ҳарқалай кунимга яраб турибди, чой қайнатади, оёгимни уқалайди, молга хашак солади.

— Менга қара, ўғлим, — деди Юнус бобом, — ма, мана бу беҳини олгин-да, серсувгина экан, қарсиллатиб еб кўчада ўйнаб келгин.

Ҳа, билиб турибман, мени алдаб-суддаб кўчага чиқариб юборишади-да, кейин ўзлари қизиқ-қизиқ гаплардан мазза қилиб гаплашишади. Ҳечам-да, шартта ўрнимдан туриб:

— Бобожон, эсли болалар совуқда кўчага чиқмайди, — дедим.

— Бўлмаса бизникига чиқа қол, — деди яна Юнус бобом, — ўртоқларинг айвонда гуппа тикиб ёнгоқ ўйнашяпти, ўшаларга қўшила қол.

— Мен ёнгоқ ўйнашни ёмон кўраман, — дедим ҳеч чиққим келмай, — энам меҳмонлар келганда сен гапга қўшилмай чой қайнатиб тургин, деган. Мана, кумгонни қайнатдим-ку.

Чол-боболар бир-бирларига қараб олишди. Ўзимнинг бобом сал кулимсирагандай ҳам бўлди. Энди оёқ огриқ ҳақида гаплаша бошлашди. Жуда ёмон дард экан, оёқ бўлсаю юролмаса, ундан ёмони йўқ экан. Бобожонимда оёқ бор экан, бош йўқ экан, боши бўлганда оёгини эҳтиёт қилган, совуқ сувга солмаган бўларкан. Бобожонлар соқолларини силкитиб, ҳе-ҳеллашиб кулишиб олишди. Мен дарров ўгирилиб бобожонимга қарадим, хайрият боши жойида турган экан... Оёқ огриқнинг давоси ўрик ўтиннинг бозилашию қора қўчқорнинг ёғи эмиш. Қўчқорнинг ёғига палов дамлаб, тўйиб еб, оёққа ҳам суртиб, қизиб турган сандалга узатилса, ҳай, шундай терлар эмишки, бир ухлаб турилса, огриқ йўқ бўлиб қўя қолармиш, Луқмон бобо деган катта дўхтир шундай деганмиш. Бу гапларнинг ҳаммасини бели букри Юнусали бобом айтди. Бошқа боболар маъқул дейишиб, бошларини қимирлагиб-қимирлатиб туришди. Ҳалиги тутунчалардан бирида янги сўйилган қора қўчқорнинг гўшт-ёғи бор эмиш... Ошни ўзимиз дамлаб Эркавой билан бир чақчақлашай деб келишган эмиш.

— Робиябиби, — деб чақирди Юнус бобо.

Энам ҳовлидан туриб:

— Мен шу ердан, — деб овоз берди.

— Ўрик ўтиндан борми?

— Вой қўшни, бир ҳафтадан буён қаттиқ ўтин қолди дейсизми, ўртогингиз тинмай сандалга ўт бос дейдилар.

— Ҳеч бўлмаса кундасидан ҳам йўқми, Эркавой ёзи билан инқиллаб кучирган эди-ку.

— Ўрикнинг кундасиям, гўласиям сероб, боғ томонга босиб қўйганмиз. Бу хабарни эшитиб Юнус бобом энажонимга, бизнинг ҳовлимизга чиқа қолинг, ўртогингиз ёлғиз, иякни иякка тираб олиб мириқиб ҳасратлашасизлар, ошни ўзимиз дамлаймиз, ҳой, биз эркаларга ҳам ҳар замонда озодлик беринг-

лар, деди. Мен қўрқиб кетдим, бор, сен ҳам чиқа қол дейишса нима қиламан. Мен қўй ёғи оёқдаги огриқни қандай сугуриб олишини кўрмоқчи эдим. Қизиги, огриқ ўзи қанақа нарса, нимага ухшайди, одамнинг оёғига қандай кириб олади, чиқаётганда қаеридан чиқаркин, огзиданми... Шулар ҳақида уйлаб турувдим ўзимнинг бобом:

— Раҳмонжон, — деб чақирди, — боболарингга ошпичоқ билан тахтакачни топиб бергин.

Иш буюрганига хурсанд бўдим. Энди чиқмайман, ҳечам чиқмайман. Мазза қилиб гапларини эшитиб, кейин ўртоқларимга ҳаммасини айтиб бераман... Бир уйга кираман, бир ҳовлига чопаман, арра топиб берсам, болта қаерда дейди, огилхонадан болтани судраб чиқсам, тешанглар йўқми дейди. Уйга кириб кап-гирни топиб берсам, хўв болам, тузлуқларинг қаерда деб сўрашади. Ҳечам яхши гаплардан гаплашишмаяпти. Утган ҳафта бозорда қўйнинг нархи арзон бўпти, шуям гап бўпти-ю. Бурилардан, учар отларга минган қўрвошилардан гаплашишганда мазза қилардим. Мен ваҳимали нарсаларни яхши кўраман. Олдин сал-пал қўрқиб тураман-да, кейин бутунлай қўрқмай қоламан...

Гўлани миниб тур, эмиш, Арра тортишаётганда қимирлаб кетаётган эмиш. Ҳечам-да, қизиқ-қизиқ гаплардан гаплашишса, жон-жон деб миниб турардим. Энам билан Ҳайитвойларникига чиқиб кетаверсам, ҳозир ёнгоқ ўйнаётган бўлардим. Энди чиқа қолсам-чи, йўқ, қоронги тушиб қолди, ажинадан қўрқаман... Ичкари кирдим. Қозонда бир нарсалар билқ-билқ қайнапти. Ҳалиги, кўлмак сувнинг устига ёмғир ёққанда шишиб чиқади-ку, ушанақа бўлиб қайнапти. Биламан, палов пиширишяпти, пишса, олинг, олинг, қани-қани, қилиб ейишади-да, кейин бобожонимнинг оёғига ёғ суртишади, кейин бобожоним тузалиб қолади, ҳеч бирлари менга гап қўйишмаяпти. Жудаям алам қилди. Йиглаворай дедим.

— Нега бегоқат бўлиб қолдинг, ўғлим, — деди охири бобожоним, — ёнимга кела қол.

— Бормайман, — дедим аламим ошиб.

— Ия-ия, нима бўлди, ўғлим?

— Йиглагим келяпти.

— Меҳмонларнинг олдида уят бўлади-я.

Индамай ўйнинг тўрига ўтиб кетдим, кигизни атайлаб чангитиб ўтдим, чуқур тоқчадаги тунука қўтимнинг ичида бобом берган тангалар, чойнакнинг қопқоғи, ҳар хил михлар, садаф тугмалар, йилтироқ чўян соққаларим бор эди. Ушаларни олиб шақирлата бошладим. Эсонқул бобом битта қўли билан қўлогини беркитиб:

— Ҳой болам, нима қиялсан? — деб сўради.

— Уйнапман, — дедим.

— Уйинчоқларинг шунақа кўпми?

— Ҳа, шунақа кўп.

— Қани бизга ҳам кўрсат-чи.

Ўзим янги этигимни ёки шу уйинчоқларимни бир кўрсатсам-чи, деб турувдим, жон-жон деб рози бўлдим.

— Вой-буй, сен жуда бой экансан-ку, — деб мақтади Эсон-кул бобом.

— Огилонада яна бор, — дедим яна ҳам кўпроқ мақтов эшитгим келиб. Нега десангиз, мен мақтов эшитишни жудаям жудаям яхши кўраман, эшитаётганда яйраб кетаман.

— Менинг набираларимга ҳам берсанг буларкан.

— Раҳимбердигами?

— Ҳа, ушанга.

— Хун, эртага бераман.

— Оббо Эрка чолнинг набираси-ей, сен кўп сахий ҳам экансан. Худо хоҳласа сендан яхши йигит чиқади, баракалла.

— Бобожон, мен номознинг дуоларини ҳам биламан, — дедим ўрнимдан туриб.

— Йуге!

— Рост, энажоним ўргатган, ишонмасангиз, ўзимнинг бобомдан сўранг.

— Билади, — деди бобом тасдиқлаб, — қани боболарингга бир ўқиб бер-чи, азаматим.

Икки бармогимни худди энажоним ўргатгандай қилиб қулогимнинг юмшоқ жойига қўйиб ўқидим.

— Вой ўглим-ей, вой азамат-ей, бери кел, пешонангдан бир ўпай, — деди Эсонкул бобом. Кейин бошқа боболарнинг ҳам элдига бориб энгашиб турдим. Пешонамдан ўпиб, елкамни силашди. Роса, росаям мақташди, анор сўйиб беришди, узум беришди. Эркавой, худо хоҳласа, шу боланг масжидга имом бўлади, дейишди. Охирида ўзимнинг бобом ёнидан жой кўрсалди:

— Кел энди, дамингни ол, эрталабдан буён сакрайсан, чарчагандирсан, — деди.

— Уйқум келяпти, — дедим.

— Озгина сабр қил, ошни ейлик.

— Бобожон, иссиқ ошни еяётганда қулим куйиб қолади.

Бобожоним индамади-ю, пешонамни юмшоққина силаб қўйди. Боболар яна Хонэшон бобо ҳақида гапира бошлашди. Қўқонга борганда, ушанақа катта эшонларнинг ҳаммаси унга салом бераркан, илми шунақа кўп эканки, унинг олдида бошқа эшон-боболар гап очолмай қуллуқ қилиб туришаркан.

— Шундай авлиё одамни қамашса-я, — деди боболардан биттаси.

— Жоҳиллар замони бўлди-да, ўртоқ, — деди бошқаси.

Мен жоҳил дегани нима экан деб ўйлай бошладим. Роса ўйладим, ҳеч тополмадим. Кейин сўраб оламан дедиму энди нуқул бобожоним ҳақида ўйлай бошладим...

Худо хоҳласа ўлмайди, ўртоқлари кўп одам ҳечам ўлмайди, улар утин ёришади, палов дамлашади, оёгига ёг суртишади, ҳечам ўлдиргани қўйишмайди. Ўртоқлари кўп... мен ҳам чол бўлганимда ўлмайман, деб ўйлайвердим, ўйлайвердим, ахийри ухлаб қолибман... Тушимда бобожонимни кўрдим. Икковимиз ҳам жаннатга бориб қолган эмишмиз. Қанотимиз бор эмиш, силкитиб-силкитиб учиб юрган эмишмиз, ҳаммаёқ туман

эмиш, ҳеч нарсани кўриб бўлмас эмиш. Бир маҳал бобожонимнинг қаноти йўқ бўлиб қолиб шалоп этиб ерга тушиб кетди.

— Бобожон! — дея бақириб юбордим. Кейин кўзимни очиб ўрнимдан туриб кетдим. Меҳмон боболар кетиб, энажоним ҳам қайтиб чиқибди, уйқусираганимча бобом томонга ўтирилиб, бўйнидан маҳкам қучоқлаб, энди ўлмайсиз-а, деб сўрадим.

— Ўлмайман, — деди бобом елкамдан силаб, — худо хоҳласа ҳаммамиз ҳам ўлмаймиз, бирга яшаймиз.

Энажоним эртак айтади

Нонуштадан кейин бозиллаб турган сандалга кириб ухлаб қолган эканман. Кўзимни очсам бобожоним баян қўйилган ёстиқларига суяниб ухлаб қопти. Хумпур пулуқ-пулуқ қилиб хуррак отяпти. Бобожоним ўзи жуда хурракчи, энам бобонинг шу одати яхши, уйимизга ўғри кирмайди, дейди. Илгари битта итимиз бўлган экан, мен уни ҳечам кўрмаганман, ўша итимиз хурракка ҳеч чидай олмас экан, бобом хуррак тортиши билан уям югуриб келиб эшикка тирмашиб, ириллай бераркан. Энажоним бўлса дераза томонга ўтирилиб қийиққа гул тикаётган экан. Биламан, янаги кузда менинг катта тўйим бўлади, ушанда юзта гулли қийиқ керак, ҳаммага биттадан улашамиз.

Аста ўрнимдан туриб билдирмасдан бориб, энажонимнинг бўйнидан маҳкам қучоқлаб олдим.

— Вой, кимсан? — деб сўради бошини кўтармай.

— Қани топинг-чи, — дедим овозимни бошқачароқ қилиб.

— Неварам кўп, битта-яримтаси келгандир-да.

— Э, бу мен-ку! — дея кулиб юбордим. Энажоним доим шунақа, орқасидан келиб ачолмасам, мен эканлигимни ҳечам тополмайди.

Кейин дераза томонга қарасам... вой-буй, шунақанги қор ёғяптики, шунақанги тез ёғяптики, миллион-миллионтаси бир-бирини қулаб тушяпти, вой-буй, жуда чиройли, жудаям чиройли. Уйимиз баландликка қурилган, деразамиз кўча томонда бўлгани учун мана шу энам икковимиз ўтирган жойдан узоқ-узоқларгача, хўв Отахон бобонинг майдонигача, ўрикзордан уёқдаги қишлоқларгача ҳамма-ҳаммасининг устига ҳам қор ёғяпти... Вой-буй, шунча қор қаердан пайдо бўларкин, ёғаверса, кейин осмонда тугаб қолмасмикан?

— Эна, — деб чақирдим.

— Нима дейсан, қулуним?

— Қорнинг ёғишини қаранг?

— Кўряпман, азамат.

— Йўқ, қаранг, ҳаммасини кўрганингиз йўқ, — шундай деб

энажонимнинг бошини дераза томонга бурдим.

— Уғлим, буни лайлак қор дейишади, — деди энажоним ҳам завқланиб.

— Нега лайлак қор дейишади? — сўрайман билгим келиб.

— Лайлакка ўхшаб оппоқ қанотларини силкитиб-силкитиб тушаётгани учун-да.

— Энажон, шу қорлар қаёқдан пайдо бўлади?

— Буюм яратган эгамнинг бир каромати-да, уғлим.

— Яратган эгам деганингиз Худоми?

— Ҳа, Худо.

— Айта қолинг, қор қаердан пайдо бўлади, жон энажон. Анави куни Абдурахимдан сўрасам, Худо элакка ун солиб элайди, ўша ерга қор бўлиб тушади, дейди. Елгон-а? Шунча урни Худо қаердан олади, осмонда тегирмон йўқ-ку?!

— Айтдим-ку, Худонинг каромати деб.

— Йўқ-йўқ, айтасиз, бўлмаса тиктиргани қўймайман, — шундай деб тиззасига қўйиб тикаётган чокини тортиб олдим, — Худонинг кароматини айтиб берасиз.

— Ҳамма нарсани билгинг келади-я, уғлим. Бўлмаса жим ўтир, халақит берма. Қор ҳақидаги эртагимни айтиб бераман.

— Ҳаммасини айтасизми?

— Ҳаммасини айтаман.

— Ухлаб қолсам-чи?

— Кечаси бўлса ухлаб қолардинг, ҳозир кундузи-ку, уғлим, фақат гап қўшмай тур, хупми?

— Хўп.

Энажоним ҳар гал эртақ бошласа, олдин бир нафасгина кўзларини юмган куйи жим бўлиб қоларди, бу гал ҳам шундай қилди. Эслаб олса керак-да.

— Қадим-қадим замонда, — деб гап бошлади кейин, — шу узимизнинг Фаргона томонда ажойиб инсон яшаган экан. Хушфеъл, хушхулқ ва яна бобожонингга ўхшаб яхши богбон ва сахий, саховатли, ва яна етим-есирларга, бева-бечораларга кўп меҳрибон ҳам бўлган экан. Беш вақт намоз ўқиркан, рўза тутаркан, мусулмончиликни ўрнига қўяркан, худои таоло мўмину мусулмон бу инсонга тўрт фарзанд ато қилибди ва яна тўрттовиям ўғил бўлибди, дегин. Ҳар ўғиллар эканки, тождор пошшоларнинг ҳам ҳаваси келаркан.

— Энажон, катта бўлсам менам ўша йигитлардақа бўламанми? — деб сўрадим.

— Худо хоҳласа, албатта бўласан. Гап қўшмай тур-да, уғлим, адашиб кетаман. Чолнинг ўғиллари ҳам оталарига ўхшаб сахий, саховатли, меҳнаткаш экан. Ҳар куни уринларига ётганда, э худо, бизга шундай фазилат ато қилгинки, бутун оламдаги одамларга яхшилиқ қилайлик, бу яхшилиқ ҳеч адо бўлмасин, деб илтижо қилишаркан. Худо уларнинг илтижосини бажо қилибди ва ҳар бирига алоҳида бир сеҳр ато қилибди. Дуо ўқиса, катта ўғил қорга, иккинчи ўғил ёмғирга, учинчи ўғил шамолга, тўртинчи ўғил қуёшга айланиб қолар, яна дуо ўқиса ўз қолларига қайтишар экан... Қиш келсаю қор бўлмаса ёмон бўларкан. Одамлар худодан қор сўраб, уёқ-буёққа югуриб қолишаркан. Катта

ўғил билган дуосини ўқиркан, бутун оламга гоҳ шакар қор, гоҳ лайлак қор ёга бошларкан. Болалар севинишиб:

Қор ёгар, қор ёгар,

Далаларга дон ёгар.

Қор ёгар, қор ёгар.

Уйимизга нон ёгар, — деб ашула айтишаркан. Негаким, қор кўп ёгса, қирларда бутдой яхши унаркан, дарёларда сув кўпаяркан, қурт-кумурсқалар қорнинг остига кириб, совуқдан жон сақлар экан... Илиқ баҳор келаркан, қорлар эриб битаркан, ерлар қуруқшаб қоларкан, гиёҳлар қатқалоқ ерни ёриб чиқолмай қийналиб қоларкан, дарахтлардаги куртаклар озгина нам бўлсайди, дея осмонга тикиларкан. Шунда иккинчи ўғил дуо ўқиркан. Шовиллаб илиққина ёмғир ёга бошларкан. Болалар югуришиб кўчага чиқиб, дўшпиларини осмонга отиб:

Ёмғир ёғалоқ,

Эчки қумалоқ,

Бойнинг қизини

Қорни думалоқ,

Ёмғир ёғалоқ,

Унса тувалоқ, Барги шапалоқ, — деб шеърлар тўқишиб, ашулалар айтишаркан. Ана ундан кейин олам яшнаб ва ёшнаб кетаркан. Куртаклар оппоқ-оппоқ гул очаркан, қатқалоқ ердан сариқ сафсар, чучмомалар униб чиқаркан, қирларда ям-яшил майсалар гуркираркан, қип-қизил лолалар адирларга гилам ёяркан, ҳашаротлар ҳам инларидан чиқиб яраттанга ҳамду сано ўқишаркан, ашула айтишаркан... Гоҳо ёмғир беҳада кўп ёгаркан, қуёш юзини кўрсатмай қўяркан, кўчалар лой бўларкан, далага қўш чиқолмас экан, дарахтлардаги гуллар гўрага айлана олмас экан. Шунда одамлар, э худо, Ҳайдар шамолингни юбор, дея илтижо қилишаркан. Ухлаб қолган учинчи ўғил ўрнидан туриб дарҳол дуо ўқиркан, енгил-енгил шамоли эса бошларкан. Болалар кўчага югуриб чиқишиб, сакрашиб-иргишлашиб:

Ҳайдар шамол эсяпти,

Далаларни кезяпти.

Бўз далага қўш чиқар,

Туртта эмас, беш чиқар,

Ҳайдар шамол эсяпти,

Булутларни қувяпти,

Энди улар дам олар, Экин-тикин мўл бўлар, — деб ашула айтишаркан.

Бўз ерларга дон-дунларни экиш, ариқларни тозалаш, ҳовузларга сув қуйиш бошланаркан. Марвартак тутлар аста-секин шира йигаркан. Уриқлар сарғаяркан, гилослар ранг олиб, э

бола, мени есанг-чи, деб чақираркан... Гоҳо қуёш қора булутлар ортига беркиниб олиб, ҳафталаб ўзини кўрсатмай ҳам қоларкан. Бутун оламда ҳарорат пасайиб кетаркан, бугдойлар пишмай, маккалар ўсмай, шолилар униб чиқмай тек туришавараркан. Шунда одамлар: э худо, қуёшингга айт, жамолини кўрсатсин, дея туну кун илтижо қила бошларкан. Илтижо худо-жўй кенжа ўғилнинг қулогига ҳам эшитиларкан.

Бу азамат дарҳол ўрнидан туриб, юз-қўлини ювиб, таҳорат олиб, билган дуосини ўқиркан. Эртасигаёқ қуёш чарақлаб чиқиб, еру осмонга қайноқ-қайноқ нурлар тўкиб, экинларни яшнатиб юбораркан. Экин-тикинлари яшнаганини кўрган деҳқонлар хурсанд, боғбонлару чорвачилар хурсанд, ҳаммаёқда хурсандчилик бошланаркан. Тоғлар соясига, саҳқин ҳовуз бўйига йиғилган болалар ирғишлашиб, қўл ушлашиб ашула айтишаркан:

*Офтоб чиқди оламга,
Югуриб бордим холамга,
Хола, хола, кулча бер,
Холам дейди, ўтин тер.
Ўтин тердик бир қучоқ,
Кулча ёддик бир учоқ.
Дол бўлганга ун кулча,
Кеч қолганга бир кулча,
Жиззаси бор ўзимга,
Яхши айтган сўзимга...*

Шундай қилиб художўй отанинг тўрттови фарзанди ҳам эл-юрт хизматига бел боғлашни ният қилишган экан, ниятларига етишибди. Яхши ният қилган кишилар ҳамиша муродига етаркан. Одамлар ўғлонлардан мамнун бўлиб, умрларинг узоқ бўлсин, дунё тургунча турунлар, деб дуо қиларкан. Бу дуолар ижобат бўлиб, худои таоло ўғлонларни ҳеч ўлмайдиган, дунё тургунча турадиган қилиб, бирига Аёз бобо деб, иккинчисига Баҳор бобо деб, учинчисига Ҳайдар бобо деб, туртинчисига Қуёш бобо деб ном берибди. Бу боболар ҳозир ҳам тирик экан, дунёни кезиб юришаркан, қор сўраганда қор, ёмгир сўраганда ёмгир ёғдириб беришаркан.

Энажоним эртани тугатиб, дераза томонга тикилганча жим бўлиб қолди. Мен ҳам ўша томонга тикилиб, анча маҳал жим турдим, кейин:

— Эна, ўша сеҳрли дуоларни сиз ҳам биласизми? — деб сўрадим.

— Йўқ, болам, билмайман, — деди энажоним хўрсиниб.

— Э-э, билганингизда менга ўргатиб қўярдингиз.

— Ўргатсам нима қилардинг?

— Қорларни, ёмгирларни чақирардим, одамларнинг дуосини олардим...

— Тойлогим, азаматим, кел, бир ачомлашайлик, — деди энажоним кучогини кенг очиб.

Тўйиб ачомлашдик. Оёғидаги қорни остонага тап-туп қоқиб Аҳмадқул бобом кириб кела бошлади. Авалига қор ёғдирадиган Аёз бобо шу бўлса-я, деб ўйладим. Кейин, Эрка чол, қалайсан ўртоқ, деганини эшитиб, йўқ, бу Аҳмадқул бобомнинг ўзгинаси, деб кунглимдан ўтказдим. Ҳол-аҳвол сўрашиб олгач:

— Мана, ўғлим, — деди Аҳмадқул бобом мушукларга овқат берадиганга ўхшаш кичкина косачани танча устига қўйиб, — айтганингни қилдим. Бўрсиқнинг эркаги илинган экан, ёғидан жиндай олиб ўзини қўйиб юбордим. Сакраб-сакраб инига кириб кетди. Робиябиби, сизнинг ҳам ишингиз осон бўлди, ҳидига тоқат қилолмайсиз деб, бир йўла ўзим эритиб чиқа қолдим. Қани ўртоқ, эркаланиб ётавермай, оёғингни чиқар, ёғни ўзим суртиб қўяман.

— Бобожон, ростдан ҳам бўрсиқнинг эркаги илинган эканми? — деб сўрадим ишонқирамай.

— Ҳа, эркаги илинибди, меникига ўхшаган мўйлови ҳам бор экан.

— Кейин чиндан ҳам қўйиб юбордингизми?

— Ҳа, қўйиб юбордим, инига киргунча орқасидан қараб турдим.

Севиниб кетдим. Жуда-жуда севиндим. Энди ўша эркак бўрсиқнинг болалари отамиз қачон келаркин деб йиглаб ўтиришмайди, инларида ҳаммалари бирга бўлишади. Энажонимни қандай ачомлаган бўлсам Аҳмадқул бобомни ҳам шундай ачомлаб юзининг соқоли йўқ жойидан упиб олдим.

Одобли бола ўйини

Қор ётаверди, ётаверди, охири қўрғончамиздаги жамики уйлари боғлардаги дарахтлар, биз ўйнайдиган майдончаларгача ҳамма-ҳаммаси оппоқ қор остида қолди. Энажоним дераза олдига ўтириб олиб гингиллаб ашула айтиб, чок тиккани-тиккан. Бобожоним бўлса ўзининг оёғини ўзи уқалаб нуқул уҳ тортади. Уйинчоқларимни бир марта ўйнадим, кейин зерикиб, ҳаммасини тепиб ташладим.

— Энажон, зерикиб кетяпман, — дедим йиғламсираб.

— Ёнимга ўтир, эртақ айтиб бераман, — юпатмоқчи бўлди энам.

— Эртақ эшиттим келмаяпти.

— Бор бўлмаса, кучага чиқиб ўртоқларинг билан бирпас ўйнаб кел.

— Ўртоқларимга чиқмайман, Муродхоннинг бувиси лабини мана бунақа қилиб буриб, ҳа, азамат, сандалларингнинг ўти ўчиб қолибди-да, исингани чиқибсан-да, дейди.

— Бўлмаса Ҳайитвойларникига кир.

— Ҳечам-да, уларникида бола кўп, сандалларида жой етишмайди-да, кейин суриб-суриб мени чеккага чиқариб қўйишади.

— Менга қара, онаси, — деб гап қўшиб қолди бобожоним,

— Раҳмонберди ўғлимни зериктириб қўймайлик, ўртоқларини чақриб келсин, биронта ўйин ўйлаб топармиз.

— Рост айтяпсизми, бобожон? — дедим сакраб ўрнимдан туриб.

— Рост айтяпман.

— Ўзингиз ҳам ўйнайсизми?

— Ўйнайман.

— Энам-чи?

— Уям ўйнайди.

— Одобли бола ўйнаймизми?

— Бўпти.

— Ёнгоқдан кўп берасиз, а?

— Кўп бераман.

Оҳ, қандай яхши бўлди-я! Маза қиламиз энди, маза! Бобожоним ўзи яхши-да, энаму мен ҳам яхшиман, ҳаммамиз яхшимиз. Одобли бола ўйини зўр ўйин. Ким одобли бўлса, ўша ёнгоқни кўп ютади, ўрик ҳам, майиз ҳам ютади. Ҳўл қор ёғиб, шамола келаётган куни Аҳмадқул бобомникида ўйнаган эдик, мен ҳаммасидан зўр чиққанман, бир халта ёнгоқ ютганман, чўнтагим майизга тўлиб кетган. Фақат ёнгоқни кўп емаслик керак. Энажоним, қўй, бас қил энди десаям, ишингизни қилинг, ўзимнинг ёнгогим, деб чақиб еявердим, охири томогим оғриб қолди. Эрталаб туриб эна десам, индамайди, кейин билсам, овозим чиқмай қолган экан. Энди ютсам, кўп емайман, иккита-иккитадан нонга қўшиб ейман... Эй, қандай яхши бўлди-я! Энажонимнинг тикиб турган чокини отиб ташлаб, бўйинига осилиб олдим. Бирга чиқиб айтамиз, болалар менга ишонмайди, эналари иссиқ сандалда жимгина ётсанг-чи, деб уришиб беради, бирга чиқасиз, дея ҳовлига судрай бошладим.

— Вой, энагинанг ўргилсин-ей, — деб қўйди охири энажоним.

Ҳаммасини айтдик, куча бошидаги Гулом бобоникигача бордик, уйимиз болага тўлиб кетай деди. Биласиз-ку, чорҳари уйимиз жудаям катта. Энажоним ҳаммасининг тагига менинг тўйимга атаб тиккан яқандозларидан тўшаб:

— Хуш келибсизлар, меҳмонлар! — деди.

Ҳайтвой ўйин бошланиб қолса, тагин кеч қолмайин деб, қўрқиб этигини кийишга чидамай, бобосининг маҳсисининг устидан киядиган катта калишини палақлатиб кийиб чиққан экан, ичи қорга тўлиб қопти. Санамбуви уч ёшли Роҳила деган қўтирчоққа ўхшаган сингилчаси бор эди-ку, ўшаниям эргаштириб чиқибди. Дилижон отасининг қулоқли телпагини кийиб чиққан экан, бети кўринмай, ҳеч кимга ўхшамай ўтирибди.

Бобожоним, ҳар бирига алоҳида-алоҳида тикилиб, бу кимнинг боласи, бу кимнинг набираси, деб сўраб чиқди. Энажоним галвирни тўдириб ёнгоқ, елпигичда мирсанжали ўригимиздан олиб чиқиб, бобомнинг олдига қўйди-да:

— Ҳой, отаси, бошламайсизми? — деб қистади.

— Хуш ўғил-қизларим, жажжи меҳмонларим, — деди бобожоним, — одобли бола ўйинини биласизларми ўзи?

— Биламиз, ҳаммамиз биламиз, — дедик чувиллашиб.

— Кимдан бошлаймиз бўлмаса?

— Мендан, — сакраб ўрнимдан турди Абдуҳалим.

— Сен кимнинг набираси бўласан?

— Раимқори бобонинг.

— Бобонг кўринмайди, тинчликми?

— Қўқонга майиз сотгани кетган, энам кўтарганига сотиб, дарров қайтиб келинг, савдолашиб вақтни ўтказманг деганди, бобом ишингни қил, ўзим биламан, деб кетган.

— Лекин бобонг майизни яхши қуритади-да... Хуш, қани айт-чи, ўғлим, одобли бола қанақа бўлади?

— Одобли бола... эсли бўлади, — шошилиб деди Абдуҳалим.

— Яна?

— Йиқилиб тушганда йиглаб утирмай, дарров ўрнимдан туриб кетаверади.

— Яхши, яна қанақа бўлади?

— Яна, укаси йиқилганда ўрнимдан тургизиб йиглама, жоним, йиглама, деб елкасини силаб қўяди.

— Хуш, яна қанақа бўлади?

— Акасини сизлаб гапирари, яна катталар иш буюрганда хўп бўлади, деб қўлини мана бундай қилиб кўкрагига қўйиб туради.

— Баракалла, ўғлим, яна қанақа бўлади?

— Яна ота-онасига гап қайтармайди, молларга озор бермайди, бир марта она эчкимизни минмоқчи бўлганимда бувим, одобли бола ундай қиламайди, деган.

— Баракалла, хўп, яна қандай бўлади?

— Қушларни ўлдирмайди... Бир марта тутнинг қавагидан чумчуқнинг боласини олаётганимда энам, одобсиз, нима қиялсан, туш дарров, деган.

— Баракалла ўғлим, қаноат ҳосил қилдим, сен кўп одобли экансан.

Биз ҳаммамиз ўрнимиздан туриб гуриллатиб қарсақ чалиб юбордик, Абдуҳалимнинг ўзи ҳаммамиздан кўпроқ чалди. Энам унга тўртта ёнгоқ, тўртта ўрик узатди. Ўртогим жуда кўп ютаман, деб ўйлаб уйларидан атайлаб буз халта кўтариб кепти. Ёнгоқ билан ўриқни ушанга солиб, ёнида утирган шеригига лабларини чапиллатиб мақтаниб ҳам қўйди.

— Хуш, энди навбат кимники? — сўради бобожоним.

— Ҳалидан буён мен тикка турибман-ку, — аразлагандай қилиб деди Дилижон.

— Э, ҳа, эътибор бермабман, Юнусвойнинг набирасимидинг?

— Вой, ҳозир сўрадингиз-ку?!

— Ҳа, айтгандай-а, ... Қани бошла бўлмаса, ўғлим.

— Кўп айтсам, кўп берасизми?

— Кўп бераман.

— Одобли бола... одобли бола бобоси ишлаётганда олдига ассалому алайкум, деб боради, — Дилижон қўлини кўксига қўйиб қанақа салом беришини ҳам кўрсатди.

— Яхши, — деб қўйди бобожоним.
— Ундан кейин бобоси ишлаётганда олдига бориб, кетмонни менга беринг, мен чопишиб юбораман, дейди.
— Бу гапинг ҳам яхши, давом этавер.
— Бобоси, қўл юваётганда обдастани олиб, келинг бобожон, мен қуйиб юбораман, дейди. Кейин кечқурун, бобожон, оёгингизни уқалаб қўяйми, дейди... Кейин бобоси ҳовуздан сув олиб келаётганда, менга беринг, чарчаб қоласиз, дейди.
— Баракалла, ўғлим, кўп одобли экансан, — деб мақтади бобожоним, — одобни фақат бобонгдан ўрганибсан-да, отананг ўргатмабди-да.
— Вой, улар қишлоққа кўчиб кетишган-ку, — шошилиб деди Дилижон.
— Ҳа, айтгандай, сен Юнусвой билан қолгансан, а? Баракалла, эсимдан чиқай дебди.
— Энди ёнгоқни беринг, — иккови қўлини баробар узатиб деди Дилижон. — Берсангиз, энам ўргатган одобни ҳам айтиб бераман, энам, сен ҳаммадан одоблисан, деган.
— Хўп, қани эшитайлик-чи, энанг нималарни ўргатган экан.
— Одобли бола ётаётганида ўнг томонини босиб ётади... Кейин яна тураётганида ҳам ўнг томони билан туради... Кейин яна уйга кираётганида ўнг оёгини мана бундай қилиб босиб киради... кейин яна уйдан чиқаётганида ҳам ўнг оёгини босиб чиқади.
Ҳаммамиз тасир-тусирига олиб қарсак чалиб юбордик. Дилижон кўп айтиб ёнгоқни кўп олиб қўймасин, деб қарсак чалувдик, энажоним бўлса, ҳой, тўхтанглар, бу ўғлимда ҳали гап кўпга ўхшайди, деганди, яна қарсак чалдик. Тўтри-да, ҳамма ёнгоқни у олар экану, ўриқни еб ўтираверар экану биз қараб турарканмиз-да, ҳечам-да. Энажоним, бўлмаса майли, энди меҳмон қизларимга ҳам навбат беринглар зерикиб қолишмасин, деганди, Санамбуви опасининг тиззасида ўтирган Роҳила ўрнидан туриб:
— Энам менга камзул тикиб берган, — деб эгнидаги камзулчасини кўз-кўз қила бошлади.
— Вой, бирам чиройли эканки, — мақтаб қўйди энам.
— Мана, тугмалари ҳам бор, — яна мақтанди Роҳила.
— Ўҳ-ҳў, буниси ҳам зўр экан, йилтираб турибди-я, бобоси, қаранг қизимизнинг қўлида мунчоқлари ҳам бор экан.
Энажоним Роҳилани тортиб, тиззасига ўтқазди-да, пешонасидан ўпиб, асал қизим, қаймоқ қизим, деб эркалади:
— Қани, оппогим, айт-чи, одобли қиз қанақа бўлади? — деб сўради.
— Билмайман, — деди Роҳила бошини сарак-сарак қилиб.
— Вой, Мاستонбуви энанг ҳеч нарса ўргатмаганми? Вой шўрим курсин.
— Ўргатган.
— Ўргатган бўлса қани айт-чи, қизим.
— Айтсам, Санамбуви опам биқинимни чимдиб олади.

— Чимдимайди, Санамхон эсли қиз, одобли қиз.
Роҳила энамнинг тиззасидан туриб, қўлларини ёнбош тушириб:
— Санам қизим оппоққина
Қўллари ҳам дўмбоққина.
Бет-қўлини юлмабди,
Сочлари ҳам паҳмоққина, -- деб чайқалиб шеър ўқиб юборди. Ўқиди-ю, ҳовлига қараб пилдираб қочиб чиқиб кета бошлади. Санамбуви опам уришади, деб қўрққан бўлса керак-да. Энажоним ушлаб қўлига кўтариб олди. Камзулининг чўнтагига майиз, ёнгоқ солаётганди, биз бу Мастон холам тўқиган шеър, ўтган сафар ҳам ўқиган, одобли бола ўйинини билмас экан, уят, уят, уят, деб кизгизни тапилагиб тепиб, ўйни чанги-тиб қарсак чалиб юбордик. Роҳила қиз тўхтаб, орқасига ўтирилиб:
— Одобли қиз овқат ичаётганида қошиқни яламайди, кейин лабини ҳам чапиллатмайди, биламан, ҳаммасини биламан. Кейин мишиги оққанда енгига артмайди, — деди-ю, бошини энамнинг кўксига беркитиб олди. Уялиб кетди шекилли. Уялмаса ҳам бўларди, тўғрими? Одобли бола мишигини ростдан ҳам енгига артмайди. Ундан кура чўнтагидан рўмолчасини олиб ўшанга артади... Бобожоним Роҳила қизни эркалаб, олти-та ёнгоқ берди. Биз ҳавасимиз келиб, ўҳ-ҳў, деб юбордик.
— Хўш меҳмонларим, энди кимга навбат берамиз? — сўради бобожоним.
— Навбат меники, — ўрнидан туриб бобожоним томон қараб юра бошлади Муродхон ўртоғим.
— Қани бошлайвер, жойингда туриб айтавер, ўғлим.
— Йўқ, аввал ёнгогимни берасиз.
— Тартибни бузма-да, ўғлим.
— Алдайсиз, Аҳмадқул бобом ҳам анави кунни алдаган. Сен яхши билмас экансан, деб менга нуқул пуч ёнгоқларни берган... Бермасангиз айтмайман.
Бобожоним унга иккита ёнгоқ узатувди, у бўлса одобли бола ўйинини бошлаш ўрнига, ўчоқ бошига ўтиб тешанинг орқаси билан ёнгоқларини чақиб, магзини шошмасдан ея бошлади. Бирпас кутдик, иккипас кутдик, охири зерикиб, қарсак чалиб уят, уят, уят, деб ўйни бошимизга кўтардик. Муродхон шовқин босилгач:
— Уригимнияам берсангиз кейин ўйнайман, — деди.
Бобожоним ҳовучида ўрик узатувди, шошмасдан чўнтагига солди-да, мен бувимдан сўраб чиқай, кейин ўйнайман, деб шаталоқ отиб чиқиб кетди.
— Уят, уят, уят, уят! — деб бақирдик орқасидан.
— Энди навбатни Санамхон қизимга берайлик, — деди энам.
Санамбуви зўр, жудаям зўр, ҳаммадан кўп билади, Аҳмадқул бобомникида ўйнаганимизда айтаверди, айтаверди, ёнгоқларни олаверди, олаверди, охири Аҳмадқул бобом, э, баракалла, қизим-ей, яна бирпас ўйнасак, омборни қоқлаб қўясан ше-

килли, деган. Кейин-чи, Санамбуви гапираётганида бир ерга, бир уйнинг шиптига қарайди, ушанда адашиб кетмаса керак-да. Ёнгоқ турган галвирга ҳеч қарамайди.

— Одобли қиз ўрнидан турганида энг аввал жойини йигади, — деб гап бошлади Санамбуви, — ундан кейин юз-қўлини ювади, ундан кейин ҳовли супуради..

— Баракалла, қизим, кўп одобли экансан.

— Кейин товуқларни катақдан чиқариб юборади, нонуштага утиришганда катталардан олдин қўл узатмайди.

— Баракалла, қизим, офарин!

— Таом ейишдан олдин Бисмиллоҳу раҳмонир раҳим, дейди. Қорни тўйганда Алҳамдуллоҳу, худога шукр, дейди.

— Яхши, давом этавер, қизим, кўп одобли экансан.

— Нонушта тугаганда, дастурхонни қоқиб, савобини умидвор арвоҳларга бағишладим, дейди... Чучкурганда кафти билан оғзини беркитиб, Ла илоҳа иллоллоҳ, деб туради. Бўлмаса оғзига шайтон кириб қолади.

— Баракалла, қизим, баракалла.

— Ундан кейин.. яна айтаверайми, бобожон? Яна айтаверсам, одобли қиз кийимларини ҳамиша озода тутлади... ака-укаларини сизлаб чақиради.

— Баракалла, қизим, билганларингнинг ҳаммасини айт... Энг катта мукофотни сенга бераман шекилли.

— Ундан кейин меҳмонлар келганда, хуш келибсизлар, дейди. Кетишаётганида, вой, мунча шошпақсизлар, яна келинлар бўлмаса, тез-тез келиб турунлар, дейди.

Одобли қиз уйини шу ерга етганда Матмуса бобомнинг кичкина қизи ўрнидан туриб, вой, холажон, Санамхон менинг одобимни айтиб қўяпти-ку, буларни менга бувим ўргатган, деб сал бўлмаса йиглаб юбораёзди.

— Ҳечам-да, — деди Санамбуви, — мен ўзимнинг энамдан урганганман.

— Энанг биздан ўтирлаб олибди бўлмаса, ўгри экан, уят, — деб Дилбархон Санамбуви томонга аста-секин кела бошлади.

Икковлари бир-бирларига тикилишиб, уришай-уришай деб қолишди. Э, уришмаса бўларди-да, уйинимиз энди расво бўлади. Қарсак чалиб юборувдик, унга ҳам парво қилишмади. Энди бир-бирларига жудаям яқинлашиб қолишди, менинг энам ўзи яхши-да, жудаям ақлли. Икковларини икки қўлтигига олиб, пешоналаридан чўпиллатиб ўпиб, яраштирди-қўйди. Онажонларим, асал қизларим, деди кейин, осмон ҳамманики бўлгани каби, қуёш ҳамманики бўлгани каби одоб сўзлари ҳам ҳамманики бўлади. Сизлар, асал қизларим, осмонга қараганларинг билан осмон адо бўлиб қолмайди, тургимиз? Ҳар бирларинг ўз уйларингга туриб одоб сўзини айтганларинг билан одоб ҳам адо бўлиб қолмайди... Одоб ҳам, офтоб ҳам ҳамманики...

Биз бетоқат бўлиб навбат қачон келади, деб кутаётгандик, чидаёлмай қарсак чалиб юбордик. Одоб кўп бўлса, яхши, лекин ёнгоқ оз-да, бизга етмай қолади, деб чугурлашдик, кейин уйини-

миз яна бошланиб кетди. Уйнайвердик, уйнайвердик. Мен икки марта чиқдим, имкковидаям ҳаммасидан кўп ютдим. Муроджон ўртоғим мен бувимдан одобни урганиб чиқдим деб, уям уйинга қўшилиб олди. Эй, уша куни жуда мазза бўлди-да. Энажоним ҳам, бобожоним ҳам одобли экан, одобли бобо билан одобли эна қанақа бўлади деб сўровдик, улар ҳам жавоб қайтаришди, барибир бизчалик бўлишмади. Роса кулишдик, қарсақлар чалдик, охирида одобли қизлар уй супуришди, биз одобли бола бўлганимиз учун учтамитиз ўёгига, учтамитиз буёгига ўтиб, бобожонимнинг оёгини уқаладик. Чиқиб кетаётганда Ҳайитвой ўртоғим қулогимга: Бобонгнинг оёғи қуруқ суяк экан, менинг бобомнинг оёғи юмшоққина, лиққа гўшт, деб мақтанди.

Тунги меҳмон

Энажоним ҳамиша бирор ишдан мамнун бўлсанг, кўнглинг тўлса; худога шукр дегин, буни ўртоқларингга ҳам ургатиб қўйгин, шунда худо ишингга яна ривож бериб, бундан ҳам кўпроқ хурсанд бўласан, деб ургатарди. Мен доим худога шукр, деб юраман. Йиқилиб тушиб пешонам қонамаганда ушанда ҳам худога шукр, деганман, Дилижон билан ким ўзарга чопишиб, ўзиб кетганимда яна худога шукр, худога шукр, деганман... Бобожоним тузала бошлади. Ҳассага таяниб, вой-войлаб бўлсаям ҳовлига чиқяпти, катта болтани баланд-баланд кўтариб ўтин ёрпяти, оғилхонага кириб, молларга хашак соляпти. Худога шукр, ҳаммаси, яхши бўляпти.

Кун ботай-ботай деганда, бобожоним, юр ўғлим, магазинга бориб келайлик, понар ёғи оламитиз, чарчасам кўтариб оларсан, деб менга эмас, энамга қараб кўзини қисиб қўйди. Жон-жон деб рози бўлдим. Нега десангиз, қор ёққандан буён қишлоққа бир мартаям борганимиз йўқ. Мен янги этигимни кийиб, қорларни гарч-гурч босиб юришни яхши кўраман. Йўлда юрсангиз, унча қизикмас, чеккароққа чиқиб босилмаган қорлар ус-тидан юрсангиз, гарч-гурч, гарч-гурч деган овоз чиқаради, мен ана шу овозларни яхши кўраман.

Йўлда кетаётганда:

— Бобожон, нега ўзингиз кетмай, мениям олиб кетаяпсиз, ростданам сизни кўтариб оламанми? — деб сўрадим.

Бобом кулди:

— Йўқ, ўғлим, мени кўтаролмайсан.

— Нега бўлмаса ундай дедингиз?

— Қизик-қизик гаплардан гаплашиб кетайлик дедим-да.

— Ўзингиз қизик гаплардан билмайсизми?

— Энди ўғлим, сен кўпроқ биласан-да.

Тутри, менга қараганда бобожоним қизик-қизик гаплардан қамроқ билади. Бир марта болам, оғзингга қараб юр, деганда, вой бобожон, оғзимга қандай қилиб қарайман, қарасам гапи-ролмайман-ку, деганимда, бобожоним:

— Сен, ўглим, қизиқ гап айтдинг-ку, — деб роса кулган. Яна бир марта далага сув очгани кетаётганимизда, ҳой, кўзингга қараб юр, тиконни босиб олмагин тагин деганда, этагидан тортиб, бобожон, кўзимга қанақа қилиб қарайман, қарайман десам, мана юмилиб қоляпти-ку, деганимда ўшандаям роса кулган.

Магазинимиз олдида мени танийдиган болалар бўлса, янги этигимни курсатиб роса мақтанаман, дегандим, эсизгина, нуқул катта болалар чиқибди. Уларга кўз-кўзлагим келмади. Бу ерда колхознинг идораси, унинг ёнида ичига бугдоғи билан шולי тўкиб қўйилган сирли мачит, ундан нарида магазин, ундан нарида нонвойхона, ундан нарида чойхона, чойхонанинг олдида ёзда катта болалар чўмиладиган ҳовуз ҳам бор. Ҳаммаси жойида турган экан. Уларни томоша қилиб бўлганимдан кейин югуриб бобомнинг олдига кирдим. Бобожоним понар ёғи, каллақанд олиб, энди пул узатаётган экан, қани, қанча бераркан, деб тикилиб турдим.

— Э, амаки, каттарогидан узатаверинг, шунча пулни нима қиласиз? — деди магазинчи амаки.

Бобом пулнинг ортганини кармонга солиб:

— Нима қилардим, мана шу ўглимга тўй қилиб бермоқчиман, — деди.

Магазинчи амаки менга битта попукли қанд узатиб:

— Тўйингга мениям айтасан-а? — деб сўради.

— Яна битта берсангиз, кейин айтаман, — деган эдим, икковлари роса кулишди. Бошига ўғилчасининг тўнини ёпиниб чиққан битта опа бор экан, тескари қараб уям кулди. Мана шунақа, мен қизиқ-қизиқ гапларни кўп биламан. Энди чиқиб кетаётгандик, бошига қизил шапка кийган иккита мелиса амаки кириб келди. Мен кўрқиб кетдим. Қулоқ бўлиб ўлган отамни ана шулар қўлини орқасига боғлаб, олиб кетишган бўлишса-я, деб ўйлаб, ана шунга кўрқиб кетдим. Икковидаям тўппонча йўқ, фақат чакмонида йилтироқ тугмачалари кўп экан. Шунақанги тугмачалардан менда ҳам бор, қутичамга солиб қўйганман.

— Хабарим йўқ... — деди бобом мелиса амакига қараб. Демак, улар бир нарса сўрашибди-да, мен эшитмабман, нимани сўрашди экан? Уша тугмачаларимни сўрашган бўлса-я, мен уларни ўғирлаб олганим йўқ-ку, катта чўян соққага алмаштириб олганман! Бобомнинг орқасига ўтиб, чакмонига бетимни беркитиб олдим, яна кўрқа бошладим.

— Мабодо бирор хабар эшитсангиз... — деди мелиса амаки.

— Албатта, албатта, — жавоб қайтарди бобом.

— Идорамизни кўргансиз-а?

— Худоё уни ҳеч кимга кўргилик қилмасин-у, лекин кўрганман, болам, кўрганман, албатта хабар бераман.

Жадал юриб чиқиб кетдик. Бобожоним оёғи оғриб, чўлоқланиб турган бўлсаям ҳассасини қўлтигига олиб, шунақа тез юридики, орқасидан зўрга югурдим. Йигитали аканинг эшигига етганда тўхтаб:

— Заҳро холангникига ҳам бирров кириб кетамизми? — деб сўради.

— Уникига кирмаймиз, — дедим

— Ундай дема, ўглим.

— Қачон борсам, ҳа, бобонгни майзидан обкемабсан-да, ҳаммасини ўзинг еб юраверасанми, дейди... Кирсак, қантимизни ярмини олиб қўяди.

— Ҳа, майли, ўзиям қоронги тўшиб қолди, туртиниб юрмайлик.

— Тўғри, бобожон, туртиниб юрмайлик, — дедим мен ҳам.

Энди секин-секин юра бошладик. Қишлоқдан чиқиб кўр-гончамиз кўрингунча жим бордик. Сўрамай десам ҳам сўрагим келаверди.

— Бобожон, мелиса амаки сиздан нимани сўради?

— Қамоқхонадан биров қочибди.

— Вой, ким қочибди?

— Хонэшон ҳазратлари.

— Вой, ёзда богимизга меҳмон бўлиб келадиган эшонбува-ми?

— Ҳа, ўша киши.

— Мени тиззасига ўтқазиб, дуо ўргатадиган эшонбуваами?

— Ҳа, ўша деяпман-ку.

— Вой, ушлашиб олишса-чи?

— Яна қамашади-да, ўглим.

— Кейин нима бўлади, бобожон?

— Қўй болам, сўрайверма, юрагимга гап сиймайт.

— Меникига сийяпти-ку, бобожон.

— Сеники кенг-да, ўглим.

— Сизники жудаям торми?

— Ҳа, кейин кексайганда одамнинг юраги тор бўлиб қолади.

— Бобожон, тор бўлмасдан олдин қанча гап сийарди?

— Қўй, ўглим, бирпас жим кетайлик.

— Йўқ, айтасиз, айтмасангиз, қорга утириб оламан.

Эҳ-ҳе, одамнинг юрагига тор бўлгунча мана шу ерда қанча қор бўлса шунча, далаларда қанча дарахт бўлса шунча, тоғларда қанча тош бўлса шунча сўз сийар экан. Узининг сўзи, энажонининг сўзи, бобожонининг сўзи, ўртоқларининг сўзи, ҳамма-ҳаммаси сийиб кетавераркан...

Келсак энажоним кечки овқатни пишириб, сийирниям соғиб олиб, сандалига бозиллатиб олов солиб қўйган экан. Фақат мошкичири пиширгани ёмон бупти. Мен унинг узини эмас, савзисини ёмон кўраман, оғзимга солсам чайнагим келмай туравераман.

— Ҳа, Отажон, тинчликми? — сўради энам, — қовоғингиз айрон халтадай осилиб кетибди?

— Уҳ, чарчадим шекилли, — инқилаб деди бобожоним.

— Афтингиз бошқа нарсани айтиб турибди-ку?

— Сенам неварангга ўхшаб ҳамма нарсани билгинг келаверади-я... Овқатингни суз. Хонэшон ҳазратлари қамоқхонадан қочиб кетибдилар.

— Вой худойм, кимдан эшитдингиз?

— Иккита мелиса бола қишлоқни ағдар-тунтар қилиб юрибди.

— Худое ўзи паноҳига олсин, — энам фотиҳага қўл очди, — авлиёлар мадақдор бўлсин, юртимизнинг имони эдилар, имонли бандаларнинг бахтига ҳамма балолардан қутулиб олсинлар. Нима қилардик, отаси. Осмон йироқ, ер қаттиқ... Фақат қовингизни очиброқ утиринг.

— Нима, ашула айтиб берайми бўлмаса, — жеркиб берди бобожоним.

— Ёшлигингизда айтолмаган ашулани энди айтармидингиз, — деди энам ҳам.

Кечки овқатни жимгина утириб едик. Бир-биримизга ҳечам гап қўшмадик. Кейин мен кигизга утириб халтадаги ёнгоқларимни қайтадан санаб кўра бошладим. Улар бўлса омборхонадан саватда майиз олиб чиқиб чорини тозалай бошлади. Қўқонга олиб бориб сотамиз, пулини тўпала менинг тўйимга ишлатамиз.

— Эна, уйқум келяпти, — дедим эснаб.

— Сандалга ўтиб ёта тур, кейин ёнимга оламан, — деди энам.

— Эртак айтиб бермайсизми?

— Эртакни эртага айтамыз, тойлогим.

Тезгина ухлаб қолдим, қанча ухладим, билмайман, яна уйғониб кетдим. Учоқда гулдирамазон бўлиб ўт ёняпти, уй ёп-ёрут, энам билан бобом йўқ, саватдаги майиз ўртада турибди. Қўйимиз тугай-тугай деб турувди, ушаёққа чиқиб кетишгандир-да, деб ўйлаб у ёнбошимга утирилиб яна кўзларимни юшиб олдим. Энам билан бобом уйга кириб иккита кўрпа, иккита ёстиқ олиб яна чиқиб кетишди. Ие, қўй тугаётганда тагига кўрпа солишаркан-да, деб ўйладим. Яна чиқишиб, патнисда нон, майиз, қозондаги мошкичиридан ҳам олишди. Ие, деб ўйладим яна, қўй тугаётганида мошкичири ҳам ер экан-да. Кейин икковлари қайтиб чиқишиб, сандалга утиришди.

— Ишқилиб, Раҳмонберди сезиб қолмасин-да, онаси, — деб шивирлади бобом.

— Сезмайди, донг қотиб ухлаб ётибди, — энам ҳам шивирлади.

— Нима бўлгандаям бола-да, битта-яримтасига айтиб қўяди-ми деб кўрқаман.

— Кўрқманг, отаси, омборхонани қулфлаб қўямиз.

— Бечора эшон ҳазратлари, — шивирлай бошлади бобожоним, — кўп қийналибдилар-да. Мелиса йигитлардан бири савоб булар деб ўзи бош бўлиб қочирибди. Яхши одам кўп-да, онаси... Қоронги тушгунча суви йўқ ариқда кўприкнинг остида ётибдилар-а...

— Вой шўрим, музлаб қолгандирлар?

— Музлаб ҳам гапми, тиллари гапга келмаяпти... Бизникига яхши келибсиз, хиват жой, бола-чақа йўқ, кирди-чиқди кам... Тирик эканман, худо хоҳласа, сизни эҳтиёт қиламан,

дедим. Шўринг қургур юм-юм йиглайди, дегин... Онаси, тур, озгина сут қайнатгин, асал қўшиб ичирайлик.

— Отаси, майли, ҳазратимни эҳтиёт қилайлик, савоб булади, бу дунёдан савобдан бошқа яна нима ҳам олиб кетардик...

Ана шунақа гаплар бўлаверди, бўлаверди. Ҳа, билдим, ҳаммасини билдим, эшон бувам қочиб бизникига келибдилар. Мен бўлсам қўйимиз тугапти деб ўйлабман-а?.. Мендан яширишмоқчи, кўчага чиқиб ўртоқларига айтиб беради, деб ўйлашайтгандир-да, ҳечам айтмасдим... Билганимни энам билан бобомга ҳам сездирмайман, ҳечам сездирмайман. Э, бу бола барибир айтиб беради, деб бечора Эшон бобомни кўчага чиқариб юборишади, совуқда қаёққа борадилар, тўгрими, кейин мелиса амакилар яна қамаб қўйишади-ку, йўқ, айтмайман, айтмайман. Ҳа-ҳа, менам энам билан бобомни алдайман. Ҳечам айтмайман... уйқум келяпти, йўқ, ухлайман, ухлайман.

Эшон бобом мени дуо қилдилар

Эрталаб нонуштадан кейин бобожоним, зарур ишим бор, дарров келаман, деб ҳассасига таяниб, чиқиб кетди. Юр ўғлим, бирга борамиз, демади, барибир айтганда ҳам бормасдим. Мен Эшон бобо қаерда ётганларини билмоқчиман, биламану ҳеч кимга айтмайман.

— Эна, омборхонага кириб беҳи олиб чиқсам майлими, жуда егим келяпти, — дедим.

— Каллайи саҳарлаб-а? — ҳайрон бўлди энам.

— Ҳа, каллайи саҳарлаб егим келяпти.

Энам енгилгина кулди, мен ҳам кўнглига бошқа гап келмасин, деб ўзига ўхшатиб енгилгина кулдим. Майли, ола қол деганди, югуриб чиқсам, эшикни қулфлашмаган экан, кечаси қулфлаб қўямиз, Раҳмонберди киролмайди, дейишганди-ку. Остона олдида тўхтаб, ичкарига қарай бошладим. Ҳеч ким кўринмади. Туя сандигимизда майиз бор, ёзда қуритганмиз, Қўқонга олиб бориб сотмоқчимиз. Темир сандиқда ўрик бор, саватларга беҳи, анорлар турибди, фақат Эшон бобо йўқ, холос. Мени алдашибди-да ёки тушимда кўрдиммикан? Ёки мен тургунча кетиб қолдилармикан?.. Борди-ю, молхонадами, сомхонадами бўлса-чи?

— Эна, уйнагим келяпти, — дедим қайтиб чиқиб.

— Ҳалироқ борарсан.

— Йўқ, ҳозир боргим келяпти.

— Қулоқчинингни кийиб ол, бўлмаса, — деб қичқирди энам орқамдан.

Қулоқчинни кийиб нима қиламан, тўгрими?

Мен ташқари ҳовлига ўтиб, ундан молхонага, ундан сомхонага кирмоқчиман. У ерда одамнинг қулоғи совқотмайди, илиққина. Молхонага киришим билан эшикнинг ёнида ётадиган қўйларимиз гурр этиб ўрнидан туришди, бечоралар-

ей, бизга хашак солади деб уйлашганди-да, ҳечам-да, шошиб турибман-ку. Тугай-тугай деб турган она қўйимиз унг оёгини тап этиб ерга урди, мен ҳам тап эткизиб ерни тегиб қўйдим. Бузоқчам менга қараб эркаланиб, му-у деганди, мен ҳам му-у дедим. Кавшаниб ётган сигирим ўрнидан шошмасдан туриб ялпоқ огзини осмонга қилиб, мо-о деб масхара қилган эди, мен ҳам му-у деб унияям масхара қилдим. Тутри-да, қачон қарасам, мени масхара қилгани-қилган. Молхона аста-секин ёришиб энди ҳамма жойни кўрадиган бўлиб қолдим. Новвосимиз ётибди, эшагимиз ётибди, фақат Эшон бобо йўқ, холос. Охурлар ҳам бўм-бўш. Гўни уйиб қўйилган жойни айланиб ўтаётгандим, сопи калта куракни билмасдан босиб олибман. Уша калта сопи келиб пешонамга тарақлаб тегди. Бирам огридикки, энамнинг гапига қириб қулоқчинимни кийиб олсам бўларкан. Бунчалик огримасди. Алам қилди, жудаям алам қилди. Пешонам огриётгани учун эмас, йўқ, бобом билан энам мени алдашгани учун алам қилди. Яна тагин Раҳмонжон билмасин, Раҳмонжон билмасин деб масхара қилишади-я... Сомонхона томонга қараган эдим, ие, ана буни қаранг, зўр бўлди-ку, сомонхонамиз ҳеч қулфланмас эди, фақат ўтган йили бобом икки хум мусаллас солиб арманиларга сотамиз деб қулфлаб қўйганди, холос. Кечаям очиқ эди, кучоқлаб беда олиб чиққанман... Ҳа, бўлди, бўлди, Эшон бувамни шу ерга беркитишган... Ичига қандай кирдим энди? Бурчақда тешик бор, Ҳайит-вой билан яшинтупалоқ уйнаганимизда мен ўша ердан ўтиб беркиниб олардим. Ҳечам тополмасди. Бориб қарасам, эски тўнни буклаб текиб қўйишибди. Аста, овоз чиқармасдан ўтиб олдим. Олдин кўзим яхши кўргунча жим ётдим, нафасимни чиқармадим, кейин нариги бурчақда, жўхори поя билан тўсилган жойда бобожонимникига ўхшаган катта калиш турганини кўриб қолдим. Сомоннинг устидан сурғалиб, эмаклаб бораётгандим, тўсатдан калиш йўқ бўлиб қолди. Ажина бўлса-я, деб уйладиму, энажоним ҳар куни дуо ўқийди, бизникида ажина бўлмайди, деб уйлаб қорнимни муздай сомонга босиб жим ётавердим. Поянинг уёғи ёришиб ҳамма нарса кўри-на бошлади. Ҳа, олдин тизза баробар қилиб сомон тўшашибди, кейин кигиз ёзишибди, кейин кўрпа солишибди, кейин Эшон бобони ётқизиб устини ўраб ҳам қўйишибди. Эшон бобом тескари томонга қараб пиш-пиш ухлаб ётибдилар, қараб туравердим, туравердим, охири зерикиб, поянинг орасидан қўлимни узатиб, кўрпани тортиб:

— Бобожон, бобожон, — дея шивирлай бошладим.

— Ҳа?! — Эшон бобом уйгоқ эканлар, уринларидан туриб кетаёздилар.

Оқ кўйлақлари устидан бобомникига ўхшаган нимча ҳам кийиб олибдилар. Поянинг орасидан бошимни ўтказиб:

— Бу менман, — дедим.

— Утакамни ёраёздинг-ку, болам. Кимсан ўзи?

— Раҳмонжонман, олдингизга ўтсам майлими?

— Эшик қулаф эди шекилли, қаёқдан пайдо бўлдинг?

— Тешикдан пайдо бўлдим, кўрқманг, ҳеч кимга айтмайман.

— Сал пастроқ гапир, болам.

— Вой, ўзингиз қаттиқ гапиряпсиз-ку, — дея шивирладим.

— Менинг бу ерда эканлигимни ким айтди сенга?

— Кечаси энам билан бобожоним гаплашаётганда ўзимни ухлаганга солиб ҳаммасини эшитиб олдим. Кўрқманг, бобожон, ҳеч кимга айтмайман. Уйинчоқ берсаям, пул берсаям ҳеч кимга айтмайман. Айтсам сизни яна қамаб қўйишади, тўгрими?

— Тўгри-ку, болам, лекин...

— Сизни кўриб қолганимни бобомга ҳам айтманг, хўпми? Айтсангиз, э, бу бола ўртоқларига айтиб беради, деб сизни дарров чиқариб юборишади.

— Ўх, болам-ов, болам-ов, қани утир-чи...

Ҳақитдан буён сомоннинг устида ўтирувдим, энди сурилиб кигизга ўтиб олдим. Эшон бобомнинг бошида сочи йўқ, сип-силлиқ экан. Кейин соқолариям жуда сийрак, яна тагин ярми оқ, ярми қора денг. Йилтироқ бошларида оқ дўппилари бор экан, ўшани кийиб, эгниларига бобомникига ўхшаш чакмонни ташлаб, бошларини чайқадилар:

— Ў, болам-ей, болам-ей.

— Бобожон, мендан сираям кўрқманг, — дедим гаплашгим келиб, — Ёзда келганингизда, богимиздаги супада ўтирганингизда энажоним ўргатган дуоларни ўқиб берганимда мени тиззангизга олиб, пешонамдан ўпиб, кўп эсли бола экансан, деб нок бергансиз.

— Э, бўлди, бўлди, болам. Эсладим, баракалла.

— Энди кўрқмайсизми?

— Йўқ, энди кўрқмайман.

— Кўрқманг, бизникида ажиналар ҳам йўқ. Энажоним дуолар ўқиб уларни ҳайдаб юборган.

— Робия биби энанг кўп фозила аёл-да.

— Бобожон, фозила дегани нима дегани?

— Кўп нарсани билади, дегани. Бор энди, бўтам, уйларингга чиқа қол.

— Чиққим келмаяпти-да, бобожон.

— Ў, болам-ей, болам-ей.

— Бобожон, сиз чўчқанинг боласини ўлдириб қўйдингизми?

— Астағфурилло, дарров кимдан эшита қолдинг?

— Айтмайман, ростданам чўчка ўз боласини ўзи еб қўйди-ми?

— Тавба.

— Ҳа, алдаяпсиз, начальниқка, э чўчқанг бошингдан қолсин, дебсиз-ку.

— Э, тавба.

— Бобожон, чўчқаниям шохи бўладими?

— Ке, қўй бўталогим, мен чарчаб турибман, — дедилар Эшон бобом, ёстиққа ёнбошлаб, — бошқа пайтда гаплашар-мен. Мен жуда чарчаганман.

— Мен чарчаганим йўқ, бобожон. Сизнинг илмингиз дарё-ми?

— Ким айтди бу гапларни, бўтам?

— Йўқ, айта қолинг, дарё ичингизда турадимиз?

— Ҳа, энди бўтам, кўп китобларни ўқиганмиз-да.

— «Чор китоб»ниямми?

— Ҳа.

— «Нурнома»ниямми?

— Ҳа.

— Або Муслимниямми?

— Ҳа.

— Анави... ҳалиги ҳамма китобларниямми?

— Ҳа.

— Вой, буларни бизга отин бува холам ўқиб берган-ку... бобожон, чарчадингизми, оёгингизни уқалаб қўяйми?

Эшон бобом индамадилар, кўзларини юмиб ёнбошлаганича жим ётавердилар. Менам тикилиб туравердим. Ҳечам кетгим келмади.

Бечора Эшон бобомга қийин-да, тўғрими? Кучага чиқсалар, қизил шапка кийган мелисалар қамаб қўйишади. Чўққанинг боласи қани, деб яна уришади. Отажон тоғамни отгандай пешонасидан пақ-пақ қилиб отиб ташлашса-я, вой бобожоним-ей, бирам раҳим келяптики, нима қилсам экан? Эҳ, катта йигит бўлганимда... бордию, бобомни милтигини олиб чиқиб берсам-чи... мелисалар сени отаман деса, йўқ, отолмайсан, мана мендаям милтиқ бор, пақиллатиб ўзингни отиб ташлайман, дердилар! Аҳ-ҳа, шундай қиламан, қиламан дедимми, қиламан...

Аста, овоз чиқармасдан қорним билан орқамга сурилиб тешиқдан ўтдим-да, ўзимнинг бобом милтиқни латгага ураб охурга қўйиб, устига хашак ташлаганини кўргандим, ҳайрият, жойида экан, олиб яна орқамга қайтдим... Эшон бобом тескари ўтирилиб, яна пиш-пиш қилаётган эканлар, устиларидаги чакмондан секин тортиб:

— Мана, обкелдим, — дея пичирладим.

Эшон бобом уйгоқ эканлар, менга ўгирилиб.

— Нимани олиб келдинг, — дея пичирлаб сўрадилар.

— Милтиқ.

— А?! — Эшон бобом ўринларидан туриб кетаёздилар.

— Кўрқманг, — деб юпатдим, — ўзимнинг бобом билгани йўқ.

— Нима қиламан бу матоҳни мен?

— Отасиз, мелиса амакилар, шапкали аскарлар келганда отасиз. Ушанда сизни сираям ушлашолмайди.

— О, болам-ей, — шундай деб Эшон бобо мени тиззаларига олиб бошимга бетларини босиб, яна тагин анчагина болам-ей, болам-ей, деб турдилар.

— Қўлим билан соқолингизни тараб қўяйми? — деб сўрадим.

— Йўқ-йўқ, болам, жим тур.

— Бўлмаса, оёгингизни уқалайман, — дедим тиззаларидан

тушиб. Қарасам Эшон бобом йиғлаётган эканлар. Кўз ёшлари буруналарининг ёнидан утиб, лабларига етай-етай деб қопти. Йиғламаганларида бўларди, энди мениям йиғлагим келяпти.

— Бобожон, бўлмаса чиқиб кетайми? — деб сўрадим.

— Йўқ-йўқ, бўтам, энди чиқмай қўя қол. Булар иш бўлди.

— Нега йиғлаяпсиз бўлмаса?

— Сени яхши кўрганимдан.

— Мен яхшиманми?

— Жудаям яхши экансан.

— Унда менга ўргатинг бўлмаса?

— Нимани ўргатай, бўтам?

— Ёзда келганингизда супада утирганимизда янаги сафар сенга китоб ўқишни ўргатаман, девдингиз-ку.

— Ҳа, дарвоқе, шунақа девдик-а. Лекин, болам, ўқишни ўрганиш узи бўлмайди-да.

— Майли, ўзи бўлмасаям, ўргатаверинг.

— Э, болам-ей, бунинг учун китоб керак, қоғоз, қалам керак.

— Майли, бобожон, қоғоз-қалам бўлмасаям, ўрганавераман. Ўргатмасангиз, ўрнимдан туриб додлайман, мана туряпман. Тураверайми?

Мен ҳазиллашувдим. Эшон бобом бўлсалар чинакамига кўрқиб қўлимдан ушлаб, ўзлари томонга тортиб:

— Ҳавасинг зўр экан-да, бўтам, — деб сўрадилар.

— Жуда зўр, бобожон, — дедим шошилиб.

— Алиф дегин-чи бўлмаса.

— Алиф, — дедим шошилиб.

— Бе дегин.

— Бе.

— Те дегин.

— Те.

— Се дегин.

— Се.

— Булар ҳарфлар бўлади, бўтам. Олдин шуларни ёд олайлик, қани ҳозир айтганимизни бир такрорла-чи.

Мен дарров такрорлаб бердим. Уҳ-ҳў зехнинг ўткир экан, дедилар. Яна тўртта ҳарф айтувдилар, уларниям ўрганиб олдим. Балó экансан-ку, ўғлим, дедилар. Яна ўргатдилар, қорним очиб қолгунча ўрганавердим. Ахийри қорним билан сурилиб тешиқдан чиқиб уйга кирсам, энажоним ширгуруч пишириб, мен яхши кўрадиган сарёғлардан солиб қўйган экан. Еяётганимда, мунча қолиб кетдинг, деб сўради, роса ўйнадик, дедим. Хайрият, эсинг кириб қопти, этинггни ҳўл қилмабсан, деган-да, энажон, мен этигимни ечиб қўйиб ўйнадим, дедим. Шу қорда-я, деганди, йўқ сандалда ўтирдик, дедим. Энажоним этигимни ҳўл қилмаганим учун яна ўйнаб келишимга осонгина рухсат берди. Тешиқдан утиб бундай қарасам, Эшон бобом ҳам ширгуруч еб ўтирибдилар. Э, ҳа, энажоним сен овқатланиб тур, мен молларингга хашак солиб чиқай деб, мени алда-

ган экан, вой, мен ҳам ёлгон гапирдим-ку, икковимизам ёлгон-чи эканмиз.

— Чиқдингми, бутам, — деб сўрадилар Эшон бобом, — ке, овқатни бирга еймиз.

Қорним тўқлигини айтдим. Кейин мени знамга айтиб бермадингизми деб сўрадим. Эшон бобом гурда айтаманми, дедилар. Мен ҳам сизни курганимни айтмадим, ҳечам айтмайман, дедим, баракалла, дедилар.

— Бобожон, сиз жаннатимисиз? — деб сўрадим охирида.

— Худо хоҳласа, — дедилар Эшон бобом.

— Ўзимнинг бобом-чи?

— Уям.

— Энам-чи?

— Уям.

— Мен-чи?

— Иншоолоҳ, сен ҳам жаннати экансан.

— Улганимизда ҳаммамиз бирга бўламизми?.. Уша ерда ҳам менга ўқишни ўргатасизми?

Эшон бобом жавоб қайтармай кулиб бошимни силаб қўйдилар. Кейин яна ўқишни ўргата бошладилар. Ўргатгилари йўқ эдию мен қистаб туриб олдим. Ўргатмасангиз, милтигимизни олиб қўяман, дедим... Туртта ҳарф ўргатадилар, энди яна бошидан бошла, дейдилар. Яна ўргатадилар, яна такрорла, дейдилар, Охирида:

— Худои таоло сенга ўтқир зеҳн ато қилган экан, бутам, — деб пешонамдан чўпиллатиб ўпиб қўйдилар.

— Вой, энажоним айтади-ку бу гапни, — дедим мен ҳам.— Замон кўтарганда сени уйимга олиб кетиб мулло қилардим, ўғлим.

— Майли, бобожон, замон кўтармасаям мулло бўлавераман.

— Қани, ҳарфларни яна бир такрорла-чи?

— Алиф, бе, те, се, жим, ҳе, хе, дол, зол, ре, зе, шин, син, сод, зод, итқи, изги, айн, гайн, пе, қоф, коф, лом, мим, нун, вов... Шуларни айтдим-да, охирида тўхтаб: кучук болага ўхшаб: вов, вов, вов, дейётгандим, эшон бобом, ҳай-ҳай, ҳарфлар муқаддас, уларни масхара қилиб бўлмайди, дедилар.

Ҳеч чиқиб кетгим йўқ эдию кеч кириб қолди-да, энам ахтариб мени бу ерда эканлигимни билиб қолса кейин киритмайди, деб қўрқдим. Эшон бобом мени яна тиззаларига олиб муздай бетларини бошимга қўйиб анча жим турдилар-да:

— О, болам-ей, болам-ей, — деб қўйдилар.

Чиқсам, ўзимнинг бобом ичкари ҳовлида ўтин ёраётган экан, энам қирт-қирт қилиб савзи тўграяпти.

— Қаерда қолиб кетдинг? — деб сўради.

— Уйнадим, — дедим.

— Кимникада уйнадинг, бобонг роса ахтарибди-ку?

— Айтмайман, қўлимни кесиб туз сепсангиз ҳам айтмайман, — дедим қўрқиб, — айтсам мелиса амакилар ушлаб кетиб яна қамаб қўйишади.

Кейин югуриб бориб сандалга кирдим-да, бошимга кўрпани тортиб:

— Ҳечам айтмайман, — деб бақирдим-да, йиглаб юбордим.

Эрталаб тезгина туриб энажонимнинг кўзини чалгитиб Эшон бобомнинг олдиларига кираман дедиму, ҳеч тургим келмайди. Нега кўп ухлаб қолдим экан, деб уйланиб ётавердим. Қуёш чиқибди, тоғ томондаги деразамиздан уйимизга нур оқиб кирапти. Бирам майин, бирам юмшоқ, қафтимни тутиб ҳовучимга йиғаман десам, ҳеч ушлаб бўлмаяпти. Нега йўқ бўлиб қоларкин, ахир мен уларни кўриб турибман-ку. Қизиқ қаёққа йўқ бўлиб қоляпти экан... Ҳа, майли, энди бу ҳақда ҳечам уйламайман. Яхшиси, тушимни эслайман. Жудаям мазза туш кўрдим-да, ҳар кунгисидан ҳам зўр бўлди. Ё унгимда кўрдиммикан... йўқ, учдим-ку, мен фақат тушимда учаман-ку... Эшон бувам учишни билмас эканлар, мен ўргатиб қўйдим, кейин биргалашиб учдик, кейин чўққанинг болалари, қизил шапкали амакилар бизни роса қузлашди. Улар ҳам учяпти, биз ҳам учяпмиз, бўрсикларнинг болалари ҳам тўхта, тўхта деб учаётгандай бўлди. Кейин жаннатга тушиб қолдик. Уҳ-ху-у, жуда зўр экан-ку, энажоним айтгандай, ҳар хил гуллар шунақа кўпки, оқ каллақандлар сават-сават бўлиб турибди. Кейин саватлардаги қандларми ёки оппоқ бўлиб очилган атиргулларми, деб уйланиб қолдим. Бир қарасам қанд бўлади, бир қарасам гул бўлади... Кейин Эшон бобом кичкина бўлиб қолдилар. Ие, сиз нега бунақа бўп қолдингиз десам, чўян соққангни берсанг, сенга булбулча бўлиб сайрайдиган ҳуштагим бор, ўшани бераман, дейдилар. Кейин ҳаммаёқни булбулча бўлиб сайрайдиган ҳуштаклар босиб кетди... Бобожон, сиз нега пакана бўлиб қолдингиз, десам, вой, мен чала тугилганман-ку, дейдилар. Бошларида оқ салла, эгниларида мала чопон, буйлари кичкина-ку, соқоллари тиззаларига етай-етай деб турибди. Кулиб юбордим, кула-кула уйғониб ҳам кетибман. Кўзимни очсам, энажоним ҳам, бобожоним ҳам йўқ. Кейин ҳали атганимдай, қуёшнинг нурини ҳовучимга йигиб ётавердим. Ростдан ҳам уша нурлар қаёққа йўқ бўлиб қоларкин, борди-ю, ҳовучимни ёзиб дераза ёнига бориб ўша ерда ойнага қисиб туриб ушласам-чи деб, секин-аста бориб икки қафтимни ойнага босиб турган эдим, энам кириб:

— Нима қиялсан? — деб сўради.

— Нурларни ушлаяпман, — дедим.

— Қанақа нурлар?

— Қуёшнинг нуридақа нур-да, мана, ойнадан ўтиб келишяпти, ҳовучимга анчасини ушлаб турибман...

Кафтимни ойнадан олган эдим, яна ҳовучимда ҳеч нарса йўқ. Алам қилди, жудаям алам қилди. Энажоним анави куни олиб келганимиз оқ қанддан солиб холвайтар пиширган экан, ўшани еяётгандайам алашим ҳеч тарқамади.

— Эна, уйнагани чиқаман, — дедим ўрнимдан туриб.

— Бугун ҳеч ёққа чиқмайсан, — деди энам.

— Чиқаман дедимми, чиқаман, — деб туриб олдим. Йўқ

деса, қоқ ерга ётиб думалайман, деб турувдим, хайрият, ўзи ташқарига чиқиб кетди. Аста утинхонага ўтиб беркиниб олдим. Ундан кейин молхонага ўтиб қарасам, ие, сомонхонани бугун қулфлашмапти, ие, ие, ичкарида Эшон бобом ҳам йўқ, ие, кеча ётган жойлари бўм-бўш, кўрпалариниям йигиб олишибди. Ҳа, билдим, Раҳмонберди сезиб қолибди, энди ўртоқларига айтиб беради, деб омбулхонага беркитишгандир-да... Вой, бу ерда ҳам йўқ-ку! Югуриб орқамга қайтдим:

— Эна, Эшон бобом қанилар? — деб сўрадим.

— Қанақа Эшон бува? — ҳайрон бўлгандай сўради энажоним.

— Сомонхонада ётган Эшон бувам.

— Сомонхонада ҳеч ким ётгани йўқ, валдирама.

— Алдаяпсиз, кеча олдиларига кирганман. Қорним билан сомонга ётиб кечгача гаплашганман.

— Бемаъни гапларни гапирма, тойлогим.

— Бемаъними? Алиф, бе, те, се, жим, ҳе, хе, дол, зол... буларни ким ургади бўлмаса?

Энажоним мени бағрига босиб бошларимдан силади, юзимдан ўпди. Ҳар йили бир марта арвоҳлар келади, ўша арвоҳ гоҳо художўй хонадонларда бирор Эшон буванинг қиёфасида кўринади. Сен, азаматим, арвоҳ кўрибсан, ундан ҳарф урганганинг яхши, савоб булади, уни унутмагин, тақрорлаб тургин, лекин зиҳор арвоҳ кўрганингни бирон кишига айта кўрма. Айтсанг, дарров уйимиз куйиб кетади, деди. Олдин ишонмадим, кечқурун бобожоним ҳам шу гапни айтганди, кейин ишондим.

— Ҳа-ҳа, ўғлим, бу гапни ҳеч кимга айта кўрма, — деди бобожоним ҳам кўрқиб, — айтган заҳотинг уйимиз куйиб кетади.

— Молларимиз-чи? — деб сўрадим шошилиб.

— Ҳамма-ҳаммаси куяди, кўчада қоламиз, — деди бобом йигламсираётгандай бўлиб.

Мен ҳам кечгача йигламсираб юрдим.

Бувим тонг отгунча йиглаб чиқди

Қор ёққандан буён бунақа мазза қилиб уйнамаган эдик. Йўқ, рост айтияпман, сандалларда исиниб, айвонларда гупанглашиб, уй эгасининг ҳой, бас қилинглар шумтакалар, деганига жиндай-жиндай хафа бўлиб ўйнардик. Бугун-чи? Вой, шунақа мазза қиялпмизки, барибир, сизга айтолмайман. Аҳмадқул бобомнинг боғи орқасидаги балаң тепаликка Султонали акам пақирда сув олиб чиқиб қуйган экан, роса кўп қуйган экан, қор аралаш музлаб шунақа силлиқ бўптики, салгина қадам боссангиз, пастга қараб шувиллаб тушиб кетасиз. Кетаётганда шунақа ҳузур қиласизки, буниям айтолмайман. Бир хилимиз ўтириб оламиз, бир хилимиз энгашиб кетамиз, кичкина бола-

лар бўлса, улар ҳали кўрқоқ-да, поезд-поезд бўлиб бир-бирининг этагини ушлаб олишади... Эҳ, мазза буляпти! Йиқилиб ҳам урамиз, думалаб ҳам кетамиз, қиқирлашиб куламиз, қичқирамиз.

— Раҳмонберди! — деб чақирди Султонали акам, — қулгоинг карми?

— Кар эмасман, — қулгоимни ушлаб кўриб дедим.

— Бувинг келди деяпман.

— А, бувинг?! — дедим-у, бир нафас тик туриб қолдим.

Вой, рост, рост экан! Ҳу ана, девор томонда кафтини пешонасига соябон қилиб турибди. Устидаги бахмал тунидан танидим, бошидаги жун рўмолиям ўзиники! Бувижон, бувижоним, дея қичқириб юбордим. Икковимиз ҳам бир-биримизга қараб югура бошладик. Тепаликдан тушгунча икки марта йиқидим. Мунча йўлим кўпаймайди-я, мунча... Мана, яқинлашдик, оз қолди.

— Бувижон! — дея қичқирдим.

— Жоним, асалим, — бувим йиглаб юборди. Ачомлашиб кетдик. Упишяпмиз, йиглашяпмиз, мени кўтариб олган, мен буйнидан маҳкам кучоқлаб оляпман. Қани энди минг йил, миллион йил шундай турсак, тураверсак, тураверсак, мен бувимнинг ҳидини согинган эдим, сочини қатиқлаб ювганда шунақа ҳид келарди, тўйиб-тўйиб ҳидлаяпман.

— Бувижоним! — дейман яна юзларини қўлим билан силаб.

— Вой, қўлларинг совқотиб қопти, қўлтигимга тикақол, асалим, — дейди бувим.

— Йўқ-йўқ, яна силай, кўп силай, кўп силай, қўлларим ҳам сизни согинган.

— Майли ўғлим, силай қол. Фақат йиглама.

— Йўқ, тўхтаңг, яна жиндай йиглай.

— Асалим, дўмбогим...

Бувим ҳам йиглашга тушди, елкасини силкитиб-силкитиб йиглади. Мени ерга қуйиб, энгашиб, энди кийимларимдан ҳам ўпа бошлади.

— Мени кўргани келдингизми? — деб сўрайман.

— Кўргани келдим, ўғлим.

— Согиндингизми?

— Согиндим, қаттиқ согиндим, асалгинам.

— Менам согиндим, мана шу кўзларим билан согиндим.

Кечасиям согинаман, уйнаётганимдаям согинаман, ҳар кунни кўргим келади. Кейин энамга билдирмай, йиглаб-йиглаб олам. Энди кетмайсизми?

— Кетмайман, шириним, кетмайман.

Тепалик томонга қарадим, Ҳайитвой бувим борлигини бир кўриб қўйсин, дедим. Қачон уришса, бувиси тугмаган, бобоси туққан, деб лабини буриб масхара қилади. Йўқ, бизга қарамади. Қарамасанг, қарама, сенга кўрсатадиган бувим йўқ, ҳали ўзим тўйганим йўқ-ку.

Қўл ушлашиб уйимизга жўнадик, бувимнинг қўли иссиққи-

на, биром юмшоқ. Бахмал тўни, жун рўмоли, йилтироқ махсилариям яхши, ҳаммаси чиройли.

— Энди кетмайсиз-а? — яна сўрайман.

— Ўзингни олиб кетсам-чи, асалим?

— Йўқ-йўқ, уёққа ҳечам бормайман, сизам бормайсиз энди, ўгай акаларимни ёмон кўраман.

— Ундай дема, ўғлим, акаларинг ёмон болалар эмас, эсли, одобли.

— Ҳечам-да, қачон борсам, бу сенинг бувингмас, бизни бувимиз, отамиз сотиб олган дейди. Ўйинчоқларимниям ўғирлаб қўйишади, ўйингям қўшишмайди. Энди кетмайсиз, уларам ўзини бувисини топиб олсин, уларнинг отаси бор-ку, менинг отам йўқ-ку.

— Қўй, йиглама, ўғлим.

— Йиглайвераман.

— Кўтариб олайми?

— Керакмас.

— Мен сени катта йигит бўлиб қолди десам...

— Кетмайман десангиз кейин катта йигит бўламан.

— Хўп, ана асалим кетмайман.

— Ухлаганимда ҳам кетмайсизми?

— Кетмайман, шириним, — шундай деб бувим мени яна кўтариб ёш оқиб турган кўзларимдан, совқотган юзларимдан, ҳалиги мен очқаб турганимда овқатни шошилиб ейман-ку, ўшанақа қилиб ўпа бошлади.

Уйга келсак, энам билан бобожоним жиззали нонларни ёпиб, қаймоқлардан қўйиб, омборхонанинг шиптига осган узумларимиздан олиб чиқиб бизни кутиб ўтиришган экан. Озгина едим, кейин ҳечам егим келмай, нуқул бувимга тикилиб ўтирдим. Менга атаб тикиб келган янги қўйлак билан беқасам тўнни кийгим келаверди. Энам, ҳа, майли кийиб кўра қолсин, деган эди, кийиб бўлиб бундай қарасам, энди бувим энамнинг тиззасига бошини қўйиб пиқ-пиқ йиглаётган экан.

— Ундай дема, қизим, — деяпти энам, — ўша етимлар ҳам бегона эмас, жиянларинг бўлади, холангнинг тилаб-тилаб олган азиз фарзандлари эди.

— Жиянларига қарасин, деб мени отам тенги одамга берибсиз-да, — яна йиглапти бувим.

— Етимнинг бошини силасанг, охиратинг обод бўлади, қизим.

— Охирати обод бўлсин деб, мени қурбон қилибсизлар-да.

Энди бобом гапира бошлади. Бувимни ўзига қаратиб, елкаларидан силаб, ширин қизим кўникиб кетасан, худо хоҳласа, ҳаммаси яхши бўлади, ҳамма ўзини ўйлайберса, унда етимларнинг ҳолдан ким хабар олади, ўзинг ўйлагин, тўртта боласи бор, ёши ҳам бир жойга бориб қолган кишига ким ҳам хотинликка кўна қолади, бунақа пайтда қариндошлар ўзидан кечмаса бўладими, йиглама деяпман, буларни ювиб-тараб катта қилсанг, худо хоҳласа, ҳузуриниям кўрасан, муҳими холанг гўрда тинч ётади, одам боласи бу дунёга аслида савоб учун келади,

ҳа савоб оламан деб одамлар мачит солади, кўприк қуради, э қизгинамей, йигини бас қил энди, дунёда етти хил савоб бор, дейдилар, энг каттаси етимнинг бошини силаганда бўларкан... ана шунга ўхшаш гапларни бобом гапираверди, гапираверди, мен шу пайтда бобожонимни жудаям ёмон кўриб қолдим. Югуриб бориб томогидан қучоқлаб, оғзини қўлим билан беркитиб:

— Гапирманг, — дея қичқирдим, — энди бувимни ҳеч кимга бермайман, мачитниям, кўприкниям ўзингиз қуравринг.

Бувим мени тиззасига олиб, кафти билан кўз ёшларини артиб:

— Вой асалимей, тўнинг ўзингга биром ярашибдики, — деди. Чиндан ҳам ярашган-ярашмаганлигини билмоқчи бўлиб турувдим. Шунинг учун дарров ўрнимдан туриб, нарироққа бориб, рост айтяпсизми, деб сўрадим.

— Буй-бастингга мос келганини қара, худди қўйиб қўйган-дей!

— Ўзингиз тикдингизми?

— Ўзим тикдим, асалим.

— Энди қўйлагам, тўнам ўз-ўзимгами?

— Ўз-ўзингга дўмбогим.

— Қўйлакни кечасиям кийиб ётсам майлими?

— Майли, шириним, кечасиям кийиб ёта қол.

Энди яна бувим билан тўйиб-тўйиб гаплашаман десам, ҳа-деб қўшнилариимиз чиқаверади, вой, ўртоқ, эсонмисиз, омонмисиз, деб елкасига қўлини мана бундай ташлаб, ҳеч бири менга эътибор бермайди. Беқасам тўннимни кўришармикан деб, сал нарироққа бориб турсам ҳам қарашмайди. Муҳтарам холам қовоқ сомса олиб чиққан экан, нуқул ўшани мақташади. Бибиқиз амман кўк дастурхонга сутли патир ўраб чиққан экан, вой, қўшни, биром пазандасизки, оғизда эриб кетади-я, бизга ҳам ўргатсангиз-чи, дейишади. Қизиқ-қизиқ гаплардан ҳеч гаплашишмаяпти. Бувимни менга беришмас экан-да, мен уни согинганман ахир, мана шу кўзларим билан согинганман. Ўрнимдан туриб:

— Чиқиб кетинглар энди, — деб кигизни гупиллатиб тепдим, — бувимни согинганман, билдингизми?

Муҳтарам холам:

— Сен жуда одобли бола эдинг-ку, — деди лабини буриб.

— Ўзингиз одобли боласиз, — деб менам лабимни буриб қўйдим.

— Бувингни фақат сен согинибсан-да?

— Ҳа, согинганман.

— Сора биби сенга она бўлса, бизга ўртоқ, қиз ўртоғимиз бўлади-я, биз ҳам уни согинганмиз. Сен кечаси гаплашаверасан.

— Кечаси ўгай отам обкетиб қолади, билдингизми?

Энам келиб, юр, қулиним, бобонг поя қирқяпти, қарашиб юборгин, деди. Мен кўнмай, бувим кетиб қолади, дегандим,

бувимнинг ўзи йўқ асалим, кетмайман деб ишонтирди. Пояни ушлаб турганимдай бобом, ҳой, кўзингга қара, қўлингни қирқиб оламан, десаям кўча эшик томондан назаримни узмай турдим. Туй булган куниям қўрқма, онанг кетмайди, деб алдашиб, кейин паранжи ёпинтириб обқочиб кетишган. Мен ўшанда ерга ётиб роса йиғлаганман... Қўшниларимиздан кейин энди Захро хола келди. Ундан кейин Аҳмадқул бобонинг чўлоқ келини чиқди. Гаплари чўзилиб кетувди, пойгакка тушиб олиб, чўлоқлаб юриб ўша опани роса масхара қилдим. Туррида, нега энди бувимни менга беришмайди...

Ҳаммалари кетгач, энам вақт алламаҳал бўлиб қолди, ёта қолайлик, гапнинг чаласини эртага гаплашармиз, деб бувим икковимизга уйнинг тўрчисига тўйимга аталган серпахта кўрпалардан тўшаб юмшоққина жой қилиб берди. Кўрпага киришим билан бувимни маҳкам ачомлаб олдим. Оҳ, қандай яхши-я, қандай мазза-я, қани энди минг йил шундай қилиб ётсам, ҳечам тонг отмаса, бомдоқ номозига турмасак, кейин икковимиз қўшилиб битта бўлиб қолсак, ҳеч ким ажратмаса.

— Катта йигит бўп қолсан, асалим, — деди бувим орқамни силаб, — қучогимга сигмаяпсан-а.

— Мен буви, намозларниям биламан, — деб шивирладим яна ҳам хурсанд қилмоқчи бўлиб, — ажиналарни қочирадиган дуоларни ҳам ўрганиб олганман. Кейин уйинчоқларим ҳам куп, курсатайми?

— Йўқ, эрталаб кўрармиз.

— Еттита чўян соққам бор, ёнгоққа алмаштириб олганман, хўп денг, курсата қолай, қоронги бўлсаям кўринаверади.

— Асалим, ҳаммасини эрталаб кўрамиз.

— Кетмасангиз, уйинчоқларимни ҳаммасини сизга берардим.

— Вой, шириним-ей, раҳматли отангга ўхшаб сен ҳам биррам меҳрибонсанки, тилларинг ҳам биррам ширинки.

— Раҳматли отам меҳрибонмиди?

— Жудаям.

— Нега бўлмаса ўлиб қолган?

— Ажали етган-да, углим.

— Ажали етганда одам ўладими?

— Ҳа, ўлади.

— Буви, отамни қулоқ қилишганми? Уйнаганимизда болалар нуқул қулоқнинг боласи, қулоқнинг боласи, деб масхара қилишди. Ростдан ҳам отамнинг қулоғи жуда катта бўлганми?

— Йўқ, углим, қулоғи катта бўлгани учунмас, бойлигимиз куп булгани учун қулоқ қилишган.

— Кейин қулоғидан чўзишганми?

— Ким билади, углим.

— Бувижон, отам ҳақида гапириб беринг. Бобомдан сура-сам, катта бўлганингда биласан, ў золимлар, ў золим замона, деб осмонга қараб мана бундай уҳ тортаверади. Жон бувижон, айта қолинг, ахир мен катта бўп қолдим-ку, ўрнимдан туриб бўйимни курсатайми?

— Қуй, углим, юрагимни эзма.

— Нега юрагингиз эзилади?

— Ачинаман-да, углим.

— Айта қолинг, айтмасангиз сочингиздан тортаман.

— Угилгинамей, дилбандимей, отанг худди сенга ўхшаган қош-кўзи қоп-қора, бугдойранг, ўрта буй, кўзлари чақнаб турадиган қизиқчи, қувноқ бир йигит эди, йигитларнинг сардори эди... Қуй, углим, юрагимга туз сепма, йиғлагим келяпти.

— Майли, буви, йиғласангиз ҳам айтаверинг.

— Сабр қил азаматим, жиндай юрагимни бушатиб олай, ярамни тирнаб юбординг, ўзи тўйиб турувдим.

Анча маҳал икковимиз шивирлашни бас қилиб, жим қолдик. Мен кафтим билан бувимнинг кўз ёшларини артиб-артиб турдим, илиққина экан, бувим бўлса мени бағрига маҳкам бошиб, елкаларимни силаб-силаб, ҳалиги, одам қаттиқ чопганда ҳансирайди-ку, ушанақа қилиб йиғлайверди, юпатай десам юпатадиган сўз ҳеч эсимга келмаяпти. Энамни чақирай дедиму, бас қилинлар энди, бас қилинлар, ухланлар энди, деса унда отам ҳақидаги гапни билолмай қоламан деб қўрқаман.

— Ҳа, асалим, отанг бебаҳо одам эди, — деди охирида бувим йиғидан тўхтаб, — отангнинг отаси катта бой бўлган, мачитлар солиб йўлга ер ажратиб сахий бой деган ном чиқарган экан, эшитаяпсанми?

— Эшитаяпман, — дедим шошилиб, — тез-тез айтинг, бўлмаса эсингиздан чиқиб қолади.

— Тоғда қўйлари, йилқилари, даштда бугдойзорлари бор экан, ўзи зўр чавандоз ҳам бўлган экан.

— Буви, чавандоз от минадиганми?

— Ҳа, гап қўшмай тургин-да, шириним, отдан йиқилиб ўлгандан кейин жами бойлиги сенинг отангга қолган экан. Кейин бизнинг тўйимиз бўлди, мен ун олтида, отанг ун саккиз ёшда эди.

— Ушанда сизнинг бўйингиз қанча эди?

— Сабриниса опанг бор-ку, ушанча эди.

— Туйларингда ўртага олов ҳам ёқишганми?

— Ҳа, албатта олов ёқиларди-да, асалим.

— Чилдирма чалиб ашула ҳам айтишганми?

— Оббо ширинимей, тўйда албатта чилдирма чалинади-да.

— Кейин-чи?

— Кейин колхоз замони бўлди, ер-сувларимизни, уй-жойларимизни, кўрпа-тўшакларимизни, қозон-товоқларимизни ҳаммасини олиб, узимизни узоқ мамлакатга қулоқ қилишувди, отанг раҳматли, э у ёқларга бормаймиз деб, мени олиб қочиб кетди.

— Орқаларингдан қувишмадими?

— Қувлашди.

— Сизлар от миниб олганмидиларинг?

— Йўқ, пиёда эдик, азаматим.

— Кейин-чи? Тез-тез айтинг.

— Ушанда сен қорнимда эдинг.

— Қорнингизда бўлсам ҳам барибир ҳаммасини кўриб турармидим?

— Йўқ, шириним, ҳеч нарсани кўрмасдинг. Тоғ-тошларда қочиб юрдик, охири мелисалар отангни ушлаб қамаб қўйишди. Қамоқхонада кўп калтаклашган экан, жигари эзилиб қон туфуриб, оламдан ўтди.

— Кўп уришганмикан?

— Ҳа кўп уришган экан.

— Нега уришади, нега? — сакраб ўрнимдан туриб кетдим.

— Замон шунақа эди-да, ўғлим.

— Отамни нега уришади, деяпман, нега ўлдиришади? — бақириб кўрпа-ёстиқларни тепа бошладим. Бобом билан энам уйгоқ экан, икковлариям тепамизга югуриб келишди. Бобом бағрига олмоқчи бўлувди, қўлини тишлаб олдим.

— Нега отамни ўлдиришади! — баттарроқ бақирдим.

— Оббо қизим-ей, болага бу гапларни айтиб буларканми? — деб бувимни уришган бўлди бобом.

— Ахир нима қилай, ўзи қистади-да, — овозини сал чиқариб деди бувим.

— Боланинг кўнгли нималарни истамайди, э қизим-ей... Кел, ўғлим, мен билан ёта қол, соқолим қичияпти, бир қашлаб қўйгин.

— Қашламайман, — деб кўрпани яна тепиб бобомнинг оёқларидан маҳкам кучоқлаб олдим, айтинг, нега уришади, жони оғриганда додлагандир, нега бормадингиз?

— Қўй, ўғлим, қўй.

— Қўймайман, нега сиз бормадингиз?

— Борганман, ўғлим.

— Ёлгон, сизни ўлдиришмапти-ку... Отам тирик бўлганда бирга ётардим, билдингизми? Энди соқолингизниям тарамайман, энам сигир соққанда бузоқчаниям ушламайман, билдингизми? Отамни топиб берасиз, ҳамманинг отаси бор-ку, топиб берасиз дедим, топиб берасиз...

Кўрпага ётиб роса йиғладим, болишни муштлайвердим, муштлайвердим. Бас қил дейишса ҳам бас қилмайман, деб йиғлайвердим. Ахийри ўзим жим бўлдим. Чарчаб қолдим-да, бўлмаса яна йиғлардим. Бувим ёнимда ётган экан, юзини силамоқчи бўлиб пайпаслаган эдим, вой, энди у йиғлаётган экан, қизиқ, нега катталар овозини чиқармай йиғлар экан, бунақада уларнинг йиғлаганини ҳеч ким билмайди-ку, мен бўлсам, ҳечам яширинча йиғлай олмайман, ё энамга, ё бобомга кўрсатиб йиғлайман. Ҳовлида бўлишса, эшитишсин деб қаттиқроқ йиғлайман, боғда юришган бўлса, деразани очиб қўйиб йиғлайман.

— Буви,— дея секин шивирладим.

— Уйгоқман, ўғлим, — деб мени бағрига тортди.

— Сиз нега йиғлаяпсиз?

— Йиғлаганим йўқ, асалим.

— Йиғлаяпсиз, мана бармогимни ялаб кўрсам шўртаккина экан... Сизам отамни соғиняпсизми?

— Ҳа, ўғлим, соғинаман-да.

— Буви, ўлганлар тириладими?

— Қайдам.

— Отинбиби холам битта китоб ўқиб берганди-да, ўшанда дарёга чўкиб ўлганлар қариндошлари худодан сўраб дуо ўқишганда тирилиб яна уйларига келган экан... Уша дуони сиз биласизми?

— Биламайман, ўғлим.

— Ким билади бўлмаса?

— Қайдам.

— Буви, анави куни Хон Эшон бобом ўлмаган бўлсаям арвоқларини кўрдим, худди ўзларига ўхшайди, китоб ўқишни ўргатмоқчи бўлдилар.

— Ҳа, эшитдим, ўғлим, энанг айтиб берди.

— Вой, айтдим, энди уйимиз куйиб кетса нима бўлади?

— Бегоналарга айтса куяди-да, мен бегона эмасман-ку, дўмбогим.

— Энам озинг бўш, ичингда гап ётмайди, ҳаммасини бировларга айтаверасан, деганди. Эшон бобомнинг арвоқини яна кўрганимда озимга дам солдириб олмоқчи эдим, ҳеч кимга гап айтмасдим. Кирсам, йўқ бўп қоптилар.

— Худо хоҳласа, яна куришиб қоларсизлар, ўғлим.

— Ухлагим келяпти, — дедим эснаб, — ухлаб қолсам, кетиб қолмайсизми?

— Асалим-ей, — деди бувим мени бағрига маҳкам босиб. Кейин болишимиз иккита бўлсаям ўзимиз битта бўп қолдик, битталигимизча эрталабгача қимирламай ухладик.

Давоми келгуси сонда

ЖАНГҲОҲЛАРДА

ЁЗИЛГАН САТРАЛДАН

Отим жангда энг жанговар йўлдошим,
Отлиқ экан ерда учган қирувчи.
Ҳар фашистнинг жудо қилур қон бошин,
Олмос кесар қўлимдаги қиличим.

Султон Жўра. 1942 йил 9 апрель.

Тўлан Низом

РУҲИ РАВОНИМ

Достондан бўлақлар

ТУШ

Кўкшар. Яйлов осмон янглиг кенг,
 Тоғлар боши булутларга тенг.
 Ярим кеча. Кўкда ой сузар,
 Сонсиз юдуз зўр базм тузар.
 Яшил олам, ям-яшил дала,
 Хил-хил отлар гала ва гала.
 Машраб ёлғиз. Аста ёнбошлар,
 Юзларини ювар кўзёшлар.
 Уйқу босиб келар ҳувайдо,
 Туш кўради. Отаси пайдо:
 «Бобораҳим, кўзни оч, углим,
 Нелар қилиб юрибсан тўқлим?
 Йўлинг кутиб, онанг интизор,
 Уйгон, углим, бор, онангга бор!
 Бир кўриб қол, сенга айтаман, —
 Мен онангни олиб қайтаман...»
 От кишнади... Уйгонди Машраб,
 Жадал кетди яйловни ташлаб.
 Қулогига отасин сўзи,
 Ё ёнида борарми ўзи!
 Илк бор кўрди ота рухсорин,
 Пичирлар, дил кетди ул сорин:
 «Йўлинг кутиб онанг интизор,
 Онанг бўлди жуда хокисор.
 Уйгон, углим, бор, онангга бор!..»

КУЛБА

Аста-секин тушган эди қаро шом,
 Олур тун қўйнида Намангон ором...
 Хароб кулба укинч чекур мунгайиб,
 Она йиғлар рангируйи саргайиб.

Шарпа келди, кимдир эшиқда турар,
 Энтикканин шундоқ қалби сездиар.
 Интизор онанинг юраги билди,
 Наҳот, Бобораҳим боласи келди?!

ОНА

Турай десам, куч-қувват йўқ, қолди сўнгги оним, болам,
 Қаёнларга кетиб қолдинг, жисмимдаги қоним, болам?!

Неча йиллар йиғладим хор, изларингга айладинг зор,
 Гаминг бўлди аччиқ ошим, ҳажринг бўлди ноним, болам.

Чирогим йўқ, сочим оқи бу кулбамни ёритарму,
 Умрим ўтди, ажал етди, чиқар бўлди жоним, болам.

Ҳижрон ўти куйдирса гар, тузалмайду жароҳати,
 Оллоҳ омонатин олсин, ўзингсан армоним, болам.

Боламмисан, ё бегона, садо қилгил, Бобораҳим,
 Тўнинг пешин менга тутиб, ўлтиргин имконим, болам.

МАШРАБ

Жаҳон кезиб паёпай, мен, девона бўлиб келдим,
 Жақни топмай эл ичинда афсона бўлиб келдим,

Қаён бордим, жафо кўрдим, жонима минг бало бўлди,
 Тупроқ упиб ёлборурман, остона бўлиб келдим.

Яратган — сен, сайратган — сен, руҳимга бериб қудрат,
 Шамчирогим, мен болангман, парвона бўлиб келдим.

Тақдир мени хўп доғлади, оёқ-қўлимни боғлади,
 Ақлу ҳушим олди охир, бегона бўлиб келдим.

Қўл соғиндим, ҳам сигиндим, қучоғингни очгин, онам,
 Доғларингки, бош устига, гирёна бўлиб келдим...

Сўнг Машраб жандасин пешини тутди,
 Она йиғлар, дунё ўзин унутди...

Эрталаб, тонг билан узилди она,
 Машрабнинг кўзлари гамгин-гамхона...

«Йиғламай найлайки, рўзимни сиёҳ қилди фалак,
 Ошноларни менга ноошно қилди, фалак,
 Кавкаби бахтимни мундоқ безиё қилди фалак,
 Охири умримда бахтимни қаро қилди фалак,
 Подшоҳи вақт эдим, соҳиб азо қилди фалак!

Йул адашиб гамга тўлдим ҳамсафардин айрилиб,
Мисли булбулдек бу кун болу пардин айрилиб,
Модару ёру биродар ҳам падардин айрилиб,
Қолмасин ҳеч ким менингдек роҳбардин айрилиб,
Қўхна дунёни менга мотамсаро қилди фалак!»

...

Машраб ухламади, дард берди халал,
Бомқод намозини ўқиб мукаммал,
Жандасин елкага яна ташлади,
Армони энг йироқ йўлга бошлади.
Тутилган шаҳарин айлади танҳо,
Гардин кўзга суртиб, деди: Алвидо!

МАШРАБ

Шамол бўлдим, бўрон бўлдим, бир тошқин дарё бўлдим,
Энди, қайтмас йўлга чиқдим, гул маконим, алвидо!

Отам хоки бунда қолди, синглим тупроги ҳам шунда,
Мен сени тупроққа қўйдим, онажоним, алвидо!

Йиллар ўтур, қолармикан, бунда босган изларим,
Аждодларим, авлодларим, дўст-ёроним, алвидо!

Мен замонлар қатларидан сизга қилгайман садо,
Парвоз қил, деб, қанот берган ошиёним, алвидо!

Қисмат мени жужун қилди, унинг даргоҳига кетгум,
Сигдирсангиз руҳим келур, Намангоним, алвидо!

ЗИЁРАТ

Қадим Туркистонга келмиш айни куз,
Муқаддас шаҳарнинг ранги заъфарон.
Олмалар гарқ пишган, ҳў, тоғларда муз,
Кечки гунчаларнинг лабида армон.

Машраб ўтиб борар Иқондан¹ нари,
Бир қушча сингари талиннади дил.
Елгиси келади елдан илгари,
Жандаси огир, ҳам чориги сабил...

...Кун оғди, соя ҳам нақ белга тушди,
Тобора тугайди шоирнинг сабри.

Гумбаз чақмоғига кўзлари учди,
Ҳў, Қул Хожа Аҳмад Яссавий қабри.

Машраб саганага бош қўйди бир зум,
Тиловат бошлади равон, мукаммал.
Қабрни қучоқлаб, сўради тўзим —
Минг тавба айлади, йиглади ҳал-ҳал...

Мақбара саҳнида одамлар гавжум,
Машрабни кўрай, деб, келмиш ҳар ёқдан.
Собир — ул Сигноқдан, Сайрамдан Қажом,
Тошлон ва Саъдулла қадим Қарноқдан.

Зур ҳайрат Машрабни айлади нотинч,
Беаёв бузилди бу чексиз хаёл.
Улуғ Яссавийдан сўраб бир ўтинч,
Оқшом гойиб бўлди мисоли шамол...

ҲАЖ САРИ

Машраб истар эди энг олий савоб —
Маккаи Мукаррамни қилмоқлик тавоф...
Бир ойки йўл босди чулма-чул доим —
Ҳар жойда у бўлиб қўлма-қўл доим —
Ҳазар² уммонига етиб келди у,
Қалбини куйдирар эди бир туйғу —
Бошимни урай, дер, Кабатуллоҳга,
Етай, дер, яратган ёлғиз оллоҳга.
Кемага чиқдилар кўп аёл, эркак,
Биров кашандаю бирови сергак.
Яна бир кишининг қўлида тутун,
Сотмоқ учун мато, олтин, бус-бутун.
Кеманинг кифтида утирган бир кас,
Тулқинга термулиб оларди нафас.
— Кимсан, сен? Теҳронда кўрмадим сендай
Қаландарни? — деди ўйланиб жиндай.
— Отим Машраб, сен-чи, қайдан, сўйлаб бер?
— Меники Эрондан, савдогарман, — дер.
Кимдир сўраб қолди шоирдан бехос
— Сизга бир саволим бордир, илтимос:
Нега бу денгизнинг суви ута шўр?
— Бунда балиқ куп-да, ўзинг ўйлаб кўр —
Айниб қолмасин, деб, тузлаб қўйилган.

¹ Иқон — Туркистондаги қадимги қишлоқ. У ерда устоз Миртемир тутилган.

² Туркистондаги қишлоқлар номи.

³ Ҳазар — Каспий денгизи.

Туз сувда бутунлай эриб, суюлган.
Яна қандақ булсин, сенга бу денгиз.
Ол, сувдан бир ҳўпла, лабингни теккиз...
Кулгу кўтарилди кема ичида,
Денгиз тебранарди тўлқин кучидан...

Ҳинд сари отланди сарсон-саргардон,
Сўнг Эрон, Покистон ҳам Афғонистон.
Йиллар чопиб ўтди тутдирмай барин,
Ой янглиг тўлишди ўй-хаёллари.
Оппоқ қиров каби сочларида оқ,
Умр гузарлари мунчалар узоқ?!

Тоғдай гамни янчур шоир девона,
Оёгин остида қолди замона...
Унга қанот эрур руҳлар суюнчи,
Унга бардош эди Ватан соғинчи.
Машраб етиб келди қадимий Ҳирот,
Интиқ вужудидан отилиб фарёд...
Навоий қабрида тунади бир тун,
Беором қалбига тушиб зўр тўлқин.
Суйиб сайр айлади «Боги Бобур»ни¹,
Кўзимга тўтиё, деб, хоки шоирнинг...
Мазори Шарифга йўл олди кейин,
Кейин Балхга... буни ёзмоқлик қийин.
Машраб келганидан бўлди кўп шодон —
Мулки Балх подшоҳи — Маҳмуд Қатагон.
Балх — нотинч, нотавон гамдийда шаҳар,
Мўмин меҳнат қилиб, егани заҳар.
Кундузи азобда инграйди ҳаёт,
Қаро тун қучоғи тўла дод-фарёд.
Бир ёнда Шибиргон, қолмишдир гариб,
Бир ёнда муқаддас Мазори Шариф.
Ҳў, нарида Аму тўлиб-тўлгонур,
Унинг нидосига қуёш уйгонур.
Мажруҳ қуббаларнинг синиқ оҳанги,
Бир тарих ўқийди гумбазлар ранги.
Бунда гадолар кўп, қалаңдарлар кўп,
Дайдиган кимсалар, дарбадарлар кўп.
Нон, дебон изгиган мусофирлар бор,
Мол олиб-сотарлар — муҳожирлар бор.
Гузарлар тўполон, бозорлар тиқин,
Ҳар ким молин мақтар нафас олмай тин.

Қайрагоч остида бошланур қимор,
Бир-бирин алдайди, улар-да беор.
«Қўчқор уриштириш», «хўрозлар жанги»,
Итлар келтирилди янгидан-янги —
Олишув бошланди. Ўртада пул бор,
Инсон ҳам сотилур, бунда кўп қул бор.
Машраб боққа кирди. Бог бирам гавжум,
Дарахтлар шоҳида қушчалар гужум.
Ям-яшил саданинг остида сула —
Кичик саҳна каби ердан сал тепа.
Шоир унга чиқиб ўлтириб олди
Ва газал бошлади... Сеторни чалди.
Уни тинглаар гўё бутун мавжудот,
Нола чекар эди бунда одомзода.
Кўкда булутлар ҳам бир-бир йўқолди,
Сўнг қуёш тиккада термулиб қолди.
Мажнунтол силкинмас, елар биқинди,
Терак япроқлари уйиндан тинди.
Ер тубан йиқилди хилма-хил гуллар,
Бунга учиб келди жаъми булбуллар.
Шу замон бир булбул ўзни мот айлаб,
Сетор дастасига қўнди авайлаб.
Қай мардум чопқилаб келди-да, шу зум —
Булбулни айлай деб ўзига маҳкум,
Унга қул юборди, ушлай олмади,
Булбулни қафасга ташлай олмади.
Бир бой кимса тутди табоқда тилла,
Шоир халққа сочди уни шу палла

У деди: Улусга бермадинг нега,
У тилла уники, насибдир элга!
Шоир богдан чиқди, ҳолати забун,
Дер: Хайрнют, булбул бўлмади тутқун!
Машраб кулоҳини қўлига олди,
Жисмида беаёв бир куч қўзғолди.
Кўзлари тош қотди битта нуқтада,
Сўнг одим ташлади огир бир руҳда.
Бир маҳалла одам қилурлар жанжал,
Ўртада гуноҳкор новча, ўжар кал.
Машраб секин бориб қаторда турди,
Бу не сирлигини биридан сўрди.
— Мана бу кофир кал, билар маҳалла,
Намоз ўқилмайди бошида салла.
Бундан кўчиб кетсин, имонсиз, беор,
Буни деб бўлмайлик дардга гирифтор.
— Ҳей, қандай кетаман, мен ўзим бўлсам?
Мозор ҳам бўлмагай бир кунни ўлсам?
Машраб деди: Тўғри сўзламоқда кал,
Бунни ҳам англанг-да, ўйланглар-да, сал.

¹ «Боги Бобур» «Боги вафо» деб ҳам аталади.

Бу қолсин. Сиз кетинг, маҳалла бўлиб,
Ҳамма қаҳ-қаҳ урди... Кал турар кулиб.
Шу он кал келтирди битта оқ эшак,
Машраб миниб олди, қилай, деб эрмак.
— Ҳой, тухта, исминг не, айтгил, қаландар?
— Сенларга не керак, мен бир пайгамбар?!
Зоҳидлар газабга тўлди шул замон,
Уни худосиз, деб қувди оломон.
Шоир қочиб кириб хон урдасига,
Туриб олди одамлар ўртасига.
Унга яқин келиб, таажжуб-ла қараб,
Маҳмуд Қатагон англаар, уша Машраб...
Бир эшон сўйлади: Эй улуг ҳоким,
Сизни эъзозлайди дунёда ҳар ким.
Мен бир пайгамбар, деб, бу дарвиш қочди,
Улуг дарвозангиз берухсат очди.
Машраб деди: Тугри, лайгамбар, дедим,
«Қули»ни айтгунча адабим едим.
Мени калтаклашди сўзим эшитмай,
Бунга қочиб кирмай, айт, ахир, нетай?
Мушук бўлиб қочдим, ортимдан улар —
Ит бўлиб қувдилар, ит экан булар.
Маҳмуд Қатагон урди қаҳқаҳа:
— Хафа бўлманг, шоир, булар шунақа...
Ҳей шоир, тентаклик либосин ташла,
Яқин кел, менга бир ашъор бағишла!
— Эй шоҳ, сен беҳисоб бойлик уюбсан,
Бу тўймас дунёдан қачон тўйибсан,
Ўткинчи дунёни мунча сўйибсан,
Сен бугун шоҳию кимхоб кийибсан,
Киярсан енги йўқ тўнни оқибат?

...Амрингга шайланур эшитар қулоқ,
Оёгинг остида кўп шаҳру қишлоқ,
Сойга ҳам ҳукм шу: Бой томонга оқ,
Уйингни ёритур сонсиз шамчироқ,
Кирарсан қоронгу гўрга оқибат!

— Бас қил, бетавфиқ, овозинг ўчсин,
Сен айтган қаро гўр ўзингни қучсин.
— Хўп, майли, тахтингни бергил бир зумга,
Мен ҳам оро берай бирпас ўзимга.
— Мана, чиққил, шоир, сенгадир бу тахт,
Бир лаҳза бўлса ҳам, сенга будир бахт.
Чиққил, майли унга, ҳа, «азиз» меҳмон,
Биламан, сенга ҳам омонатдур жон.
Машраб деди: Аблаҳ, тож-тахтинг қурсин,
Сени олоҳ бундан ўзи супурсин.
— Бас қилгил, ҳей шоир, тилга эрк берма,

Тилни кесмоқ мендан, кукракни керма!
Кимдир хонга деди: Бошига туйсин,
Ҳам ўтга ташлансин, бутунлай куйсин.
Фаргонадан келган битта қаландар,
Хонимиз юзига туфласа магар...

...

Овоз келди: Осмоқ! Ҳа, осмоқ керак?
Маҳмуд Қатагон-да тортид бир сергак:
— Яқин кел, ҳей Машраб, беадаб жонзот,
Ажалинг қўлимда, бўлмайсан озод.
— Биламан, кушандам узингсан, ҳей хон,
Мендан уч кун кейин, сен берурсан жон.
— Дорга ос, бадбахтни! Кўрмайин юзин,
Даргоҳимдан қириб ташлангиз изин.
Ўзи дор тагига келди-да Машраб,
Сиртмоқни бўйнига солди пичирлаб.
Осмон гумбурлади, қулади тоғлар,
Қий-чувдан, оҳ-воҳдан битди қулоқлар.
Саҳро тупроқ сочди, қуёш уёлди,
Узоқда Туркистон ҳайҳотлаб қолди.
Машраб вужудида қудратли тугён —
Кўзига кўринди онаси аён.
Отаси, синглиси бўлдилар пайдо,
Уларга ёлборди, қилди илтижо:
— Онажон, ризолик берингиз, она,
Отажон, бу дунё менга бегона?
Сен — гариб сингилчам, энди биргамиз,
Нур бўлиб сингамиз энди ерга биз.
Онаси дод, деди, олам кар бўлди,
Ота фотиҳаси оқ сафар булди.
Шу лаҳза қил чилвир тортид таранг,
Шоҳ Машраб қийналиб, жон берди аранг.
Аччиқ шамол келди, бузилди ҳаво,
Замин тошдай қотди, хўп қотди само.
Бу ердан бош олиб кетди қушлар ҳам,
Юлдузлар кўзида ёш тарам-тарам.
Кеч бўлди, тарқалди бутун халойиқ,
Дорда қолиб кетди Машраб осиганқ.
Хон ярим тунгача куйманиб беҳад,
Туш кўрди. Мазмуни хўпам беада:
Маккадан келганмиш меҳмонлари хос,
Уларга Қатагон аста сунди роз:
— Аҳ, кеча номаъқул юмушни қилдик,
Бир Машраб деганни биз дорга илдик.
Ғалат оҳанг билан деди бир меҳмон:
Йулда кўрдик... Машраб кезиб биёбон,
Оппоқ кафан кийиб Ҳажга кетадур,

Яқин орада у бориб етадур.
Маҳмуд чўчиб тушди. Худодан қўрқиб,
Чумчуқдай сесканур ҳар недан ҳуркиб.
Учинчи кун эди, айни вақт чошгоҳ,
Ер қаттиқ силкинди, ногоҳ-баногоҳ —
Куншаякун бўлиб шоҳона айвон,
Харн босиб ўди Маҳмуд Қатагон.
Эл аро қолгандир зўр ривоят гап:
Подшоҳни куммайин, тонгда-эрталаб,
Шоир жасадини олиб кетганмиш —
Азиз фуқаролар шаҳри — Ишконмиш.
Утса ҳам замонлар, утса ҳам йиллар,
Ул қаро қисматни унутмас эллар...

ХОТИМА

Қаршимда оққина кичик бир тугун,
Кафтимда қуёшга тутаман бугун.
Оппоқ рўмолчамда бир сиқим тупроқ,
Унга тикиламан, уйлайман узоқ.
Шоҳ Машраб пиримнинг хоки бор унда,
Покиза руҳларнинг поки бор унда.
Унда эътиқод бор, буюк ихлос бор.
Зангламас олтин бор, тоза олмос бор.
Жайхун, Сайхун унда, шеърият унда,
Эрк созин тинглаган башар ҳам унда.
Унда Темур тирик, Бобур барҳаёт,
Навоний то абад, Беруний озо.
Аҳмад Яссавийнинг ўзи бор унда,
Азиз Нақшбанднинг сўзи бор унда.
Имом ал Бухорий ҳикматлари жаъм,
Аларнинг ҳар бири ёруғ бир олам...

...Қаршимда кичик бир оққина тугун,
Кафтимда қуёшга тутаман бугун.
Уқувчим, сен уни кўрганинг замон,
Сенга садо қилур бу ўксик дoston.
Сен уни танийсан, бир дуо қилғил,
Тўлан Низомийнинг гами деб билғил.

Бўз.

Ҳожиакбар Ислom Шайх

ТУТАШ ОЛАМЛАР

Роман

Улуспир билан учрашув¹

Асад мошинани, ниҳоят, Ҳазрати Имомдаги кук дарвозалари қар-
шисида тўхтаганида:

— Худога шукр-ей, етиб келдик! — деди Дилбархон енгил тортиб,
аммо бу гапдан унинг суюнганини ҳам, хафалигини ҳам англаш қийин
эди. — Қуриб кеткурлар, уйимизга бостириб киришмасмикин?!

— Намунча қўрқасан?! — деди пича тетиклашган Асад. — Мен
ҳали ўлганим йўқ-ку!..

— Вой, бунча нафасишгиз совуқ?.. — койинган булди Дилбархон. —
Хавотир олади-да одам...

— Хавотир олма, — деди Асад ов милтигини қўлига олиб. Лекин
мошинадан тушмай, бошини ним утириб, йитиштиринаётган қизларини
огоҳлантирди: — Унғ қулоқ-чап қулоқларинг билан эшитиб қўйинглаар,
қизларим, буздан буён уйдан менсиз ҳеч қаяққа бир қадам ҳам жил-
майсизлар. Эртадан бошлаб мактабга ҳам ўзим олиб бориб, ўзим олиб
келаман. Уйда ҳам, мактабда ҳам бирор бегона одам билан гаплашган-
ларингни эшитсам, ўзларингдан кўринглаар. Туда йигитлари орқаларинг-
дан тушибди. Уларнинг мақсадлари ҳозирча менга қоронғи. Лекин...
бунинг бирор чораси топилиб қолар... Сизларга бирдан-бир ваъдам
шу!.. Дадам билан ойимларга эса, бизни қувишгани ҳақида лом-ним
деманглаар. Кексаларни беҳуда ташвишга солишининг ҳожати йўқ. Тушу-
парлими, қизларим?

Опа-сингиллар хомушгина бош силкитишди.

Улар кетма-кет ошхонага кириб келишганида, Мунаввархон ая эн-
ди ош дамлаётган экан. Куп ўтмай мачитдан кечки намозни ўқиб қайт-
ган Баҳром Шайх ота кириб келди.

— Қалай, болаларим? Сафар яхши ўтдими? — сўради у юқорига
ўтиб ўтираркан, соқолини туталаб.

— Яхши, дода. Бир оз чарчадик.

— Гулшодабону кўнгироқ қилди, — деди ҳозоннинг қопқоғини
ёпиб, уларнинг енига келиб ўтирган Мунаввар ая. — Овозидан фаҳмла-
димки, бироз безовта. Назирахон домлага ўқитиб, табиби гайбликни
бўйнига олиши керакмиш. Булмаса кучириқ бошланармиш... Келишинг
билан сим қоқишингни илтимос қилди.

Фаромуш ўтирган Асаднинг кўзлари катта-катта очилиб кетди.

— Кучириги нимаси?

— Шунақа қадимий удум бор, дейишади, — жавоб берди Мунав-
вархон ая.

¹ Давоми. Бошланиши ўтган сонда

— Шу қиз ахийри афсунгар-фолбин булиб қолмаса, деб қурқувдим-а, — деди Баҳром Шайх ота бошини сараклатиб.

— Бунинг нимаси ёмон? — суради Асад журъатсизгина.

— Фолбинлик, сеҳр-афсун — ислом динида қоралавади. — Фолбинларнинг фоллари — ўзларига хабар етказиб турадиган жинларнинг тахминий гапларидан бошқа нарса эмас.

— Баъзиларнинг башоратлари кўпичча тўтри чиқиб қолади-ку?

— Улар фолбин эмас, Худовинг карами ва марҳаматига эришган валийлардир.

— Демак, Гулшодабону ҳам...

— Йўқ, у аёл ҳақида мен бир нима деёлмайман.

— Ошанинг кўчириқ ҳақидаги гапларига нима дейсиз?

— Кўчириқ — бу синов. Парвардигор ўз меҳр қўйган бандасини ҳар қуйларга солиб, ақл бовар қилмас, оғир вазиятларда синовдан ўтказади. У баъзан даҳшатли оқибатларга олиб келиши ҳам мумкин...

Асад отаси билан фойласуф олим сифатида Ислому дини ва унинг тарихи ҳақида жуда кам суҳбатлашган, чунки даҳрийлиги туфайли ҳамма вақт уларга беписандлик ва кибру ҳаво билан қараб келган эди. Ҳозир бундан илк марта дил-дилдан афсусланиб, зил кетди.

Асад куни кеча ҳам Олий Самовий Тафаккур мавжудлигига жиндек булса-да, шубҳа билан қарарди. Лекин бутун қабристонда юз берган гайришуурий воқеа унинг бу шубҳасини тумандай тарқатиб юборди. Отасининг гаплари эса, унинг кўп саволларига жавоб бера бошлаган, кўп масалаларга ўзгача нигоҳ билан қарашга мажбур қилаётганди. Буларнинг ҳаммасини бир-икки кундагина эмас, бир неча ой, ҳатто бир неча йилда ҳазм қилиши ҳам анча мураккаб иш эди. Чунки унинг моддийчиликнинг биқик қўрғонига ўраб-чирмаб ташланган онги бу нурсиз қўрғон деворларини ёриб чиқиши учун маълум вақт керак эди.

Унга бир нарса алам қила бошлаганди: у отасининг илгари ҳам унча-мунча айтиб берган пайгамбарлар ва авлиёлар ҳақидаги ривоятларини оддий бир чўпчак, афсона деб ҳисоблаб келар эди. Агар тўда йигитлари ва қабристон билан боғлиқ бутунги сирли воқеалар юз бермаганда, эҳтимол, бундан кейин ҳам унчалик эътибор бермаган бўларди.

Асад ётоқхонасига ўтиб, ўрнига ётаркан, мияси бамисоли говлаб кетган, паршон хаёллари бир тўхтамаб келишга халак берарди. Азбаройи ўйга гарқ булганидан ёнига келиб ётган хотинини ҳам пайқамасди. Дилбархоннинг олисдан гапираётгандай:

— Жуда чарчандингиз-а бутун... — деган овозидан ўзига келиб, фикрларини жамлаб олишга уринди. Хотини яна аланималар деб гулдирарди. Асад унинг бирорта ганини идрок қилмади. Ҳаял ўтмай мудроқ босиб, ухлаб қолди.

...У катта тўртбурчак шаклидаги осмонпайвацд эҳромга кириб бо-раётганмиш. Оёқлари остидаги шахмат тахтасига ўхшаб оқ-қора рангларга буялган тўшама ялт-юлт қилармиш. Ўртада доира шаклидаги чигал шаффоф девор қад кутарган, бу девор айланаси бўйлаб ёлма-ён тор даҳлизчалар кўза ташланармиш. Бу даҳлизчаларнинг ҳар бири қора темир эшикларга бориб тақалармиш. Ана шу даҳлизчаларнинг бирига кира бошлаган Асад ичкаридан қизларининг йиги-сиги овозларини эшитиб, аввал жойида тахтадай қотиб қолибди. Кейин темир эшик тарафга югуриб, унинг буқа шохини эслатувчи қабзасини жон-жаҳди билан ўзига торта бошлабди. Охири уни газаб билан бир тепган экан, эшик ичкарига очилиб, қаршисида тагин бир доира шаклидаги шаффоф девор пайдо бўлибди. Бу девор айланаси бўйлаб яна бир қанча даҳлизчалар бошланар, энди уларнинг поёни кумуш эшиккага бориб тақаларди. Қизларининг йиги-сигиси тобора кучая бошлаганини эшитган Асад жон

талвасада даҳлизчалардан бирига ўзини урибди-ю, энди кумуш эшикни тортиб-итариб, тешишга тушибди. Эшик очилиши билан тагин бир айлана девор кўринибди. Бу ердан қизларининг зор қақшаб йиғлаётганларини аниқ эшитган Асад жону жаҳони ўртаниб, яна бир даҳлизчага ўзини отган экан, энди тилла эшикка бориб урилибди. Уни ҳам тепиб очиб, бир амаллаб ичкарига ўтиши билан йиги-сиги овозлари ҳам бирданига тиниб қолибди. Азбаройи зуриққанидан унинг танаси жиққа тер, бўйин томirlари бўртиб кетган, юраги куксини ёргудек ҳаприкданча гупилаб тепар эди.

Асад зўр бериб ичкарига тикиларкан, нимқоронги улкан ховани кўрибди. Бу ернинг саҳни ҳам шахмат тахтасини эслатармиш. Ўртадаги улкан супа устига ўрнатилган ҳайкалсимон нарса дарров эътиборини тортибди. Яқинроқ бориб, унинг чинданам бадебашара ҳайкаллитини, лекин танаси — одам, боши ўрнига эса, эчки калласи ўрнатилганини кўриб, ҳангу-манг бўлиб қолибди. Яна ажабланарлиси шундаки, эчкининг ярим очиқ озги, шишасимон кўзлари ва икки бурни катагидан ожизгина гувафшаранг нур таралиб турар ва у киши қалбида аллақандай ёқимсиз бир безовталиқ, гулгула ҳиссини уйғотар эди. Ҳайкал олдига баланд олтин курси қўйилган, ундан ҳам ожиз сарғиш нур тараларди.

Афтидан, Асадни кўзга кўринмас кимлардир аллақандай катта, шум бир ўйинга тақлиф қилаётганини кўриниб турарди. Йигит энди сарҳуш бир ҳолга тушган, қизларининг ҳозиргина эшитган йиги-сигисини ҳам тамомилан унутганди.

Кутилмаганда бу гаройиб хованинг деворлари ёрқин нур тарата бошлабди, улардан нур бамисоли фавворадай отилар, айни вақтда ҳаво ҳам қизиб бораётганмиш. Лекин Асад бу иссиқдан қийналмас, аксинча, лаззат олаётгандай эди.

Шу пайт ер остидан етти марта момақалдироққа ўхшаш гулдирак овоз келиб, чўчиб тушган Асад беҳхтиёр тиз чўкканини ўзи ҳам сезмай қолибди. Бутинга эмас, у намоз ўқийтгандай энгашиб, шахмат тўшамага бош қўйибди ва шу заҳоти юзига урган иссиқ ҳовурдан сесканиб кетибди.

Асад бошини бир оз кўтариб, ҳайкалга қараганини билармиш, «эчки»нинг озги, кўзлари ва бурун катакларидан шалоладай отилаётган кучли аланга оқими нигоҳини қамаштириб юборибди. Ё тавба, у кўзларини юмиб, қайта очганини билармиш, шу ондаёқ ҳайкал ўрида келишган ёш бир йигит пайдо бўлибди-да, супа устидан сакраб тушибди. Елкасида қорамтир қанотлари бор, қошлари худди томири тортишиб қолгандай ҳаддан зиёд қамирилган эмиш. У бир ҳатлашчаёқ Асаднинг тепасига етиб келиб, елкасига қўлини қўйган экан, йигит севиновч ва изтироб, ҳўшвақлик ва гамгузорлик уйғулашиб кетган галати бир ҳиссиёт оғушига чўмибди. Шу ондаёқ онгининг алақайси бир чеккаси билан бу — ёш йигит қиёфасидаги Улуспир лақабли Ер ва Коинотдаги жами шайтон кофирларнинг раҳнамоси Иблиснинг айнан ўзлари эканини англаб етибди. Бирдан унга нисбатан меҳри жўш уриб, вафодор итдай оёқларига йиқилибди.

Улуспир унинг елкасига қўлини қўйиб, олтин курсига ўтиришини буюрибди. Лекин Асад ўридан туриб, унга ўтирган заҳоти курси уни икки газ тепага улоқтириб юборибди. Ажабланарлиси шундаки, у шахмат тўшамага худди мушукдай енгил ва ўнгай ағдарилиб тушибди, ҳеч жойи лат ҳам емабди.

Бундан жаҳли чиқибдими, Иблис курсига қараб аланималар деган экан, Асад думалаб ётган жойидан учганча яна курсига бориб ўтирибди. Улуспир унга яқинлашиб, яна елкасига қўлини қўйибди, дона-дона қилиб гапира бошлабди. У Ер юзида кенг тарқалган динлар ҳақида

қаҳр-газаб билан узоқ сўзлабди. Унинг фикрича, ўтмишнинг қотиб қолган чиркин сарқитлари бўлмиш бу динлар Ер деб аталмиш сайёрадаги миллионлаб кишилар онгини асрлар мобайнида заҳарлаб келаётганмиш. Инсон ва бошқа ҳар қандай олий тафаккур эгасини Парвардигор ҳеч қачон қулим деб ҳисобламаган, умуман, инсон зоти ҳеч кимга кул бўлмастлиги керак эмиш. Ҳамма тараққий этган сайёраларда бўлган каби Ердә ҳам ҳақиқий демократия тўла жорий қилиниши, башариёт ҳар қандай ҳуқуқлик заنجирларини парчалаб ташлаши лозим эмиш. Муҳими, мусбат ва манфий қутблар ўзаро уланмаса, чироқ ёнмаганидек, инсоият жамият ва Коинот миқёсида ҳам ўзаро қарама-қарши, муҳолиф кучлар мавжуд бўлиши чинакам озода ҳаёт ва тараққиёт гарови эмиш.

— Энди гап бундай, иним, — дебди Иблис ногоҳ унга юзма-юз туриб. Асад унинг қошлари бешбаттар чимирилиб, кўзларида қандайдир хайрихоҳлик ифодаси пайдо бўлганини пайқабди. — Қизларингиз бўй чўзиб, кўзга яқин бўлиб қолишди. Биз бундан хурсандмиз, албатта. Аммо уларнинг атрофида бемаъни самовий кучлар тобора кўпроқ илашмоқдаки, бу бизни бағоят ташвишга солмоқда. Биз, қизлоқларингиз бир ёқлама, руҳан ногирон эмас, балки ҳар жиҳатдан уйғун камол тошган инсоилар бўлиб етишишларини истаймиз, холос. Гап шундаки, иним...

Шу пайт қаердадир намоз ўқилаётгани қулоққа чалинибди-ю, Улуспир негадир саросима ичра ўртадаги улкан супа устига югуриб чиқибди. Шу заҳоти танаси одам, калласи эчкига ўхшаган ҳайкалга айланиб, яна оғиз-бурни ва кўзларидан фавворадек аланга чиқара бошлабди. Қаердандир «Аллоҳу акбар, Аллоҳу акбар...» — деган овоз келибди-ю, ҳайкал бир сониядаёқ тит-пити чиқиб сочилиб кетибди.

...Гумбур-гумбур овозлардан уйғошиб кетган Асад қўшин хонада отасининг даст овозда «Аллоҳу акбар, Аллоҳу акбар...» — дея намоз ўқийётганини эсанкираган ҳолда пайқаб олди. «Ё тавба! — деб ўйларди ҳозиргина кўрган гаройиб туши таъсирида жиққа терга ботиб кетган йингит, сўнг у ирғиб туриб, қизлари ётган хонага отилди. — Тушимми ё унгимми бу?!»

Қизлари ётган хона жимжит, улар ширин уйқуда эдилар.

«Шунақа туш ҳам булар экан-да?» — ўйларди Асад кўнгли хотиржам тортиб, яна жойига келиб ётаркан. Асад авваллари кўрган тушларининг аксариятини уйғонган заҳоти унутиб юборарди. Бу тушини эса, худди кинотасмадагидай, ҳар бир икир-чикиригача ёнда сақлаб қолди ва уни бошидан-оёқ батафсил ёзиб чиқиши ҳам мумкин эди. Туш замиридан Асад улкан бир ҳақиқатни англаб етгандай эди. Бу кураш тўфолари Ер юзигагина эмас, Коинот миқёсига ҳам ёйилган шекилли.

Лекин у нима учун норасида қизлари фалак гардишининг бу катта, эзгу, айни дамда қалтис уйинларига аралашиб қолганини сира тушунолмади.

«Қисмат деб шунини айтсалар керак-да,» — ўзини ўзи овулган бўлди Асад.

Лекин у ҳали ҳам гафлат уйқусида, яқин истиқболда ўзи, оиласи ва фарзандларини нақадар даҳшатли сивовлар кутаётганини тасаввурига ҳам сиздиролмас эди.

Зулмат аҳли қурултойи

Улуспир зулмат амирларидан бўлмиш ўз ноиблари Баал Забуб, Астарот ва Малаҳга қурултой мажлиси чақиритиши буюрган заҳоти — Коинотда вақт ва фазо тушунчалари буткул ўзгача мазмун касб этди-

да. Асад тушида кўрган «чигал» эҳромга ажинаю алвастилар, қора девлару ёвуз парилар, шайтонлару инс-жинслар бирин-кетин судралиб, сузиб, югуриб, учиб, осилиб кела бошлашди.

Зулмат аҳли деб аташмиш зотларнинг Коинот миқёсидаги бу уяш-маси миллион йиллар илгари, одамзода пайдо бўлган даврлардаёқ ташкил тошган ва ўзининг гаройиб тарихига эга эди.

Ўша даврлардаёқ Улуспир Коинот миқёсида шайтонга сигинувчилар уюшмасининг Олий Ҳукмдори қилиб сайланган ва унга юқориди номлари зикр этилган учта ноиб тайинланган эди. Астаротнинг Мелитта исми хотини ҳам катта арбоблардан бўлиб, унга айниқса, Осиёда минглаб одамлар сизинишган эди. Шу тариқа Улуспир идораси доирасида иккала жинслар ҳам вакиллар бор эди.

Ҳалгина номлари зикр этилган уч арбобга етмиш иккита иккинчи даражали амалдор бўйсунар ва улардан ҳар бирининг қарамонига юзлаб, минглаб шайтоний ўрдалари мавжуд эди. Бу амалдорларнинг кўпчилиги ўрта асрларда кечган жодутарлар, афсунгарлар ва шайтонлар билан бевосита мулоқотга кирган одамлар устидан ўтказилган тергов ва ҳукм чиқариш жараёнларида бот-бот иштирок этишганди.

Қурултойга одатда юзтача вакил тақлиф этиларди. Қурултойи кўпинча «чигал» эҳромдаги тилла курсида ногоҳоний пайдо бўладиган Улуспирнинг ўзи бошқарар ва у пайдо бўлгунча йиғилган ноиблар Асад тушида кўрган галати жараёни тўла бошларидан кечириншарди. Мажлисни айрим ҳолларда, масалан, Олий Ҳукмдор сафардалиги пайтларида Баал-Забуб ўтказиш ҳуқуқига эга эди, холос. Бошқа амалдорларни тилла курси ҳар сафар ўтиришлари билан осмонга улоқтириб ташлаётганлари ва мажлис кейинги чақиритқача албатта қолириларди.

Улуспир курсида пайдо бўлиб, ҳаммаёқ тинчиб, эҳромга сув сепгандек жимлик чўккач, у ноибларга шахмат тўшмадаги ҳар бир катакка ўтиришни тақлиф қилар, ўзи эса ўрнидан турарди.

Шайтонга сигинувчиларнинг Олий Ҳукмдори қурултой учун рошпароса ўттиз уч дақиқа вақт ажратган, кун тартибидagi масалалар ҳам ана шу вақтга мосланган бўлиши керак эди. Агар бирор масала шу фурсат ичда кўриб улгурилмаса, ўз-ўзидан кейинги қурултойга қолдирилариди. Умуман, Иблис азбаройи ишлари кўплиги туфайли ҳар қандай расмиятчилик ва қозғозбозликни жипи ёқтирмас, иш вақтини жуда қадрлар ва ҳар бир лаҳзадан унумли фойдаланарди. Ўттиз уч дақиқадан сўнг бонг урилиши биланоқ у туманга айланиб кўздан гойиб булар, уш «чигал»нинг бирор бурчидан излаб топишга интилиш тамомила бейфойда машғулот эди.

Бу сафар ҳам Улуспир курсида пайдо бўлиб, йиғилганларга ўтиришни тақлиф этганида, эҳромга сужунав чўкканди. У сакраб ўрнидан турганида, қаддини ростлаб, шу заҳоти гап бошлади:

— Салом, ҳамкасблар! Кун тартибида: Ердagi ижтимоий-руҳий аҳвол. Мен қисқача ахборот бераман.

Маълумингизким, Коинотнинг бошқа минтақаларидан фарқли ўлароқ Ердаги ижтимоий-руҳий аҳвол кун сайин мураккаблашмоқда. Бу сайёрадаги жами башариётни озоликка олиб чиқиш ва ўз йўрингизга солиш борасидаги ишларимиз олга жилиш ўрнига тобора орқага кетмоқда. Ҳозирги кунда узоқ йиллик сермахсул фаолиятимиз натижасида даҳрийларга айланиб, биз томонга юз бурган миллионлаб одамлар динга ёшпасига ружу қўймоқдалар. Парвардигорнинг олий мақсиди фақат бутгина эмаслиги энг каллаварам шайтонга ҳам яхши аёнлигини ҳаммамиз биламиз-ку, ахир! Тўғри, айрим фаолларимизнинг саъй-ҳаракатлари туфайли Ердаги баъзи муҳим ҳудудларда турли миллий ва диний низолар, тўқнашувлар, ҳатто қонли урушлар ташкил этишига муваффақ бўлаётганимиз ҳеч кимга сир эмас. Лекин, булар ҳали денгиздан томчи.

Агарда биз буюк салтанатимиз ҳудудларининг бутун Ер курраси миқёсига ёйилишини истасак, бундан минг чандон, миллион чандон, миллиард чандон! (шу ерда у яна қаҳр-газаб утида ёниб, ёнидаги тилла курсининг суявчигига зарб билан мушт туширди) кўпроқ пешона тери тўкишимиз, кеча-кундуз меҳнат қилишимиз керак! Куп амалдорларимиз, Ерга бириктирилган аксарият расмий аъёнларимиз ишончимизни оқлаш у ёқда турсин, арзимаган юмушларимизни эплаб бажаромайятилар, калтабиялик билан хато кетидан хатога йўл қўймоқдалар.

Азиз биродарлар! Биз, ахир, Мирриҳда озмулча галабаларни қўлга киритмадик. Ойин ва Зўҳрони голибона забт этганимиз ҳали ҳаммамизнинг ёдимизда-ку! Муштарийда ва ҳатто Сомон йўлидаги буржларда ҳам фаолларимиз оламшумул ишларни амалга ошира бошладилар. Шундоққина ўзимизга бақамти ерга келганда, лаңдаворлик қилсак, бизнинг шайтонлигимиз қаерда қолди, ахир?!

Бу қурултойимизда биргина мисол билан чекланмоқчиман: Шарқдаги кўп миллион одам истиқомат қиладиган катта шаҳарлардан бирининг марказида Баҳром Шайх деган бир кимсанинг зурёдлари воёга етяпти. Аждодларининг аксарияти ёвус ва қўлтабиат авлиёлар ўтган бу лънати оила шу кетишда бутун шаҳар, бутун ҳудуд у ёқда қолиб, жами мусулмон дунёсини ҳам йўлдан уриши мумкин. Чунки ўша Шайхнинг уч нафар невараси ҳалитдан шунақанги кароматлар кўрсатмоқдаки, уларни кўрган ҳар қандай шайтоннинг лабига учук тошади. Модомики шундай экан, биз ҳозирдапоқ уларнинг шаштини қайтаришимиз, аждодлари қўлаётган ўша тирмизак қизларнинг бошига ит азобини солишимиз керак. Бу ишда ҳамма имкониятлардан, айниқса, маҳаллий жинойтчи тўдалардан унумли фойдаланмоқ жонзидир. Айниқса, ола-сир ва бебошвоқ замон тақозоси билан дунёга келган бу беминнат дастёрларимиз фаолиятига тўтри йўналиш бермоқ ҳар бир шайтони ланининг муҳим бурчидир. Аммо-лекин...

Кутилмаганда Улуспир сакраб тилла тахтга бориб утирди-да, қурултой қатнашчиларига чақчайган нигоҳини қадади. Кимларинидир жазолаш фурсати етганини англаганлар утирган жойларида қўрбонликка сўйлажақ қўйлардек тиширичаб қолишди.

— Аммо-лекин, — гапида давом этди Улуспир газаб билан овозини балаңдроқ кўтариб, — орамизда шундай хизматчиларимиз, ҳатто амалдорларимиз борки, уларнинг азбаройи лаңдавор ва тепса-тебрнамасликлари боис бу учала ожиза ҳар гал қўлимиздан чиқиб кетмоқда. Бу иш билан охири ўзим шахсан шугулланишга мажбур бўлдим. Қизларнинг отасини уйқусида йўлдан уриб, пича тарбиялашимга тўтри келди. Халақит беришмаганда, ўша эътиқодсиз йигитнинг тамомлаа бошқа одам бўлиб уйғонишига ишончим комил эди. Лекин ҳозир гап бунда эмас. Ҳозир мен ўша учта ношуд хизматчимизнинг телба-тескари ишлари хусусида тўхталмоқчиман. Гап кимлар ҳақида бораётганини ўзлари яхши билишади. Қани, туринглар уринларингдан!..

Катта хонанинг у ер-бу еридаги қора катакларда утирган Нуж, Нут, Яос кўрқалиса уриларида туришди. Улар Иблисинг кўлдан кўз кўриб қўлоқ эшитмаган ҳар қандай ёвузлик келишини яхши билишар, шунинг учунми, бутун вужудлари худди безгак тутгандай қалтирашарди.— Ҳаммангизга отининг қашқасидай яхши таниш бу зотлар шаҳарнинг энг қудратли тўдаларидан бирининг йигитлари кўмаклашганларига қарамай, ўзларининг ўта лаёқатсиз ва бебурдликларини намойиш қилдилар. Боз устига маҳаллий миршаблар билан ишқаллик чиқаришдию бу дастёрларимиздан ҳам жудо бўлишимизга бир баҳя қолди.

Сизларга дузахнинг тўри қадайд бўлишини бир кўрсатиб қўймоқчи эдим, афсус, вақтимиз қолмабди. Шунинг учун, жазолаш кейинги қурултойгача қолдирилди. Лекин сизларни сўнгги бор огоҳлантираман:

шу бир ҳафта — ун кун ичида (Ер вақти билан — бир-икки йил) қизларга нисбатан узил-кесил бирор чора кўрмасанглар, унда ўзларингдан кўринглар!..

Шу пайт қурултой поёнига етиб, бонг урилиши биланоқ Улуспир утирган тахтда тумандай эриб, кўздан гоийб бўлди. Шайтон ва жиғлар, алвасти ва ёвус дев-парилар бамисоли елкаларидан тоғ ағдарилгандай енгил тортиб, «гурр» этиб уринларидан кутарилишди.

Афгон тоғидаги учрашув

Асад ўша куни кўрган гаройиб тушини ҳеч кимга айтмади. Чунки у ойисидан, эркак киши тушини сувга айтиши керак, деган ақидани кўп бор эшитган, бунинг маънисига тушуниб етмаса-да, ботиний тарзда унга риоя қилишни лозим топганди. Бироқ, йигит шу-шу одамови ва камгап бўлиб қолди. Қабристондаги воқеа унинг Олий Коинот Тафаккурига бўлган шубҳаларини узил-кесил тумандай тарқатиб юборган бўлса, ўша кечаси кўрган галати туши унинг уй-хаёлларини яна остип-устин қилиб ташлаган эди. Бинобарин, сир-синоат пардага уралган бу машъум тушда киши кўнглини мафтун этувчи шайтоний алланима бордай эди. Лекин Асад бу учала воқеа уртасида алақандай боғлиқлик мавжудлигини ботинан ҳис қиларди-ю, аммо сира калаванинг учини тополмасди.

Ҳайлаб уйининг охирига етаолмаган Асад пировардида бир хулосага келди. Энди у диний таълимотлар, айниқса, ислом фалсафасини чуқур урганишга киришади. Айни вақтида узини жисман ҳар томонлама чиқиштириши ҳам олдига мақсад қилиб қўйди.

Йигит ҳар куни эрталаб илдаммай қизларини мактабга элтиб қўяр, сўнгра ишга бориб, шогирдларига фалсафадан иштиёқсизгина маъруза ўқур, уртада яна мактабдан қизларини уйига ташлаб, тагин олий илмоғга шошиларди. Қарийб бир ойдирки, тўда йигитлари қизларни таъқиб қилишни тўхтатишган, шунинг учун кўнгли пича хотиржам тортганди. У қалтис таъқиб ҳақида ҳеч кимга лом-ним демасликни лозим топган, ҳатто қозихонада катта амалдор бўлиб ишлайдиган акаси унинг ранги сийиқ қолганини кўриб, таажжуб билан ҳол-аҳвол сўраганида ҳам «сир»ни очмаганди. Ваҳоланки, ўша акаси Болта бойваччани яхши танир, чунки икки-уч ой олдин кимнингдир маъракасига наҳорги ошга борганларида, улар Болта билан рўпара келиб қолшган, шунда акаси билан иззат-эҳтиром ила қўл олишиб кўюқ сўрашган эди. Ушанда Асад аксарият маъмурият одамлари каби, акасининг ҳам шаҳардаги тўдаларга алақандай кўз илгамас ишлар орқали боғлиқ жойи борлигини шуурий пайқаганди. Йигитнинг назарида улар ҳозир шундай алғов-далғов ва пароканда бир даврда яшаётган эдиларки, ҳатто ўз туғишган акангдан ҳам ҳар бало кутиш мумкин эди.

Асаднинг Афғонистонда уруда қатнашиб қайтган Раҳматилла исми-ли бир собиқ синфдош дўсти бор эди. Унинг болалигидан қаратэ, дзюдо билан шугулланиб юришини яхши биларди. Туш кўрган кунининг эртасигаёқ унга сим қоқиб, учрашувга таклиф этди. Улар ўша куни кечқурун Раҳматилланинг илтимоси билан «Осиё» меҳмонхонасининг ертўласидаги шинам қаҳвахонада кўришишди. Бу тўда йигитлари тўпланадиган жой бўлиб, Раҳматилла уларнинг деярли ҳаммаси билан таниш, апоқ-чапоқ экан. Асад дўстига аввал дилидаги бор ҳақсратларини тўкиб солишини ўйлади-ю, — бу ҳам қисмат экан чоғи, — қаҳвахонадаги вазиятни кўриб, фикридан қайтди. Собиқ синфдошига алақандай ачинаш билан тикиларкан, «Анча ўзгарибди», — дея хаёлидан ўтказди. Бу орада Раҳматилла билан чайир, барзанги, бақувват йигитлар бот-бот

келиб қуюқ саям-ашик қилиб кетишар, Асад билан эса, беписанд, қўл учидагина сурашишарди.

Раҳматилла баланд бўйли (мактабда унга Раҳмат-дароз деган лақаб ҳам беришганди), қўл-оёқлари узун, чорпахил йиғит эди. Ҳозир у тавиб бўлмас даражада ўзгариб кетган, кўзлари кишига худди қонсираётгандай ўткир боқар, хатти-ҳаракатларида ҳам кучли довул олддан денгизда зоҳир бўладиган осойишталикка ўхшаган бир нима бордай эди. Лекин у болаликдаги самимият ва хушчақчақлигини сақлаб қола олганди.

Маълум бўлишича, дўсти уч йил аввал Шарқ кураши усуллари бўйича ўқув курси очибди, унда асосан турли тўдаларнинг йиғитлари шугулланишармиш. Шунинг учунми. Афғонистондан хокисоргина қайтган бу собиқ жангчининг эди ўзига тўқ яшаётгани кўриниб турарди.

— Кўришмаганимизга ҳам минг йил бўлди чоғи-ёв. Асадво? — деди у самимий жилмайиб.

— Охирги марта Афғонистондан келганимда йўқлаб борувдим, — деди Асад ҳозиржавоблик билан.

Эҳ-ҳе! — хитоб қилди Раҳматилла. — Шундан кейин ҳам қанча сувлар оқиб ўтди. — Бу гапда алақандай афсус-вадомат, айни вақтда ўзига ҳадаван зиёд ишонган одамнинг мағрурлиги бор эди. — Қариганимда қадимий Шарқ кураш усуллари урганишга қарор қилдим. — деди Асад кулимсираб.

— Нималар деяпсан ўзи?! — дарров эътироз билдирди дўсти. — Сен билан биз қаришимизга ҳали анча қовун ишиги бор. Уттиз беш ёшда кишининг оғти ҳам, жисми ҳам ўзининг камолот чўққисига эришган бўлади. Ҳарҳолда, Шарқ кураши таълимотларида шундай дейилган. Беҳазил гапиряшман.

— Қайдам... — деди Асад тусмоллашиб. — Буни кўнглимга Худо солди чоғи, ўзим ҳам тушунолмайман.

— Яхши ўйлабсан, — деди Раҳматилла бирдан жонланиб, кейин атрофда ўтирган хуравдаларга ишора қилиб, давом этди. — Анавиларни, гапнинг очиги, хушим ёқтирмайди. Сенга ўхшаган дўстларим кўпайса, менга ҳам яхши.

Асад ёш боладай сувовиб кетди-ю, лекин буни ташига чиқармади.

— Умуман, спорт файласуфга ҳам, этикдўзга ҳам ҳеч қачон халақит бермаган! — деб, Раҳматилла мавзунин ўзгартирди: — Хуш, нима буюрамиз? Бу ерда яхши фаранг коньяги бўлади. Кейин киевча котлетни ҳам дўндиришадми. Ё норин шурва ичамизми?

Асад болалик дўстини қайта топганидан шунақанги хурсанд эдики, беҳтиёр юзига майин табассум ёйилиб:

— Овасини эмсин, айтганларингнинг ҳаммасини буюрамиз! — деди усталга енгил мушт тушираркан.

— Қойилма! Кўнглимдаги гапни айтдинг. Одам ҳаётга бир марта келади. — У бирдан маънос оҳангда давом этди: — Ҳаётнинг қадрига биз — қон кечиб, ҳақиқий уруш курганлар эмасиз! Лекин авани... — истеҳзо билан яна атрофидагиларга ишора қилди дўсти, — шайтоннинг малайлари... тўқликка шўхлик қилиб юришибди.

— Нега унда уларга домлалик қилсан? — сўради Асад юмшоқ оҳангда унинг кўнглини оғритмасликка интилиб.

— Э, дўстим, ҳалиям соддалигинг қолмабди, — кулди яна Раҳматилла. — Халқимизда, дўстининг эшагини суториб пулини ол, деган мақол бор. Лекин тепамда Худо турибди, менинг виждошим пок: чулки уларга Афғонистондагига ўхшаб ниҳза, яъни одам ўлдирши саъватини ўргатмайман. Буни фақат сенга ўргатишим мумкин. Чулки сен ҳеч қачон одам ўлдирмаслигини билмаман. Шу пайт уларнинг тепасига олдига оқ фартук тугтақ ёш, хишча йиғит келди. Раҳматилла унга овқат ва ичимлик буюрди.

Асад кутилмаганда уйчан қиёфага кирганди. У дўстига синовчан тикларкан, қўққисдан сўради:

— Мабодо... ўлдирсам-чи?

Раҳматилла унга эди ҳайрат аралаш боқаркан:

— Ҳазиллашмаяпсанми? — деб сўради хаҳолаб юборишдан ўзини зўрға тийиб.

Асад пича сукут сақлаб турди-да, қатъий жавоб берди:

— Йўқ!

Овозидан темир совугини туйган дўсти яна жилмайиб, бошини сараклатди.

— Э, оғайни, эди мени бу авантюрага ҳеч ким тортолмайди.

Бояги йиғит уларнинг усталига катта ликопда ҳар хил сабзавотлардан дид билан тайёрланган газак, иккита юмшоқ оби нон, икки шиша сув ва фаранг коньяги қўйиб кетди.

Раҳматилла коньякни очаркан:

— Ичиб турасанми? — деб сўради ўсмоқчилаб.

— Ароқми?... Гоҳ-гоҳда, тугилган кун, туй-ҳашамларда, ака-укалар йиғилишганда жиндек-живдек қилиб турамиз. Отамиздан яширинча, албатта.

— Айтмоқчи, бобой қалайлар? Акаларнинг яхши юришибдими?

— Худога шукр. Додам бардам бақувват, акаларим ўзларига тўқ. Билсанг керак, уй-жой қилиб чиқиб кетишган.

Қадаҳларни чўқиштиришаркан, Раҳматилла:

— Яна учрашганимиз учун! — деди меҳр билан.

Яна биттадан қадаҳ кўтариб газак қилишгач, иккала дўстнинг ҳам юрак чигиллари ёзилди.

— Биласанми, Асадбек, — деди Раҳматилла, кўнгли бушашиб, — мен дўстларинг жуда кўпини кўрдим. Айниқса, Афғонда. Садоқатиллариния, сотқиллариния... Лекин болаликдаги бегубор дўстликка ҳеч нарса етмас экан. Ёдингдами, мактабда мана сен... энг яхши кўрган дўстларимдан бири эдинг! Тиришқоқлигинг, аълочилигинг билан доим фахрланардим. Ҳатто бирор муаллим бирон фандан сенга «тўрт» қўяман деса, баъзан, нега «беш» эмас, деб жавжал ҳам қилардим.

— Раҳмат, дўстим, раҳмат, — деди Асад ҳам тобора кўнгли тўлиқиб бораркан. — Яхши ўқимасанг ҳам, менга дангаллигинг, адолатгарварлигинг жуда-жуда ёқарди. Сени негадир ҳаниша ўзимга ҳомий деб ҳисоблардим. Мактабдошларимиз билан ҳар йили тўп уйнаганларимиз ёдингдами? Бутун синф бир эди-ю, сен бир эдинг. Қойилмақом тўп сурардинг. Марказий ҳужумда уйнардиг-ку, оёгимга копток тушса, бўлди, сенга оширини пайида бўлаверардим...

— Эҳ болалигимиз, болалигимиз... — чуқур хурсинди Раҳматилла. — У энди ҳеч қачон қайтиб келмайди.

— Шоиртабнатлигинг ҳалиям қолмабди, қойил!.. — Энди Асад ишани қўлига олиб, тез-тез қадаҳларни тўлдирди. — Кел, сен учун бир ичайлик, дўстим! Юз кўришганимдан жуда-жуда хурсандман! Қон кечиб, даҳшатли уруш курганингга қарамай, қалбингда болалик ҳиссиётларингни асраб қола олганинг учун!

Улар қадаҳларни яна чўқиштиришди. Лекин кутилмаганда собиқ жангчининг кайфияти бутунлай ўзгариб кетган эди.

— Минг раҳмат, дўстим! — Раҳматилланинг беҳтиёр кўзлари намланди, қўлидаги қадаҳни бир кўтаришда сипқорди-да, ҳаяжон билан гапда давом этди: — Бу — менга осон кечди, деб уйлaysанми? Урушда одамзоднинг дийдаси қотиб, ёвузлашиб кетаркан. Баъзан вужудингни шунақанги бир ҳайвоний ҳис чулғаб оларканки, инсонлигингни тамом унутиб, рўпарангдаги ганимингни, у ёшми, кексами, арслондай гажиб ташлагинг, қонини ичгинг келиб қоларкан. Бир кунни навбатдаги ҳужум

дан кейин биз тог йули буйлаб орқага қайтаётгандик, бирдан қорнин бураб қолди. Жарга тушиб, бушладим-да, шерикларимнинг ортидан энди югура бошлаганимни билмаман, ердан чиқдим, осмондан тушдим, жарлик еқасида биз тенги бир афгон йигити рупара келса буладим! Унинг куйлаги қон, чамаси, ярадор бўлиб қочолмай қолганлардан эди. Шоша-пиша автоматимни унга тўтриладим. Лекин рақибимнинг қочиб нияти йўқ, кўзларимга дангал тикилиб турарди.

— От, лънати, от! — деди у дарий тилида нафрати қўзиб. Мен дарийсини ҳам, пуштусини ҳам унча-мунча ўрганиб улгургандим. — Мен-ку, она ватаним, киндик қоним тўкилган мана шу муқаддас туфроқ учун ўламан! Лекин сен нима учун ўласан?!

Унинг қон талашган катта-катта қора кўзларидан отилаётган қаҳр-газаб кўнунлари вужудимга худди тикандай санчилар эди. Мен нима қилишимни билмай, унинг рупарасида ҳайкалдай қаққайиб қолгандим.

— Қуриб турибман, мусулмон боласига ўхшайсан, — давом этди ганимим ҳамон уша дангал оҳангда. — Лекин сен кофирсан, дўзахисан! Чунки шайтонга малайлик қилиб юрибсан! Худо сенларни ҳеч қачон кечирмайди!.. Сен ҳозир мени отасан! Лекин хонтама бўлма, сен ҳам итдай ўлиб кетасан! Жасадингни қузғунлар талайди! Лекин қайси олий маслагинг учун ўласан? Босқинчи кофирларга, шайтонга малайлик қилганинг учунми?

Мен шу даражада ўзимни йўқотиб қуйгандимки, беихтиёр автоматимни чекага улоқтириб, ганимим қаршисида тиз чўкканимни билмаман. Дўстим, авваллари кўп дуч келганим бунақа вазиятларда мен ҳеч нарса-ни уйлаб-нетмай, кўз илгамас ҳаракатлар билан душманимни бир-икки тешиб, тубсиз жарга учириб юборардим. Ҳозир эса...

Бирдан ганимимнинг гап оҳанги ўзгарди.

— Вужудингда мусулмон қони уйғонганидан хурсандман, — деди у гўе менга раҳм-шафқат қилгандай хотиржам бурилганча, пастликка тушиб кета бошларкан.

Уша кимсасиз тоғда якка ўзим қарахт бир ҳолда то у кўздан гоийиб бўлгунча қараб турдим. Кейин кафтларимни юзимга босиб, бор овозим билан ҳўнграб йилгаб юбордим.

Орага огир жимлик чўқди. Бу аянчли ҳикоядан бағри-дили эзилиб кетган Асад ғам-гуссага ботган дўстига қандай тасалли беришни ҳам билмай қолганди. Боз устига унинг миясига афгон жангчисининг «шайтон малайи» деган сўзи маҳкам ўрнашиб олган, бу сўз тобора катталашиб, атрофда чирпирак бўлиб айлана бошлаганди.

— Хайр, майли, — деди ниҳоят Раҳматилла чуқур хўрсиниб. — Бу гапларни қўяйлик. Илоҳим бунақа кўнларни Худо ҳеч кимнинг бошига солмасин. Қўй, беш-бешдан, ичайлик..

Дарров узига келган Асад қадаҳларни кетма-кет тўлдириб, бирини дўстига узатди.

— Бу қора кўнлар ҳеч қачон қайтиб бошимизга тушмаслиги учун саламиз! — деди у титроқ овозда.

Яна ичиб, газак қилишди. Дастурхончи йигит усталга икки коса норин шўрва қўйиб кетди.

— Хўш, энди ўзингдан гапир, — деди сал узига келган Раҳматилла. — Уйлангандирсан? Бола-чақанг нечта?

Асад аввал уйламай:

— Учта қизим бор, — деди-ю, ногаҳон ичидан зил кетди.

— Э, қойил! Меңда эса учта утил бор. Қуда тутинсак бўларкан! — деди собиқ жангчи яна хурсанд кайфиятда.

Лекин энди Асаднинг қовоқ-тумшутти осилиб кетган эди. Ичкилик таъсириданми, унчалик мулоҳаза ҳам қилиб ўтирмай, дилини ёзди.

— Сенга бир гапни айтмоқчи эмас эдим-у, лекин ҳечам ўзгармага-

нинг, ўша-ўша мард, тавгилигингни кўриб, фикримдан қайтдим. Била савми, дўстим, айтаман ку, аммо бир шартим бор: ортиқча савол бер майсан.

— Осон экан-ку, — деди Раҳматилла кулиб. — Розиман.

— Хуллас, учта қизим бор. Уччаласи ҳам воёб хислатли, башоратчи.

— Табиби ғайбми? — сўради Раҳматилла ява кулимсираб.

— Бу ҳақда сенга кейинроқ гапириб бераман. Катта қизим Назира яқинда унингчага кўчади. Сал кўзга яқинроқ.

— Хўш-хўш? — жонланди ҳамсухбати.

— Сенга айтсам, дўстим, бир ойдан ошди: унинг орқасидан тўда йнгитлари тушган.

Раҳматилла бирдан кайфи тарқаб кетгандай, жиддий қиёфага кирди.

— Қайси тўда? — сўради у ташвишли оҳангда.

— Бунисини сенга айтмайман.

— Нега энди? — ҳайрон бўлди собиқ жангчи.

— Бизнинг оиламиз, агар хоҳласанг ўзи бир «тўда»лигини яхши биласан. Акаларимнинг ичиди қозиси ҳам, шоири ҳам, ҳатто боксчиси ҳам бор... Хуллас, ҳаммаси шаҳарда обрў-эътиборли одамлар. Лекин мен улардан ёрдам сўрамоқчи эмасман. Чунки майда-чуйда гап-суз қилиб, қизимнинг шаънига доғ тушириш ниятим йўқ.

— Тушундим. Лекин...

— Гапингни бўлганим учун бир қошиқ қонимдан кечасан-у, лекин уша тўдага қарши бир ўзим курашмоқчиман.

Раҳматилла энди қандайдир саросимали қиёфада қаддини ростлади.

— Сени огоҳлантириб қўйишим керак, дўстим. — деди у қатъий. — Жудаям хавфли ишга бел боғлабсан!..

— Хавфлими, хавфлимасми, бу ёғи менинг ишим, тушунаяпсанми?

— Улар сени суварақдай явчиб ташлашлари мумкин, ахир! — деди

Раҳматилла азбаройи куюнганидан, товўшини пича балад кўтариб.

— Ҳамма бало шуздаки, улар мени ҳақорат қилишди. Энди мен уларга эркакчасига ўзим, — у овозини баландроқ кўтарди, — фақат ўзим муносиб жавоб қайтаришим керак!..

— Яхши, дўстим. Мактабдаги муаллимлар билан талашадиган дамлардаги ўжарлигинг ҳалям қолмабди. Лекин сен нима учун менинг ёрдимдан фойдаланишни истамаяпсан?

— Сенинг ёрдимингга жуда-жуда муҳтожман. Лекин сен уйлаган йўл билан эмас...

— Қандай йўл билан бўлмаса? Ахир, мен уларнинг ичиди юрибман. Деярли ҳаммасини беш бармогимдай танийман. Бир огиз илтимос қилсам бўлди, ҳар қандай ишни тинчтишадил!..

— Буни тушунаман. Лекин гап тавгилик устида кетяпти. Шу бир ой ичиди ҳаётимда жуда катта ўзгаришлар юз берди. Мен жуда кўп уйладим. Охири шу хулосага келдим.

— Беҳазил гапиряпман, нотўғри хулосага келибсан! — бақириб юбораёзди ҳамсухбатининг ўжарлигидан жаҳли чиқа бошлаган собиқ жангчи.

— Нотўғри эмас! Мен энди сен уйлаган бечора бир файласуф эмасман!..

— Об-бо, ким сени бечора деяпти?

— Устимдан кулма, ҳамма, ҳатто тутишган акаларим ҳам шунақа дейди. Баъзи оғайниларим хотиним нуқул қиз тутишини ҳам юзимга солган.

Раҳматилла беихтиёр яна кулимсиради. Асаднинг бир оз кайфи бор эмасми, бундан бешбаттар қизишди.

— Ана, энди сен ҳам куляпсан.

— Ўлай агар, кулишимни ҳам, йнглашимни ҳам билмай қолдим.

Жон огайни, менга қара, қизишма! Худо хайрингни бергур, сал ўзингни босиб олгин.

Раҳматилла шишанинг тағида қолган конякни яна қадаҳларга қуйди.

— Овқатга қара, дўстим, норин шурва ҳам совиб қолди, — деди у энди оталарча ютатадиган бир оҳангда. — Қани, ол. Худо хоҳласа, ҳамма ишлар жойида бўлиши учун...

Асад қадаҳни қўлига олиб, ҳамсуҳбатиники билан кескин чўқиш тирди-да, конякни бир кутаришда сиқорди. Азбаройи ҳаяжонланганидан газак қилишни ҳам ўзига эп кўрмай, қўлидаги бўш идишни усталга улоқтириб юборди. Қадаҳ сочиқ устига тушиб, синмай қолди.

— Хуллас, гап шу! — деди у собиқ жангчининг кўзларига тик қараб. — Менга эртдааноқ нинза машқларини ўргатишни бошлайсан.

— Бош устига. Лекин, жон дўстим, шурвадан ичгин. Кайфинг ошиб қоляпти.

Бирдан Асад хотиржам тортиб, пахта гулли косадаги норин шурвани олдига тортиди. Беш-олти қошиқ уришдаёқ уни ичиб қуйди-да, косани кескин нари сураркан, қўшни бўш устални йиғиштираётган дастурхончи йиғитга ўтирилиб:

— Ҳой, огайни, бизга яна яримта коняк! — деб бақирди.

— Балки етар? — деди Раҳматилла тагин кулимсираб, унга савол пазари билан тикиларкан.

— Йўқ, ичамиз ҳали! — деди Асад гапни чўрт кесиб. — Фақат менинг ҳисобимдан. Агар билсанг, дўстим, сен билан куришганимдан шунақанги хурсандманки!.. Сени менга Худо етказди. Кайфи ошиб қолди, деб ўйлама. Ақлим соатдай ишлаб турибди. Менга халфалик қилишга розилик берганинг рўҳимни кутариб юборди, холос.

Ҳамсуҳбатининг бу гапидан энди Раҳматилла қизишиб кетди.

— Осмондаги ойни олиб бер де, олиб берай, лекин сенга нинза машқларини ўргатмайман! — деди у зарб билан усталга мушт тушириб.

— Нима, гапнинг қайтиб олдингми, а? Ҳозиргина рози бўлудинг-ку?!

— Одам ўлдириш нақадар даҳшатли ишнинг, ахир, қўриб келдим-ку! Бўзгингача гуноҳга ботиб кетасан! Бу шунақанги мараз, шунақанги қабиҳ ва чиркин бир ишки, қурбонларнинг арвоҳлари кейин сени бутун умр таъқиб қилишади. Кечалари билан алаҳсираб, ухломай чиқасан. Ўлганингдан кейин, нариги дунёда ҳам тинчлик беришмасе керак, деб ўйлаб қоламан баъзан...

— Сизлар бегуноҳ одамларни ўлдиргансизлар. Лекин ҳаётда шундай одамлар борки, уларни ўлдириш гирт савоб. Энди ўзинг тасаввур қил: бўйи етган жигаргўша қизингни қандайдир бир ипирисқи кимса харобазорга олиб бориб, ечинтирса, помусига тегмаган тақдирда ҳам, аъзойи баданини мумталоқ қилиб, кўкартирса, сен нима қилган бўлардинг? — бутилди Асад қаҳр-газаб ўтда қовуриларкан.

Раҳматилланинг кўзлари ҳайратдан катта-катта очилиб кетди.

— Ҳали иш шу даражага бориб етган дегин? — деди у беихтиёр муштлари тутилиб.

— Бу ҳали ҳолва, — деди Асад жигибийрон бўлиб. — Сезиб юрибман, бешбаттар бўлишим мумкин. Тезда олдиши олмасе, норасида қизнинг бошига яна қанақанги балолар ёғилишини фақат Худо биледи.

Сўнгги жумлани йиғламосираб, товуши титраб гаширган Асаднинг елкасига залварли кафтини қўяркан, Раҳматилла қатъий бир қарорга келди.

— Ҳамма гапларингга тушундим, огайни! — деди у босиқлик билан. — Энди менинг ҳам сенга бир мунча шартларим бор. Биринчиси: уч ой мобайнида чекмайсан, ичмайсан, чапга-унга юрмайсан.

— Бош устига! Бу ишларга ўзимнинг ҳам унча ишқибозлигим йўқ.

— Яхши. Иккинчиси: фақат мен буюрган таомларни ейсан. Айтиб қўяй, қаердан бўлмасия топиб, илов, типратикон гўшти ейишингга ҳам тўтри келади.

— Ҳамма нарсага тайёрман, деб айтдим-ку!

— Уч ой мобайнида ҳар куни, — шапба-якшанбадан ташқари, — соат кечки саккиздан ўн биргача ўзингни тула менга, яъни машқларга бағишлайсан!

Асад қўлини кўксига қуйди.

— Бажонидил!

— Унда қўлогингга охирги шартимни айтаман, — Раҳматилла бўйини қўзиб, устал устида энгашган кўйи дўстининг қўлоғига ала-нималар деб шивирлагач, овозини қайта кутариб суради: — Ҳуш, келишдикми?

— Келишдик! — деди Асад қатъий оҳангда илк марта мамнун жиламайиб.

— Энди бу мавзуга бошқа қайтиш йўқ!

Шу чоқ уларнинг тепасида барваस्ताқомат, қизгиш боши чироқ нурида ялт-юлт қилаётган дароз бир йиғит пайдо бўлди-да, қўлидаги арман конягини усталга қўяркан, ширакайф ҳолда Раҳматиллага қучоқ очди.

— Э-э, устоз, суҳбатлариз жа қуюқ экан, халақит бергим келмади. Биза энди камтар одамиз, бир қўлийиз обкегай дедим, — У собиқ жангчини елкасидан қучоқлаб, кейин қўлини олиб маҳкам қисди. Сўнг-ра устадаги конякка ишора қилиб қўшиб қуйди: — Манави найнов бола бизадан совга! Дастурхон пули тўланди. Бу ёғи бежавотир... Нима хизмат бўлса, бир имлаб қўйсаяиз, бас, юмалоқ-ёстиқ қиламиз!

— Э-э, шунақасизлар-да энди, — деди Раҳматилла ўзини хафа бўлгандек кўрсатиб.

У Асад билан сўрашишни ҳам лозим топмади. У кетгач, Раҳматилла дўстининг орқасидан ҳайрон бўлиб қараб турганини кўриб:

— Тунги шаҳар ҳокимининг қуриқчиси, жуда йирик каллакесарлар-дан, — деди овозини пасаятириб.

— Тушувдим, — деди Асад маъноли бош иргаб.

Собиқ синфдошлар тун яримлаб қолганда апоқ-чапоқ бўлиб, қучоқлашиб хайрлашишди.

Яна ташриф

— Вой, шунақаям ичадими одам? Умрингизда қилмаган иш-а!.. — деди қоронғида гандираклар турган эрини дарвозани очиб кутиб олган Дилбархон гивалаб. Дадам билан оймлар хавотир ола-ола ҳозиргина ётишди. Қизларингиз дадам туданинг қўлига тушиб қолмадимкан, деган хавотирда ҳалиям ухламай ўтиришибди. Сал ўйламайсизми? Уларам катта бўлиб қолишди, ахир!..

— Тш...ш, хотив! — шивирлади Асад жойида чайқалганча кўзларини сўзиб. — Ишлар зурр! Худо хоҳласе, уч ойдан кейин... қизларимга кўз олайтирган иблисларнинг энасини Учқўрғондан кўрсатаман!

— Вой, нималар деяпсиз, дадаси? — деди Дилбархон эрини қўлтигидан олиб ичкарига бошларкан. — Озгина ичиб олсангиз ҳам қаяқдаги гапларни гаширасиз-а?

Асад гандираклаганча, хотинининг орқасидан уйга кираркан, бармоғини лабининг устига босиб:

— Тш-ш!.. — деди. — Бошқа ҳеч нарса сўр-рама! Бу ёғи сир-п!

Қизларимга айтиб қўй: бемалол ухлайверишин! Керак бўлса, улар р учув... жонимни ҳам қўр-рбон қиламан!..

— Вой, дадажовисси-ей, — деди Дилбархон йнгламсираб. — Яна одамнинг юрагини ўртасиз-а!.. Аҳволимиз қанақа-ю, ичиб юришингизни қаранг!..

Дилбархон бир амаллаб Асадин эчинтириб, жойига ётқизгач, хабар олгани қизларининг олдига кирди. Учаласи ҳам сирди бир тарада нимкатда ёнма ён китоб ўқиб ўтиришганини қўриб, жаҳли чиқиб кетди.

— Соат бир бўлди-я, нега ухламайсизлар?

— Ташвиш қилманг, ойижон! — деди Назира одатдагидек ҳозиржа-воблик ила. — Сиз ухлайверинг!

— Дадаиғ келдилар. Ҳалиям ухламай ўтирганларингизни кўрсалар, хафа бўладилар. Узи шундогам бўлганларича бўлиб юрибди...

— Биламиз, ойижон. Ҳозир ётамиз!..

— Бўпти, тезроқ ухланглар. — дея онаси эшикни ташқаридан бер-китди.

Назира эшикка югуриб, онасининг даҳлиз орқали ўз ётоқхоналари-га кириб кетганига ишовч ҳосил қилгач, чироқни ўчирди-да, тўшакка ўтираркан, сингилларига шивирлади:

— Бўлди! Уринга утинглар! Ҳозир келишади!

Қизлар нимкатга юзлангачча кўраларига чўккалашди. Назира тило-ват қила бошлади.

Хона қоронғулик огушига чўмган, ҳарир парда тўсилган дераза орқали тўли ойнанинг сутраиғ ёғдусида чумилаётган сираи осмон ўзининг сов-саноқсиз юдузли кўзлари билан уларга гўё имо қилаётгандай, ўзининг ҳадсиз-ҳудудсиз кенгликларига чорлаётгандай тўюларди.

Тиловат тутагач, қизлар «Оллоҳу акбар» дея юзларига фотиҳа тортиб омин қилишди. Сув сепгандек жимлик чўқди. Назира илкис галати аҳвол-га тушиб, карахт бир кайфиятда кўзларини юмди. У қўларини тиззаларига қўйганча, худди ҳазин бир куй тинглаётгандай, оҳиста тебранар, алаималарни тасдиқлаётгандай бот-бот оҳиста бош иргар эди. Бир неча фурсатдан кейин қиз ўзига келди-да, сингилларига «ҳисобот» берди:

— Буваларимиз шу яқин орада зарур иш билан банд эканлар. Яна ўн дақиқадан кейин ташриф буюришаркан.

— Қанақа зарур иш экан? — сўради Наргиза ҳайрон бўлиб.

— Яна шу яқин орадами? — ажабланди Нафиса негадир сеска-ниб.

— Яхши тушунолмадим, — жавоб берди Назира. — Гулшодабону-нинг номини тилга олишди... Унга қаандайдир янги хислат бериш-моқчимизми-ей...

— Бизга кўпроқ ёрдами тегсин, деган мақсададир-да?

— Албатта. Лекин унга ҳам кимлардир ҳужум бошлаганга ўх-шайди.

— Буваларим шундай дейишдимиз?

— Йўқ, мен буни ўзим пайқадим.

— Қаандай қилиб?

— Кўнглимга келди.

— Дадамнинг маст келганларини билишибдимиз?

— Унияма гапиришди. Аммо хафа бўлмаслигимизни илтимос қи-лишди. Дадам эртадан ичимлик ичишни умуман йнгиштирармишми-ей...

Шу пайт деразада уч нафар чиқиқсимон нур пайдо бўлди.

— Вой, келишди! — секин шивирлади Нафиса ҳаяжон билан.

Опа-сингиллар бараварига:

— Ассалому алайкум, буважонлар! — дея хитоб қилишди, севинч-ларини яширолмайд.

Нимкатда пайдо бўлган учала бувалари ҳам баравар алик олишди. Ҳол-аҳвол сўрашишгач, гапни одатдагидек Шайх Тоҳир бувалари бош-лади.

— Она қизларим! — деди у дона дона гапириб. — Биз сизлардан қаттиқ ташвишдамиз. Чунки аввал-бошданоқ бежиз хавотирланмаган эканмиз. Лаъвати Иблис осмону фалак аҳлидан яширин ҳолда ўзининг чиркин режаларини амага оширишга киришмуш. Ўзининг ашаддий шайтони ланларидан бўлмиш бир гуруҳ собиқ дўзахий махлуқотларни ишга солиб, аларни сизларга қарши бири-биридан қабих ва чиркин қилмишларга йўламиш. Ўз разил мақсадлари йўлида алар ҳатто Ердани қаттол живоятчиларни ҳам ишга солмишдирлар... Лекин сизлардан ўти-ниб илтимос қиладирмизки, зинҳор ҳеч нарсадан қўрқманглар. Ҳаёт сивовларига мардона қучоқ очинглар. Бошларингизда пима кўргуликларин-г бор эрса, бу тақдир азал, қисматингиздур...

Энди гап навбаги Тила Шайх буваларига етганди. У қордай оппоқ соқолини оҳиста тутамлаб, вазмин оҳангда сўз бошлади:

— Жигаргўшаларим! Катта буваларинг айтиб ўтганларидай, тақди-ри азал бизнинг қисматимизга сизларни ўз паоҳимизга олишни ҳам ёзмиш. Бунинг учун олий қудрат соҳиби Оллоҳ таолога мингдан-миг шукроналар бўлғай! Парвардигорга даги сонсиз ҳамду санолар ўқур-мизким, у ўз қудрати бирла бизларни ҳолингиздан мивбаъд огоҳ эт-миш. Сизларга қаандай ёрдам кўрсатмак боисидан биз кўп мулоҳаза юрутдик ва бир қарорга келмишмиз. Буни ҳозирча сизларга аён қилол-масмиз. Аён этмоғимиз мумкин бўлмиш хиляқатлар кўп эрмас. Аввало, тўда сизларни тоғ йўлида қўвгинга олганида, биз мошинани мазорга буришни отангизнинг дилига солдик. У ерда сизларга яқин ўтмишда яшаб ўтган яна бир зурёдимиз дастгирлик қилимиш. Қаттол живоятчи-ларни ҳам йўлдан чагитган ана ўшал авлиёи шарифдур.

Боз устига куни кеча яна отангиз кўнглига содиқ бир дўсти бирла суҳбат қурмоқни ҳам солмишмиз. Ило, бу самимий суҳбати-калон боғиндин кўп яхши тадбир ва такбир мевалари унғай. Билъакс, суҳбат чоғи отангиз шайтон суви тазйиқинида кўп қабих ниятларга бормуш. Локим содиқ дўсти кўмагинда биз ани ушбу ниятларидан қайтармакка мушарраф бўлмишимиз.

Гулшодабону бирла мулоқот қилмоқликни ҳозирча пожоиз деб топ-мишмиз. Чунки ул эзгу хислатли аёл ишларига шу дамларда шайтонни лани аралашмишдир. Пировардида анинг сизларга кўмаги бисёр тек-кай. Бор гапимиз бутунча шуддир, она қизларим! Волаҳу аълам!

— Энди яхши тушар кўриб ухлагайсизлар! — гаройиб суҳбатга яқун ясади Шайх Тоҳир бува. — Парвардигор насиб этса, яна юз куришурмиш. Шул боис, Назира бону кўмагинда сизларни бохабар айлағаймиш. Раҳмдиларнинг раҳмдилароғи Оллоҳи карим сизларни ҳа-миша асрағай! Ё парвардигор, ўз фазлинг бирла норасида зурриёдлари-мизга ризқ ва саодат бергил!

Учала авлиё юзларига баравар фотиҳа тортишди-да, бир лаҳзадаёқ чиқиқча шаклидаги уч нафар нурга айланиб, дераза орқали Коинот қаърига сингиб кетишди.

Уч опа-сингил эса, уларнинг ортидан ҳайрат ва завқ аралаш тики-лишаркан, вужудларига қўшдай бир енгиллик няғав, қалбларини ала-қаандай самовий, масрур ҳислар чуллаган эди...

Тунги ташриф

Беш қуддирки, Баҳром Шайх отанинг дили хуфтон, ўзини қўярга жой тополмай қолган. Негадир ўтли Асад ишдан ярим кечаси қайтади.

Акаларининг менга ишонқирамай турганини кўриб қасам ичдим:

— Ишонмасанглар, каломулло урсин мени!

Қиттак имоддан қолган экан шекилли, ишонишди. Катта акаси тўшповчасини қўйнига беркитар экан:

— Унда нима маслаҳат берасиз? — деб сўради.

— Кучлироқ домлага олиб бориб ўқитиш керак. — деб жавоб бердим. Кейин пича ўйлашиб туриб, қўшимча қилдим: — Сизлар аввало ўзларингизни ўқитсанглар яхши бўларди. Ичингиз тўла гиж-гиж шайтон!..

Учала ака-ука ҳам бу гапдан жиддий ташвишга тушиб қолишгани кўришиб турарди.

— Сиздан кучлироқ домла қаерда бор? — сўради катта ака энди сал паст тушиб.

— Фаргона водийсининг Қувасой туманида Исоқжон ота Хужа угли деган домла бор дейишади. — деб жавоб бердим.

Катта ака бир даста юз сўмликини нимкатга улоқтирди-да:

— Энди, оважон, нима қилиб бўлса ҳам уша қизини иситиб бера-сиз! — деди эътирозга урин қолдирмайдиган оҳангда. — Биз ҳали яна келамиз. Илтимосингизни ерда қолдирсангиз, унда узингиздан кўринг. Уша қуниёқ кафанингизни бичиб қўяверинг!..

Нима дердим? Бева бир аёл бўлсам... Йўқ десам, ўдириб кетишдан ҳам тойишмайди. Кундузи орқамдан одам қўйган бўлишлари мумкин деб, ҳузурларингизга маслаҳатга атайин кечаси келдим.

Гулшодабонунинг бу даҳшатли ҳикоясидан Асад ҳам, Дилбархон ҳам онг-тонг қотиб қолишган, бир нима деб оғиз очишга ҳам ҳоллари йўқ эди.

Фош бўлган ёлгон

Йигирма саккизинчи шайтонни ҳайдашга келганда ҳолим қолмади, деб, Гулшодабону содда эр-хотинни алдаган эди. Аслида воқеа қўйидагича кечган эди.

Йигирма еттига шайтонни ҳайдаб бўлган афсунгар аслида ҳам роса холдан тойган, охиргисига қўрбим етмайди, деб рост айтганди. Лекин катта ака ўжарлик билан тўшповча ўқталиб:

— Шу уйдан ё сенинг мурданг чиқади, ёки укам соғайиб кетади! — деганда, ноилоҳ қолган бону сўнгги куч-қувватини ишга солиб, ява афсун ўқишга тушиб кетди. Бир пайт йигитнинг оғзидан калласи каламушин, таваси от қўйругини эслатувчи бадбашара бир шайтон учиб чиқди-да, Гулшодабонуга ўзини отди. Утакаси ёрилаётган афсунгар аёл ака-укаларнинг кўзи олдига ўтирган устулдан гиламга ағанаб, кўринмас алланимани қўллари билан итариб, дод-вой сола бошлади. Кейин эса азбаройин кучанганидан бўйин томирлари буртиб, бошини юқори кўтарганча оғзидан кўпик чиқариб, товуши ҳирқираганча инқиллаб-синқиллашга тушди. Лаҳза ўтмай, кўзлари ола-кула ҳолда хушидан айрилдию «шилқ» этиб гиламга кулаб тушди.

Эсхонаси чиқиб кетган ака-укалар энди анча ўзларига келиб, афсунгар аёлга ҳайрат билан тикилаётган кенжа укаларини ташқарига бошлашди.

— Тезроқ кетдик! Шайтонлаб қолди... — деди Болга укаларининг ортидан бориб, эшикни ташқаридан беркитаркан.

...Гулшодабону эр-хотиндан ана шу ҳақиқатни эшитган эди. Лекин бундан қандай мақсадни кўзлагани ўзигаю Худога аён, холос.

— Мен энди Назирахонни бир кўришим, уни ҳам бирров ўқиб қўйишим керак. — деди Гулшодабону негадир олазарак ҳолда, қизлар ухлаётган уйнинг деразасига пингоҳ ташлаб қўяркан.

— Вой, қизлар ухлаб қолишди-ку. — деди Дилбархон афсунгар аёлниг ҳикояси таъсиридами, саросимали бир қиёфада.

— Қизимни нима учун ўқиб қўйишингиз керак? — сўради Асад вазмин оҳангда.

Гулшодабону қошларини нотаъиний бир алфозда чимириб, паст овозда жавоб берди:

— Вой, ҳалиги жувонмаргининг ичидан чиққан шайтонларнинг битта-яримтаси унинг ичига ҳам кириб олиши мумкин-да! — Ажабо, аёлниг гап йўсинида қандайдир макр ва айерлик оҳанглари ҳам йўқ эмас эди.

— Яхши! — деди Асад хомушгина бир қарорга келиб. — Кетдик, қизни уйготамиз.

Гулшодабонунинг юзига энди очиқчасига маккорона бир табассум баққиди. Бунга эътибор қилмаган эр-хотин бирин-кетин ҳовлига чиқибди.

— Шу ерга олиб келасизларми уни? — сўради Гулшодабону негадир энди заҳарханда қилиб.

— Ҳа, — деди Асад қисқагина қилиб, эшикни нарёгидан беркитаркан.

Асад хотини билан қизларининг ётоқхонасига ўтаркан, ичкари уйда отасининг негадир балад овозда Қуръон ўқнётганини эшитиб ҳайрон бўлди. Баҳром Шайх отанинг бунақа одати йўқ, катта давралар, маърака ва амри-маъруфлардагина у шу тарзда балад оҳангларида қироат қиларди.

Қизлар чироқни учуриб, тушакларига кириб ётишган, лекин бирортаси ҳам ҳали ухламаган эди. Ота-оналари кириб келишлари билан Назира:

— Ассалому алайкум, дадажон! — дея отасини бўйнидан қучоқлаб ўпди-да, шивирлаб тез гапирди: — Нега Гулшода опани бемаҳалда уйга киритдингиз? Буваларимиз бизга у билан ҳозирча кўришмасликни тайинлашган. Уйларига олиб бориб қўйиш керак...

— Нега энди? — ҳайрон бўлиб сўради Асад.

— Негалигини билмайман-у, лекин чиқиб айтинглар: биз қотиб ухлаяпмиз, соғлигимиз ҳам жойида, хавотир олмай, уйига кетаверсин.

— Вой, жуда қизиқсан-а, қизим, — деди Дилбархон гапга аралашиб. — Уйга келган меҳмонни қанаққиб ҳайдаб чиқарамиз? Балки бир кўришни берарсан?..

— Йўқ! — қўлини силтади Назира. — Айтдим-ку, мумкин эмас.

— Ҳеч нарсига тушунолмай қолдим, — деди Асад бошини қашиб. — Хайр, майли. Чиқиб айтиб кўрайлик-чи, қизлар жуда ширин уйқуда экан, уйготолмадик, деб...

Бу гапдан ҳам қониқиш ҳосил қилмаган Гулшодабону, ухлаётган бўлса-да, кўриб биргина афсун ўқисам, булади, дея ташқарига чиқди. Лекин нариги уйда уқилаётган Қуръон овозини эшитиб, типирчилаб қолди. Кўзларини олазарак қилиб, бот-бот овоз келаётган деразага тикиларкан, нима учундир ногоҳ қарорини ўзгартирди.

— Вой-бўв-в!.. — деди қўлидаги хорижий соатига кўз ташлаб. — Ун икки бўлибди-ку!.. Мени уйга ташлаб қўя қолинг, Асаджон. Эртага барвақтроқ келарман.

— Ётиб қола қолинг, — деди Дилбархон манзират қилиб. — Меҳмонхонага жой қилиб бераман.

— Йўте, ҳеч қачон бетона жойда тунамаганман. Бошқа жойга борсам, кечаси билан ухлолмай чиқаман. Шундоғам ўзи уйқум йўқ...

— Булмас, аравани қўшайми? — деди Асад ҳазиллашиб.

— Илтимос, укажон!

...Асад қайтиб келгач, мошинани яна ҳовлига киритиб, жойига қўйгач, хотинига маъноли қараб:

эргалаб кўришганларида эса, ранги-рўйи бир ҳолатда, кўзини олиб қочиб, унгайсизланади. Тунов куну-ку, гирт маст бўлиб келибди. Дилбархондан суриштириб, зурга билиб олди. Умрингдан барака топкур келини хўп ақлида, дода, уришманг, қизлари учун қайгуриптилар, деди куюниб. Лекин, қизларига янада огоҳроқ бўлиб юриш ўрнига, бу нима хунар энди?.. Тутри, фарзандарини ҳамон ўзи «Жигулида эргалаб элтиб, тушдан кейин олиб келиб қўяди. Апила-тапил овқатланади-ю, шу кетганча сувга тушгандай гум бўлади.

Мана, соат ўв бирга яқинлашяпти, аммо ўтгидан ҳамон дарак йўқ...

Шу пайт ташқари эшик тақиллади. Ошхонада куймалашиб юрган Дилбархоннинг «Ҳозир!» деган овози эшитилди. Сал ўтмай ҳовлидан аёл кишининг гўнгир-гўнгир гаплашгани эшитилди. Баҳром Шайх ота ўрнидан туриб, ташқарига йўналди. Не кўз билан курсинки, ҳовли чеккасидаги ўрик тагида келини билан Гулшодабону гаплашиб турар, чироқ ёрутида негадир унинг юзи безовта қуришарди. Қизиқ, бемаҳалда нима қилиб юрибди бу?..

— Ассаоуму алайкум, отахон! — деди башоратчи аёл мўйсифидни кўргач, қулини кўксига қўйиб.

— Ваалейкум асسالом! — жавоб берди Баҳром Шайх ота. — Келинг, қизим. Сог-саломатмисиз? Ичкарига марҳамат қилинг.

Шу пайт тепадаги қизлар ётадиган уйнинг даҳлизидан тунги куйлак кийган уч опа-сингил эшик ёнига югуриб келишида, тирқишидан мўралаб Гулшодабонуни куришгач, дарров орқаларига чопиб кетишди. Шу заҳоти уларнинг деразасида чироқ ҳам ўчди.

Буни пайқаган Гулшодабонунинг юзидаги безовталиқ яна ҳам кучайди.

— Асаджон билан Дилбархонда зарур ишим бор эди, — деди у атрофга олазарак қараб қўяркан. — Кеч бўлсаям келавердим. Маъзур тутасизлар энди...

— Ҳечқиси йўқ, Асадин мен ҳам кутиб ўтирибман, — деди Баҳром Шайх ота. — Негадир кечикяпти. Бунақа одати йўқ эди. Ҳай, ичкарига ўтинглар, келиб қолар...

Ўнг томондаги меҳмонхонадан Мунаввархон ая чиқиб, башоратчи аёл билан бир-бирларининг елкаларига қўл ташлаб кўришишди.

Ая тунги меҳмонни ўзи ҳозиргина чиққан хонага бошлади. Дилбархон чой қўйгани ошхонага отлави. Баҳром Шайх ота ҳассасини дуқиллатганча яна ёгоҳовасига кириб кетди. «Тишчликмикин ишқилиб? — хаёлидан ўтказди у ўйчан қиефада. — Жуда безовта қуринади... Галати замон будди-да...»

Шу чоқ мошини овози эшитилиб, яна дарвоза тақиллади. Ошхонадан югуриб чиққан Дилбархон дарвозани очиб, эрини кутиб оларкан:

— Саомаалайкум, — деди бўшашибгина мошинга яқинлашиб. — Хуш келибсиз. Энди ҳар кун шунақа кечикиб келаверасизми?

«Жигули»ни ҳовлига ҳайдаб кирган Асад эшикни беркитиб, уйга йўл оларкан, совуққина қилиб:

— Шашба-якшанбадан ташқари, — деб жавоб берди.

— Хайрият, — унга эргашди хотини. — Ранг-рўйингиз галатироқми?

— Кўп ишлаяпмиз.

— Гулшода опа келдилар. Ҳозиргина...

— Йўте? — Асад меҳмонхона эшиги ёнида тўхтаб, хотинига савол назари билан қаради. — Тишчликмикил? Унда мошинани бекор ҳовлига олиб кирибман-ку...

— Ўзи келган, ўзи кетар... — деди Дилбархон энсаси қотиб.

— Йўқ, уят бўлади, — эътироз билдирди Асад.

Бир неча фурсатдан сўнг меҳмонхонада ранги буздай оқарган Гул-

шодабону эр-хотинга саросима билан тикилганча, паст овозда ҳикоясини бошлади:

— Кеча кечқурун уйимга учта барзанги йингит бостириб келди. Гафлат босиб эшикни очибман денг. Эсхонам чиқиб, ичкарига қоча бошловдим, ёши каттароги тўхтади.

— Опа, қўрқманг. Биз бир илтимос билан келдик.

— Қанақа илтимос? — сурадим тилим зурга гапга қовушиб.

Хуллас, маълум бўлишча, булар уч ака-ука бўлиб, учаласининг ҳам ичига шайтон кириб олган экан. Айниқса, кенжаси телбасифат бўлиб қолибди, курсангиз, худди Мажнун дейсиз. Хуллас, у бир қизни яхши кўриб қолибди. Уша қиз ҳар кун тушига кирармиш. Ким у қиз, деб сўрасам, биласизми, нима дейишди? Сизларнинг катта қизингиз Назира экан! Эсим чиқиб кетди. Нима қилишимни билолмай қолдим. Утқазиб калима ўқий десам, қуриб кеткур шайтонлари чиқиб кетса, бошим балога қолади. Ўқимай десам, икки акаси бўзайиб қараб турибди. Афт-башаралари, кийим-боши туппа-тузут-у, лекин кўзларига қон қуюлган. Қуроллариям бор.

— Ердан бермасангиз бўлмайди, опа, — деди катта акаси. — Қураясиз-ку, укамини бечора девона бўлиб қолди. Ўқиясизми, куф-суф қиласизми, ишқилиб сал узига келтириб берсангиз. Кейин анави қизни ҳам шундай қилингки, укаминини жон-дилидан севиб, кўрмаса туролмайдиган бўлиб қолсин.

Мен титраб-қақшаб:

— Жон укалар, бу иш қўлимдан келмайди, мен фақат одамларга яхшилик қилишим керак. Йўқса, ўзим касал бўлиб қоламан, — десам, бир маҳал ҳалиги йингит, бу яхшилик бўлмай энангизнинг киндигими, деб, болахонадор сўкиб кетса бўладими! Яна нима дейди денг? Керак бўлса бутун шаҳар аҳлини оёқлари остига ётқизишармиш. Шаҳар ҳокими ҳам улардан зир титрармиш. Огзидан чиққани нуқул сўкиниш.

Ахийри чидай олмай:

— Ҳой, укажон, онангиз тенги одамман-а, сал огзингизга қараб гапиринг, — десам, «Ҳе, сендақа онани...» деб бирам бўралаб сўқдикки, бунақа шарманда гапларни умрим бино бўлиб эшитмаганман. Бир маҳал қарасам, пешонамга туппонча тираб турипти. Ҳушимдан кетиб қолаёздим.

Ахийри мажбур бўлиб, деразани очиб қўйдим-да, укасини ичкарига олиб кириб, нимкатга ўтқиздим. Амаллаб калима ўқишга тушдим. Азбаройи қўрққанымдан қалт-қалт титрайман денг!.. Лекин ҳалиги кенжа укаларининг ичиде шунақа шайтон кўп эканки, учта калима қайтаришда зурга етгитасини ҳайдаб чиқардим. Уйда Қуръони қарим бор эмасми, қуриб кеткурлар, қумурсқадайдан тортиб мушукдайингача очик деразага қараб кетма-кет отилишди. Бир маҳал йингит ўқиб йўтала бошлади. Югуриб бориб, тоғора олиб келиб қўйдим. Унинг афти худди кекса одамникидай буришиб, кўзлари қивдан чиққудай ола-кула бўлиб кетганди. Кенжатоиларини бу алфозда кўрган акалари ҳам тарадудга тушиб қолишди.

— Лънати жодугар! Ўлдириб қўйма тагин! — деб бақирди катта акаси важоҳат билан.

Бир маҳал кенжаси қорини чангаллаганча олдидаги тоғорага бор овози билан ўқиб қўса бошлади. Огзидан узун-узун тирвоқлармейи, елимга ўшаган сав-сарик шилимшиқми-ей, яна алламбалолар бот-бот отилиб тушарди. Қуриб кеткурнинг ичидан жами йигирма етгита шайтонни ҳайдаб чиқардим-у, йигирма саккизинчисига келганда, ҳолим қолмади. Йингит ҳам қушишдан тўхтаб, пича узига келди.

— Яна битта шайтони қолди, — дедим ҳансираб. — Лекин унга қўрбим етмайди, жуда катта экан!..

— Гулшодабону ўзгариб қолибдими? — деб сўради.

— Ҳа, — деди Дилбархон, — мен ҳам пайқадим. Қандайдир галати. Аввалги самимияти йўқолганми-ей...

— Топдинг! — деди Асад унинг фикрига қўшилиб. У бирдан яна хотинига юзланди: — Дарвоқе, Гулшода оцанинг нега келганини додам билан оиймга айтмадингми?

— Йўқ, — деди хотини. — Сиз ҳам индаманг. Кексаларни ортиқча ташвишга солиб нима қиламиз.

— Ақлинга балли. Нега келибди, дейишса, нима деймиз?

— Қаёқдандир келаётган экан, қизлардан хабар олиб кетай, дебди. Вассалом!

— Қойил!

Ётоқхоналари олдидаги айвончада уларни Баҳром Шайх ота кутиб турарди.

— Ассалому алайкум, дода! — деди Асад қўлини кўксига қўйиб.

Отаси алик олғач:

— Уғлим, сизда гашим бор эди, — деди вазмин оҳангда. Асад ҳам шундай суҳбатга тайёр экан шекилли, ҳозиржавоблик қилди:

— Қаерда гаплашамиз, дода?

— Меҳмонхонага кира қолайлик.

Ота-бола ҳовлининг паст тарафига ўтишди.

Баҳром Шайх ота ҳозиргина Гулшодабону ўтирган курсини эгалларкай, шошимай гап бошлади.

— Аввало, анави башоратчи аёл ҳақида. Бугун негадир унинг кўриниши шубҳали. Кўзлари бежо. Қандайдир бир шумликни бошламаяпти-микни ишқилиб?

— Шумликни-ку, бошламас, — деди Асад. — Лекин кўриниши чинданам галати.

— Куръон ўқиганимга эътибор қилдим-йўқми?

— Эътибор қилди шекилли.

— Бунақа фолбинларнинг қадами шум бўлади, дейишади эскилар. Негадир эшикдан кириб келиши биланоқ шу фикр кўнглимга келди. Куръон ўқиганимнинг боиси ҳам шу.

— Э, додажон, — деди Асад истеҳзо билан. — Кошки мен бу гапларни тушурсам. Ҳалиям даҳрийликдан сабоқ бериб юрган бўлсам...

— Кўйинг, унақа деманг, уғлим! Гирт мусулмон фарзандисиз-а...

— Бу аёл билан ҳозирча ҳар қаңдай мулоқотни йиғиштирганамиз маъқул шекилли. Унинг таширфи Назирага ҳам ёқмади.

— Шунақа денг? — деди Баҳром Шайх ота таажжубга тушиб. — Ахир, у бежиз гапирмаётгандир? Башоратчи-ку?..

— Бежиз эмас, — деди Асад унинг фикрини тасдиқлаб.

— Мабодо яна ўзи кириб келса, уйда мен бўлмасам, оийнгизга тайинлаб қўяман: овоз чиқариб «Есию» сурасини ўқисин, жини бўлса, шунда ўз-ўзидан қочади.

— Э-ҳа, — деди Асад бирдан фикри ёришиб. — Опа боя кетмоқчи эмас эди, сизнинг овозингизни эшитгандан кейин кетаманга тушиб қолибди-да!..

— Ҳа, балли! Демак, бир гап бор. Дилбархонга ҳам қаттиқ тайинлаб кўйинг: қизларни унга буздан буён зинҳор рўпара қила кўрмасин.

«Бундан чиқадики, кенжа уканинг охирги, йигирма саккизинчи шайтон Гулшодабонунинг вужудига кириб олибди-да! — хаёлидан ўтказди Асад ҳайратга тушиб, кейин ўзининг устидан кулди: — Демак, ҳикоясининг сўнгида опа бизни алдаган!.. Тавба, илгарилари шайтон, ажина, алаести деган гапларга биров калласини қирқиб берса ҳам ишонтиролмасди. Ҳозир эса... бу ҳодисаларнинг барчасида моддийончи-

лик, ҳатто даҳрийлик нуқтаи назаридан ҳам асослаш мумкин бўлган шундай мустаҳкам маънавий борки!»

— Сиздан сўраяпман, уқдингизми, уғлим? — деди отаси унинг хаёлга чўмганини кўриб.

— Уқдим, уқдим, — деди Асад бош иргаб.

— Эндиги гап, — шошимай давом этди Баҳром Шайх ота, — ўзингизга тегишай. Беш кувдан бери уйга кечикиб келяпсиз, тинчликми ўзи? Онангизнинг соғлигини уйламаяпсиз. Эшикдан киргузингизча кўзи дарвозада, ётмай кутиб ўтиради. Ранги-рўйингизга ҳам бир қаранг, ахир!..

Асад асабини зўрга босиб, қўлларини қовуштирди.

— Дода, мен ҳеч қаңдай гувоҳ иш қилаётганим йўқ; тепамда Худо турибди!

— Бўлмаса нега...

— Дода, — деди Асад отасининг гапини бўларкан, умрида, эҳтимолик бор унга ёлгон гапириб, — мен докторлик иши бошладим, бир қатор тажрибалар ўтказишим, кутубхонада ўтиришим керак. Бундан буён баъзи кунларда кечикишимга тўғри келади.

— Шундай бўлса, бу ишингиз дуруст, уғлим. Локин замон нотинч, кўча тўла киссавер, бирор кор-ҳол бўлмасин дейман-да.

Асад бир дақиқа ерга қараб, хаёл суриб турди-да, сўнг жовланиб, отасига чеҳраси ёришиб боқди.

— Биласизми, дода, мен қайси мавзуда иш бошладим?

— Қайси мавзуда экан? — Қизиқсиниб сўради отаси.

— Бу оламдаги жами даҳрийларга Коинот Олий Тафаккури, яъни Оллоҳ таоло чинданам мавжудлигини моддийчилик таълимоти асосида исботлаб бermoқчиман.

Ўтган кунги машқда Асадга бу гоёни Раҳматилла ҳаёда этган ва у дустига зудлик билан ана шу мавзуда иш бошлашга ваъда берганди. Бундан отасининг нақадар шодмон бўлиб кетишини ҳам яхши тасаввур қиларди.

Эртага дам олиш куни эмасми, меҳмонхонадан ота-боланинг гўн-гўнгир гурунги яна алламаҳалгача эшитилиб турди.

Жодутарликнинг бошланиши

Кечаси билан ухлолмай, иситмалаган одамдек алаҳсираб, олов-оташ бўлиб ёниб чиққан Гулшодабону барвақт ўрнидан туриб, апи-тапила кийинди-ю, чой ҳам ичмай кўчага отланди. Миясига кириб олган аллаким бамисоли унга: «Зудлик билан бориб Назирани излашга туш, агар сен ҳозироқ уни топмасанг, соғлигинг бешбаттар ёмонлашиб, ҳолиягга маймунар йиғлайди!» — дея узлуксиз такрорлар, кўнглига гуагула солиб оёқларини чалиштирарди.

У Ҳазрати Имомдаги Баҳром Шайх ота истиқомат қиладиган ҳовли яқинидаги эски мактаб биноси қаршисига келди-ю, ҳовлига худди аланима ўтирлашга жазм этган одамдай олазарак нигоҳ ташлади. Ўқув масканида жимлик ҳукм сурар, дарслар алақачон бошланиб кетган эди.

У эшикда турган навбатчи қиздан қўрқа-писа Назиралар ўқийдиган синфни суриштириб билиб олди-да, юқори қаватга кўтарилди. Пенштоқига тўртбурчак қалин оқ қоғозга қора ҳарфларда «11 «а» деб ёзилган эшикка яқинлашди-ю, бармоғи билан аста чертди. Эшик очилиб остонада қора сочларини битта қилиб ўрган атаас кўйлакли ёш муаллима кўриниши билан атрофга яна бежо нигоҳ ташлаб, оҳиста гапирди:

— Салом, сингилжон, мен Назиранинг холасиман. Жуда зарур ишим бор эди, бир дақиқага чақириб берсангиз.

— Танаффусгача кутиб туролмайсизми? — сурди мауаллима огригавдай оҳангда.

— Шошиб турибман, сингилжон, бир огиз гап айтаман-у, яна қайтиб киради.

Муаллима ичкарига кириб кетди. Лаҳза ўтмай эшиқда пайдо бўлган Назира башоратчи опани куриши билан безовталаниб, изига қайтмоқчи эди, бонувинг ўхчиб йўтала бошлагани боис фикрини ўзгартирди.

— Вой, сизга нима бўлди, Гулшода опа? — деб сўраганини билади, бирдан кўзлари олайиб, у ҳам қаттиқ ўхчи бошлади. Оғзи катта очилиб, маст одамдай оёқлари чалишди, гандираклаб кетди. Бир дақиқа ичидаёқ кўзларида алақавдай тубсиз музг ва макр акс этиб, ўта лоқайд ва совуққон бир қиёфага кирди. Шу заҳоти ўзига келган Гулшодабону қаддини ростлаб, ичида «Хайрият-э» деб қўрқа-писа орқага тисла-на бошлади.

Ранги бўздай оқариб кетган Назира аёлниг юзига тап тортмай «Туф!» дея тушурди-да, совуққонлак билан бурилиб, синфга кириб кетди. Гулшодабону бундан заррача ҳам ижирганмади, аксинча, елкасидан тоғ ағдарилгандай енгил тортиб, мармар зиналардан жадаллаб паства инаркан: «Шўрлик қизгина! — дея хаёлидан ўтказди. — Лаъвати шайтон таъйиқидан бирор касофатни бошламаса гўрға эди ишқилиб... Илоё, уни паноҳингда ўзинг асра!.. Аузи биллоҳи минаш-шайтонир-рожим, бисмиллаҳир-роҳманир роҳим!.. Облоҳу акбар! Худо хоҳласа, уни ўзим қутқараман! Ҳозироқ отасини тошиб, бу ёғига нима қилиш кераклигини ўқтираман...»

Синфга қайтиб кирган Назирага дастлаб айтарли ҳеч ким эътибор қилмади. Сочларини орқасига чамбарак қилиб ўрган ёш жүтрофия муаллимаси эндигина тоғлар ва пасттекисликлар мавзусини тушунтиришга киришганди. У қўлидаги узун ёғоч чўпнинг пайзасимон учини тахтага осилган харита бўйлаб юритаркан, Ер юзининг олтидан бир қисмини ташкил этувчи бу улкан мамлакатда баланд тоғлар ҳам, ажойиб пасттекисликлар ҳам мўл-қўллигини илҳом билан ҳикоя қиларди. Ҳуқувчилар эса, унга айтарли қулоқ солишмас, узаро шивирлашиб, кулишиб ўтиришарди.

Партани тарақлатиб жойига ўтирган Назира худди томдан тараша тушгандай кутилмаганда:

— Нималар деб алжираяпсиз узи?! — деди негадир қаҳру гачаб билан унинг гапини бўлиб. Айни шу сонияда муаллима устодидаги очиб қўйилган жүтрофия китоби ўз-ўзидан кутарилиб, «тап» этиб паства тушди. Назира зарб билан партага шاپалоқ урди-да, шартта ўрнидан турди. Кейин қўлидаги чўпни ҳавода бир силтаган эди, синфхона қоронгулик огушига чўмиб, қўққисдан... момақалдироқ гумбуралади, кетма-кет ялт-юлт яшини чақнади. Лаҳза ўтмай, синфхона қайта ёришганида, ҳуқувчилар ҳайрат ва саросима аралаш беихтиёр қичқириб юборишди. Не кўз билан куришсинки, ёш муаллима ҳавода муаллақ осилиб турар, оқаринқираган юз қиёфаси ҳайкалга ўхшаб қолганди. Бир пайт аёлниг гавдаси аста-секин чаш тарафга ога бошлади. Айни пайтда тўшамда ётган жүтрофия дарслиги ҳам ўз-ўзидан кутарилиб, унинг ёнига учиб келди. Сунгра «тап» этиб муаллиманинг бошига урилди-да, варақлари очилиб, варақдай пирширашга тушди.

Ҳуқувчилар энди бу гаройиб манзарани чинакамига даҳшатга тушиб томоша қилишар, баъзиларининг юзлари қийшайиб, кўзлари олайиб кетганди.

Шу пайт ҳавода алақавдай ёқимсиз, заиф оҳанг эшитилди. Ким-бир олисда, одамзод тушунмайдиган номаълум тилда ниманидир хир-

гойи қилар, дилларга қутқу ва гавго соларди. Муаллиманинг оёқлари шипга тегай-тегай деганда, у яна чашга ога бошлади. Мана, у ҳавода худди тўшақда оёқларини узатиб ётгандай дарслик ҳам унинг боши остига гўё ёстиқ бўлиб ўрнашди.

Шу чоқ ҳуқувчилар яна қичқириб юборишди: ажабо, аёлниг гавдаси энди ўзидан ёрқин нур таратаётган эди! Муаллима шу алфозда яна алламаҳалгача осилиб тураркан, синфда жаҳаннамий сукунат ҳукм сураб, гоҳ-гоҳида олис-олислардан момақалдироқ гумбуралаганига ўхшаш овозлар эшитилиб қоларди. Шундан кейин аёл таваси аста-секин паствай бошлади. Сунгра кутилмаганда жонларини, атрофга бир сира алаанглади-да, бурнининг устида жүтрофия дарслигини куриб, уни қўли билан ушлаб олди. Ниҳоят, оёқлари полга текканида, ширия уйқудан уйғонгандай киприкларини пирширатиб, анчагача ўзига келомай турди. Чукўр нафас олиб, энди маъно касб эта бошлаган кўзларини уқаларкан, секингина:

— Менга нима бўлди узи? — дея мингирлади. — Бошим айланяпти, ҳушимни йўқотдим чоги...

Чамаси, у ҳозиргина бошидан кечирган гаройиб «саргузашт»ни тамомила унутган, хотирасидан айрилганди.

— Йўқ! — деди Назира қаттиқ овозда унга чақчайиб тикиларкан. — Ҳушингиз жойида. Сизни олий руҳлар жазога лойиқ деб топишди. Ҳали булар ҳолва!..

— Нималар деяпсан узи, Назира? — анча ўзига келган муаллиманинг яна жаҳли чиқиб кетди. — Қанақа жазо?.. Миянғ айниб қолганга ўхшайди. Сен билан мудир ховасида гаплашамиз. Қани, олдимга тушчи?..

Назира беписандлик ва кибру ҳаво билан бир-бир одимлаб эшикка йўналди. Худди шу пайт танаффусга чорлаб, узун-узун қўнгироқ овозлари янгради.

Кетма-кет худди тоғ кўчгандай бутун синф «гурр» этиб оёққа қалқди.

Бошлиқ хонасидаги ҳангома

Назира ўқийдиган синфда бўлиб ўтган ақл бовар қилмас воқеалар бир зумдаёқ бутун мактаб бўйлаб дув-дув гап бўлиб кетди. Мактаб бивосининг иккинчи қаватидаги бошқон хонаси эшиги атрофини муаллим ва ҳуқувчилар галаси қўришб олган, улар саросима, таажжуб ва ҳайрат аралаш бир-бирларини саволага туттишар, шундоқ ҳам гаройиб ҳодисага кўз куриб қулоқ эшитмаган янги-янги тафсилотларни қўшиб-чатиб, уни чинакам афсонага айлантиришарди.

— Назира алвастига айланиб қолибдимиз?..

— Алвастиям гапми, жодутар! Жодутарнинг ўзгинаси!..

— Шўрлик жүтрофия муаллимасининг қорнига чўп тикиб, қовини ичганимизи-ей...

— Узи бу қизда кичкиналигидан гап кўп эди...

— Ўрта асрларда бунақа қизларни гулханда ёқишарди!

— Узи гап нимадан бошланибди?

— Синфда дарс кетаётганида, бир аёл эшикни тақиллатиб, Назирани сўрабди. Қиз ташқарига чиқибди-ю, шу заҳоти алвасти қиёфасида қайтиб кирибди...

— Кейин нима бўлибди?

— Кейин муаллиманинг қўлидан ёғоч чўпни тортиб олиб, уни аёлга санчишга тушибди...

— Сунгра муаллима ҳам, унинг қошидаги журнал-китоблару устол-устуллар ҳам тарақа-туруқ ҳавога кутарилиб, шипда роса уйин тушибди.

— Ё тавба!

— Муаллима бўлса, ҳавода муаллақ турган устолга ётиб олиб, бор овози билан ҳуррак ота бошлабди.

— Кимни лақиллатмоқчисан, гирт чупчак-ку бу?!

— Улай агар! Буларнинг барини ўн биринчи «а»даги ўттизта ўқувчи ўз кўзи билан курган!

— Тавба...

Иккинчи қаватнинг узун даҳлизида гала говур авжига чиқаркан, мактаб бошқонининг хонасидаги воқеалар ҳам тобора қизгин тус олаётганди.

Ярақлаган катта устол ортида утирган бошқон — оқ-сарикдан келган, пакана ва қориндор одам — афти-ангори буткул ўзгариб кетган Назиранинг қаҳру газаб тўла кўзларига ҳайрат ва ташвиш билан тикиларкан, дақиқа сайин юзи бутриқиб, чап кўзи узлуксиз уча бошлаганди. Шунга қарамай, телба одамдай илжайиб турган жўтрофия муаллимасининг олдига қизга дашном бераётганди:

— Сизга нима бўлди ўзи, Баҳромова? Биз сизни ҳамиша мактабимизнинг энг аълочи, энг намунали ўқувчиларидан деб билганмиз. Ноеб истеъдодингизни суистеъмол қилишга ким ҳуқуқ берди? Муаллимнингизга ақл ўргатишга нима ҳақингиз бор?

Шу пайт атлас кўйлакли жўтрофия муаллимаси негадир қиқирлаб кулиб юборди. Бошқонга энди шу етмай турган эди. У кўзлари чақчайиб, муаллимга хавотирли нигоҳ ташларкан:

— Биров сизга орқасини очиб қуйибдими — қиқир-қиқир куласиз?— деди аччиғланиб. Сунг бирдан газабга мианди: — Йўқ, булар бари чиндавам жинни бўлишган! Ортиқ чидаш мумкин эмас! Боринг, ҳозироқ ҳузуримга илмий мудирни чақиринг!

Хонга лапанглаб буқадай семиз мудира кириб келганида, зарб билан устолга мушт тушириб:

— Ҳозироқ жиннихонага сим қоқиб, дўхтур чақиртиринг! — деб бақирди. — Булар ҳаммаси эсини еб қуйибди!..

— Вой, вималар деяпсиз, Хонжон ака-а?! — дея энди гап бошлаган семиз аёлнинг бирданга отғи қийшайиб, чап қўли худди безгак тутгандай қалтирай бошлади. Назира унга заҳарханда ва макр аралаш ўқрайиб тикиларкан, мийингида истеъзоли кулимсираб қўйди.

Мактаб бошқони энди ўзини қўярга буткул жой тополмай қолган, азбароний қаҳр-газабининг зўрлигидан афти-ангори мурдадай кўкариб кетганди.

— Ё худо! Нималар бўляпти ўзи?! — хитоб қилди у оҳидан ўт чиқиб. — Муқаддас авлиё-анбиёлар ҳаққи-ҳурмати ҳасамед қилиб айтаманки, бу ишларда лаънати Иблиснинг қўли бор!..

Хужайин шундай дейиши билан мудира воҳос узига келиб, «Хўп бўлади», дея лапангланганча ташқарига отланди. Атлас кўйлакли ёш муаллима эса, эндигина уйқудан тургандай, кўзларини пирпиратганча, зўр бериб вималар бўлаётганини англаб олишга уринарди. Назиранинг ҳам совуққон қиёфасида ўзгариш юз бериб, нордон бир нимани чайнаб қуйгандай, юзи буришиб кетганди.

Тўрдаги курсисда ялпайиб утирган бошқоннинг пича уйга толганидан фойдаланган Назира қаҳрли нигоҳини унинг гулли бўйинбогига йўналтирди. Лаҳза ўтмай бўйинбог учидан лип этиб шам тилидай аланга пайдо бўлди да, илондай ўрмалаб юқорига кутарила бошлади. Эсхонаси чиқиб кетган мактаб бошқони сакраб уридан тураркан, йўлбарсдай бўкириб юборди. Хонада тўс-тўполон бошланди. Кимдир даҳлизда тур-

ган пол ювадиган челақни кўтариб келиб, магзавани бошқоннинг устидан қўйиб юборди. Челақнинг тубидаги қорайиб кетган ифлос латта ҳам унинг бўйнига осилиб қолди. Вожаб, сув қуйилганига қарамай, илонсимон аланга буралиб-эшилиб ёнишда давом этар, энди шўрлик бошқоннинг бўйинни чирмовуқдай ўрай бошлаганди.

— Нимага аграясизлар, ахир! — жонқолатда қичқирарди бошқон кўзлари ола-кула ҳолда, отғидан кўпик сачратиб. — Ўт ўчирувчиларни чақирмайсизларми?

Оёғи куйган товуқдай типирчилаб қолган котиба қиз шоша-пиша телефон дастагини кўтариб, «01» рақами теришга киришди.

Мактабдаги тўс-тўполон

Ўша куни шанба эмасми, Асад ишдан соат ўн иккиларда қайтди-да, додаси билан чой устида суҳбатлашиб утирган эди, дарвоза тақиллади. Эшикни очган Асад остонада саросимга тушган Гулшодабовуни кўриб, беихтиёр тарадудланиб қолди. Додасининг бовуни қизларига рўпара қилмаслик ҳақидаги маслаҳати эсига келди-ю, бўушашибгина:

— Ассалоому алайкум, опа, яхшимисиз? Келинг, — дея уни одоб юзасидан ичкарига бошлади. Лекин башоратчи аёл уни биллагидан ушлаб тўхтади-да, алақандай сирли оҳангда:

— Асаджон, уйга кирмайман. Сизда ишим бор, — деди овозини пасайтириб.

Негадир кўнглига гулгула тушган Асад тўхтаб, унга савол назари билан тикилди.

— Кечаси билан ухлолмай чиқдим. Ҳозир ҳам кўнглим безовта. Қизингиз Назирахон билан боғлиқ алақандай кўнглисизлик юз бераётгандай...

Катта қизининг номини эшитган Асаднинг ранги оқариб, илон чаққадай сесканиб кетганини курган Гулшодабону дарров ўзини ўнглаб олди:

— Йўқ-йўқ, укажон, хавотир олманг, бунга тўда йигитларининг алоқаси йўқ. Уйлашимча, қизингизни ажина чалган. Ҳозир сиз зудлик билан мактабга, бошқон ҳузурига етиб боринг. Чамамда, ҳозир ҳамма воқеалар ўша ерда юз берапти. Кейин нима қилиб бўлмасин, қизларингизни уйга олиб келинг. Уларни кечиктирмай, шу бутувоқ кучли домлага ўқиттириб юбориш керак.

Сира кутилмаган бу гаплардан гангиб қолган Асад тили зурга айлан-ди:

— Кучли д-домлани... қаердан топамиз? — деб суради.

— Бу ёғини менга қўйиб беринг. Ҳозир сиз қизларингизни олиб келишининг ҳаракатини қилинг. Ҳали-замон домлани ўзим бошлаб келаман...

Шошиб қолган Асад отасига бор гапни айтмоқчи бўлиб, орқасига бурилаган эди, Гулшодабону йўлдан қайтарди:

— Сиз тезроқ боринг! Уйдагиларга ҳамма гапни мен ўзим тушунтириб қўяман...

...Ланг очик дарвозадан ўқдай отилиб кирган Асад мактаб ҳовлисидаги манзарани кўриб, юраги орқасига тортиб кетди. Ҳовли ўқувчию муаллимаар билан тирбанд, бир ёнда ўт ўчириш мошинаси, яна бир ёнда — «тиббий ёрдам»... Лекин ҳеч ерда ўт кетганининг аломати куринмас эди.

— Вой, қаранглр, Назиранинг отаси келди! — деб хитоб қилди ўқувчилардан кимдир. Ҳамма унга қизиқсиниб, ҳайрат билан тикилди.

— Үзи нима бўлди? — суради Асад ўт учириш мошинаси ёнида эснаб турган барзанги йигитларнинг биридан.

— Э-э, огайни, ким билади дейсиз, — жавоб берди барзанги йигит аччиғлашиб. — Бизни кимдир аҳмоқ қилганга ўхшайди. Ўт кетди, деб хабар етказишди-ю, оёғимизни қўлимизга олиб етиб келсак, оловдан вом-нишов ҳам йўқ. Шўям иш бўлди-ю...

Асад гала-гала ўқувчилар орасини ёриб, тўтри мактаб бошқони хонасига қараб йўналди. Лекин у ерга яқинлашиб бўлмас, азбаройи одам кўплигида оқ ятакли уч-тўрт ҳақим ҳам ичкарига киролмаётганди. Ола-тасир тўпололда (муаллимлардан бўлса керак), кимдир жаҳл билан йўтон овозда бақирди:

— Виждон борми сизларда?! Духтирларни ўтказиб юборинглар, ахир!..

Асад бор кучини ишта солиб олган интиди-ю, икки-уч ўқувчини йиқитиб юбораёзди. Кимдир болаҳонадор қилиб сўзди. У дуч келган одамнинг оёқларини босиб-янчиб, терлаб-пишганча мактаб бошқони эшигига яқинлашганда, аллаким елкасидан тортиб:

— Огайни, сал ўпкангизни босинг! Духтурларга йўл беринг, деяман! — деб ушқирди.

— Ё товба! — дея пишқирди ичкарига интилаётган ҳақимларнинг бири. — Булар бари ёппасига жинни бўлиб қолишганми ўзи?!

Айни дамда бошқон хонаси олдидagi куз-кўриб қўлоқ эшитмаган тўс-тўполов тобора авжига минарди.

Асад, Раҳматилла билан утказаетган машқлари туфайлими, олдидagi тўрт-беш ўсмирни енгил силтов билан четга сурди-да, амаллаб эшикка етиб олди. Сўнгра у ерда бақир-чақир қилаётган икки-уч муаллимнинг қаршилигини куч билан енгиб, ичкарига ўтди-ю, аграйиб қолди. Мактаб бошқонининг хонасида галати манзара ҳукм суради: тўрда, катта устол ортида курсида утирган паканагина, қориндор мактаб раҳбарини алақандай тасмасимон аланга чирмовуқдай қўршаб олган, негадир унинг эгни-боши шалаббо ва ифлос, устолининг устида қоп-қора латта ётарди. Асад аланглаб қизларини қидирди. Не кўз билан кўрсинки, унг тарафдаги уриндиқда утирган Назира бошқонга қаҳр ва истеҳзо аралаш ўқрайиб тикилар, кўзларидан бамисоли учкун сачраётгандай эди. У отаси кириб келганига эътибор ҳам бермади. Ўртада атлас кўйлакли бир жувон куйдирган калладай тиржайиб турар, унинг ёнидаги тўнкадай семиз, бақалоқ аёлыннг оғзи қийшайиб, чап қўли худди безгак тутаетгандай қалтирарди.

Асад нима қилишини билмай, бир лаҳза қоққан қозикдай туриб қолди.

КИМНИДИР ОРЗИҚИБ КУТМОҚДАДИР, ДИЛ...

Гулбаҳор Музаффар қизи

...

Кимсасиз уй, шумшайган хона,
кимнидир орзиқиб кутмоқдадир, дил.
Қадамлар алдамчи, этар девона,
юрракда йўқ тоқат — айтмоқчи бир сир.

Мана, остонага етади қадам,
эшикни очсанг-чи, очган интизор.
Ўракни ҳаяжон босади бир дам,
соат чирқиллайди, чирқиллар бедор.

Яна акс-садодек қадамлар сўнар,
эскириб боради юракдаги сир.
Кимсасиз уй қолар, шумшайган хона,
дил кутаверар барибир...

Хотиранинг кул ранг тутуни аро,
тулганиб-тулганиб боқар нигоҳинг.
Сен кетдинг, юракка чўккан гуссадек,
тун бошимга ёпди мотамнинг оҳин.

Танҳолик ютими мени бутунлай,
ё юттим мен уни кўзёшим билан?!
Қолди хотиранинг кул ранг тутуни,
нигоҳига олди мени нигоҳинг.

Жавзода
туғилган кўшиқ

Соктареда¹ не гаплар, она,
жазаваси қандай жавзонинг?
Жаннатларга дўнгандир яна,
энг чеккаси катта дунёнинг?

Зарафшоннинг соҳилларида,
қамишлар най чалиб ётқандир?
Кўнглум ўшал найнинг ҳажрида
бир мужаннин куйга ватандир.

Бунда мени ухлатмас ҳануз
бобом Бедил уқиган тунлар.
Қайда қолди дунёни ёлғиз
эзгулик деб англаган кунлар?

Ахир, бани одам Атони
айтқандинг-ку мушфиқ деб, она!
Айтқандинг-ку, еру самони
бирлаштирар кўшиқ деб, она!

Она, ахир, айтган эдинг-ку,
ўхшайди деб баҳорга кузак.
Айтган эдинг, яшайди мангу
ким туфроқни қилса муборак.

Озми-кўпми кездим дунёни,
озор чекди гоҳо бу кўнгул.
Бир хаста қалб экан топгани
кимки бўлса эзгуликка қул.

Бағрим аро фақат шеър — қақнус,
фидо унга бағри тўлганлар.
Бу дунёда ёлғиздан-ёлғиз,
болаликка қайтмоқ бўлганлар...

Соктарени
соғинмай бўлмас...

Соктарени соғинмай бўлмас —
шамоллари куйчи ватанни.
Бу қишлоқни бир бор кўрсанг, бас,
тушингда ҳам тинч қўймас, сени.

Йўқламасанг, йўллари ҳар тун
кираверар хонангга бесас.
Бир умрга соғинмоқ учун,
бу қишлоққа бир бор келсанг, бас!..

Лола Саодатова

Куй сеҳри

Куз... Сариқ малагим. Бокира —
бегона кўнгулга бечора таскин.
Кузчеҳра шамойил — хотира,
ўргангим келади шамоллар рақсин.

Япроқлар — яримдил мусиқа,
қалпоғи майишган, маъюс, ғамбода.
Дилига дил топинг, йўл топинг,
куз, ахир, севгисин йўқотган одам!

* * *

Қалин туман каби сочини ёйиб,
безабон жаврайди ёлғизлик туни.
Маъюс нигоҳингнинг ситами оғир,
«атиргул атрига арзитма мени».

Олма гулларини ёмон кўраман,
ожиз гўзалликдан майса афзалроқ.
Оллоҳ бу жамолга қулиб боқмаган,
поқдомон камоли, илло, гўзалроқ.

Бир жўшқин баҳрнинг ҳокими — ўзим,
бир жўшқин баҳрга ҳокимсан — ўзинг.
Атиргул атрини кафтимда тутиб,
сенга ётказмоққа ётмасми, тўзим?!

Маъюс қўшиқларинг, маъюс кўзларинг,
маъюс чертаётган қалбинг торини,
атиргул атрини артизмам сира —
тингламоқ оғирдир гулнинг зорини.

* * *

Соғинганим, кўкрагинг кериб,
жонинг фидо қилгил демайман.
Замин мевалари бадхўр деб,
қуёш узиб берма, емайман.

Олам бахтларини кўятур,
тирноғимча бўлсаям, шукур.
«Кетгил!» дея ёлборганимда,
«Кетмам!» дея, сўнги бор... ўкир.

¹ Соктаре — қишлоқнинг номи

Шу ҳавода нафас олсанг гар,
шу ҳавода нафас олсанг гар...
Етказсинлар ҳаё билан ел,
«пешонамга битилган бўлсанг, кел!»

Гулзебо Иброҳимова

Ҳар толайи кокилинга,
ҳар жонимни осайин.
Кипригининг соясига,
ўт юракни босайин.
Киприкларинг ҳижрон йўли янглиғ узун, қизгина,
кангул қушим уясини бузган ўзинг, қизгина!
Кўкнинг ёниқ юлдузлари —
дил ишқимнинг учқунлари.
Юрагингни эритсин-а,
йўлларингни нур этсин-а!

Ҳижрон йўли киприкларинг каби қаро, қизгина,
қушининг кангил уясини этдинг пора, қизгина!
Ошиқликнинг синиқ тахтин
подшоҳлари бўлдим-а!
Тақдиримнинг ишқ шаробли,
қадаҳиман, тўлдим-а!

Киприклару ҳижрон йўли узун-узун, қизгина,
жон қушининг уясини бузган ўзинг, қизгина!

Мовий тандир тўла чўғ,
ой кулча пишмаган тун.
Ойдин сукут қўйнига,
юрагим муштлаган тун.

Аё, қаро кўзимни
турналар ўпиб кетгач,
муҳаббат калимасин
фаришта ўқиб кетгач...

Дил қони-ла кипригим
ишқ нақшини соларлар.
Жисмим узра парилар
нур чимилдиқ иларлар...
Сўнгра, хўрсинган ғамни,
аллалаб ухлатаман.
Сакраётган аламни,
сийпалаб тўхтатаман.

Шоҳиста Ўлжаева

Васлинг истаб зор бўзладим, кездим йўллар бесамар кўп,
Ҳижрон туни юрагимга, гирён бўлиб сингиб кетдинг.
Ортага боқдим, бу умримнинг ёз, қишлари беқадар кўп,
Гоҳо шодлик, гоҳо ғамлар, бирён бўлиб сингиб кетдинг.

Яхшиликка чорладинг, сен, чорасиз ҳам йўл тополдим,
Қадам босган йўлларимга, имон бўлиб сингиб кетдинг.
Баъзан йиғлаб, баъзан ҳасрат эшикларин ҳам ёполдим,
Ёруғликка талпингали, имкон бўлиб сингиб кетдинг.

Йўлга чиққан бир карвондай, йўл азоби тўйдирганда,
Сокин сўқмоқ йўлин тутган, сарбон бўлиб сингиб кетдинг.
Умид юзин буриб, ҳайхот, ҳижрон дилни сўйдирганда,
Мен — мискиннинг тилагига, армон бўлиб сингиб кетдинг.

Дил боғимда гуллар ўсди, зоғлар қўна олмади, ҳеч,
Кўнгул мулким ошенига, султон бўлиб сингиб кетдинг.
Унуттишга чорласам гар, юрак бўйин бермади, ҳеч,
Шоҳистанинг жонига, сен, бир жон бўлиб сингиб кетдинг.

Севмам сени, умид гулинг ўтқазма, ёр,
Умр йўлинг саробларга ютқазма, ёр!
Вақти келиб, тоқатларим ғавго солгач,
Кетар бўлсам, азобларга тутқазма, ёр!

Кажрафторнинг ишларидан бошим оғрир,
Аламларнинг юкларидан канглум оғир,
Нечун бунда омад эмас, андуҳ олгир,
Кетар бўлсам, азобларга тутқазма, ёр!

Сенинг севгинг билан, зинҳор бахтим тўлмас,
Қанглум ғамин, нетай, сенга айтиб бўлмас,
Елғизликда ҳеч ким, мендек ранги сўлмас,
Кетар бўлсам, азобларга тутқазма, ёр!

Зор йиғлама, мени ҳам бир — зор йиғлатар,
Уволингдан бу дунёни тор йиғлатар,
То сочимга қўнгунича қор йиғлатар,
Кетар бўлсам, азобларга тутқазма, ёр!

Жалолиддин Румий

ИЧИНДАГИ ИЧИНДАДИР

Бисмиллаҳир роҳманир роҳийм.
Асрагувчи ва кечирган Оллоҳнинг номи билан бошлайман.
Эй Парвардигор, хайрли ниҳоясига етказгин.

Пайгамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам буюрадики: «Олимларнинг ёмони амирларни зиёрат қилгани, амирларнинг яхшиси олимларни зиёрат этганидир. Фақирнинг эшигига келган амир нақадар ҳуш ва амирнинг эшигига борган фақир нақадар нохушдир».

Халқ бу ҳадиснинг зоҳирий маъносинигина қабул қилган, яъни, бир олим ёмон бўлмаслик учун амирни йўқламаслиги лозим, амирни бориб кўриш унга муносиб эмас, деб билган. Аслида, фикрнинг ҳақиқий маъноси халқ ўйлаганидай эмас, балки бундайдир: олимларнинг ёмони амирдан ёрдам олгани ва улар воситасида ўз аҳволини яхшилагани, кучга кирганидир. Амирлар менга инъом берадилар, мени иззат-икром қиладилар ва яхши жой инъом этадилар, деган тушунча билан ва уларнинг қўрқуви остида ўқиган кимса олимларнинг энг ёмонидир. Шу ҳолда бу кимса амирлар тарафидан ислоҳ бўлган, билимсизликдан биладиган аҳволга келгандир. Олим бўлганда ҳам амирлар қўрқувидан ва (уларга) ёмонлик қилмасликдан тарбия кўрган бир инсонга айлангандир. Энди у истасамас, ҳамма вақт бу йўлга уйғун тарзда ҳаракат этмоғи керак бўлади. Хуллас, бу вазҳдан, зоҳиран ҳоҳ у амирни кўргани борсин, хоҳ амир унинг ҳузурига келсин — барибир: у зиёрат қилган, амир эса зиёрат қилинган бўлади.

Олим агар амирлар соясида олим бўлишни ўйламаса, унинг билими балки ибтидо ва интиҳода Оллоҳ учун қилинган бўлади. Унинг тутган йўли ва кўрсатган фаолияти савоблидир. Чунки яратилиши шундайдир. Балиқ сувдан бошқа ерда яшаи олмаганидек, у ҳам бундан бошқачасини қилолмайди. Унинг қўлидан келгани шудир. Бундай бир олимнинг ҳаракатларини бошқариб, йўлга солиб турган нарса ақлдир. Ҳамма ундан кўрқади ва инсонлар баъзан билиб, баъзан билмасдан у таратган нурдан баҳра оладилар. Хуллас, бундай бир олим амир ҳузурига борса, зоҳиран у зиёрат қилган, амир эса зиёрат қилинган бўлади. Аммо амир олимдан ҳамма вақт юксалишга чорловчи бир қувват — ёрдам олади. Олимнинг эса амирга эҳтиёжи йўқ, чунки у бадавлатдир, нур сочаётган кўёш кабудир. Иши тамаъси кўмақ бермак, эҳсон этмоқдир. У тошлардан лаъл ва ёқут қила олади, Таркиби тупроқдан иборат бўлган тоғлардан мис, олтин, кумуш ва темир маъданлар ясайди. Тупроқни тозалайди, ёшартиради. Дарахтларни турли-туман мевалар билан бойи-тади. Иш эрмаги бағишламоқдир, ҳадя қилмоқдир.

Арабнинг «Биз бермоқни ўргандик, олмоқни ўрганолмадик» мақолидаги сингари олим ҳам беради-ю, бировдан олмайди. Ниҳоят, бундай олимлар ҳақиқатда зиёрат этилган, амирлар эса зиёрат этган бўладилар. Айтилганларга унча уйғун бўлмаса ҳам, ҳаёлимга ушбу оятни тафсир этмоқ фикри келди. Модомики ҳаёлимга шундай фикр келган экан, гапирай-да, ундан қутулай. Улуғ Тангри: «Эй Пайгамбар, қўл остингиздаги асирларга айтингки, Оллоҳу акбар кўнглингизда хайр (яхши ният) борлигини билса, сиздан олинганидан ҳам кўпроғини сизга беради. Сизни ёрлақайди, Оллоҳ ёрлақувчи ва кечиргувчидир», дея буюради. Ушбу оятнинг нозил бўлиши сабаби будир: Мустафо (Тангри марҳамат қилсин) кофирларни қириб ўлдирган, молларини ғанимат (қилич ҳаққи ўлароқ душмандан олинган мол, пул, асир ва ҳ.к...) сифатида олган, бир қанчаларини эса асир қилиб қўл-оёқларини боғлаган эди. Амакиси Аббос (Худо ундан рози бўлсин) ҳам буларнинг бири эди. Асирлар боғланган, ожиз ва тушкун ҳолда йиғлаб-сиқташар, бутун умидларини пароканда этган қилич ва ўлимни қутишар эди. Мустафо (Унга салом бўлсин) уларга қараб кулди. Бунга жавобан: «Ана кўрдингми, унда инсонлик (ожизлик) бор. Менда ожизлик йўқ, дея сўзида туриб олиш тўғри эмас. Бизларга қарамоқда ва бизни бу арқонлар ичида ўз асир сифатида қуриши билан, гўё нафсларига енгилган инсонларнинг ўз душманлари устидан ғалаба қозониб, уларнинг маҳв бўлганларини қуриб хурсанд бўлгани ва хурсандчиликдан ўйнаганлари каби, у ҳам севинмоқда, мамнун бўлмоқда», дедилар.

Мустафо (Оллоҳ марҳамат қилсин) уларнинг кўнглиларидан кечган бу ўйни тушунди ва буюрди: «Худо сақласин! Мен бунинг учун кулмаяпман. Балки сир кўзи билан бир қавмни жаҳаннамдан, олов ёниб турган қип-қизил ўчоқдан ва кин билан қорайган мўридан арқону занжирлар билан торта-торта зўрлаб жаннатга, ўлим йўқ бил гўл боғига олиб кетаётганим ҳолда, уларнинг: «Бизни бу таҳликали жойдан у ишончли гўл боғига нега судраясан?» дея бақириб баддуо этганларини кўрганимдан қуляпман. Шу билан бирга, сиз ҳозирча бундай бир қарашга (нуқтаи назарга) эга бўлмаганингиз туфайли айтганларимни англамайсиз ва аниқ-тиниқ кўролмайсиз».

Улуғ Оллоҳ буюради: Асирларга билдирингки: Сиз аввал аскар тўпладингиз, ўз мардлингизу паҳлавонлингизга, қувват ва қудратингизга тамоман ишондингиз, ўз-ўзингизга: «Биз ундай қилайлик, мусулмонларни бундай қирайлик, бундай йўқ этайлик», дедингиз. Ўзингиздан қудратли бир қудрат соҳиби мавжудлигини кўролмадингиз ва ўз қаҳрингизнинг устидаги қаҳр этувчини танимадингиз. Бундай бўлиш учун қанча ишладингиз, қанча тадбирлар олдингиз, аммо ҳаммаси аксинча бўлди. Энди ҳам қўрқув ичида қолганингиз ҳолда, тавба қилмаяпсиз. Сизга умид йўқ ва тепангизда бир қудрат соҳиби мавжудлигини кўрмаяпсиз. Куч-қудратли ва шавқатли бўлганингизни билингизки, ишларингиз қулайлашин. Қўрққан пайтингизда мендан умидингизни узманг. Сизни бу қўрқувдан қутқармоққа ва хавфсизлигингиз тўла ишонч билан таъминланганини сизга билдирмоққа қудратим етади. «Оллоҳу Акбар кечани кундузга қўшади ва кундузни кечага айлантиради». ¹ «Ўлимни тирикдан ва тирикни ўлимдан чиқарди». ² Ояти қаримада буюрилганидек, оқ сигирдан қора сигирни вужудга келтирган, қора сигирдан

¹ Қуръони Карим, 35-сура, 13-оят.

² Қуръони Карим, 30/19.

хам оқ сигир пайдо қилади. Бунинг учун асир бўлган шу ҳолингизда менинг ҳозир ва нозир бўлганимдан умидингизни узмангки, мен ҳам сизнинг қўлингиздан тутай. Чунки «Кофир бўлганлардан бошқа ҳамма Оллоҳ раҳматидан умидини узмас»¹ дея буюрилгандир. Улуғ Оллоҳ буюрадики: Эй асирлар! Агар биринчи динингиздан қайтар ва кўрқув ва хавотир ичида қолган вақтингизда мени кўрар бўлсангиз ва барча ҳолларда менга таслим бўлганингизни қабул этсангиз, мен сизни бу кўрқувдан қутқараман: талангану зиён кўрган молларингизнинг ҳаммасини балки ортиги билан ва янада яхшиларидан сизга қайтариб бераман. Сизни ёрлақайман. Охират саодатига, дунё саодатига яқинлаштираман.

Аббос: «Тавба қилдим, тутган эски йўлимдан қайтдим», деди.

Мустафо (Оллоҳнинг раҳмати ва баракоти бўлсин): «Худо бу айтган гапинг учун далил кўрсатмоғингни истайди», деди.

(Байт: Ишқ идиосида бўлмоқ қулайдир, фақат бунинг далили ва шохиди бордир.)

Аббос: «Бисмиллаҳ, қандай далил истайсан?».

Пайғамбар: «Қўлингизда қолган молларни қувватланишлари учун Ислому аскарларига тарқат. Агар мусулмон бўлган бўлсанг, Ислому ва мусулмонликнинг яхшилигини истамоғинг лозим», дея буюриши талон-тарож қилдилар, менга эски бир буйра ҳам қолдирмадилар.» деди.

Бунга жавобан Пайғамбар (Оллоҳ салоти бўлсин): «Кўрдингми, тузалмадинг, қандай бўлсанг, ўшандайсан, ўзгармадинг. Мен сенга қанча молинг борлигини ва уни қаерда сақлаётганингни, кимга берганингни, қаерга кўмиб беркитганингни айттайинми?» деб буюриши билан

Аббос: «Худо сақласин», деди. Пайғамбар: «Молингдан шунчасини онангга бермадингми? Шунчасини фалон деворнинг тагига кўммадингми? Ва унга (онангга): «Агар қайтсам, менга топширасан, қайтмасам, бунчасини фалон иш учун ҳаржлайсан, бунчасини фалончига берасан, бунчаси эса сеники бўлади», дея батафсил васият қилмаганимдинг?» дея буюрди. Аббос буларни эшитиши билан шаҳодат (кўрсатгич) бармогини кўтарди ва садоқат билан иймон келтирди-да: «Эй Пайғамбар! Ҳақиқатан мен сени ҳам эски маликлар Хоман, Шаддод ва Намрудлар каби фақат дунёвий бир давлатнинг соҳиби деб билардим. Буларни буюрган вақтингда мазкур давлат гизли, илоҳий ва раббоний бир давлат эканлиги англашилди», деди.

Мустафо (Оллоҳнинг раҳмати ва баракоти бўлсин): «Тўғри гапирдинг. Бу сафар ичингдаги шубҳа зуннорларининг узилганини ҳис қилдим, саси қулогимга келди. Менинг руҳим ичкарисида гизли бир қулогим бордир. Кимки шубҳа, ширк ва инкор зуннорини парчаласа, мен шу гизли қулогим билан у сасни эшитаман, чунки узилганда чиққан сас менинг руҳ қулогимга келади. Энди сен ҳақиқатан ҳам тўғри бўлдинг ва иймон келтирдинг», деб буюрди.

Мавлоно бунинг тафсирида шундай деди: Мен буни Амир Парвонага (бунинг ўзи учун) айтдим: «Сен аввал мусулмонликнинг боши бўлдинг ва, Исломининг абадийлиги-ю мусулмонларнинг кўпайиши учун фикримни, тадбиримни, ҳатто ўзимни фидо қилайин, дединг. Уз фикрингга ишониб худони кўрмай қолганинг ва барча нарсани Оллоҳ Таолодан билмаганинг учун Тангри сенинг бутун саяёҳаракатларингни Исломининг кучсизланишига сабаб қилди. Сен таттар билан бирлашдинг. Ҳолбуки, бу тарзда шомликлар ва мисрликларни йўқ қилмоқ ва Ислому вилоятларини қириб тугатмоқда ёрдам

берган бўлиб чиқяпсан. Натижада Исломининг мангулигига сабаб бўлган нарса ушбу вазиятда унинг заифланишига омил бўлмоқда. Шунинг учун бундай аҳволда у юзингни Азиз ва Жалил бўлган Оллоҳга ўғир. Узингни ёмон вазиятдан қутқармоқ ниятида садақа бер. Ундан (Оллоҳдан) умидингни узма. У сени ундай бир тоатдан бундай бир исенга тушириб қўйибди. Сен эса, тоатни «ўзимдан» деб ўйладинг ва шунинг учун ҳам гуноҳкор бўлдинг. Энди шу гуноҳкорлигинг билан ҳам умидингни узма, ёлбор. У сенинг тоатингдан исён яратгани каби, исёнингдан ҳам тоат яратмоққа қодир. Бу сабаб сенга надоматлик ҳиссини туйдиради, яъни мусулмонларнинг кўпайиши учун гафрат кўрсатмоғингни таъминлайди ва Исломининг қуввати бўла олишинг учун сабаблар яратади. Умидингни узма, чунки кофир бўлганлардан бошқа ҳеч ким Оллоҳ раҳматидан умид узмайди».

Мақсадим унинг (Парвонанинг) буни тушуниши, шу аҳволда садақа бериб, Худога ёлбориши эди. Жуда юксак бир ердан ўта тубан бир аҳволга тушиб қолганимга қарамай, умидли бўлиши учун унга шу гапларни айтдим.

Улуғ Тангри алдовчидир. У гўзал шакллар кўрсатиб алдайди. Шакллар орасида ёмонлари ҳам бор. Буни инсоннинг «Менга чиройли бир фикрлари ва яхши бир иш юз очди», дея ўзини ўзи алдаб, гурурланиши учун қилади.

Агар ҳар бир кўринган нарса кўрингани каби бўлсайди, жуда ўткир ва зийрак кўзлар соҳиби пайғамбар: «Нарсани менга бўлгани каби кўрсат», дея фарёд этмасди. Бу билан шундай демоқчи бўлади: Эй Роббим! Аслида хунук бўлган нарсани гўзал, гўзал нарсани эса хунук қилиб кўрсатяпсан: бизга ҳамма нарсани қандай бўлса, ўшандай кўрсатгинки, тузоққа тушмайлик ва йўлимизни ҳеч вақт йўқотмайлик.

Энди сенинг фикринг ҳар нақадар гўзал ва порлоқ эса-да, уникидан яхшироқ бўлолмайди. Узингдаги ҳар бир фикр ва ҳар бир тасаввурга ишонма, ёлбор-да, кўрқ.

...Фасл. Биттаси: «Мавлоно ҳеч нарса демаяптилар», деди. Мен: «Бу одамни менинг хаёлим ҳузурига келтирди ва менинг хаёлим унга: «Қалайсан, қандай аҳволдасан?» дея био сўз сўйламади. Гапирмасдан хаёлим уни бу ёққа тортди. Агар менинг ҳақиқатим уни сўз айтишдан қайтариб бошқа бир жойга олиб борса, бунга нечун ҳайрон бўлиш керак экан?»

Сўз ҳақиқатнинг сояси ва парчасидир. Модомики соя ўзига тортар экан, у ҳолда ҳақиқат яна-да яхшироқ жазб этади. Сўз баҳонадир. Бир инсонни бошқа бир инсонга тортган нарса сўз эмас, балки иккаловида мавжуд бўлган руҳий бирликдан бир парчадир. Агар бир инсон юз минг мўъжиза ва каромат кўрса, аммо унда валий ва набийга уйғун бир бўлак бўлмаса, бирлашмайдилар. Ва бунинг фойдаси ҳам йўқ. Уни валий ва набийга боғлаган, улар севгисини кўнглида орттирган нарса ўша омухта — ўртоқ парчадир.

Агар бир жисм таркибиде оҳанрабо билан муштарак бўлган бир парча бўлмаса, у жисм ҳеч қачон оҳанрабо тарафга кетмайди, яъни, тортилмайди. Улар орасидаги бир хиллик гизли бир нарсадир, кўзга кўринмайди.

Инсон хаёлидаги нарса уни ўз орқасидан етаклайди. Масалан, боғ хаёли боққа, дўкон хаёли дўконга олиб боради. Фақат, бу хаёллар ҳақиқатни яширади. Чунончи, бир нарсанинг хаёли сени ўзига тортди ва сен у томонга кетмоқдасан. Чунки хаёл сенга у нарсани гўзал қилиб кўрсатган. Бироқ келган, пушаймон бўласан ва узингга ўзинг: «Буни яхши деб ўйлабман, аслида ундай эмас экан», дей-

¹ Куръони Карим, 12/87.

сан. Шунинг учун ҳам бу хаёллар ичига кимдир яширинган чодирларга ўхшайди. Қачонки, хаёллар йўқолиб ҳақиқат юз курсатса, пушаймонлик ҳисси ҳам сени тарк этади, сени (ўзига) тортган ҳақиқат сени жазб этган ҳақиқатдан бошқа нарса эмасдир. «У кун яширин нарсалар ошкор бўлади».¹ Аслида жазб этган нарса биттадир. Фақат кўп кўринади. Ахир, кўрмаяпсанми, бир инсоннинг турли-туман, юзларча орзуи бордир: «Шилпилдоқ истайман, қатлама истайман, ҳолва истайман, қовурилган гушт истайман, мева истайман, хурмо истайман», дер Бу айтган нарсаларнинг асли битта, у ҳам бўлса, очликдир. Очлик ёлғиз бир нарсадир. Инсон овқатнинг биридан еб тўйгач, «Бошқасини истамайман!» дейди. Бундан англашиладики, ўн ва юз сонлари йўқ, фақат бир бордир.

«Уларнинг ҳисобини (сонини) кофирлар учун азоб ва машаққат айлади», дея буюрилгани каби бу инсонлар қаршисига ҳисобдек оғир бир иш чиқади. Масалан, бунга «Бир», наригиларга эса «Юз» дейдилар: яъни, валий учун «Бир» ва халқ учун «Юз минг» дейдилар. Бу катта гуноҳдир. Валийни Бир, бошқаларни Кўп кўрмоқ кўриш ва англаш йўлини йўқотмоқдир, улкан фитнадир. Чунки сиз уларни кўп, валийни эса бир кўрмоқдасиз. «Улар ҳисобини кофирлар учун азоб ва машаққат айлади», ояти шунинг учун буюрилди. Қайси юз, қайси эллик ва қайсиниси олтимиш? Кўлсиз, оёқсиз, ақлсиз ва руҳсиз бир тўп инсонлар тилсим ва симоб каби қайнаб турибдилар. Энди сен уларга «Олтмиш», «юз» ва ёхуд «минг», бунга эса «бир» де. Бу бундай эмас: балки улар ҳечдирлар ва бу бир деганинг минг, юз минг ва юзмингларча Бир ҳисобланади. Худди «Бизнинг қавм аҳолиси оз, ammo ҳужум қилинганда кўпаяди», гапидаги каби.

Бир подшоҳ бир одамга юз кишилик маош тайин этган эди. Бунинг учун аскарлар подшоҳдан норизо бўлдилар. Подшоҳ ўзига ўзи: «Бир кун келар, сизларга кўрсатаман, ушанда бунинг сабабини тушунасизлар», дерди. Жанг кўни келди. Аскарларнинг ҳаммаси қочди, ёлғиз у кишигина жанг қилди. Подшоҳ: «Мана шунинг учун мен бу одамга пул бердим», деди.

...Шоҳларга яқин юрмоқ ушбу нуқтаи назардан таҳликали эмасдир: чунки хоҳ бугун, хоҳ эртага бўлсин, фано топажак, яъни, кетажак бош барибир кетади. Ушбу жиҳатдан эса хавфлидир: Шоҳларнинг нафси кучайиб бир аждарҳо сингари бўлади. Уларга яқин бўлиб, дўстлигини ҳимоя қилиб, молларини қабул қилган кимса мутлақо уларнинг раъйига кўра гап айтади. Ранжимасин дея, шоҳларнинг номақбул ўй-тушунчаларини ёқтирадилар ва гапларини қайтаролмайдилар. Шунинг учун ҳам ҳамма вақт бир хавф мавжуддир. Чунки уларнинг (подшоҳларнинг) тарафи олинаркан, асл тараф сенга ёт-бегона бўлиб қолади ва бунинг динга зарари бордир. Сен у тарафни ҳимоя қилганингда, азиз бўлган бу тараф сендан юз ўгиради. Ва сен дунё аҳли билан қанчалик чиқишсанг, унинг сенга шунчалик газаби келади. Тангри золимларга ёрдам берган кимсага ўша золимни бало қилиб кўяди (ҳадис). Сенинг у томонга қараб кетишининг оқибати ҳам шундай. Чунки, модомики сен у тарафни ҳимоя этаркансан, натижада уни сенинг бошингга бало қилажақдир.

Денгизга бориб, ундан фақатгина бир кўза сув олмоқ билан қаноатланиш ачинарлидир. Денгиздан олиш мумкин бўлган дур-жавоҳирлар ва бошқа қанчадан-қанча нарсалар бўла туриб, биргина сув олишининг нима қиммати бор? Ақлли инсонлар бу билан қандай қилиб мақтанадилар ва нима деган одам бўладилар?

Олам бир кўпикдир. Бу денгиз эса муҳаққаж валийларнинг биллиларидир. Денгизнинг дури қаерда?

Бу олам хас-хашак билан тўлган кўпикдир, фақат, бу кўпик денгизнинг чайқалишидан, уйноқлашидан ва купуриб қайнашидан покланади, софланади, гузаллашади.

Хотинлару ўғиллар, қоп-қоп олтинлару кумушлар, наслдор отлару сурув-сурув мол-қўйлар, экинлар ва ҳоказо нарсалар одамлар ҳирсини қитқилайди. Буларнинг ҳаммаси дунё завқидир. Моддомики (у) безатилган бўлса, унда ҳақиқий гузаллик ва яхшилик йўқдир, бу гузаллик унда муваффақиятдир ва ўзга бир ердан келган демақдир. Дунё олтин қопламали сохта пул кабидир. Яъни, қийматсиз кўпик бўлган дунё қалбидр (сохта, ёлгончидир), аҳамиятсиз ва қадрсиздир. Унинг уст қисмини биз олтин билан сувадик. Мана шунинг учун ҳам инсонларни хотинлару ўғиллар, қоп-қоп олтинлару кумушлар, наслдор отлару сурув-сурув мол-қўйлар, экинлар сингари нарсалар ўзига тортади, дея буюрилгандир.

Инсон Тангрининг устурлобидир. Фақат бу устурлобни биладиган мунажжим лозимдир. Деҳқон ёки баққолнинг устурлоби бўлгани билан уни ишлатолмаганидан кейин нима фойдаси бор? Улар устурлобда кўринган фалаклар аҳволидан, ҳаракатларидан, буржлардан, буларнинг ўзгаришларию таъсирларидан... нимани ҳам тушунардилар? Кўринадики, устурлоб мунажжим учун фойдалидир. Чунки, «Ўзини билган Худосини ҳам билади» (Ҳадис). Шу нуқтаи назардан устурлоб фалакларнинг қандай кўзгуси бўлса, инсон вужуди ҳам Оллоҳнинг шундай устурлобидир. Чунки Қуръонда инсон туғри-сида: «Биз Одам ўғилларини азиз қилдик», дея буюрилган.

Улуғ Оллоҳ инсонни билимли, илмли ва олим қилиб яратгани учун, инсон ўз борлигининг устурлобида вақти-вақти билан Тангри тажаллийсини ва беназир гузаллигини порлоқ бир ҳолда кўради. Бу Жамол кўзгуси ҳеч қачон тарк этмайди.

Азиз ва Жалил бўлган Тангрининг ҳикмат, маърифат ва каромат кийимларини кийдириб кўйган қуллари бордир. Халқнинг буларни кура оладиган ўтқир кўзлари бўлса ҳам Оллоҳ Таоло уларни қизгананидан улар ҳам ўзларини худди Мутанаббининг: «Хотинлар ипак кийимларини безанмоқ учун эмас, балки ўз гузалликларини кўрмоқ учун кийдилар» деганидек, (ҳикмат, маърифат ва каромат кийимлари билан) ўрайдилар.

Фасл. (Биттаси:) «Кеча-кундуз қалбим ва жоним сизнинг ёнингизда, хизматингизда, фақат Мўғулларнинг ишию ташвиши сабаб сизни зиёрат этишга келолмаяпман», деди. У: «Бу ишлар ҳам Ҳақнинг ишидир. Чунки булар муслмонлик ишончини тасминламоқда. Сиз улар кўнгилларини тинчлантирмоқ ва бир қанча муслмонларни ҳузур-ла хотиржам тоат-ибодат қилиши учун ўзингизни мол ва жонингиз билан фидо қилдингиз. Бу ҳам хайрли ишдир. Оллоҳу Акбар сизга шундай бир хайрли иш қилмоқ орзуини бергандир. Бунга жавобан қизиқ-шингизнинг ортиши Тангрининг сизга бўлган иноятидан дарақдир. Агар бу орзуингиз заифлашадиган ёхуд озайадиган бўлса, бу сизни Оллоҳ иноятидан маҳрум бўлаётганингизга бир ишорат демақдир. Зеро, бу, Улуғ Оллоҳ бундай буюк ва хайрли ишни одамнинг воситасида қилинишини, унинг савоб ишлашини ва даражаси юксалишини истамапти, демақдир. Бу иссиқ бир ҳаммомга ўхшайди. Ҳаммом иссиқлиги ўтхонада ҳосил бўлади. Ўтин ва тезак кўринишдан ҳар на

¹ Куръони Карим, 86/9.

қадар хунук ва жирканч бўлса ҳам, ҳаммомчи учун иноят ҳисобланади. Чунки улар туфайли ҳаммомчининг ҳаммоми исийди ва шу тариқа халққа хизмат қилади. Шу гайт аҳбоб келди, (Мавлоно) уэр суради ва: «Агар сиз учун ўрнимдан турмаётган, сиз билан гаплашмаётган ва ҳол-аҳволингизни сўрамаётган бўлсанг, бунинг сабаби сизни ҳурмат қилганидир. Чунки ҳар бир нарсанинг ҳурмати ўша замонга мувофиқ бўлади. Намоз қилаётиб ота-онани, ака-укани, опа-сингилни сўраб-суриштирмоқ, шу йўсин эътибор қилмоқ тўри эмас. Намоз қилаётганда дўстлар ва қариндош-уруғларга илтифот кўрсатмаслик аслида энг яхши илтифот ва кўнгил олишдир. Чунки сен улар сабаб ибодатдан, чуқур диний ҳолатдан айрилмайсан, ҳузур-ҳаловатингни бузмайсан ва улар ҳам гуноҳга ботмаган бўладилар. Шунга кура инсонни гуноҳга ботирган, азобга гирифтор қилган балодан чекинмоқ илтифот ва кўнгил олмоқдир. Чунки уларга жазо берувчи нарсадан қочилгандир», дея буюрди.

Улардан бири: «Оллоҳга намоздан-да яқинроқ бўлган нарса борми?» деб суради. У: «Ҳамнамоз бордир, аммо намоз фақатгина суратдан иборат эмас. Бу намознинг қолипидир. Чунки намознинг боши ва сўнгги маълуми мавжуддир. Ибтидоси ва интиҳоси бўлган ҳамма нарса — қолипдир. Такбир намознинг аввали, салом эса охиридир. Худди шундай, шаҳодат ҳам фақат тил билан айтилган нарсагина эмас. Унинг ҳам боши ва охири мавжуддир. Боши ва охири бўлган ҳамма нарса сурат ва қолипдан иборат бўлади. Унинг руҳи беқиёс ва бениҳоядир, аввал-охири йўқдир. Бу намозни Набилар топган ва уни майдонга келтирган. Набий: «Менинг Оллоҳ билан шундай бир вақтларим бўладики, унга на Тангри томонидан жўнатилган бир Пайгамбар ва на Тангрига энг яқин бўлган бир фаришта сигади» (ҳадис), дея буюради. Демак, намознинг моҳияти фақат ётиб-туришдан иборат бўлмай, балки истиғроқ, яъни узидан кечиш (ғарқ булиш) эканлигини билдик. Чунки барча суратлар ичкари киролмай, ташқарида қоладилар, ҳатто Жаброилдай пурҳикмат малак ҳам у ерга сигмайди.

...Мустафо (Оллоҳнинг салот ва саломи бўлсин) бир дўстини: «Сени чақирдим, нега келмадинг», дея койиди. У: «Намоз қилаётган эдим», деди. Шунда Пайгамбар: «Яхши, аммо мен сени чақирмадимми?» дейиши билан, у: «Мен бир бечораман», деб жавоб берди. Пайгамбар унга буюрдики: «Қудратли бўлган вақтингда ҳам ўзингни ожиз ҳис этган пайтингдагидек бечора кўрмогинг яхши. Чунки сенинг қувват ва қудратинг устида бир қудрат бордир. Сен барча ҳолларда Ҳаққа маҳкумсан. Икки булак эмассанки, баъзан чорасиз, баъзан қудратли бўлсанг. Унинг қудратига боқ ва ўзингни ҳар вақт кўлсиз, оёқсиз ҳамда бечора кўр. Заиф одамларни қўя турайлики, ҳатто арслон қоплон, тимсоҳу ва ҳоказолар ҳам ўзинг қаршида ҳечдир ва Тангридан кўрқиб титрайдилар. Ерлар, қўқлар... ҳамма-ҳаммаси ожиздир. Буларнинг барчаси Унинг ҳукмига асирдирлар. У буюк подшоҳдирки, зиёси ойу қуёшнинг нурига ўхшамайди. Унинг зиёсини алмаштириб бўлмайди ва у магар пардасиз ҳолда юз очса, на кўк, на ер, на қуёш ва на ой қолади».

Ҳикоя. Бир шох дарвешлардан бирига: «Тангрининг ҳузурида, Тангри тажаллийси ва яқинлигига муяссар бўлганинг онда мени хотирла!» деди. Дарвеш: «У ҳузулда гузаллик қўшининг нурда менга тегиши билан мен ҳатто ўзимни ҳам эслай олмайман-у, сени қандай эслай?» жавобини берди. Аммо Оллоҳу Акбар бир қўлини танаб олиб, уни ўз борлигида йўқ этса, бунинг этагини тутиб ўз эҳтиёжини тилаган ҳар бир кишининг оразуни Тангри рўёбга чиқаргуси. Бунда Оллоҳ ҳузурида уни ёд этишлари шарт эмас.

Фасл. Биттаси: «Бу ерда бир нарсани унутибман», деди. Мавлоно буюрдики: Дунёда бир нарса бор — унутилмас. Агар ҳамма нарсани унутиб, уни унутмасанг, кўрқмаса ҳам бўлади. Масалан, бир подшоҳ муайян иши учун сени қишлоққа жўнатди. Сен тайинланган ишни қилмай, бошқа юз турли ишни адо этсанг ҳам ҳеч нарса бажармаган бўласан. Шунинг учун бу дунёга инсон қил иш учун келган: гоё удир. Агар уни қилмаса, ҳеч бир иш қилмаган ҳисобланади.

«Биз омонатни кўқларга, ерга ва тоғларга таклиф этдик. Улар омонатни ўз зиммаларига олишдан чекиндилар, унга хиёнатдан кўрқиб, андиша қилдилар. Инсон уни ўз гарданияга олди, чунки у жуда золим ва жоҳилдир».¹

Кўқлар ва ер ўз зиммаларига ололмаган ишни инсон олди. Унинг қўлидан келаётган ишларга боқиб, киши хайратланади. Тошларни лаъл ва ёқутга, тоғларни олтин ва кумуш конларига айлантиради. Ер юзидаги ўсимликларни ҳаракатга келтириб тириктиради ва Адам жаннати ҳолига келтиради. Ер ҳам уруғни ўз бағрига олади, ҳосил беради, айбларини беркитади ва яна тушунтириш қийин бўлган юзмингларча ғалати нарсаларни қабул қилади, майдонга келтиради. Худди шундай, тоғлар ҳам турли-туман маъданларни беради. Шунга ўхшаш барча ишларни адо этганлари ҳолда, қўқларидан бир иш келмайди. Бу иш эса, ёлғиз инсон томонидангина амалга оширилади. Шунинг учун ҳам Оллоҳ: «Биз ҳақиқатан одам ўғилларини шарафлантирдик», дея буюради. Аммо ўша иш на кўқларнинг, на тоғларнинг ва на ернинг эмас, балки фақат инсоннинггина қўлидан келганига кўра инсон жуда ёмон ва билимсиздир. Агар сен: «Қўлимдан шунча иш келяпти, бироқ у ишни қилолмаяман», десанг, бунинг ҳеч қандай қиммати йўқ. Чунки инсонни бошқа ишлар учун яратмади. Бу шунга ўхшайди: сен шохлар ҳазиналарида бўладиган қимматбаҳо пўлатдан тайёрланган ҳинд қиличини «Мен бу қиличини бекор ётмаслиги учун турли ишларда ишлатаман», дея келтириб, ош пичоғи ўрнида гўшт тўғрасанг ёхуд олтин идишда шолғом пиширсанг ё жавоҳир билан безатилган пичоқни миҳ ўрнига қоқиб, унга ошқовоқ оссанг... увол бўлмасми, одамлар кулмасми? Ҳолбуки, қовоқнинг иши бир пуллик тахта ёки бир темир миҳ билан ҳам битиди. Шунга юз динордек пичоқни ишлатиш ақл иши эмас-ку! Улуғ Тангри сенга жуда улкан қиймат бергандир. «Оллоҳ мўминларнинг жонлари ва молларини ўз қўлида вақф этишлари муқобилида уларга жаннат бергандир».

Шёър: (Сен қийматинг ва тушунчанг билан икки оламга бадалсан. Аммо нима қилайинки, ўз баҳонгни билмаётирсан).

Ўзингни арзонга сотма, чунки қийматинг юксақдир. Улуғ Тангри буюради: «Мен сизни, вақтингизни, нафсингизни, молларингизни сотиб олдим. Агар сиз буларни мен учун харжласангиз, менга берсангиз, бунинг муқобили ўлимсиз жаннатдир. Менинг олдимдаги сенинг аҳамиятинг шудир. Агар ўзингни жаҳаннам эвазига сотсанг, ўзингга ёмонлик қилган бўласан. Худди юз динорлик пичоқни деворга қоқиб, унга қовоқ осан одамдек.

Сен: «Ўзимни юксақ ишларга беряпман. Фикҳ, ҳикмат, фалақият, тиб ва бошқа илмларни урганяпман», дея баҳоналар кўрсатсан. Аслида, буларнинг барчаси ўзинг учундир: Фикҳ қўлингдаги нонни биров тортиб олмаслиги, сени ўлдирмаслиги, устингдаги кийимингни ечиб олмаслиги ва соғ-саломат бўлишинг учундир. Фа-

¹ Қуръони Карим, 33/72.

лакиётга оид билиминг эса, осмон аҳволидан хабардор бўлиш ва шунга қараб иш тутишинг учундир. Уйлаб кўрсанг, аслинг сен бўлиб, булар сенинг ойдинлигингдир, нури-зиёингдир. Нурнинг бу қадар тафсилоти, ажойибликлари, ҳоллари ва ғаройиб оламлари бўлар экан, боқ-чи, асос бўлган сенинг қандай ҳолларинг бўлиши керак? Сенинг зиёингда юксалишлар, тушишлар, бахтли ва бахтсиз ҳоллар бўлиши баробаридан назар сол-чи, асос бўлган сенинг нурлар оламингда қандай кутарилишу пасайишлар, омаду омадсизликлар, зарару фойдалар бордир? Масалан, фалон руҳнинг шундай хусусияти бор, ундан бундай ҳоллар кўринади ва пистон ишга ярайди, дейишади.

«Мен Тангри айтгандан кечолмайман. У мени едиради ва ичиради», деб буюрилганидек, сенинг учун овқат емоқ ва ухламоқдан бошқа яна бир озиқ бордир. Сен бу дунёда шу озиқни унутгансан, ўзгаси билан машғулсан. Вужудингни кеча-кундуз моддий озиқ билан боқасан. Бўлса-бўлмаса, бу вужуд сенинг отингдир. Дунё — от охури. Отнинг еми унинг эгасига емиш бўлолмайди. Унинг ўз емиши, неъматлари бор. Аммо ҳайвонлик туйғуси сени енггани учун ва сен отлар охурларидан, отларнинг бош тарафидан қолганинг учун бақо оламининг подшоҳлари ва амирлари қаторидан жой ололмайсан. Қалбинг музаффар вужудинг ҳукмига бўйсунди ва сен ҳам унинг асири бўлиб қолгансан. Худди шунинг каби: Мажнун Лайли юртига бормоқ истаганидан хуши жойида бўлган пайтлар туясини у томонга ҳайдар эди, аммо ҳаёли Лайлига кетганда, ўзини ҳам, туясини ҳам унутарди. Шунда туя қишлоқдаги буталогини эслаб, орқага қайрилади. Қишлоққа келишлари билан Мажнун ҳам ўзига келади ва биладики, икки кунлик йўли беҳуда кетибди. Шу тарзда уч ой давомида йўлда қолади. Ниҳоят, «Бу туя бошимнинг балоси», деб ундан иниб, пиёда йўлга тушади.

Байт: (Тевамнинг орзуи орқада, меники эса олдинда. Биз ўз йўлларимиз туфайли айрилдик).

Дедиларки: Саид Бурҳониддин Муҳаққиқ сўзлаётганда биттаси келди ва: «Фалончидан сенинг мадҳингни эшитдим», деди. У: «Кўрайлик-чи, ул зот қандай одам экан? Мени таниб мақтай оладиган аҳволдамикан? Мени агар сўзларимдан таниган бўлса, танимаган демакдир. Чунки бу сас, бу оғиз, бу лаб... ўткинчи, буларнинг ҳаммаси белгилардир. Ишларим орқали таниган бўлса, яна шундайдир. Аммо менинг зотимни таниган бўлса, у ҳолда мени танибди. Фақат шундагина у мени мақтай олади ва мақтовининг менга тегишли эканини биламан», деди.

Бунга ўшаган бир ҳикоя бор. Ривоят қиладиларки, бир подшоҳ ўғлини хунармандлар тўпига қўшиб қўйибди. Улар болага турли билимлардан, жумладан, илми нужумдан дарс беришибди. Шоҳнинг ўғли бутунлай аҳмоқ бўлгани ҳолда, ўзига ўргатилган нарсаларни яхши эгаллаб олибди. Кутилмаганда бир куни подшоҳ уни имтиҳон қилмоқ учун ҳовучига узугини беркитиб, ўғлига «Бунда не бор?» дебди. Бола: «Қўлингиздаги думалок, сариқ ва ичи бўш нарсасинг», дегач, ҳукмдор ҳайратда қолиб: «Аломатларини тўғри айтдинг, исмини айт», деб буюрибди. Ўғил: «Ғалвир бўлса керак», деб жавоб берибди. Подшоҳ: «Олган таҳсилнинг шарофати билан, Мени ҳайрон қилиб, аломатларини аниқ айтдинг-у, лекин ғалвирнинг ҳовучга сигмаслигига қандай ақлинг етмади?» деди.

Худди шундай, замонамиз олимлари қилни қирққа ёрадилар, ўзларига боғлиқ бўлмаган нарсаларни жуда яхши биладилар, аммо ўта муҳим, ўзлари учун қолган барча нарсалардан янада яқин бўлганини, яъни, ўзларини билмайдилар. Ҳамма нарсадан яқин бўлган

борлиқ — уларнинг менлигидир. Улар бирор бир иш тўғрисида бу тўғри, бу хато, бу ҳалол, буниси ҳаром деб ҳукм чиқараётганда, ўз моҳиятларининг ҳалол ё ҳаром эканлигини билмаслар. Шундай экан, шоҳ ўғли айтган ҳалиги аломатлар белгилардир, оловга ташлаганда, уларнинг ҳеч бири қолмас. Бундай аломатларнинг ҳаммасидан қутулмоқ зотга хосдир. Инсонга берилган иш, сўз ва ҳоказоларнинг барчаси — аломатлардир. Уларнинг жавҳар билан алоқаси йўқ. Улар йўқ бўлгандан кейин қолган нарса жавҳардир. Биз назарда тутган олимлар аломати шундайдир. Улар белгиларини тўғри топиб сўйлайдилар-у, лекин ғалвирни ҳовучга сигади, деб туриб оладилар. Чунки асосий нарсадан уларнинг хабари йўқ. Мен қўшман, булбулман, тутиман. Агар менга бошқа хил сас чиқар десалар, буни қилолмайман. Чунки менинг тилим шундай ва бундан ўзгасини сўйлай олмайман. Қўш сасларини урганган кимса қўш бўлмагани ҳолда қўшларнинг душмани — овчисиدير. Ўзини қўш дея уйлашлари учун уллар каби овоз чиқаради, ҳўштак чалади. Инсонга, булардан бошқача сас чиқар, десалар ҳам у буни қила олади. Чунки сас уники эмасдир, ясамадир. Халқнинг қийимлигини ўғирлаган ўғри ҳар уйдан бир қийимлик кўрсатишни ҳам ўргиниб олгандир.

Фасл. Отабек: «Бу не лутф! Мавлоно ташриф этди. Тўғриси, кутмаган эдим. Ҳатто бундай шарафга муносиб бўлиш ҳаёлимдан ҳам ўтмаган эди. Мен кеча-кундуз қаршисида қўл қовуштириб мурidlари орасида бўлишим лозим экан ва мен шунга ҳам ҳануз лойиқ эмасман, бу қандай лутф!» (деди). Бунга жавобан Мавлоно буюради: Бу сизнинг хизматингизнинг улуглигидандир. Даражангиз азиз, буюк ва муҳимдир. Сиз ҳам юксак ишлар билан машғул бўлишингизга қарамай, ҳўшматингиз баланд бўлганидан ўзингизни қурсурли кўрясиз. Ўз ишларингиздан қониқмай, ўзингиз учун яна бир қанча нарсаларни зарур ҳисоблаёсиз. Бизнинг кўнглимиз доим маънан сизнинг ҳўшматингиз ёнида бўлиш билан баробар суратан ҳам шарафланмоқ истадик. Чунки бу суратнинг ҳам улуг бир эътибори бордир. Эътибор не демак? У ҳатто ўзлик билан, маъно билан баробар. Миясиз калланинг иши ҳеч нарсага ярамаганидек, қобиқсиз мева ҳам етишмайди. Чунончи, бир данакни қобиқсиз ҳолда ерга эксанг, кўкармас. Қобиғи билан экканинг вақтда кўкаради ва улкан бир дарахтга айланади. Шу нуқтаи назардан вужуднинг ҳам буюк бир асли, хизмати бордир. Бундай бўлиши табиийдир. Усиз бир иш майдонга келмайди. Худди шу асл — маънодир. Аммо бу ўзи ҳам маъноли ва маънони билган, англаган кишилар учун шундоқдир.

«Икки ракат намоз дунё ва ундаги нарсалардан хайрлидир». Бу сўз ҳамма учун эмас. Бу шундай кишилар учунки, дунё моли кўлида бўлса ҳам, икки ракат намозни қилмаслик ўша молни қўлдан чиқаргандан оғирроқ туюлади.

Бир дарвешга подшоҳ: «Эй зоҳид!» деди. У эса: «Зоҳид сенсан» деб жавоб қайтарди. Шоҳ: «Мен қандай зоҳид бўлайин. Бутун дунё меникидир», деди. Бунга жавобан дарвеш: «Йўқ, аксинча. Кўряпсанки, бутун дунё, охират ва жамики мол-мулк меникидир. Оламни мен олдим, сен эса фақатгина бир лўқма ва бир хирқа билан қаноат этдинг», деди.

... Дард доимо инсонга йўл очади. Дунёдаги ҳар иш учун инсон юрагида иштиёқ, ҳавас ва дард бўлиши лозим. Акс ҳолда инсон бу ишни қилмас. Дардсиз ва заҳматсиз иш ҳам унга муяссар бўлмас. Дунё ва охират, тижорат ва шўҳлик, илм ва бошқа ишларда бўлсин, барчасида аҳвол шундоқ. Чунончи, Марям туғиш оғриғи бўлмагунча бахт дарахтига яқинлашмади. Қуръонда «Туғиш санчиги уни бир

хурмо дарахти тўнкасига суяниш учун йўллади», дея буюрилганидек, Марямни дарахтга дард яқинлаштирди ва қуруқ дарахт мева берар бир ҳолга келди.

Вужуд ҳам Марям кабидир. Ҳар биримизнинг Исомиз бор. Бизда ҳам ўшандай дард пайдо бўлса, Исомиз туғилади. Агар дард бўлмаса, Исо ҳам ўз келган йулидан қайтиб кетади, биз ҳам ундан фойдаланмоқдан маҳрум бўламиз.

Шеър: (Жон ичкарида оч, табиат эса, ташқарисидан сарват ва осмон ичида. Шайтон еб-ичишдан ошқозон касалига дучор бўлган, Жамшид нонушта ҳам қилмаган. Энди сенинг Масиҳнинг ер юзида, шу ерда экансан, дардинга даво иста. Масиҳ кўкка чиқиши билан даво ҳам қўлдан кетади).

Фасл. Бу сўз идрок қилишда сўзга муҳтож бўлганлар учундир. Сўзсиз идрок этганининг сўзга қандай эҳтиёжи қолади? Идрок эта билган учун кўкларнинг, ернинг ҳаммаси сўздир. Ҳафиф бир сасни эшитганга бақариб-чақиришнинг нима ҳожати бор? Дунё ҳам Куръондаги «Бул» («Унинг амри «Бул» демак эди. У ҳамон бўлди»¹) сўзидан бино бўлгандир.

Ҳикоя. Арабча гаплашадиган бир шоир бир турк подшоҳи ҳузурига келди. Ҳукмдор форс тилини ҳам билмасди. Шоир унинг шаънига жуда гўзал бир шеър ёзиб келтирган эди. Шоҳ тахтда, қолган амиру вазирлар ўз уринларида ўтирар эдилар. Шоир кўзголда ва шеърини ўқиб берди. Шунда ҳукмдор шеър мазмунига уйғун равишда ҳаракатлар қилиб турди. У ердагилар: «Шоҳимиз шунча йилдир биздан арабча билганини яширган экан, агар утган давр мобайнида оғзимиздан арабча ёмон гап чиққан бўлса, ҳолимизга вой!» дедилар. Кейин ҳукмдорнинг хос қулларидан бирига: «Шоҳ арабча биладими, йўқми? Билмаса нечун муносиб бўлган уринларда мувофиқ ҳаракатлар қилди? Бизга хабарини бер», деб, унга қимматли нарсалардан бердилар.

Қуллардан бир кун хос қул бу масалани ечиш фурсатини топди. Ов пайтида шоҳ жуда мамнун эди. Шундан фойдаланиб ҳукмдордан ётиги билан сўраган эди, подшоҳ бундай деди: «Худо ҳаққи, мен арабча билмайман. Аммо унинг бу шеърни ёзишдан мақсадини билганим учун, шоир мени мақтамоқчи бўлганини, шеър бир восита эканини англаганим учун илтифот кўрсатдим. Мақсад бўлмаганда, шеър ҳам ёзилмасди». Шунинг учун мақсадга қарайдиган бўлсак, иккиликга ўрин қолмайди. Иккилик тафарруотдадир, бўлинганлик, айрилганликдадир. Асос бирдир.

Худди шундай, шайхлар ҳам агар кўринишдан турли-туман, ишлари ва сўзлари фарқли-фарқли бўлса-да, мақсад эътиборлари билан бирдир — Тангрини талаб қилмоқдир. Масалан, бир саройда шамол эсса, гиламининг четини кўтаради, хас-хашакни осмонга учиради, ҳовуз сувини ҳалқа-ҳалқа этади, дарахтни, унинг шохларию барглари уйнатади. Бу бир-бирига ухшамаган ҳоллар мақсад, асос ва ҳақиқат нуктаи назаридан бирдир. Чунки ҳаммасининг ҳаракати бир шамолдандир.

Биттаси: «Биз нуқсонлимиз!» деди. Бошқаси эса, кишида қандай ҳолданам, нималар қилипман, дея ўз-ўзини тергаш туйғусининг уйғониши дўстлик ва иноят далилидир. Чунки «Севги бор жойда ситам ҳам бўлади». Бегоналарга эмас, дўстларга ситам қилинади. Аммо ситамда ҳам ситам бор. Ситам ундан мутаассир бўлганга, унинг ўзи учун яхшилик ва севги эканлигини билганга қилинади.

Шу билан бирга, ҳеч таъсир қилмайдиган борки, бу севги аломати эмас. Масалан, гиламни чангдан тозаласанг учун калтаклашади. Ақллилар бунга танбеҳ бериш демастар. Аммо бир севган кишисини ёхуд боласини урсалар, бунга ситам дерлар. Севгининг исботи мана шундай жойларда майдонга келади. Шунинг учун модомки, сен ўзингда бир дард ёки пушаймонлик ҳис этаркансан, билгилки, бу сенга Оллоҳнинг инояти ва севгисидан бир далилдир. Агар сен оға-инингда бир қусур кўрсанг, бу сендаги нуқсоннинг ақсидан иборатдир. Олам ҳам худди шундай ойнадир. «Мўмин мўминнинг ойнасидир» (Ҳадис). Сен ўша қусурни ўзингдан узоқлаштир. Чунки ундан ҳосил бўлган сендаги изтироб ўзингдан чиққан ғамдир. Ундан хафа бўлганинг замон ўзингдан ҳам инжийсан.

Дедики, бир филни сўғормоқ учун сув бўйига келтирдилар. У ўз аксини сувда қуриб, ҳуркиди. Лекин у бошқасидан кўрқдим деб ўйлар, ўзидан чўчиганини эса, билмасди.

Мана, қаранг: (Тангри) ёмонлик, кин, қизғончиқлик, ҳирс, марҳаматсизлик... буюрмаган, бу кофирнинг ойнасидир, демаган. Аммо бу дегани кофирнинг кўзгуси йўқ дегани эмас. Уники ҳам мавжуд, фақат у ўз ойнасидан хабардор эмас.

Инсон ўз каллигидан ва ўз чипқонидан жирканмас. У ярали қўлини бемалол овқатга узатади, уни ялайди. Бундан унинг кўнгли айинмайди. Аммо бировнинг қўлида кичик бир чипқон ёхуд яра кўрса, бас, овқат ейишдан тўхтади, жирканади.

Инсондаги ёмон феъллар ҳам каллар ва чипқонларга ўхшайди. Ўзида бўлганида ҳеч жирканмайди, ўзгада бўлса-чи, жирканади, нафрат этади. Сен ундан ҳурқаннингдек, у ҳам сендан чўчиса, инжиса, уни хуш кўр. Сенинг хафа бўлишинг унинг айбидир. Чунки уни кўришинг сабабли таъбинг хира бўляпти. Шу билан бирга, у ҳам худди шундай кўради. Пайғамбар алайҳиссалом: «Мўмин мўминнинг ойнасидир», дея буюради. Бу, кофир кофирнинг ойнаси бўлмайди, дегани эмас. Унинг ойнаси бор эди, фақат у бундан гофилдир.

Сиқилиб, қайғуриб ирмоқ бўйида ўтирган подшоҳнинг кайфиятидан чўчиган амиру мулозимлар ҳукмдор масҳарабозига ул-бул ваъда қилишиб, «Шоҳни қулдир», дейишди. Масҳарабознинг ҳукмдорни қулдириш учун қилган барча саъй-ҳаракатлари зое кетди. Ниҳоят, чидай олмай: «Сувда нимани кўряпсиз?» деб сўради. Шоҳ: «Бир номуссизни», дегач, масҳарабоз: «Эй шоҳи жаҳон, бу қўлингиз ҳам кўр эмас», деб жавоб берди. Дарҳақиқат, бу — шундоқ, яъни, сен бир нарсани кўриб жирканганинг замон бошқалар ҳам кўр эмаски, сенинг кўрганингни кўрмасин. Унинг ёнига икки «Мен» сиймайди. Чунки сен ҳам: «Мен» деяпсан, У ҳам: «Мен». Ё сен ўл, ё У ўлсинки, иккилик қолмасин. Аммо Унинг ўлиши мумкин эмас. Бу на зоҳирда ва на зехнда мумкин бўлади. Чунки «У ўлмаган бир тирикдир»¹.

У шундай лутфкордирки, имкон бўлганда эди, сен учун ўларди. Бироқ модомки, унинг ўлими имконсиз экан, у ҳолда иккиликнинг йўқ бўлиши учун ва Унинг сенга тажаллий этмоғи учун сен ўл.

Иккита тирик қўшни бир-бирига боғлаб қўйсанг, улар бир хил қўш бўлишлари ва икки қанотлари тўрт бўлишига қарамай, учолмаслар. Чунки иккилик мавжуддир. Ҳолбуки, қўшларнинг биттаси ўлик бўлса, учади. Зеро, иккилик йўқдир. Қўёшда у лутф бордирки, кўршапалакнинг олдида ўлади, бироқ бунга имкон бўлмаганидан:

«Эй бойкуш! Менинг лутфим ҳар кимга етиб борган, сенга ҳам эҳсон қилмоқчиман. Сен ўл. Чунки бунга имкон бор. Шундай қилсанг, менинг улуглигим зиёсидан насибангни оласан. Бойкушликдан чиқиб, Яқийлик Қофининг Анқоси¹ «булажаксан».

Ўзини дўст учун фидо қилмоқ қудрати Оллоҳ қулларидан бирида бор эди. У Тангридан дўст сўради. Лекин Азиз ва Жалил бўлган Оллоҳ унинг истагини қабул этмади ва бандага «Сенинг уни кўришингни хохламайман», деган овоз келди. Аммо Тангри қули ёлвориб сўрашдан тўхтамади: Оллоҳим, менда унинг орзуини майдонга келтирдиринг ва бу истак мендан кетмаяпти». Ниҳоят, унга: «Агар унинг сенга кўринишини истасанг, бошингни фидо эт. Сен йўқ бўл, бу дунёни тарк айла!» дея бир овоз келди. У: «Эй Тангрим, мен рози!» деди-да, дўст учун бошини қурбон қилди. Шундан кейингина мақсади ҳосил бўлди.

Бир куни бутун дунё умрига бадал бўлган қулнинг лутфи шундай бўлгач, шу лутфини яратган Оллоҳнинг лутфи бўлмасми? Бу сенга имконсиз кўринади, лекин унинг фано бўлмоғи мумкин эмас, бас, ҳеч бўлмаса, сен фано бўл, йўқ бўл.

Ўқимсиз кимсаларнинг бири келиб, улуг кишиларнинг бош тарафига ўтирди. Бунга жавобан, Мавлоно деди: Булар учун чироқнинг устида ё тагида ўтиришнинг ҳеч фарқи йўқ. Чироқ ўзи учун баландда бўлишни истамайди. Бордию истаса, бундан бошқаларнинг фойдаланишини кўзлайди. Кимсалар эса унинг зиёсидан завқ оладилар. Чироқ хоҳ пастда, хоҳ баландда бўлсин, барибир ўша чироқдир. Абадий қўёшдир. Улуг зотлар юксаклик, мақом ва мавқе истасалар, демакки, халқнинг уларни кўра оладиган кўзлари йўқдир. Улуг зот уларнинг мақсадлари бундай моддий ва дунёвий тузоқ билан олам аҳлини овламоқдир. Шу тарзда улар бундай юксакликларни ухровий юксакликка йўл топмоқ учун истадилар. Масалан, Мустафо (соллаллоҳу алайҳи васаллам) Макка ва бошқа жойларни ўз эҳтиёжи йўлида забт этгани йўқ, балки ҳар кимга ҳаёт бағишламоқ, улар қалбини нурлантarmoқ учун фатҳ этган.

«Бу қўл бермоққа ўрганган, олмаққа эмас» (Ҳадис), дея буюрилгани каби, улар халққа бериш мақсадида уни алдайдилар. Йўқса, улардан бир нарса олиш учун эмас.

Баъзилари заволли қушларни сотмоқ ва ёхуд емоқ учун тузоқ қўядилар. Бунга ҳийла дейишади. Аммо подшоҳ ўз жавоҳирларидан хабарсиз, қийматсиз ва тажрибасиз бир қийғирни тутади. Бундан мақсад қушни қўлига ўргатмоқ, унга тарбия бериб, шарафлантarmoқдир. Аммо бунга ҳийла дейишмайди. Зоҳиран бу иш макрга ўхшаса ҳам, аслида эса, тўғрилиқ ва эҳсондир. Тошни лаъл ҳолига келтирмоқ ўлик бир тухумни инсон айламоқ билан баробар. Ақл эгалари буни шундай биладилар. Агар қийғир ўзини нега тутганларини билсайди, тузоққа ҳожат қолмасди. Унинг ўзи тузоқни изларди, киши билагига учиб бориб қўнарди.

Халқ улуглар айтган сўзларнинг зоҳиригагина назар солиб: «Биз бундай гапларни кўп эшитдик, ичимизу ташимиз улар билан тўла!» дейди. Улар айтадиларки: Қалбларимиз қулфлидир. «Йўқ, Оллоҳ уларни кофирликлари сабабли лаънатга дучор қилди, улар жуда оз иймон келтиришади»² оятда амр этилгани сингари, кофирлар: «Бизнинг қалбларимиз бундай сўзларнинг гилофидир ва биз улардан лиммо-лим тўлганмиз», дейишади. Оллоҳу Акбар улар-

га жавоб сифатида буюрадики: Асло! Улар булар билан эмас, балки хаёл, васваса, шубҳа ва ширк билан, ҳатто лаънат билан туладир. Чунки «Оллоҳ уларни кофирликлари сабабли лаънатга дучор қилди». Кошки улар бундай алжирашларга тула бўлмасалар эди. Ҳеч бўлмаса, буни қабул қилмоққа лойиқ бўлсалар эди, афсуски, шунга ҳам лойиқ эмаслар.

Улуг Оллоҳ уларнинг қулоқлари, кўзлари ва қалбларини бошқа бир рангни кўришлари учун муҳрлагандир. Шунинг учун ҳам булар ҳақида «Оллоҳ уларнинг юрагига муҳр урди, уларнинг қулоқлари ва кўзлари пардалидир», дея амр этилади. Уларнинг қалблари, яқин кишилари, улар билан мақтанганлар ҳам бутун умрлари давомида бу ҳикматнинг бўйини ҳам ололмагандирлар. Оллоҳ ҳикмати бир кўза кабидир, баъзиларга сув билан кўрсатилди. Улар сувдан қониб-қониб ичдилар. Лекин бошқаларга сувсиз кўза берилдики, улар қандай қилиб шукр қиладилар. Оллоҳдан сув тула кўзани олган киши шукрона айтиши лозим.

Улуг Тангри Одамни тупроқ ва сувдан яратганида «Уни қирқ кунда тамомлади» (Ҳадис), унинг қолипни барпо қилди. Одам шу кўйи ер юзида қирқ кун қолди. Лаънат бўлсин Иблисгаки, ерга тушди ва унинг қолипига кириб, томирларида айланди, қауатди ва қон-ла тула томирни, ёғни, турт хилтини қуриб: «Оҳ, мен аршнинг пойида кўрганам ва пайдо бўлиши керак бўлган Иблисининг шу эканлиги галати эмасми? Шояд бу бўлмаса! Иблис агар бор бўлса, мутлақо шудир», деди ва чиқиб кетди.

Фасл. Отабекнинг ўғли келди. Мавлоно буюрадики: Сенинг отанг доимо Худо билан банд эди. Унинг иймони қилиб келган эди. Бир кун Отабек дедики, «Рум кофирлари: «Татарга қиз бериб динни бирлаштирайлик, янги дин-мусулмонлик йўқ бўлсин», дейишяпти. Мен: «Дин қачон бир бўлибдики, энди бир бўлсин. Ҳар доим икки-учта дин бўлган ва улар ўртасида урушлар, қон тўкишлар бўлган», дедим. Буни эшитиб, Мавлоно буюрдики: Сиз қандай қилиб динни бир қиласиз? Бу фақат қиёматда мумкин. Бу ер дунёдир ва шунинг учун ҳам диннинг бир бўлиши мумкин эмас. Чунки бу ерда уларнинг турли-туман истаги ва тилаги бордир. Дин дунёда бирлашолмайди, фақат қиёматда бир бўлади. Қиёматда уларнинг ҳаммаси бирлашади, бир қулоқ, бир тил ҳолига келади».

Инсонда бир қанча нарсалар мавжуд. Масалан, сичқон, қуш... Қуш қафасни юқорига тортса, сичқон тубанга судрайди. Инсонда улар каби яна мингларча йиртқич ҳайвонлар топилади. Қуш қушлигини, сичқон сичқонлигини ташлаб, бирлашсалар, исталган нарса майдонга келади. Чунки бу нарса на юқори ва на тубандир. Исталган нарса ҳосил бўлгач, юқори ҳам, тубан ҳам қолмас.

Агар киши бирор нарсасини йўқотса, унгни, сўлни, орқани, олддини... ҳамма жойни излайди. Агар қидирганини топса, на унгни ва на чапни излайди. Буларнинг барчаси бир бўлади. Қиёмат куни назарлар бирлашади, тиллар, қулоқлар, туйғулар бир бўлади. Масалан, ун кишининг муштарак бир боғи ёки дўкони бўлса, улар қайғуси, сўзи бир бўлади, бир нарса билан машғул бўладилар. Чунки истаган нарсалари ягонадир.

Қиёмат кунида ҳамманинг иши Оллоҳга тушади. Яъни, барча Оллоҳ билан банд бўлади ва бунда бирлашади. Худди шундай, дунёда ҳамма бирор иш билан шуғулланади. Ким аёл севгиси билан, ким мол тўпламоқ, ким илм олмоқ билан банд. Улар буларнинг баридан завқ олади, хушланади. Улар: «Менинг дармоним, саодатим ва ҳузурим шундадир», дейди ҳамда унга инонади. Бу Оллоҳнинг бир раҳматидир. Чунки инсон севган нарсасига интилади, уни

¹ Тасаввуфда: инсоний комиллик — У. А.

² Қуръони Карим, 2/88

қидиради, аммо тополмай орқага қайтади. Бироз фурсатдан кейин ўзига ўзи: «Бу завқ ва раҳмат изланишга арзийди, лекин мен қидирмадим, бошқатдан ишга киришай», дейди ва унайди. Аммо яна тополмайди. Бу ҳол Оллоҳ раҳмати пардасиз равишда юз кўрсатгунга қадар давом этади. Раҳмат юз очгандан кейин киши тутган йўли янглиш эканини билади. Бироқ Оллоҳнинг шундай қуллари борки, улар қиёматдан аввал асл ғояга етадилар. Улар ҳозирдан охири кўрадилар.

Али (Оллоҳ ундан рози бўлсин): «Парда кўтарилса ҳам, менинг хабарим ортмаяпти», деди. Яъни, ғилофни ўртадан олсалар ва қиёмат кўринса ҳам менинг хабарим ортмас, демакдир. Бу шунга ўхшайди: фараз қилайликки, қоронғу кечада бир уйда кўпчилик намоз қилди. Аммо кундуз бўлиши билан улар қиблани аниқлашиб, юзларини ўша томонга бурадилар. Бироқ кечаси ҳам қиблага қараб намоз ўқиган киши юзини бурадиши? Йўқ, албатта. Аксинча, қолганлар юзларини унга томон ўгиришади. Кечаси юзларини унга қаратиб, ўзларидан кўз ўгирган бўлсалар, у ҳолда улар учун қиёмат кўринган ва ҳозир бўлган.

«Ҳеч қандай нарса йўқки, унинг хазиналари бизнинг олдимизда бўлмасин. Биз уни фақат муайян миқдорда юборамиз», дея амр қилинганидек, сўзнинг ниҳояси йўқ. Бироқ истаган кишининг эҳтиёжи миқдорида бўлади. Ҳикмат ҳам ёмғирга ўхшайди ва у ўз маъданида сўнгсиздир. Фақат эҳтиёжга кўра ёғади. Улар ҳар бир мавсумнинг муҳтожлик даражасига қараб оз ёҳуд кўп бўлади. Унинг манбаи битмас-туганмасдир. Масалан, аттор шакар ёки дорини қозға ўрайди. Лекин шакар қозға ўралгандангина иборат эмас. Шакар ва дори хазиналари сонсиз-саноксиздир, сўнгсиздир. Ниҳоясизлик, сўнгсизлик қозға қандай сифади?

Қуръон Муҳаммадга (Оллоҳнинг саломи ва салоти бўлсин) нечун калима-калима инади, сура-сура тушмайди, дея ғийбат қилишарди. Бунга жавобан Мустафо: «Бу нодонлар нима дейишяпти? Ахир, ҳаммаси бирдан тушса, мен эриб йўқ бўлиб кетардим», деди. Чунки у оздан кўпни, бир нарсадан бир қанча нарсаларни, бир сатрдан бир дафтардаги (маъно)ни англай оларди.

Масалан, дейлик: бир қанча одам орасида бир воқеа гапирилмоқда. Улар орасида ўша воқеанинг қаҳрамонларидан бири бўлган учун бир сўзданоқ ўша вазиятни тушунади. Қолганлар эса, ҳикоянинг эшитганлари қадарини англайдилар. Вазиятдан хабардор бўлган ҳалиги ёлғиз кишигина ҳикоя билан боғлиқ жуда кўп нарсаларни билади.

Яна эски мавзуга қайтайлик: аттор дуконига боришинг билан у ерда шакарнинг жуда кўп эканини кўрасан. Бироқ аттор сенинг пулингга яраша шакар беради. Ёки шакар сўраб келганинга, қопингга қарайдилар ва шунга қараб ўлчайдилар. Аммо шакар олишга туя карвонида кўп қоплар олиб келинса, бошқа ўлчов асбобларини чиқаришга буюрадилар. Худди шундай, одам борки, денгизларга қонмайди, одам бўладики, бир томчи сув билан кифояланади, ортиқчиси унга зарар келтиради. Бу фақат маъно оламида, яъни, илм ва ҳикматда эмас, балки ҳамма нарсада шундай. Дунёдаги мол-мулклар, олтинлар, қимматбахор тошлар конлари сўнгсиз ўлчовдандир. Бироқ улар инсонга баҳоси миқдорида келади. Ортиқчасини эса кўтаролмай, ақлдан озади. Ошиқлардан Мажнун, Фарҳод каби-ларни кўрмайсанми? Уларга тахаммулларининг (сабрларининг) ус-

тида шаҳват берилгани учун бир аёлнинг ишқида тоғу чўлларга чиқиб кетдилар. Фиръавнга қарасанчи, ортиқча мол-мулкка эга бўлгани учун худоликка даъво қилди. «Яхши ёки ёмон ҳеч қандай нарса йўқки, унинг бизда ва бизнинг хазинамизда сўнгсиз дафиналари бўлмасин, аммо биз тахаммул нисбатида юборамиз», дея буюрилгани сингари, ишга яроқлиси ҳам шудир.

Ҳа, бу одамнинг ишончи бор, лекин у ишончининг нима эканлигини билмайди. Нонга инонган, аммо нега инонишини билмаган бола ҳам шундай. Масалан, сувсизликдан қурилган дарахт сувсизликнинг нима эканлигини билмайди.

Бир одам келди. Дедик: «Қаерда эдинг? Жуда соғинган эдик, нега узоққа кетдинг?» У: «Тасодифан шундай бўлди», деди. Биз худди шу тасодифнинг бўлмаслигини дуо қилаётган эдик. Айрилиқни майдонга келтирган тасодиф — бўлмаслиги керак бўлган тасодифдир. Ҳа, ҳаммаси Оллоҳдан ва Унга кўра ҳаммаси яхшидир. Тўғри, ҳаммаси Оллоҳ назарида мукамалдир, яхшидир, аммо бизнинг назаримизда бундай эмас. Чунки ифрослик, намозсизлик, намоз, куфр, Ислом, ширк ва тавҳид, Оллоҳ наздида яхши, бизнингча эса, ўғрилиқ, ахлоқсизлик, куфр ва ширк ёмон, тавҳид, намоз ва ҳайрат яхшидир. Аммо буларнинг барчаси Ҳақ наздида яхши. Чунончи, ўлкасида зиндон, осмон, мол-мулк, раият, туй, ногора ва байроқ бўлган бир подшоҳ учун буларнинг ҳаммаси яхши. Зарбоф тўн салтанат қамоли учун қандай бир алсат бўлса, дор оғочига тортмоқ, ўлдирмоқ ва зиндон ҳам шундай бир омилдир. Шоҳ назарида буларнинг ҳаммаси қамолдир. Бироқ халқ наздида зарбоф тўн билан дор оғочи қандай қилиб бир нарса бўла олади?

Фасл. Бири: «Намоздан афзалроқ нима бор?» деб сўради.

1. Айтганимиздек, намознинг жони (руҳи) ўқилган намоздан яхшироқдир.

2. Иймон намоздан устундир. Чунки намоз кунда беш маҳал, иймон эса ҳамма вақт фарзидир. Намоз узрли сабаб билан қолдирилиб, фурсат бўлиши билан адо этилиши мумкин. Иймон учун ҳеч қандай узрли сабаб билан бузиб, кейинроқ бажариш руҳсати йўқ. Намозсиз иймоннинг фойдаси бўлади. Бироқ иймонсиз намознинг фойдаси йўқ. Худди мунофиқларнинг намози сингари.

Намоз ҳар динда турлича, иймон эса ўзгармайди. Аҳволи, қибласи ва бу каби нарсалари ҳам ўзгармайди. Бу фарқли жиҳатлар ҳақида айтилган сўз келиб чиқаётган маънони тингловчи талаб қиладиган даражада зоҳир бўлади. Тингловчи хамир қораётган кишининг олдидаги унга ўхшайди. Сўз эса, сувга. Унга муайян бир меъёрда сув кўшилади.

Шеър: (Кўзим ўзга бировга боқяпти, мен нима қилай? Узингдан шикоят этки, кўзимнинг нури сенсан).

Кўзим бошқага қараяпти, яъни, сендан ўзга бир тингловчининг қидиряпти. Мен не этай? Унинг зиёси сен. Кўзим нурунинг сенинг каби юз минг дона (мисли) бўлиши учун сен ўзинг билан бўлмаслигинг ва ўзингдан қутулмогинг лозим.

Ҳикоя. Жуда озгин, буришган, кичкина бир одам бор эди. Бошқалар наздида у ҳақир бир чумчуққа ўхшарди. Бу одам шу қадар бечораҳол ва хунук эдики, ҳар қандай бечораҳол ва хунук одамлар уни кўриши билан Тангрига шукр айтарди. Шунга қарамай, бу киши катта гапирарди. Шоҳ девонида ходим эди. Аммо доимо ўша ердаги бир вазирнинг жонига тегарди. Бир кун вазир: «Эй довон аҳли! Мен бу одамнинг қаддини кўтардим, боқдим, ўстирдим. У бизнинг нонимиз ва неъматларимиз билан одам бўлди. Бироқ нонкўрлик қилиб, менга ёмон сўзлар айтмоқда!» деди. Хунук одам вазирнинг

юзига сачради: «Эй девон аҳли, давлатнинг улуғлари, аркони! Вазир ҳақ гапни гапиряпти: унинг нони ва неъматини еб ўсганим учун шундай ҳақир ва кулгули бўлдим. Агар бошқа бир зотнинг нон-суви билан ўссадим, юзим, бўйим, қадрим бундан яхшироқ бўларди. У мени тупроқдан олиб тургазди. «Биз сизга яқин бўлган азобни раво кўряпмиз. У кун ҳар инсон кўлининг нима қилганини кўради ва ишонмаган: кошки тупроқ бўлсайдим, дер»¹ оятида буюрилгани каби, қани энди ўзга бир зот мени тупроқдан олиб тургазган бўлсайди. Ушанда бунчалик кулгили бўлмасдим», деди.

...Фасл. Унга: «У сизни кўришни истамоқда ва кошки Худовандигорни² кўрсам, демоқда», деди. Мавлоно буюрдики: Бу соатда у ҳақиқатан ҳам Худовандигорни кўролмайди. Чунки унинг Худовандигорни кўрайин, дея орзу қилиши Худовандигорни кўришига монёв бўлган бир парда эди. Бу соатда уни пардасиз, ниқобсиз кўриб бўлмайди.

Худди шундай, халқнинг ота-онасига, ер-биродарларига ҳамда ерлар ва кўкларга, боғлар ва тоғларга, қушиқларга, билимларга, ишларга, овқатга, шаробга ва ҳоказоларга бўлган орзу, севги ва шафқатининг ҳаммаси аслида Тангрини севмоқ ва билмоқ эканини инсон билади. Буларнинг барчаси ниқоб (парда)дир. Одамлар бу дунёдан кўчиб, у Шоҳни ниқобсиз кўришлари билан буларнинг ҳаммаси пардалардан иборатлигини ва истаганларининг барчаси аслида бир нарса эканлигини кўради ва англайди. Шу тарзда уларнинг бутун қийинчиликлари ҳал этилади ва ичларидаги ҳар турли сўроқлар ва мушкулотларнинг жавобини оладилар. Истаган, орзу қилган нарсаларини рўйи-рост кўрадилар.

Оллоҳ ҳар бир саволга алоҳида-алоҳида тушунтириш бермайди, балки ягона жавоб билан бутун сўроқларни бартараф этади. Шу равиш-ла барча мушкуллар ҳал бўлади. Масалан, қиш келиши билан ҳамма одамлар иссиқ кийимларга ўранадилар, дарахтлар ҳам совуқ урмаслик учун бори-йўгини ичига олиб сақлайди. Баҳорнинг келиши уларнинг бутун сўроқларига жавоб бўлади. Тангри бу пардаларни бир саволга таяниб яратмишдир. Агар Оллоҳ жамоли ниқобсиз кўринса, биз унга қарашга тоқат этолмаймиз ва билан насибамизни ололмайсиз. Биз ана шу ниқоблар воситаси билан ёрдам кўряпмиз. Масалан, биз қуёш нурининг кўмаги билан юряпмиз, кўряпмиз, яхшини ёмондан айиряпмиз, исиняпмиз. Дарахтлар ва боғлар ҳам унинг шарофати билан мева соҳиби бўлмоқдалар. Олтин, кумуш, лаъл ва ёқут маъданлари ҳам унинг таъсири билан майдонга чиқади. Воситалар билан бизга шунча фойда келтирган қуёш яна бир оз яқинлашадиган бўлса, фойда бериш у ёқда турсин, ҳаммаёқни куйдириб йўқ этади. Улуғ Тангри ҳам тоққа парда ортдан тажаллий этади, шунинг учун тоғ ям-яшил бўлади, гулларга тўлади, безанади. Ҳолбуки, пардасиз тажаллий этса, тоғ ост-уст бўлади. Шунга кўра Оллоҳ амр этадики: «Эй Мусо! Мен сени мумтоз қилдим. Сенга берганимни ол ва муяссар бўлган неъматингга шукр қилганлардан бўл».

...Фасл. Парвона дедик: Худовандигор менга юзини кўрсатмасдан олдин Мавлоно Баҳоуддин узр сўради ва «Мавлоно: Бизнинг зиёратимизга келмасин ва роҳатсиз бўлмасин. Чунки бизнинг бир қанча ҳолларимиз бордир. Бир ҳолда гаплашамиз, бошқа бир ҳолда сукут сақлаймиз, бир ҳолда одамлар билан қизиқсак, яна бир

ҳолда ёлғиз қоламиз, бир ҳолда эса ҳайрат ва истиғроқ ичра яшаймиз. Худо сақласин! Амир шундай ҳолларнинг бирида эканимизда келса, биз ундан ҳол-аҳвол сўрай олмаймиз, ҳолимиз имкон бермайди. Шунинг учун дуст билан гурунглашишга, уларга фойдамиз тегишига ҳолимиз булган пайт бориб, уларни йўқлашимиз янада хайрлироқдир, деб қарор берди», деди.

Мавлоно Баҳоуддинга Амир: «Мавлоно мен билан машғул бўлсин, мен билан гаплашсин, деб келмаяпман. Фақат мушарраф бўлиб, қўллари ва муридлари қаторидан жой олиш учун келяпман. Чунончи, улардан бири: Бир куни Мавлоно машғул эди, менга юзини кўрсатмади. Кечгача куттиргандан кейин мени ҳайдади. Мавлоно буни менга мусулмонлар ва яхши одамлар эшигимга келганларида, уларни куттириб, сўнгра тезда изларига қайтарсам, худди ана шундай оғир бир ҳаракат бўлишини билишим учун қилди. Бошқаларга нисбатан бундай қилмаслигим учун унинг аламини тортирдир. У мени шу билан тарбия этди», дея жавоб берди. Бунга жавобан Мавлоно буюрди: Йўқ, сизни куттиргандан кейин ҳайдашимиз сизга нисбатан бўлган иноятимиздан эди. Ҳикоя қилишардики: Улуғ Оллоҳ: «Эй менинг қўлим! Сенинг эҳтиёжинг ва тилагингни тезгина адо этардим. Бироқ сенинг ёлборшинг ва ноланг менга ёқади. Мен уларни кўпроқ эшитишим учун истагингни кечроқ бажараман», дея амр этди. Масалан, бир одамнинг ўйи эшигига икки фақир келди. Уларнинг бири ёқимли ва хушрўй, иккинчиси эса, хунук ва севимсиз эди. Уй эгаси хизматчисига: «Анави хунугига бир бурда нон бер ва у тезда кетсин, севимлисига эса «Ҳали нон пиширмадик. Кутиб туринг, дегин», деди.

Давоми келгуси сонда

ЖАНГҲОҲЛАРДА ЁЗИЛГАН САТРАЛДАН

Курашим ортида, албат, зафар бор,
Винтовка қаламим бирла қадрдон.
Иккиси бир мақсад қасдида,
Жангчи томиримда дарё чайқалар.
Сен учун ҳар қандай жангга қодирман,
Хизматим бағрингда океан қадар.

Ҳасан Саид. Фарбий-шимолий фронт.
1942 йил 28 июнь.

Навжувон йил — қасос айёми,
Ғалабанинг айни қиёми.
Елкасида зафар ардоқлар
Ва исёнкор кекини сақлар.
Қаҳрамона келди виқорли,
Қиёфаси очик ва қорли...

Қизил аскар Султон Акбарий.
Ҳаракатдаги армия. 1944 йил 1 январь.

¹Куръони Карим, 78/40

²Худовандигор — Мавлононинг лақаби.

*СОГИНЧДАН СЎЙЛАЙДИ
ПУШТИ ЯЛПИЗЛАР*

Замира Темирова

Илоҳий нур ёғилар кўқдан,
Майсаларнинг руҳи инграйди.
Кимнинг кимга зорлигин билмай,
Севги —
Занғори боғларда йиғлайди.

Ғам тунин ёритар умид гуллари,
Вафо оятини ўқийди кўнгул.
Юракдан учади ишқ кабутари,
Севги —
Соғинч суратини куйдиргувчи дил.

Жисмимни қучади пок фаришталар,
Ёмғирлар йиғлайди кўзларида нур.
Очилар фироқнинг сўқир кўзлари
Севги —
Зайнабнинг қабрида сўлиган бир гул.

Зулматга айланар ёқутранг кунлар,
Ғанимнинг қўлида кўтарилган тош.
Умримнинг фироқли кошонасида
Севги —
Кўзларимда қотиб қолган ёш.

Мен улган буламан, сен яшар жойда,
Эй мени доимо таъқиб этар кўз.
Мени аламларнинг бағрига ташлаб,
Севги —
Ўзлимимни олиб кетган куз.

Маъсум ёлғизликнинг бағрига сингиб,
Юрагини поклаб ажиб ҳис.
Жойнамоз устида бошини эгиб,
Севги —
Ўксиб-ўксиб йиғлаётган қиз.
Севги...

Киприklarим сени рашқ қилар,
Ўзга кўзлар нигоҳларидан.

Улар сендан муҳаббат тилар,
Кечгин унинг гуноҳларидан.

Мен биламан сен утолмайсан,
Ошиқликнинг остонасида
Ва ўпасан ғамга чидолмай,
Туннинг совуқ пешонасида.

Тўйгуларинг бўлар девона,
Маъсум кўзинг тўқийди эртақ.
Бир кун бўлгач менга бегона,
Ишқсиз дилга бўласан эрмақ.

Мен кетаман, ёлғиз кунларинг,
Юрагингда титрайди соғинч.
Сирдошингга айланар тунлар,
Кўзларингда йиғлайди ўқинч.

Бахтинг очай дейди лўли қиз,
Ойнага қарайсан аста.
Мен жилмайиб тураман унда,
Юрагимда ишқдан гулдаста.

Жисмингни сел қилади севги,
Чулғаб олар нозик тўйгулар.
Хатлар ёза бошлайсан менга,
Тарқ этади сени уйқулар.

Сени жуда севаман, бахтим,
Қуришармиз бизлар эртага.
Овозингни етказар симлар,
Ўзинг телба, девона деган,
Ишқпараст Замирага!

Шавқиддин Баҳри

Тақдир
Қовоғимдан тонглар отади:
қўлларимдан уйғонар кун ё
нигоҳимга тошдай ботади —
Тақдир —
сувсиз дарё.

Бугун сенга келяпти рашким —
юрагимда гуллаб ётган сил,
гулдонида туллаган ашким —
Тақдир —
бадавлат йўқсил.

Мени ютиб юборар ҳаё,
бир кун тишлаб олади тупроқ.
Товонимга ботади зиё —
Тақдир —
қирсиз қизгалдоқ.

* * *

Мен сени кутяпман оғир хаёлдай,
Мен сени кутяпман кўзларимда ёш.
Ёқамга чирмашган эрсиз аёлдай
Мен сени кутяпман бўғизланган тош,
Мен сени кутяпман.

Балолар боғида бахтсиз баҳорим,
Шамойил шаҳрида шамолдай шошиб,
Оҳимда оҳлари оқган оҳорим,
Йигирма икки йил тундай адашиб,
Мен сени кутяпман...

Мен сени кутяпман тоғдай тўкилиб,
Мен сени кутяпман урилмаган бол.
Кўзим кулдониди куллар-ла кулиб,
Мен сени кутяпман энг ширин хаёл,
Мен сени кутяпман...
Се-ен-ии кут-яп-ма-аан-нн.

Севилмаган қиз
Мажнун, мажнун хаёлларда мажнун, мажнун.
Дунёга айт: Сенми ёлғиз?! Менми ёлғиз?!
Ёлғиз, ёлғиз кўчаларда жунун, жунун,
Севилмаган қиз.

Сулув-сулув сочларингда сумбул қаҳр,
Сумбул-сумбул қаҳрлардан кўзимда из,
Кўзимда из бу эшикдан қолди, ахир,
Севилмаган қиз.

Минг-минг арвоҳ жунунидан бағримда ун,
Бағрим уни арвоҳидан жунун анғиз.
Жунун, жунун. Сенми жунун?! Менми жунун?!
Севилмаган қиз...
Севилмаган қиз...
Севилмаган қиз...

● ● ●

Гулшод Бердиева

* * *

Музлабди кумушранг кекса харсангтош,
Сойлар нигоҳларни кетар оқизиб.
Энтикиб йўл олар икки томчи ёш,
Шаҳло қароқлардан зилолга сизиб.
Саболар ҳиллолдан алла сўрарлар,
Турналар кўзида бешиклар акси...
Узуккан юракка шуъла обқирар,
Гулханда тўлганган самандар рақси.
Ой маъюс мағрибдан машриққа энар,
Сочлари нурланиб кезар девона.
Қизгалдоқ лабини жизганак этар —
Хаёлим тўқиган ёлғон афсона.
Соғинчдан сўйлайди пушти ялпизлар,
Япроқдан рўмоллар бичар саратон.
Ғунчалардан боққан таниш кўзлардан
Гулларга чўккудек булар ҳаяжон.
Утлиғ ёшларимга гувоҳ деворлар,
Ҳайқирса тимқора кўкни тўлдириб.
Сойлар чайқовида оққан нигоҳлар,
Сизнинг тушингизга кирса оҳ уриб.
Ҳаёт — чигириқда лангарчўп ушлаб,
Соғиниб яшайсиз илиқ кўнларни...
Мен эса, яшайман кўзимда асраб,
Кўзингиз ўстирган чиннигулларни...

* * *

Марваридга чўкиб кетди-ку дардлар,
Кўзёшларни ичиб қўйди гулхайри.
Юрак урди деворларга зил зарб-ла,
Жилвагар уфқ ичра нигоҳлар айри.

Юракларда тулпорларнинг излари,
Тимдалайди узун тирноқли хотир.
Етти қават ер тагида бўзланиб,
Кишанларда жонсиз ётар асотир.

Хаёлларга ботган харсанглар тахмон,
Кўзни юмиб киприк кўтариш оғир.
Бир бурчақда йиғлаб утирар армон,
Вужуд селга айланолмайин оғир.

Оҳ!.. Бу чўккан тарих елкаси яғир,
Ёқалари идраб-идраб кетди-я...
Сокинликнинг ҳужрасида қимтиниб,
Нималарни кутаяпман эртадан?..

Дунё ёпар оҳлар айланган туман,
Сиқиқ жонга сиқиқ кўнгул сардоба.
Олмаларин қўртга едирган Ватан —
Ҳануз ер чизар нигоҳи афтада...

● ● ●

Абдулла Ўроз

Юрагимдан отилган сўзлар,
Сўзлар сэнга бутун армоним.
Висолингга кўз тиккан кўзлар
Кўзлар сенинг бахтингни, жоним!

Биз етмадик афсона бахтга,
Ишқ тахтида Мажнун ва Лайли.
Жоним, сен чиқ илоҳий тахтга,
Сунгра жоним чиқса ҳам майли.

... Жоним, сэнга сўнгги хатим бу,
Ахир, умрим топмоқда хатм.
Сэнга меҳрим, муҳаббатим бу,
Оҳ меҳриму оҳ муҳаббатим!

Кўнглум каби тўлади қоғоз,
Қора ёшлар тўкади қалам.
Ғам — лашкар, жанг қилади оғоз,
Сабрим саду бардошим — қалъам.

Бугун кўнглум кўтармас нозни,
Йили бўлди йиллик аламнинг.
Сен деб қораладим қоғозни,
Тишини синдирдим қаламнинг.

Мухтасар Тожиматова

Менинг юрагимда йиғлайди шамол,
Қақшатқич зарбалар солади довул.
О, нозли суюгим, ёноқлари ол,
Титраниб тиз чўқар чангда қолган гул.

Мусаффо чашмани изладим ёниб,
Қишлоқнинг ёлғиз бир сўқмоқларида.
Вожаб, юзимда кунларим тунаб,
Гулим йиғлар соғинч қучоқларида.

Тамом, бу ёғига чидадим етмас,
Барглари қовушиб ўксинди гулим.

Шамоллар тинарми, кўзларим етмас,
Чашмалар кўзларин соғинди кўнглум.

О, руҳим шалаббо ишқинг майига,
Малаклар олдилар мени майлига.
Кетдик, ўн саккиз минг олам сайлига,
Воҳ, канглума!
Бу осмон — бир равоат, дунё қанчалар,
Оллоҳим қўллари жонимни чалар,
Адойи-гадойинг борми бизчалар,
Воҳ, тангрима!
Кўксимда ишвалаб кулар юлдузлар,
Қайдадир имлар менга ҳур қизлар,
Ҳув, ана осмонни қулатган кўзлар —
Ёндима,
Сенданам тондима,
Воҳ, жонима!..

Айт, юрак, айт, жоним, минг битта дардинг,
Бир томчи ёшинг-ла тўкилиб кетай.
Қайси бир айтганинг қилдим мен сенинг,
Кел, энди шу ширин жонимдан кечай?!
Шу ширин жонимнинг кўчаларида
Бош олиб кетамиз, кетамиз абад.
Мажнун ҳам кўрмаган ой кечаларда,
Бизга сиғинади гўдак муҳаббат!

Неъматжон Турди

Майсалар, гўнчалар, япроқлар,
Бўса олгим келар фасл кўзидан.
Олисроқ қишлоқнинг садаф юзидан,
Ифорлар чорласа тунлари.

Оғринса кунларнинг поёни,
Соғинчдан қурилган туннинг қафаси.
Кокилар изтироб рангига.
Кетолмай қолган мунис нафаси.

Менинг йўқотганим — олисадаги гул,
Олислаб кетяпман ўзим ҳам.
Соатлар мен каби хомушдир, ойгул,
Вақтнинг кўзларида кўрганида нам.

Менинг каби уйқулар уйғоқ,
Хаёл суриб мудрайди тушлар.
Қузларимга сийратинг чизар,
Уртамизда қолган оқ қушлар...

* * *

Қуёш чақалоғин йургаклай бошлар,
Шабгул бахмал ёпар аста бешикка.
Кузmunчоқ теради сабо сийнига,
Хомуш утирганда пари қушкка.

Дил тукила кетар... оҳ-ҳ-ҳ,
Ҳажр самумлари кезинади жим.
Дарахтлар титраниб кетади бехос,
Пари қузларидан сочилади ёш...
Фироқ юзларидан сезилади... ним,
Дил сукила кетар... моҳ...

Жоннинг саҳросидан ўтади карвон,
Зулфларин тортқилар кўнғироқ саси.
Сардорнинг бўйнида кўнғироқ... безабон,
Тилида на бир гул, на видо.
Дил чукина кетар... моҳ — безанг...

* * *

Тиландим тун бўйи кўчангда,
Бир бурда нон сўраб, бир бурда,
Тилимда хиргойи нуқта...

Булултар ортидан мўралар,
Тун қуёши сендай зухурда,
... Бир бурда қотган нон... бир бурда...

Қотиб қолган бўлсин ул — ўша нонинг,
Томга беркитганинг бўлса ҳам майли,
Бераётиб ушалиб кетсин жонинг,
Ушалиб кетсин жоним...

Зариф Қурбон

Боғ тўлқинлари

Чўмилтираман сизда ҳайратимни, ҳаяжонимни,
Тилдан қувонч томизади тил қинлари.
Хотирадан утинаман асра онимни,
Унутга уйланманг, боғ тўлқинлари!

Сатрлар этагига илҳом отилар,
Бор юрагим жазирамада салқинлади.
Қаламим тилида инъом тотилар,
Кузларга кетманг-о, боғ тўлқинлари!

Кузак ҳазонларидан ясаса қабр,
Титилар кўз ёшларим талқинлари.
Чиройни қутаман яшайди сабр,
Видолар битманг-о, боғ тўлқинлари!

Бир куни...

Бир куни, бир ёлғон бўламан,
Сароблар комига илиниб.
Бир куни, бир афғон бўламан,
Тилиниб, тилиниб, тилиниб.

Соғиндим бир қултум савобни,
Ожизлик қўлларим узатар.
Пишириб билгувчим кабобни
Яралар этига туз отар.

Ожизлик қўлларим узатар,
Хайрия айламас ҳақ-нажот,
Қор сочли ўйларим сўз отар,
Бир ёлғон бўламан, мён, наҳот?!

ЖАНГГОҲЛАРДА

ЁЗИЛГАН САТРЛАРДАН

... Жанг чоғи ўқ еди армани дўстим,
Кўп узоқ сўзлади она тилида...
... Тилини билмайман, кўп сўзлади у,
Фақат бор ёдимда нобуд булгани...

Шўҳрат. 1944 йил 20 февраль.

Ҳамма ерда ҳамроҳдир ҳар он,
Ҳатто жангда юрар ёнма-ён...
... Зафарда ҳам бирга бўламан,
Украина учун жангдаман.
Ерғажаҳон мени қузатар,
Менга қараб қўлин узатар.
Зафар олиб оппоқ тонгда ман,
Бағрим олов, Фарбга учаман.

Шароф Рашидов. 1944 йил 12 март.

Булоқ кўз очди _____

Икром Искандар

ЮЗЛАРИ ЁМҒИРГА ЮВИЛГАН МАЙСАМ

Саҳар. Куннинг чувоғида
илиқ нурлар билан бирга,
майсаларни уйғотгани
бир қизалоқ келар қирга.

Кукламда кўринмаган
кўркларни кашф этиб саҳти,
уйнар қизча, яшнаб кетар
майсалар ҳам, пешин вақти.

Чечакларнинг кўзларида
порлаганда шом ёғдуси,
елдай елар қизалоқнинг
куйлақларин мовий туси...

Уйнар қизча, айланади,
(гирди зангор дойира)
баҳор унга ҳадя этган
ям-яшил шар пойида.

Кўзларимнинг ёмғирларини
хушбўйларинг оққан ҳавога чайсам.
Сўнгра, кипринга қоқилиб,
юрагинга йиқилиб тушсам,
эй,
юзлари ёмғирда ювилган майсам.

Сен мени суйсанг ва суясанг,
эгнимга лой каби ёпишган
ўтмиш кунлар хотирасини
ёмғирда ювсанг —
сен мени гамлардан мосуво этсанг.

Сўнгра,
йўллардаги чағиртошдай мўл
назарлардан андиша қилмай,
мен-ла, узоқларга кетсанг...

Ёмғирда ёмғирдай тозариб кезсак,
ювилса кўнгулнинг доғлари,
келажак ҳақида уйласак баёт.

Сўнгра,
мабодо, ёмғирлар тўхтаса,
бошланса ёмғирдан кейинги ҳаёт...

«Севманг!» дединг,
елнинг қўйнига кирдинг.
Қўлингга силқинди мовий румолинг.
Тасаввурим бўртди, шу румол
улкан бир осмонга айланди.

Сен, энди, шамолнинг бағрига индинг,
қаттиқроқ юлқинди қўлингга осмон.
Мен шу осмон остида қолдим.
Қучоғингни очдинг бўронга...
Мен эса,
ўша мовий осмон остида,
энг бахтсиз кимсага айландим —
сен мени севмадинг!..

Оҳини ичига ютади хона,
эшитилар фақат биргина саси —
деворга урилар «тўқ-тўқ» пешона,
бу хона қафасдир — кўкрак қафаси.

Савр булбуллари ишқий баётни,
сарв шохларида куйлаб юраркан,
хануз юпанч йўқдир менга — ҳаётнинг
шоҳидан йиқилиб тушган юракка...

Девона руҳимни алдаб, аллалаб,
овутмоқ бўлади таскинлар — бешик.
Яна қанча кутмоқ керак... Валлала-а...
ва, ногоҳ, кўз каби очилар эшик.

Секин кириб келар юпанчнинг гули,
хона иккимизни бағрига қамар —
ҳаётнинг мен учун тўккан қайғули
бир томчи кўзёши бағримга томар...

Оҳини ичига ютади хона...

Жавзо туни қошингнинг
қорасига қоришган,

бир дўғул¹да қалбингга
йўл топмоғим мураккаб.
Уйим шу-ю, умиддан
нимқоронғи ёришган
кўнглим кўниксин деб, боз,
изн бергум юракка.

Дил. Соғинчга сайдир дил.
Майл билдирсам бас-да,
вужудимга эргашган
дил девона-да, дайди...
Ҳовлинг адоғидаги
майсалар усган пастак
томга чиқиб, тонггача
чиқишингни пойлайди.

Ай, ҳовлинг адоғида,
айролиқнинг доғида,
қуйган дилим сирлари
томбошига сочилар.
Юрагимдан қон сизар,
субҳи козиб чоғида,
ёшдай потраб гирдимда
қизгалдоқлар очилар...

Чиқмагайсан... Кетгайман...
Тун қулайди қора чоҳ —
қўзларингга. Кўзингдай
ёришажак тонгларда
шабнам каби тек қотар
уйноқ нигоҳинг ногоҳ —
юрагимнинг рангини
кўражаксан томларда.

Икром Искандар — Жиззах вилоятининг Гаппаорол туманидан. Матбуот саҳифаларида тез-тез чиқиб туради. «Ойнинг ичидagi одам» шеърлий китоби нашр этилган. Мазкур шеърлари орқали ёш шоир журналистлар билан иккинчи бор учрашган.

ИЛТИЖО

Қишлоқда ҳам бошланди тўйлар...
Ез палласи. Айни ўша кез,
гирдин ўраб дугоналари
келинликка шайланди бир қиз,
майдагина ўриб сочини...

Қиқирлашиб менинг кўчамдан
бир тўда қиз ўтган шу тунда,
гўё гўдак каби жимгина
ухлаб қолди юрагим шунда,
тиззасига қўйиб бошини.

Армонли муҳаббат фироқларида,
кўксини армонга тутиб яшаган
Юракнинг энг чекка қишлоқларида,
бир гадо яшайди менга ўхшаган.

Жим туриб сўзлайди, йиғлайди кулиб,
бир четда мўлтирар, ўтириб олиб.
Яшайди, у, мудом сенга тикилиб,
ўтган муҳаббатни хаёлга солиб.

Лек, эслай олмассан, сен уни, санам,
нигоҳлар отса-да жону таниннга,
айта қол ва ёки, қошлари қалам,
кўп бўлдими уни нутганиннга?!

Менман, ўша гадо, ўша бағри доғ,
ўша тиламчи, мен, қоши камоним.
Шунинг-чун илтимос, йўлинг тушган чоқ,
кафтимга муҳаббат ташлаб ўт, жоним!

Хаёл — хаёл. Дарё зилол,
чўмилади соҳибжамол.
Дарё кулол, суви ҳалол,
кўзасида даво бор.

Қараш гуноҳ, қаролмайман,
қарамасам турулмайман.
На қолиб, на боролмайман,
бу соҳилда дуо бор.

¹ Дўғул — вақт, пайт, маҳал.

Дарё экан тиниқ-тиниқ,
тикиламан, кўзлар юмук.
Кўкси синиқ, канглум кўник,
висолга ҳам адо бор.

Тун кимсасиз, лек, шубҳасиз,
ниятига етмайди ҳис:
мен — соҳилда, дарёда — қиз,
уртамизда... жудо бор!

Холли-холли холалар
ерга танга сочишди,
Тангаларга уч қизлар
чақаларга ёпишди.

Холалар зор йиғлатиб
келин юзин очишди.
Сўнг, бўхчага тугилган
сарполарни ечишди.

Қизлар раҳмсиз экан,
жонимга ўқ отишди —
Дунёларга бермасимни
чақаларга сотишди.

**Насрулло — Денов туманида тугилган. Уша ер-
да яшайди. Кангул туйгуларини шеърга айланти-
ради. Расмлар чизади. Таржималар қилади. Ях-
шигина шахмат уйнайди. Булар ногирон танига
руҳан мадад беради. Шеърлари дастлаб «Гул-
хан»да эълон қилинган. «Шарқ юлдузи»да бирин-
чи маротаба чиқмоқда.**

ЖАНГГОҲЛАРДА

ЁЗИЛГАН САТРЛАРДАН

... Ертулада куйиб оналар
Кўзларидан оқса жоласи.
Фарғоналик эй севишган ёр,
Олдим меҳр тўла хатингни...
... Яхши қолгин Фарғона қизи,
Аямагил тўрт гўл хатингни.
Майдонларда ғалаба қилиб,
Оқлайман пок муҳаббатингни!..

Муҳаббат Хўжамуродова

ҚАЛБ СЎЗИ

Керак эмас менга
сиз айтган дунё.
Эмишки, аёл йўқ сизга қиё боқмаган
ва сизга ўзини тақдим этмаган...

Бир оғиз айтилган беҳаё сўздан,
ихтиёрин берган ўзга кўлига...
Ишонмасман, тозадир қалбим менинг,
ўзда йўқ хаёлни
кўрмам ўзгага раво.
Қалбимда соф муҳаббат —
ёлғиз унгадир ошно...
Йўқ ўзгага жой бунда асло!

Қалбим тубидаги орзуларимни,
мен, битмоқ истадим шеърларимда,
аммо, уни тополмадим
кулбамга кириб.
Кулбамда,
гулхан қолдиқларини титкилаб,
бир армон ўтирибди
масъум ва маъюс.
Сурадим ундан:
Нечун бунда ёлғизсан, армон?
у дедики:
Олов тафти куйдирибди
орзуларингни...

— Сукунат сўзи нима?
— Сукунат гул қаддингни
дол айлаган бардошдир.

— Мусибат ўзи нима?
— Юрақларнинг тубидан
сизиб томган кўзёшдир.

— Муҳаббат изи нима?
— Гул ичра яшил гиёҳ
кўтарган мағрур бошдир!..

**Матбуотда кўп шеър босилади. Пекин баъзан «оғанини» деймиш-
ми, ранги-оҳанги бир хил шеърларни учратасан. Бунинг устига,
шеърятда «ашулачиллик» касали ҳам бор: илк қарашда шеър ра-
вон, чиройли ёзилган, аммо, шонр қлефаси кўринмайди, қан-
дайдир чапланиб кетган...**

**Хоразмлик ёш шоира Муҳаббат Хўжамуродова шеърлари ўзига
хос, ҳалиги шеърларга ўхшамайди. Муҳаббат ўз гапи, ҳолати, кўза-
тувларини ёзибди. Шу йўлдан борса, муваффақиятга эришади, дас
уйпайман.**

Шодмон Воҳид

ҚЎҚОН ХОНЛИГИДАГИ УНВОН ВА МАНСАБЛАР

Қўқон хонлиги XVIII асрнинг бошларида бўлиниб кетган аштархонийлар салтанатининг бир парчасида ташкил топиб, 1876 йилнинг феврал ойигача мавжуд эди. Бу давлат XVIII-XIX асрларда Туркистоннинг тарихий-сиёсий, ҳужалик ва маданий ҳаётида катта ўрин тутган.

Қўқон хонлигининг асосчиси Минг қабиласининг бошлиғи Шоҳруҳбий (вафоти 1721 йил) ҳисобланади. Хонликда, Бухоро аморати-га ўхшаб, Амир Темур даврида шаклланган давлат бошқарув тартиби ва тузуми мавжуд эди. Қўқон хонлигида жорий қилинган ҳар хил унвон ва мансаблар, вазифа ва мартабалар ҳамда амалларни ўрганиш Ўзбекистон мустақил давлат бўлган бугунги кунда катта аҳамият касб этади.

Маълумки, Туркистондаги давлат бошқарув тартибининг тарихи қадимий замонларга бориб тақалади. Шарқ давлатчилик тузуми Ахоманишлар давридан (эрамиздан олдин 6-5 асрлар) бошлаб то соҳибқирон Амир Темур давригача муайян бир тартибда бўлиб ке-

Қадрият фақат урф-одатлардан ё адабиётдан, яъни, фақат маънавиятдан иборат эмас. Қадрият тушунчаси ҳаётнинг ўзи қадар кенг қамровли бўлиб, мухтасар ифодалар ила айтсак, ҳар бир халқ минг йиллар давомида ҳаётнинг турли соҳалари бўйича сайқаллаб тўплаган тажрибаларидир. Масалан, диний қадриятлар, ахлоқий қадриятлар, касб-ҳунар қадриятлари, шунингдек, ҳарбий қадриятлар, сиёсий қадриятлар, давлатчилик қадриятлари... ва ҳоказо. Булар барчаси диний-миллий асосда жамланиб, бир бутун ҳолда халқнинг дунёвий ҳаётдаги яхлит, ўзига хос қиёфасини белгилайди.

Ушбу мақола ўзбек халқи тарихининг нисбатан кам ўрганилган, ўша кам ҳолда ҳам холис ўрганилмаган давлатчилик қадриятларининг бир зарур нуқтасидан — Қўқон хонлигидаги унвон ва мансаблардан баҳс этади. Бу маззу тарих илмига қизиқувчиларга қанчалик аҳамиятли бўлса, ёзувчи-шоирларга ҳам шунчалик муҳим, деб ўйлаймиз. Келгусида давлатчилик қадриятига оид бошқа мавзуларни ҳам ёритиш ниятларимиз бор, иншаоллоҳ.

либ, Амир Темур даврида аниқ бир низом асосига ўрнатилган эди Кейинчалик бу низом давр ва замона тақозосига қўра баъзи ўзгаришларга учраб, XX асрнинг бошларигача яшади.

Туркистон давлатларида жорий бўлган вазифа ва унвонлар, мансаблар, уларнинг соҳиблари ҳақидаги баъзи маълумотлар олимлардан А. Кун, Ч. Валихонов, В. В. Бартолд, А. Семёнов, Б. Аҳмедов, А. Вилданова, А. Л. Троицкая, Р. Набиев асарларида учрайди. Булар ичида Б. Аҳмедовнинг «Мулоқот» мажалласида эълон қилинган «Амир Темурнинг давлатни идора қилиш сиёсати» (1994 й., 3-4 ва 5-6-сонлар) мақоласи жуда ҳам долзарб ва қийматлидир.

Марказий Осиё давлатларининг «тарихини ўрганиш тарихчи ва ҳуқуқшунос олимлар олдида турган муҳим ва асло кечиктириб бўлмайдиган вазифадир, чунки бундай илмий изланишларнинг илмий ва назарий аҳамияти бениҳоя каттадир» («Мулоқот», 1994, 3-4 сон, 37-бет), деб ёзади Бўрибой Аҳмедов.

Шу каби мулоҳазаларга таяниб ва унлаб маҳаллий тарихчиларнинг XIX асрда битилган тарихий асарларининг маълумотлари асосида бизни қизиқтираётган масалаларни ёритиш йўли бугунга келиб очилди. Қўқон тарихига оид асарларнинг сони ўттиздан ошди, аммо улардаги муҳим маълумотлар илмий изланишлар доирасига тўлиқ жалб этилмаган. Афсуслар бўлсинки, бу маълумотлар тарқоқ ва паришон ҳолатда ҳалигача қолиб кетмоқда.

Қўқон хонлигидаги унвон, мансаблар ва амалларга маҳаллий муаллифлардан «Туркистон вилоятининг газети» муҳаррири Мулло Олим Маҳдум Хўжа «Тарихи Туркистон» номли асарида (Тошкент, 1915 й., 164-165-бетлар) тўхталиб ўтган. Мулло Олим хонликдаги амалдорларни 24 даражага бўлиб, қуйидаги маълумотларни беради:

«Хўқанд хонликлари асрида жорий бўлуб турган ҳар хил мансаблар, чунончи: Мингбоши ва Амири лашкарлик мансаби. Бу мансаб военный министрилик қаторида бўлуб, ондин бошқа ҳукуматнинг ҳамма ишига муҳофазаси, чунончи, хорижий, дохилия ишларига тавом дахли бўладур.

Иккинчи Қўшбегилик мансаби. Бу мансабдаги одамлар доимо хон ҳузурини маслаҳатчи қаторида туруб ва ёки бирор катта шаҳарга ҳокими бил-истиқбол насиб қиладур.

Учинчи Парвоначи. Бу мансабдаги зот ҳам қўшбеги лавозимини адо қиладур.

Тўртинчи Шиговул. Бу одам вазири илмиядек бўлуб, қози, мударрис, аълам, шайх ул-машоихлар онинг кўрсатгани бўйича тайин қилиниб, буларнинг тафтишлари ҳам анга оиддир.

Бешинчи Худайчи. Бу зот хонга адютант ҳукмида бўлуб, хонга махсус бериладургон аризага ва бўлак ишларга восита бўладур.

Олтинчи Тунқатор. Бу мансабдаги одам хоннинг махсус ётадургон жойига посбондек, кечаси доимо ухламай, хоннинг амрига мунтазир бўлиб турадур.

Еттинчи Ноиб. Тавоми сарбозлар анинг ихтиёрида бўладур.

Саққизинчи Оталиқ, тўққизинчи Додхоҳ, унинчи Меҳтарбоши, ўн биринчи Шарбатдор, ўн иккинчи Дастурхончи, ўн учинчи Хазиначи, ўн тўртинчи Маҳрамбоши, ўн бешинчи Эшиқоғобоши, ўн олтинчи Понсадбоши, ўн еттинчи Тўқсабо, ўн саққизинчи Девонбеги, ўн тўққизинчи Мирзобоши, йигирманчи Сарқор, йигирма биринчи Мирзохурбоши, йигирма иккинчи Юзбоши, йигирма учинчи Бақовулбоши, йигирма тўртинчи Даҳбоши.

Ушбу мансабдорларнинг ҳеч қаюларида муқаррар вазифа бўлмаб, Қўшбеги (парвоначи)ларга бирор катта шаҳар ва андин кичикларга қишлоқ ва ё бирор ариғ бериб, бошқа мансабдорларга под-

шоҳлиқдин от, либос, аслаҳа, бир йилда икки-уч маротаба ғалла, сарупо берар эдилар. Мундин бошқа бир неча майда мансаблар ҳам бўлур эди. Илмия ва ҳуқуқ мансабларидан қози ул-қуззот, қозийкалон, қозий аскар, қозийи махсус, аълам, муфтий, мударрис. Буларнинг ҳар қаюларининг ўзларига махсус лавозимлари бўладур. Яна шайх ул-ислом, шайх ул-машоих мансаблари ҳам бор эди».

Мулло Олимнинг бу қайдларида маълум зиддиятлар учрашидан қатъи назар, бу масалага бағишланган биринчи изланишлардан бўлди. У мавжуд мансаб ва унвонларини тасниф қилиб, уларни даражабандлик қилган.

Қўқон хонлигида унвон ва мансаблар уларнинг ижрочиларининг вазифалари ва мартабаларига қараб ҳарбий, ҳарбий-маъмурий, саройнинг унвон ва мансаблари, сарой маъмурияти вазифаларига ҳамда диний ва диний-қозихона амалларга тақсим бўларди.

Хонлиқда энг олий ва марказий унвон «Хон» унвони бўлиб, унинг ҳукумати чекланмаган. Фармон бериш ва унинг бажарилишини назорат этиш салоҳиятлари унинг қўлида эди. Минг қабиласидан бўлмиш ҳокимлар Шаҳрисабз, Ургут, Моғиён, Урметан вилоятлари ва бекликларида ҳам ҳўкм сурганлар. Олимхон давригача (1798 й.) Минг қабиласи раҳбарларининг унвони «бий» эди. Олимхон 1805 йили биринчи бўлиб «хон» эълон қилди. Умархон (1810-1822 й.) ўзини 1818 йили «амир ал-мўминин» деб эълон қилиб, диний бошлиқ ҳам бўлиб олди. Унинг вориси Мўхаммад Алихон эса яна «хон» тахтига кўтарилди. Хон авлодларини хонзода, амирзода, мирзода, шаҳзода, тўра деб айтардилар. Хонлиқдаги давлат низоми мутлак яккаҳокимлик бўлиб, фақат маълум тарихий даврларда унинг салоҳияти ва қудрати чеклаб қўйилган эди. Бундай ҳол Мусулмонқулининг мингбоши ва оталиқ бўлган даврида (Худоёрхон замонида 1844-1852 йиллар), Алимқулининг амирлашқарлик ва вазирлик даврида (Султон Саидхон хон бўлган вақти 1863-1865 йиллар) рўй берган. Хоннинг кучи ва қудрати маълум иқтисодий асосларга ва ижтимоий гуруҳларга таянарди. Хон энг катта мулкдор сифатида хонлиқдаги ҳамма ер, сув, қуруқликлар, кўлу анҳорларга эгалик қилиб, улардан закот ва хирож шаклида даромад олиб, хазинасини тўлдирарди. Шунинг ҳисобидан ҳамда бошқа солиқлардан у ўзининг саройи, қўшини ва маъмурият амалдорларини тўтарди.

Қўқон хонлиги асосан Олимхон, Умархон ва Мўхаммад Алихон даврларида (1798-1842 йиллари) анча барқарор ва тинч ривожланган. Лекин XIX аср ўрталарига келиб бу давлат таназулға дуч кела бошлади. Бу таназулнинг асосий сабаблари сифатида ўтроқ халқ (раоё) ва кучманчи аҳоли (бароё) ўртасидаги қарама-қаршилиқларни, ўзаро низо ва урушларни, хон тахти учун олиб борилган жангларни, Бухоро амири билан ўртадаги низо ва душманликлар, муҳорибаларни кўрсатса бўлади. Булар натижасида ҳўжалик ҳаёти пасайиб, ижтимоий тарқоқлик бошланди, давлат тўла маънода инқирозға дуч келиб, заиф бўлди ва охир-оқибат Русия қўшинларига ем бўлди.

Хон мутлак ҳоким сифатида ўзининг сарой-ўрдасига соҳиб бўлиб, қўйдаги унвон ва мансаблар жорий этилган эди:

1. ҲАРБИЙ ВА ҲАРБИЙ-МАЪМУРИЙ УНВОН ВА МАНСАБЛАР

1. МИНГБОШИ — мўғуллар истилоси даврида мавжуд (уларда: тимчи), минг нафар аскарнинг бошлиғи. Маъмур сифатида минг нафар отлиқ аскар берадиган мулкнинг ҳокими. Ҳарбий юришлар

вақтида қўшинни бошқариб, лашқарбоши унвонини оларди. Бу унвоннинг эгаси вазирликка даъво қиларди. Қўқон хонлигида мингбоши амали Шералихон даврида (1842-1844 й.) юқори даражадаги вазифага айланиб кетган. Машҳур мингбошилар Мўхаммад Юсуф, Шодибой, Мусулмонқули қипчоқ, Мўхаммад Диёр, Мулло Холбек, Мирзо Аҳмад, Ниёз Мўхаммад, Алимқули, Абдураҳмон Мусулмонқули ўғли ва бошқалар бўлганлар.

2. БОТИРБОШИ — ботир ва баҳодирлар бошлиғи. Беш юз нафардан кўп даста ёки тўба бошчилик қиларди. Вилоятларда ботирбоши ҳарбий ва қўшин ишларига маъсул эди. Ботирбоши баъзан қурилиш ҳамда суғориш (ариқ казиш) ишларига ҳам бошчилик қилган. Хонлиқдаги Улуғ наҳр ариғи Отабек ботирбоши саркорлиги остида амалға оширилган эди.

3. ҚУШБЕГИ — ҳарбий қўшиннинг бошлиғи. Юриш ва жанг вақтларида берилиб, унинг эгаси мингбошилиқ унвонини олишға даъво қиларди. (Бухорода энг олий мансабдор шахслардан ҳисобланарди.) Қушбеги мансабига кўтарилган зот алоҳида вилоятға ҳам ҳоким бўлиши мумкин бўлган. Умархон даврида Ражаб қушбеги, Мўхаммад Алихон замонида Мўхаммад Шариф қушбеги, кейинчалик хонлик тарихида Шодмон Хўжа қушбеги (мингбоши), Мирзо Аҳмад қушбеги (кейинчалик мингбоши мансабига кўтарилган) маълум ўрин эгаллаганлар.

4. ВОЛИ (ноиб-муовин) — вилоят ва туманларда хоннинг ўринбосари. Вилоятларда лашқар унга итоат этарди ва у вилоятнинг ҳарбий-маъмурий ишларига бошчилик қиларди.

5. ҚАЛЬАБОН (қутвол) — Қўқон хонлигининг чегараларида жойлашган қалъа ва истеҳкомларнинг ҳокими бўлиб, шу туманларнинг ҳарбий-маъмурий, хирож ва бож олиш ишларига, чегарани муҳофаза қилиш ишларига жавоб берарди. Ҳарбий мақсадға қўра, қалъабон вазифасига додхоҳдан қушбегигача бўлган шахслар тайинланарди. Лекин маҳаллий манбалар маълумотиға қараганда, баъзан хон номақбул кишини ўзидан четлатиш учун ҳам узокдаги қалъаларға уларни ҳоким қилиб юборарди. Қаноатшоҳ оталиқ Маллахон даврида Туркистон улқасида шундай сургунда бўлиб қайтган эди.

6. ҚЎРБОШИ — қўрхона, яъни, қўрол-аслаҳа, яроқ, тўп ясаш ишхоналарининг бошлиғи. Хон ва мингбошиға итоат қиларди. Худоёрхоннинг сўнгги хонлик даврида (1866-1875 йиллар) Қўрбоши қўрхона, милтиқхона, тўпхона (ишхонаи тўпхона)ларға бошчилик қилиб, хом ашё топиб келишдан тортиб, то тайёр маҳсулот ишлаб чиқариш ва уларни хон қарорига биноан тарқатиб бериш жараёнигача жавобгар эди. Масалан, Бахти Мўхаммад қўрбоши бошчилигида оврўпача қўроллар (милтиқи фаранги), тўплар, жазоиллар ва уларнинг ўқлари, ўқ қутилари (жилдсандики тўп ва тиркаш), тўп аробалари ва қўрол-аслаҳаларнинг эҳтиёт қисмлари ишлаб чиқариларди.

7. ЁВАР — соқчиларнинг бошлиғи. Дастаси юз нафар аскардан иборат эди. Ёвар ўз дастаси ёки тўбининг ҳисоб-китоби, йиллик харажати аскарлари учун хазинадан олиб берарди. Ёварлар хон девонининг ҳўжжатларида ғаллагир (ғалла олувчи), жавгир (буғдой олувчи) ва сарпо олувчи сифатида қайд этилган. Баъзан ёвар бирор ариқ (жўй) ёки анҳорға ҳам соҳиб бўлиб, хизмати учун «миробона» ҳақ олган. Баъзи ҳўжжатларда ёвар тўбчилар дастасининг бошлиғи ҳамда қўрол ясовчилар устахонасининг сардори сифатида тасвирланган. Маҳаллий манбалардан «Тарихи Алимқули амирлашқар» асарида Хайр Мўхаммад ёвар амирлашқар шахсий дастасининг бошлиғи сифатида тилға олинган.

8. ТҮПЧИБОШИ — түпчилар бошлиғи.
 9. ТҮҚСАБО — узларининг туғига эга бўлган ҳарбий дастанинг бошлиғи (Бухорода VII даражали мансабдор.)
 10. ПОНСАДБОШИ — беш юз нафар аскардан иборат гуруҳнинг раҳбари.
 11. ЮЗБОШИ — юз кишилиқ дастанинг бошлиғи.
 12. ПАНЖОҲБОШИ (элликбоши; «элбоши» эмас) — эллик нафарлик ҳарбий түбнинг сардори.
 13. ДАҲБОШИ (унбоши) — ун нафарлик жангий дастанинг сардори.
 14. ҚОРОВУЛБЕГИ — соқчилар ва қоровулларнинг бошлиғи.

Ҳарбийлар қаторига аскар, сарбоз, нўкар, мерган, маҳрам (мулозим маъносида), ботур, жазоилчи, түпчи, занбарчи (түпчи ва жазоилчининг ёрдамчиси), қурчи, қоровул (соқчи) кирардилар. Қушинда яна ногорачилар, карнайчи, сурнайчи, дафчи (катта ногораларни чалувчи), кўс ва духулчилар, туғчи (байроқбардор) ҳам хизмат қилардилар.

Бу унвонлар ўртасида мингбошидан понсадбошигача олий унвонлар ҳисобланарди; юзбошидан қоровулбегигача ўрта унвонли мансаблар, қолганлари паст унвонлар ҳисобланарди. Ҳарбийлар ўртасида элликбошидан мингбошигача лавозимдаги амалдорлар хизматларига мулозимларни олардилар. Понсадбошидан юқори лавозимдаги ҳарбийларга яна мирзо ва мунши ҳам хизмат қиларди.

Маълумотларга қараганда, бу унвонлар соҳиблари саройдан йилига қуйидагича миқдорда маош олганлар:

Юзбоши йилига 80 пуд бугдой, 240 пуд жўхори (отлари учун), кимхоб чопон, салла, тушак (ёки 3 тилло), этик, пўстин, тўн, чакмон, 2 қўй, чепрак, чой (икки қадоқ), оқ чой ва ҳар ойи 1 тиллою 4 танга пул, яъни, бир йилда жами 36 тиллога тенг маош оларди.

Қурбоши 400 танга, қоровулбеги 200 танга, қушбеги 1500 танга, түксабо 300 танга, қурчи 70 танга ва баҳодурлар 20 ботмон (1 ботмон — 7,8 кг. — Ш. В.) бугдой билан 50 танга йиллик маош олардилар.

Ҳарбийларга хизматлари эвазига хон омонидан муайян мулк (ер, ариқ ёки анҳор) бериларди. Бундай мулк «танҳо» бўлиб, мулкдор «танҳодор» бўлиб қоларди. Танҳодорлик ҳуқуқи муайян муддатга берилиб, бир умрга ҳам берилиши мумкин эди. «Танҳо» тўғридан-тўғри мерос қолмасди. Танҳодорнинг ўғли — вориси отасининг вазифасига ўтсагина бу мулк ўғлига ўтарди. Баъзан муайян мулкнинг ер, ариқ, анҳор, қишлоқ хирожи ёки танобона солиғи ҳарбий кишига хизмати эвазига бериларди. Бу мулкнинг шакли «тархон» бўлиб, эгаси шу солиқларни оларди. Ҳарбийларда ўз шахсий мулклари бўлса, улар солиқ тўлашдан озод этиларди. Муайян мулкдан хирож олиш ҳуқуқи (муайян муддат учун ҳам) тархон ёки вақф шаклида ҳарбийлар ва руҳонийларга ҳам берилган. Худоёрхон даврида мулкни «урғу» (мусодара) қилиш йўли билан ҳам ҳазина тўлатиб турилган. Бирон айб рўй берса, ҳатто кучли ҳарбий саркардалар, қабилаларнинг бой ашрофлари ва қўшин амирларининг мол-мулклари ҳам мусодара қилиниб, узларига жазо бериларди.

Булардан ташқари, ҳарбий юришлар натижасида қўлга киритилган ўлжа ҳарбийларнинг қўшимча даромадлари ҳисобланарди. Бундай йул билан тўпланган мол-мулк юриш қатнашчилари ўртасида тенг тақсим қилинарди.

1842 йили Бухоро фақиҳлари берган фатво асосида Фаргона замини талон-тарож бўлганини Аваз Мухаммад Аттор махсус қайд қилган эди. Агарда Бухоро амирларидан фақат Музаффарнинг Қу-

қонга қарши юришларинигина олсак ҳам, бу уруш натижасида эгалланган «ўлжа»ларнинг миқдорини аниқлаш қийин бўлади.¹

Олимхон даврида 1809 йили Тошкентга юриш қилинди ва хон фармони билан Қўқон лашкари Чимкент ва Сайрамга закот олишга юборилди. Лекин Олимхон бу юришдан келган бой «ўлжа»га бир ўзи соҳиблик қилмоқчи эди, лашкар норизо бўлиб, ундан юз ўғирди ва амир Умар тарафига ўтиб олди.² Қўқон хонлиғи билан Бухоро ўртасида жойлашган Жиззах, Уратепа икки тарафдан ҳам ҳарбий юришларнинг доимий нишонига айланиб қолган эдилар. Биргина амир Умархон даврида Уратепага қарши 16 марта қўшин тортилгани манбалардан маълум.

II. САРОЙ УНВОН ВА МАНСАБЛАРИ

Олий даражали унвон ва мансаблар: оталиқ, бекларбеги, бий, девонбеги, ҳазиначи, иноқ, эшикоғаси, парвоначи, додхоҳ, дастурхончи, саркор, шарбатдор, офтобачи, қоровулбеги (саройда), тунқатор, қушбеги.

Ўрта даражали унвонлар ва амаллар: китоблар, рисолачи, баковул, мирзобоши, сармунши, меҳтари закотзона, мирохун, шиговул.

Паст даражали мансаблар: саломоғаси, мирзо, файзи, мунши, сурнайчи, карнайчи, дафчи, чопқучи, жарчи (боши), шотир, зинбардор (эгарчи), жиловдор.

Оталиқ — хон ёки хонзоданинг мураббийси, уларнинг ҳомийлари. Улар тарбият берган хонзода тахтга соҳиб бўлганидан сўнг ўзлари ҳам юқори мансаб ва амалларга соҳиб бўлар эдилар. (Бухоро аморатида ҳам энг олий унвон ҳисобланарди.) Хоннинг рикоб (ўзанги) аҳлига кирарди. Оталиқлардан Мусулмонқули (тахминан 1792 йили туғилган бўлиб, 1852 йили нўябр ойда қатл этилган), Алимқули (1830/31 — 1865 йиллари), Қаноатшоҳ оталиқ (1862 йили амир Музаффар томонидан қатл этилган) Қўқон хонлиғи тарихида катта ўрин эгаллаганлар. Хусусан, Мусулмонқули ва Алимқули оталиқлар даврида хон номидан олий ҳукумат соҳиб бўлиб қолиб, давлат бошқарув ишлари тўлиқ шу зотларнинг қўлларида эди.

Бекларбеги — яъни, бекларнинг беки. Бу унвон хоннинг ворисига ёки баъзи вилоятнинг ҳокимига берилган. Бекларбегилардан Исфара ва Чорқўҳ ҳокими Сотиболди ва Тошканд вакили Лашкар бекларбегилар машҳур бўлган. Булардан Лашкар (қушбеги) бекларбеги Тошкент ва Дашти қипчоқ мулкида 1810 йилдан 1841 йилгача ҳоким бўлиб, жуда оқил ва одил саналган. Мирзолигини унинг даврида бошлаган «Жулосат ул-аҳвол» асарининг муаллифи Абу Убайдулло Мухаммад бинни Султонхўжа (Эшонхўжа Қори Тошкандий) Лашкар бекларбегини самимият билан эслайди.

Бий — туркий қабилаларнинг пешволари (Бухоро аморатида IX даражали мансабдор).

Девонбеги — хон девонининг сардори. (Бухорода XIII даражали амалдор) Қўқон хонлиғи вилоятларидан Тошкент ва Дашти қип-

¹ Аваз Мухаммад Аттор Хўқандий. Тарихий жаҳоннамои. Узбекистон жумҳурияти Шарқшунослик институти хазинаси, 9455 рақамли қўлёзма, 2 жилд, 331а-331б-варақлар.

² Фазлий Фарғоний. Умарнома. Русия Фанлар Академияси шарқшунослик институти Санкт-Петербург бўлими хазинаси, С 2467 рақамли қўлёзма, 296-вар.

чоқ мулкида ҳам девонбеги амали бўлган. Лашкар бекларбеги даврида бу ўлкада ҳатто икки нафар — Ҳаким девонбеги ва Худойберди девонбегилар бу вазифани бажарганлар. Улар хирож ва закот ишлари, вилоятнинг ҳисоб-китоб ишларини олиб борганлар. Ҳаким девонбеги Тошкент, Туркистон, Чимкент ва Сайрам ерларида, Худойберди эса Пишпеккача бўлган ҳудудларда девонбеги эди.

Хазиначи — давлат хазинасининг ҳисоб-китобига жавобгар шахс. Вилоят марказида ҳам хазиначи бўлган.

Иноқ — хоннинг хос ва сирдош мулозими.

Эшикоғаси (чеҳраоғаси) — эшик олдидаги соқчи, посбон. Хон маҳрамларининг ва соқчи-мулозимларининг сардори. Нотаниш кишиларни хон ҳузурига ижозатсиз қўймасликка жавоб беради.

Парвоначи — бу унвон бошқа унвонларнинг эгаларига ҳам бериларди. Унинг эгаси ўзининг хонга яқинлигидан фойдаланиб, хат ва аризаларни саройга олиб кириб, у ердан кетма-кет жавобини олиб чиқарарди. (Бухорода XII даражали мансабдор.)

Додхоҳ — сарой унвонларидан. Хон олдига бошқаларнинг истак ва мақсадларини баён этиш ҳуқуқига эга мансаб.

Дастурхончи — хон дастурхонига, умуман, ошхонасига жавобгар мансаб.

Сарой қоровулбегиси — хон ўрдасининг соқчиларига бошлиқ.

Тунқатор — яъни, тунгача уйғоқ соқчи. Хоннинг истироҳати ва юришлари вақтида муҳофазат қиларди. Хонга яқин кишилардан тайинланарди.

Офтобачи — хоннинг хос мулозимларидан. Унинг ювиниши ва таҳорати вақтида хизмат қиларди. Қўқон хонлигида Абдурахмон офтобачи ибни Муслумқули 1873 йили Маъмур мундуз (1879 йили 25 январ дорга осилган) кўтарган қўзғолонни бостириш учун юборилган лашкарга бошчилик қилган эди.

Шарбатдор — энг олий ва фахрий унвонлардан. Хонга хос мажлисларда ва сафарларида хизмат қиларди.

Ҳидоятчи — тортиқ ва совғаларни қабул қилиб, хон назаридан ўтказарди.

Шиғовул — элчилар ва чопарларни хон ҳузурига бошлаб кирарди. Манбаълар маълумотига қараганда, шиғовул мансабида бўлган зотнинг вазифалари жуда кенг экан. Муҳаммад Юнус мирзобоши шиғовуллик мансабини Алимқули амирлашкар томонидан олиши воқеасини қуйидагича баён қилади: «Бир куни саломга йиғилган вақтида (Ёқуббек) Бадавлат (уша машҳур Ёқуббек Пискентий — Қошғар ҳокими. — Ш. В.) қўлида бир кимхоб тўн ва Мирзо Аҳмад қўшбеги қўлида ҳам бир кимхоб тўн олиб чиқиб, Бадавлат каминага кимхоб тўнни кийдуруб, тош ўққоған тилло асони «сиз шиғовул» деб қўлимга топшурди. Мирзо Аҳмад қўшбеги тўнни Аҳрорхон тўрага кийдуруб, яна бир тилло асони «сиз удайчи» деб ани қўлига топшурди¹. Бу мансабга ўтмасдан олдин Муҳаммад Юнус додхоҳлик унвонида бўлиб, мирзобоши вазифасида бўлган эди. Мирзобоши бўлганида унга Алимқули амирлашкар «бир катта тилло кимхоб тўн кийдуруб «Фарғонани хирожини ва танобони ва закот пуллари (ҳисоб-китобини), аскариянинг қишлоқ ва ғаллоти, қишлоқлар хароҷоти, сарқору амлоқлар таҳқиқи ва ҳисоби, аскария яроғу аслаҳа дафтари»ни тааллуқ қилган экан.

Сарқор — хон амлоқларининг бошлиғи; хонга тегишли ишхоналар, корхоналар ҳамда қурилиш ишларига бошчилик қиларди.

Қўшбеги (миришқор) — хонга ов вақтларида қўшиларди. Унинг овчи итлари, лочинлари ва ов вақтида истироҳат ишларига жавобгар эди.

Саломоғаси — хон номидан халққа салом берувчи.

Китобдор — сарой китобхонасининг мудир.

Рисолачи — девондаги вазифалардан бўлиб, элчилар ва уларнинг хат-хабарларига жавоб берарди.

Мирзобоши — мирзоларнинг бошлиғи. Муҳаммад Юнус шиғовул мирзобоши этиб тайинланганида, қуйидаги салоҳиятларни ҳам қўлга киритган эди: «(Алимқули) Дўсатга меҳтарлик, яъни, закотчилик сарпоси, Муҳаммад Иброҳимга (у мирзобоши эди. — Ш. В.) иноқлик сарпоси, Турсун Муҳаммадга сарқорлик, яъни, никоҳона, таракона ва кема ижараларини олувчининг сарпоси, Мирзо Гафурга саррофона, яъни, зарб ургучилар бошлиғининг сарпосини бериб, аларни мушофиҳат (оғзаки. — Ш. В.) каминага тобеъ бўлуңлар, деб амр қилдилар»¹.

Бу маълумотлардан маълум бўладики, баъзан амалдорнинг вазифалари соҳибининг салоҳияти, ақлу заковати ва садоқатига қараб ўзгарар экан.

Сармунши — муншиларнинг сардори.

Файзи — бу унвоннинг (?) амали ва вазифасини ҳозирча аниқлай олмадик. Қўқон манбаларидан «Мунтахаб ут-таворих» асарида ҳамда Тожирнинг «Ғаройиби сипоҳ» асарида бу истилоҳ учрайди. Масалан, Муҳаммад Ҳакимхон қуйидаги маълумотни келтирган: «Жаҳонгирхожаро ба амали файзиги сарафрози бахшид ва Сайид Ғозиҷоҷаро низ ба мали файзи сарафроз қард» (Жаҳонгирхўҷани ва Сайид Ғозиҷўҷани файзилик амали билан сарафроз этди).

Жамъоға — хоннинг суҳбати, қабули ва базмларига иштирок этадиган кишиларни чақириб (жамъ қилиб) келарди.

Жарчи (боши) — халқ йиғиладиган жойларда хоннинг фармон ва буйруқларини жар солиб эълон қиларди.

Жибачи — жиба ясовчи (Бухорода IV даражали мансабдор).

Чопкучи — пичоқ ясовчи; хон ва саройдагилар учун қуроллар ясаб, қўрчи вазифасини ҳам ижро этарди.

Шотир — хоннинг рикоби олдида юриб, одамларни хон келишидан хабардор этиб, уларни таъзимга чорловчи.

Удайчи — хон рикоби олдида юриб, унинг шаънига баланд овоз билан мактовли сўзлар ва ҳамду санолар айтиб борувчи.

Меҳтар — хон отхонасининг бошлиғи ҳамда закотчи. Закотхона меҳтари закот учун аҳолидан энг яхши отларни оларди. Мирохур вазифаси ҳам шунга яқин, лекин у фақат отхонага ва отларга жавобгар эди.

Мироб — ариқ ва сув оқсоқоли. Хонликда бу амал ҳарбийларга «танҳо» сифатида бериларди. Бундай ҳарбийлар ҳужжатларда «жавони жўйдор» (ариғи бор аскар), «ёвари жўйдор» (ариғи бор ёвари) сифатида қайд этилган.

Фаррошбоши — сарой хизматчиларининг сардори.

Доругабоши — бу амалдор ҳосилни йиғиб олишдан олдин хирож микдорини аниқларди. Закотчиларнинг бошлиғи.

XIX асрнинг 70-йилларида Қўқонда бўлган Александр Кун маълумотига қараганда, қўшбегидан қуйида бўлган мансабдорлар

¹ Муҳаммад Юнус шиғовул. «Тарихи Алимқули амирлашкар». 145-бет.

¹ Уша асар, 125-126-бетлар.

хон қабулига кира олмай, унинг аҳли рикоб (узанги аҳли) қаторига кирмаганлар.

Бу мансабдорлардан баъзиларининг йиллик даромади қуйидагича бўлган:

Иноқ — хонликда уч киши бу мансабга соҳиб бўлиб, ҳар бирлари 1000 тангадан; закотхона меҳтари — 500 танга; жарчибоши — 300 танга; мирзобоши, мунши, мирохур 200 тангадан олардилар. Оталиқ — 2000 танга; парвоначи — 1500 танга; додхоҳ 1000 танга; эшикоғаси — 500 танга; жибачи эса 70 танга олардилар.

III. ДИНИЙ МАНСАБ ВА УНВОНЛАР

Шайх ул-ислом — диндорларнинг энг олий унвонларидан бўлиб, Умархон томонидан 1818 йили жорий этилди. Биринчи шайх ул-ислом Маъсумхон тўра. Кейинчалик Зокирхўжа эшон, Сулаймонхўжа эшонларнинг бу унвонга соҳиб бўлганликлари бизга маълумдир.

Хожа калон — фикҳ олимининг фахрий унвони.

Халифа — ўринбосар. Қўқонда нақшбандия, қаландария, жаҳрия тариқатларининг раҳбарлари. Машҳур халифалардан Муҳаммад Карим, Домулло Сафо, Ҳазрати Соҳибзода (Миён Ҳалил Соҳиб), Ҳазрати Эшонхўжани тилга олиш мумкиндир.

Аълам — фақиҳ олим ва шариат қоидаларининг билимдони.

Охунд — билимли ва мадрасада ўқийдиган киши.

Судур — вақф мулкларининг аромадларига ва ҳисоб-китобига жавобгар киши.

Уроқ — вақф ерларининг хирож ва солиқларига масъул киши.

Нақиб — оқсоқол, олим фақиҳларнинг ёрдамчилари.

Мударрис — мадраса устози. Хон томонидан тайинланиб, йиллик маош оларди. Баъзан хон фармони билан мударрисга «тархон» ҳам бериларди.

Имом ва имом-хатиб — масжид имоми ва жумъа намозларда хутба ўқиб, амри маъруф қиладиган аллома.

Имоми жилав — сафар ва юришлар пайтида хон ва рикоб аҳлига хизмат қиладиган имом.

Муаззин — мусулмонларни беш маротаба намозга чақирувчи; азон айтувчи.

Суфи жилав — юриш ва сафарларда хизмат қиладиган ш.хс.

IV. ҚОЗИХОНА ВА МАҲКАМАЛАРДАГИ УНВОН ВА АМАЛЛАР

Қози ул-қуззот — қозилар қозиси (яъни, адлия вазири).

Қозии калон — пойтахтда ва вилоят марказларидаги қозиларнинг ва қозихона ишларининг устидан назорат қиларди.

Қозии мутлақ — бош қози.

Қозии аскар — қўшин қозиси. Умархон даврида бу вазифа тарихчи Мирзо Қаландар Мушриф Исфарағийга юкланган эди.

Қози раис — қўшинларда аскария муфтиси берган фатволарнинг ижро этилиши устидан назорат қиларди.

Қозии жилав — рикоб қозиси бўлиб, сафар ва юришларда хизмат қиларди.

Аълам — шариат бўйича гуноҳкорнинг жазосини аниқлаб берарди.

Муфтий — яъни, фатво берувчи.

Муфтий аскар — қўшин муфтиси.

Таракачи — мерос қолган мол-мулкларни меросчиларга тарака қилиб (бўлиб) берарди.

Миршабхона садри — миршабларнинг сардори.

Миршаб — қозихонанинг аскарари ва тунги соқчи.

Мулозим (оломон) — қозихона ва маҳкаманинг оддий хизматчиси.

Маълумотларга қараганда, масалан, Қозии калон йилида 800 ботмон галла ва 1200 танга пул; нақиб (бу мансабда 2 киши бўларди) — йилида 500 ботмон галла ва 1000 танга пул; судур — 100 ботмон галла ва 400 танга; уроқ эса (100 киши) йилида 50 ботмон галла ва 200 тангадан пул даромадлари бор эди.¹

Диний ва қозилий лавозимларда бўлганлар давлат томонидан белгиланган маош ва турли хайр-эҳсонлар ҳисобидан кун кўрардилар. Бундай даромадларга никоҳона, таракона (тарака қилинган мулкдан), мерос ҳақи ва бошқа хил тўловлар кирарди.

Мадраса, масжид, мазорлар уэларининг вақф мулкларига соҳиб бўлиб, шу вақф даромадидан ўз хизматчиларига ҳақ берардилар. Вақф мулкларига мутавали мутасаддий — бошлиқ эди. Бу мансабга вақф қилувчи зот ўз номзодини кўрсатиши ёки ўзи мутавалилик қилиши мумкин бўларди. Вақфлар оқ вақф ва қора вақфларга бўлинарди. Оқ вақф хирож ва солиқлардан озод қилинган бўлиб, қора вақф хазинага хирож ва бошқа жорий солиқларни тўлаши керак эди.

Қўқон хонлигида мавжуд бўлган асосий унвон ва мансабларнинг даража ва мартабаларини аниқлаш бўйича изланишлар бошқа олимлар томонидан ҳам олиб борилаётгандир. Шунинг учун кенг маънода уларнинг янги, қўшимча фикрлари ва танқидий нуқтаи назарлари бизга жуда муҳимдир. Бу масалаларни бошқа давлатлардаги амал ва мансаблар билан қиёсий ўрганиш ҳам фойдадан холий эмас. Бу ишлар, иншаоллоҳ, келгусида амалга оширилади, деб ўйлаймиз.

¹ Қар. Набиев Р. Н. Уша асар, 263-264-бетлар.

ЖАНГГОҲЛАРДА

ЁЗИЛГАН САТРЛАРДАН

Қасос деб, шамширим кўтардим баланд,
Ҳазабнинг учқуни олди аланга.
Чекиниш номусдир, этдим қасамёд,
Ватан мадад берур ҳамиша менга.

Сержант Мавлон Икромов. 1944 йил 22 март.

Мундарижа

НАЗМ	
Анвар Эшонов. Унутилган қушиқлар	3
Сулаймон Раҳмон. Дунё сenga оху бўлиб тикилар	6
Абдулла Шер. Мангуликнинг муқаддас гуши	32
Йулдош Эшбек. Согинаман гулдай қулган изларни-да	35
Жамшид. Шабистон ҳамдамнинг номини	39
Ғулом Мирзо. Юлдузлардек тузади ғамлар	42
Чоршамъ. ...Иқболни ишқ истабмано	75
Нодира Баротова. Осмонларни алдайди йиллар	78
Оллоёр. ...Хайларим сиз билан ҳамон	79
Тулан Низом. Руҳи равоним. Достондан булақлар	142
Кимнидир орзиқиб кутмоқдадир дил	179

БУЮҚ ҒАЛАБАНИНГ 50 ЙИЛЛИГИГА	
Назармат. Дарё бўйидаги жанг	12

МЕРОС ВА ҚАДРИЯТ	
Жалолиддин Румий. Ичнндаги ичнндадур	182
Шодмон Воҳид. Қўқон хонлигидаги унвон ва мансаблар	214

НАСР	
Худойберди Тухтабосв. Жаннатни одамлар. Роман	82

САРГУЗАШТ, ФАНТАСТИКА	
Ҳожиакбар Ислои Шайх. Туташ одамлар. Роман	151

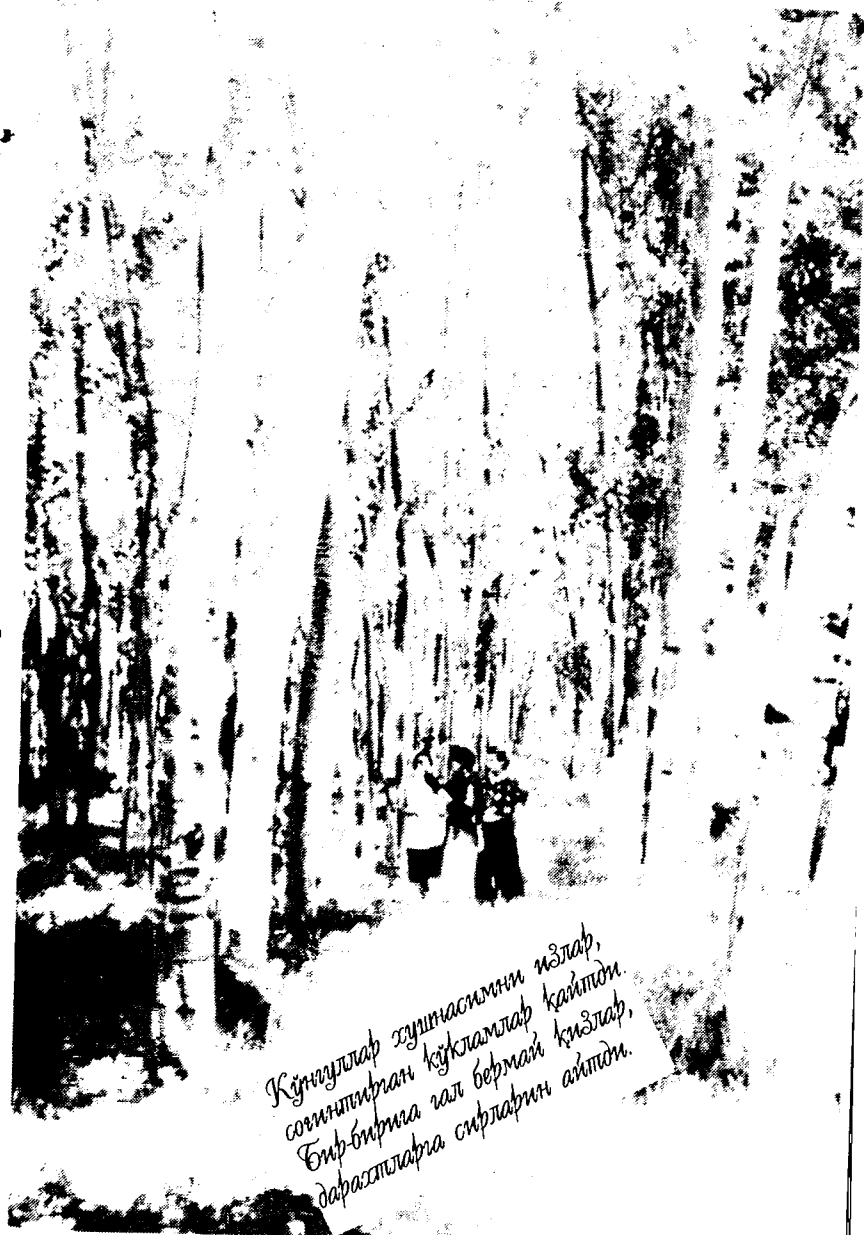
ТАЛАБАЛАР ДАФТАРИДАН	
Согинчдан сўйлайди пушти яшиллар	200

БУЛОҚ КУЗ ОЧДИ	
Икром Искандар. Юзларни ёмғирга ювилган майса	208
Насрулло. Илтижо	211
Муҳаббат Хужамуродова. Қалб сўзи	213

ОЙБЕК ТУҒИЛГАН КУНИНГ 90 ЙИЛЛИГИГА	
Ойбек. Сао Фу ва Ван Чу	45
Иброҳим Раҳим. «Кўсин қораймаслиги мана шу»	47
Алипазар Эгамназаров. Гуноҳ ва тавба	50
Тулан Қузибоев. Адибнинг асакалик қаҳрамони	56

ДАФТАРЛАРДА ҚОЛГАН САТРЛАР	
Бокий. Ғазаллар	63

ЗУЛФИЯ ТАВАЛЛУДИНИНГ 80 ЙИЛЛИГИГА	
Иброҳим Ғафуров. Назм ҳаммавақт хур	67
Анвар Эшонов. Жушқин мушоира этади давом	70
Қутлибека. Долғали денгизда кема сузмас жим	72

*Кўнгуллар султанимни излаб,
сочинчиларни кўнгуллар қайтди.
Бир-биринга гал бермай қизлар,
даразаларга сифларини айтади.*